

ISSN 2959-7803

МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ «КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ» - И
ДАСТГОҲИ ИҶРОИЯИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ «НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА»
ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО АППАРАТА ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

STATE INSTITUTION «NATIONAL LIBRARY» OF THE EXECUTIVE OFFICE
OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

**ПАЁМИ
КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ**

Маҷаллаи илмӣ
2025, № 1 (9)

**ВЕСТНИК
НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ**

Научный журнал
2025, № 1 (9)

**BULLETIN
OF THE NATIONAL LIBRARY**

Science Magazine
2025, № 1 (9)

Душанбе – 2025

ТДУ 027.54(575.3)

П-14

Паёми Китобхонаи миллӣ: маҷаллаи илмӣ / сармуҳаррир Қ. Х. Файзализода; муҳаррири масъул Ш. Комилзода. – 2025. – № 1 (9). – 208 с.

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.10.2024, №397/м ворид гардидааст.

Маҷалла мувофиқи шартномаи литсензионии №262–12/2023 аз 18 декабри соли 2023 дар Индекси иқтибосҳои илмӣи Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва мунтазам дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон маротибаи дуюм таҳти №384/МҚ-97 аз 3 декабри соли 2024 ба қайд гирифта шудааст.

Муассиси маҷалла: Китобхонаи миллӣ

Файзализода Ҷумахон Хол

САРМУҲАРРИР

доктори илмҳои педагогӣ, профессор, директори МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Комилзода Шариф

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сармутахассиси МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

**Бобозода Фаридун
Толибҷон**

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

номзади илмҳои таърих, дотсент, мудир бахши Раёсати маориф, фарҳанг ва иттилооти Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Саидзода Раҳим Ҳамро

доктори илмҳои техникӣ, профессор, вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

**Олимов Кароматулло
Олимович**

доктори илмҳои фалсафа, профессор, академики АМИТ, сарҳодими сарҳодими илмӣи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

**Насриддинзода Эмомалӣ
Сайфиддин**

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ, ректори МДТ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

**Ибодуллозода Аҳлиддин
Ибодулло**

доктори илмҳои таърих, профессор, ректори МДТ ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Латифзода Диловаршо

доктори илмҳои педагогӣ, профессор, муовини ректори МДТ КМТ ба номи Т. Сагторов

Сӯфизода Шодимуҳаммад

доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори КМИ ба номи И. Гандии АМИТ

**Муҳиддинов Сайдалӣ
Раҷабович**

доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва ватании МДТ Донишгоҳи Русияву Тоҷикистон (славянӣ)

Шосаидзода Сафар

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мушовири директори МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҷалла соли 2021 таъсис ёфтааст.

Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992 37) 221–04–83;

E mail: rayom@kmt.tj

Сомонаи ПКМ: rayom.kmt.tj

Дараҷаи илмӣи мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифон аст. Бознашри мавод танҳо бо ризоияти идораи нашрия ва истинод ба маҷалла сурат мегирад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ дар сомонӣи расмӣи ПКМ ҷойгир карда шудааст.

© КМ, 2025

УДК 027.54(575.3)
В -38

Вестник Национальной библиотеки: научный журнал / главный редактор Дж. Х. Файзализода; ответственный редактор Ш. Комилзода. – 2025. – № 1 (9). – 208 с.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 25.10.2024, №397/м.

Журнал, на основе лицензионного договора №262-12/2023 от 18 декабря 2023 года, включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ) и регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Журнал вторично зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №384/МЧ-97 от 3 декабря 2024 года.

Учредитель журнала: Национальная библиотека

Файзализода Джумахон Хол

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

доктор педагогических наук, профессор, директор ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Комилзода Шариф

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

кандидат педагогических наук, доцент, главный специалист ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

**Бобозода Фаридун
Толибджон**

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

кандидат исторических наук, доцент, заведующий сектором Управления образования, культуры и информации Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Саидзода Рахим Хамро

доктор технических наук, профессор, министр образования и науки Республики Таджикистан

**Олимов Кароматулло
Олимович**

доктор философских наук, профессор, академик НАНТ, главный научный сотрудник Национальной академии наук Таджикистана

**Насриддинзода Эмомали
Сайфиддин**

доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ, ректор ГОУ Таджикский национальный университет

**Ибодуллозода Ахлиддин
Ибодулло**

доктор исторических наук, профессор, ректор ГОУ ТГПУ имени С.Айни

Латифзода Диловаршо

доктор педагогических наук, профессор, заместитель ректора ГОУ НКТ имени Т. Сатторова

Суфизода Шодимухаммад

доктор филологических наук, профессор, директор ЦНБ имени И. Ганди НАНТ

**Мухиддинов Сайдали
Раджабович**

доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей и отечественной истории ГОУ РТСУ

Шосаидзода Сафар

кандидат педагогических наук, доцент, советник директора ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Журнал основан в 2021 году.

Адрес: 734024, Республика Таджикистан, улица Тегеран 5. Тел.: (+992 37) 221–04–83;

E mail: raalom@kmt.tj Сайт ВНБ: raalom.kmt.tj

За степень научности материалов, достоверности цифр, фактов и ссылок несут ответственность авторы. Перепечатка материалов осуществляется только с разрешения редакции издания и ссылок на журнал.

Полный текст печатных материалов размещён на сайте ВНБ.

© НБ, 2025

UDC 027.54(575.3)
B-98

Bulletin of the National Library: scientific journal / Chief editor J. Kh. Faizalizoda; executive editor Sh. Komilzoda. – 2025. – № 1 (9). – 208 p.

The journal is included in the List of peer reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 25.10.2024, №397/М.

The journal was included under License contract №262-12/2023 dated December 18, 2023, to the Russian Science Citation Index (RSCI) and regularly submits its informational metadata.

The journal was re-registered with the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №384/MG-97 on December 3, 2024.

Founder of the journal The National Library

CHIEF EDITOR

Faizalizoda Jumakhon Khol

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

RESPONSIBLE EDITOR

Komilzoda Sharif

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, chief specialist of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

EDITORIAL BOARD:

Bobozoda Faridun Tolibchon

Head of the sector of the Department of Education, Culture and Information of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

Saidzoda Rahim Hamro

Doctor of Technical Sciences, Professor, Minister of Education and Sciences of the Republic of Tajikistan

Olimov Karomatullo Olimovich

Doctor of Philosophy, Professor, academician NAST, chief Researcher of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Nasriddinzoda Emomali Sayfiddin

Doctor of Juridical Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Rector of the SEI Tajik National University

Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo

Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of the SEI TSPU named after S. Aini

Latifzoda Dilovarsho

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Deputy Rector of the SEI NCT named after T. Sattorova

Sufizoda Shodimhammad

Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the CSL named after I. Gandi of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Muhiddinov Saydali Rajabovich

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General History and National History SEI RTSU

Shosaidzoda Safar

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director's Advisor of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

The journal was founded in 2021.

Address: 734024, Republic of Tajikistan, Tehran Street 5. Tel: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj
BNL website: payom.kmt.tj

The authors are responsible for the degree of scientific content, reliability of figures, facts and references. Reprinting of materials is carried out only with the permission of the administration of the publishing house and links to the journal.

The full text of the printed materials is available on the BNL website. The full text of printed materials is available on the NL website.

МУНДАРИЧА

КИТОБХОНАШИНОСӢ, БИБЛИОГРАФИЯШИНОСӢ, КИТОБШИНОСӢ

- Файзализода Ҷ.Х., Абдумуминзода С.** Ташаккули фарҳанги касбии китобдорони оянда: мушкilot ва роҳҳои ҳал.....11
- Иззатова М. Қ.** Рушди муассисаҳои китобдории вилояти Кӯлоб дар замони шуравӣ.....18

ТАЪРИХНИГОРӢ, МАЪХАЗШИНОСӢ, МЕТОДҲОИ ТАҲҚИҚОТИ ТАЪРИХӢ

- Раҳмон Ш.** Дар пайи ҷустуҷӯи осори устод Рӯдакӣ.....26
- Ёрмухаммадов А., Азизов С.** Садриддин Айнӣ – бунёдгузори заминаи маънавӣ-маърифатии таъсиси ҶМШС Тоҷикистон.....34
- Маҳмадзода У. Д.** Омӯзиши нуруи энергетикаи Тоҷикистон дар солҳои 20-30-юми асри XX.....47
- Зубайдуллозода С., Ризоев Б.** Тахти Сангин ва нақши он дар ҷалби сайёҳон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон.....54
- Сирочиддини Эмомалӣ, Иброҳимова С. З.** Таҳаввули таърихии хотира ва ёддоштнависӣ дар адабиёти тоҷик.....59
- Қурбонov А.** Инъинкоси унсурҳои гӯштини миллӣ дар достони «Рустам ва Сӯҳроб» аз «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ ва мақоми ин санъати қадимаи варзиш дар замон муосир.....68
- Давлатзода Ф. С.** Вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии Бухорои Шарқии охири асри XIX ва ибтидои асри XX аз дидгоҳи муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ (таҳлили қиёсӣ – таърихӣ).....74
- Шарифзода Ф.** Таърихи омӯзиши вазъи муассисаҳои фарҳангии даврони истиқлол..... 84

РӢЗНОМАНИГОРӢ

- Сафарзода Х. Ҳ.** Рӯзномаи «Ҷумҳурият» ва масъалаи ҷаҳонишавӣ.....97
- Сухробӣ Мирзоалӣ** «Бухорои шариф» – гаҳвораи журналистикаи байналхалқии тоҷик.....105
- Сафарзода Э.** Инъинкоси масъалаҳои сиёсӣ дар осори Аҳмади Дониш.....115
- Исмоилзода С. И.** Тафовут ва ҳамрангии нашрияҳои муосири бачагонаи

Британияи Кабир.....126

ПЕДАГОГИКАИ УМУМӢ, ТАЪРИХИ ПЕДАГОГИКА ВА ТАҲСИЛОТ

Шаропов Ш. А., Расулова А. С. Хусусиятҳои психологӣ ва педагогии ташаккули мавқеи инсонгароёнаи донишҷӯёни макотиби олии касбӣ.....132

Ҳайтматов Ф. Х. Нақши таҷрибаомӯзии педагогии донишҷӯён дар ташаккули касбии онҳо.....140

Сайфуллоева З.Х., Насрудинзода А.Н. Методҳои истифодабарии воситаҳои муосири таълимӣ чӣ қадар баланд бардоштани сатҳи ҷаҳонбинӣ ва фарҳанги муоширати хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди дарсҳои забони англисӣ.....147

Сайдамадзода Х. Анъана ва урфу одатҳои миллӣ – омили таълиму тарбия ва ташаккули шахсият.....156

Рауфзода С. Г., Носирзода Б. Н. Салоҳиятҳои касбии омӯзгорони ояндаи технология (таълими меҳнат).....164

Азизов А. А., Ғаниева М. А. Истифодаи муносибати шахсиятнигар дар таълими технология (таълими меҳнат).....171

Сайдахмадзода Д., Шамсуддинова С. Махсусиятҳои раванӣ, синнусолӣ, Маънавии наврасону ҷавонон ва омода кардани онҳо ба тарбияи экологӣ-иқтисодӣ.....180

Сафарзода Д. Ч., Файзализода Б. Ф. Технологияҳои рақамӣ дар низоми муосири хизмати давлатӣ.....187

СОДЕРЖАНИЕ

БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ, БИБЛИОГРАФОВЕДЕНИЕ, КНИГОВЕДАНИЕ

Файзализода Дж.Х., Абдумуминзода С. Формирование профессиональной культуры будущего библиотекаря: проблемы и решения..... 11

Иззатова М. К. Развития библиотечных учреждений Кулябской области в советский период.....18

ИСТОРИОГРАФИЯ, ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ, МЕТОДЫ ИСТОРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Рахмон Ш. В поисках творчества устода Рудаки.....26

Ёрмухаммадов А., Азизов С. Садриддин Айни – создатель духовно-просветительской основы образования Таджикской АССР.....34

Махмадзода У. Д. Изучение энергетического потенциала Таджикистана в 20-30 гг. XX в.....47

Зубайдуллозода С., Ризоев Б. Тахти Сангин и значение его изучения в развитии туризма.....54

Сироджиддини Эмомали, Иброхимова С. З. Историческое развитие мемуаров и запись в таджикской литературе.....59

Курбонов А. Отражение национальной борьбы «Гуштин» в сказании «Рустам и Сухраб» поэмы «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси и её статус в современности.....68

Давлатзода Ф. С. Политическое и социальное положение Восточной Бухары конца XIX – начала XX века с точки зрения отечественных и зарубежных исследователей (сравнительно-исторический анализ).....74

Шарифзода Ф. История изучения состояния учреждений культуры в период независимости.....84

ЖУРНАЛИСТИКА

Сафарзода Х.Х. Газета «Джумхурият» и проблема глобализации.....97

Сухроби Мирзоали «Бухараи шариф» – колыбель таджикской международной журналистики.....105

Сафарзода Э. Отражение политических вопросов в творчествах Ахмада Дониша.....115

Исмоилзода С. И. Различия и сходства современных детской периодической печати Великобритании.....126

ОБЩАЯ ПЕДАГОГИКА, ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ И ОБРАЗОВАНИЯ

Шаропов Ш. А., Расулова А. С. Психологические и педагогические особенности формирования гуманистической позиции студентов вузов.....132

Хаитматов Ф. Х. Роль педагогической практики студентов в их профессиональном становлении.....140

Сайфуллоева З. Х., Насрудинзода А. Н. Методика использования современных образовательных средств для повышения уровня мировоззрения и культуры общения старшеклассников в процессе обучения английскому языку.....147

Саидамадзода Х. Национальные традиции и обычаи – фактор воспитания образование и формирование личности.....156

Рауфзода С. Г., Носирзода Б. Н. Профессиональная компетентность будущих учителей технологии (трудовое обучение).....164

Азизов А. А., Ганиева М. А. Использование личностно – ориентированного подхода в технологическом образовании (трудовое обучение).....171

Саидахмадзода Д., Шамсуддинова С. Психологические, возрастные, духовные особенности подростков и молодежи и подготовка их к эколого-экономическому образованию.....180

Сафарзода Д. Ч., Файзализода Б. Ф. Цифровые технологии в современной системе государственной службы.....187

CONTENT

LIBRARY SCIENCE, BIBLIOGRAPHICAL SCIENCE,
BIBLIOLOGY

Faizalizoda J. Kh., Abdumuminzoda S. Formation of the professional culture of the future librarian: problems and solutions.....11

Izzatova M. K. Development of library institutions of Kulyab region in the soviet period.....18

HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDY, METHODS OF
HISTORICAL RESEARCH

Rakhmon Sh. In search of the work of master Rudaki.....26

Yormuhammadov A., Azizov S. Sadriddin Aini – founder of the spiritual and educational basis of education in the Tajik ASSR.....34

Makhmadzoda U. D. Study of the energy potential of Tajikistan in the 20-30s of the twentieth century.....47

Zubaidullozoda S., Rizoiev B. Takhti Sangin and the importance of its study in the development of the tourist sector.....54

Sirojiddin Emomali, Ibrohimova S.Z. Historical development of memoirs and reminiscences in tajik literature.....59

Kurbonov A. The reflection of the national wrestling “Gushtin” in the tale of “Rustam and Suhrob” from the epic poem “Shahnameh” by Abulqasem Ferdovsi and the status of this ancient sport nowadays.....68

Davlatzoda F. S. Political and social situation of Eastern Bukhara late XIX – beginning XX century from the point of view of domestic and foreign researchers (comparative historical analysis).....74

Sharifzoda F. History of studying the state of cultural institutions in the period of independence.....84

JOURNALISM

Safarzoda Kh. H. The newspaper "Jumhuriyat" and the problem of globalization.....97

Suhrobi Mirzoali "Bukharai sharif" – the cradle of tajik international journalism.....105

Safarzoda Eh. Reflection of political issues in the works of Ahmad Donish.....115

Ismoilzoda S. I. Differences and similarities of modern children's press in Great Britain.....126

GENERAL PEDAGOGY, HISTORY OF PEDAGOGY AND EDUCATION

Sharopov Sh.A., Rasulova A.S. Psychological and pedagogical features of the formation of the humanistic position of university students.....	132
Haitmatov F. Kh. The role of students' pedagogical practice in their professional development.....	140
Sayfulloeva Z. Kh., Nasurdinzoda A. N. Methods of using modern educational tools to improve the level of worldview and communication culture of senior school pupils in the process of teaching English.....	147
Saidamadzoda Kh. National traditions and customs – a factor in education and personality formation.....	156
Raufzoda S. G., Nosirzoda B. N. Professional competence of future teachers of technology (labor training)	164
Azizov A. A., Ganieva M. A. Using a personally-oriented approach in technological education (labor training).....	171
Saidahmadzoda D., Shamsuddinova S. Psychological, aged, spiritual characteristics of teenagers and youth, and their preparation to ecological and economic education.....	180
Safarzoda D. J., Fayzalizoda B. F. Digital technologies in the modern system public service.....	187

КИТОБХОНАШИНОСӢ, БИБЛИОГРАФИЯШИНОСӢ, КИТОБШИНОСӢ
БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ, БИБЛИОГРАФОВЕДЕНИЕ, КНИГОВЕДАНИЕ
LIBRARY SCIENCE, BIBLIOGRAPHICAL SCIENCE, BIBLIOLOGY

ТДУ 008:02+023.5 (575.3)

ТАШАКУЛИ ФАРҲАНГИ КАСБИИ КИТОБДОРНИ ОЯНДА: МУШКИЛОТ ВА РОҶҲОИ ҲАЛ

Файзализода Чумахон Хол

Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллӣ”-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Абдумуминзода Ситора

Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Ташаккули фарҳанги касбӣ ва педагогии мутахассисони оянда, рушди ҷанбаҳои инноватсионии он бо дарназардошти вазъи воқеии иҷтимоию фарҳангӣ имрӯз аҳаммияти хоса пайдо кардааст. Ин масъала махсусан барои омода намудани мутахассисони оянда ба фаъолияти иттилоотию китобдорие, ки дар донишгоҳ таҳсил мекунад, муҳим аст. Дар робита бо хонандагон, вобаста ба талаботи ҳаррӯзаи хонандагон савияи дониши китобдорон низ боло меравад. Чикадар серталаб ва савияи дониши баланд доштани хонандагон баҳои воқеӣ ба донишу малака ва маҳорати китобдорон медиҳад.

Китобдорӣ ҳамчун соҳаи муҳим ва таъсиргузор дар ҷомеаи муосир, дар самти таҳаввулоти илмӣ ва технологӣ босуръат рушд мекунад. Таҳаввулоти ҷамъият ва ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) дар тамоми бахшҳои фаъолияти инсон, аз ҷумла дар соҳаи китобдорӣ, ба талаботҳои нав ва муосир барои китобдорони оянда боиси эҳтиҷ ба омодагӣ ва такмили маърифати касбӣ гардидааст. Китобдор бояд на танҳо ҳамчун шахси масъул дар ташкил ва нигоҳдории фондҳои китобхона амал кунад, балки ҳамчун мутахассиси баландихтисос, ки дарки амиқ аз технологияҳои муосир ва равандҳои иттилоотии ҷаҳонӣ дошта бошад, метавонад дар рушди ҷомеаи иттилоотӣ саҳм гузорад.

Ташаккули касби китобдорӣ на танҳо дар доираи донишҳои анъанавии китобдорӣ, балки дар як ҷаҳорҷӯбаи ҳозиразамон бо истифода аз технологияҳои нави иттилоотӣ ва педагогии замони муосир ба назар мерасад.

Ин муқаррарот барои хонандагони тоҷик муҳим аст, зеро миллате, ки дорои фарҳанги ҳазорсола ва бо мероси ғании фарҳангии худ машҳур аст, наметавонад гузорад, ки насли навраси ӯ бесавод ва бо илму техника ва технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии муосир ошно набошад.

Муҳаққиқони зиёди ватанию хориҷӣ доир ба фарҳанги касбии китобдорон пажӯҳиш намуда, бештар дорои фарҳанги касбӣ буданро дар маҳорати муошират, ташаббускор будан, дониши касбии баланд доштан, медонанд.

Ҷунонки муҳаққиқи намоёни проблемаҳои фарҳанг ва маориф академик Д.С. Лихачёв қайд мекунад: «Китобдорро ҳамчун ёрдамчии оддии олим дидан мумкин нест. Китобдор худ олим аст. Аммо вай на танҳо дар як мавзӯи худ, балки дар мавзӯҳои зиёди одамони дигар кор мекунад. Ин олим аст, ки худро комилан ба дигарон бахшидааст» [5].

Китобдор олим, энциклопедист, шахси ҳамаҷониба инкишофёфтаест, ки худро комилан ба хидмат ба хонанда мебахшад. Бинобар ин худи ӯ «олим» аст.

Н. Крупская таълиму тарбияи доимии корманди китобхонаро қайд намуда, таъкид мекунад, ки «ҳаёти китобдор ҳаёти доимии омӯзиш аст» [10]. Яъне, корманди ин соҳа бояд чунон маълумот дошта бошад, ки талаботи рузафзуни категорияҳои гуногуни хонандагонро қонеъ гардонад.

Аз ин рӯ, дараҷаи хизматрасонӣ ба хонандагони донишҷӯ комилан ба маданияти касбии китобдор, дониш ва маҳорати ӯ вобаста аст. Ба намудҳои фаъолияте, ки ӯ анҷом медиҳад, ба хизматрасонӣ ба хонандагон, бо кадрҳои таъмин намудан ва ташаккул додани фонди адабиёт, таҳияи навҳои гуногуни хабарномаҳо, кӯмак расонидан ба донишҷӯ дар интиҳоби адабиёти таълимӣ ва илмӣ ва ғ. Ин тадбирҳои мутахассиси оянда ёрӣ мерасонанд, ки назария ва методикаи касбашро азхуд кунанд. Китобдори оянда бояд ба иҷрои намудҳои гуногуни фаъолиятҳои амалӣ омода бошад, ки онҳо бештар дараҷаи ташаккули фарҳанги касбии ӯ, инкишофи муоширати коммуникатсионӣ, малакаҳои марбут ба қори тарбиявӣ бо истифодабарандагон ва ғайраро муайян мекунанд.

Ҳангоми таҳқиқи ин мушкилот мо ба ҳулосае омадем, ки рушди фарҳанги касбӣ махсусан дар раванди аз қониби донишҷӯён васеъ истифода бурдани дониш, малакаи китобдорию библиографӣ, истифодаи захираҳои электронии китобхона, қори мустақилона бо китоб самаранок сурат мегирад.

Ҳама донишҷӯён дар қараёни қустуҷӯ ва қорқарди иттилоот дар китобхонаи илмии донишгоҳ дар истифодаи ҳазинаҳои қомилматн ва библиографӣ, барғаҳои электронӣ ва анъанавӣ, тарҳрезии дастгоҳи библиографии қорҳои таълимӣ ва илмӣ, гузаронидани қорҳои таҳлилӣ ва қорқарди маълумот дар китобхонаи илмии донишгоҳ ба қунин мушкилот дучор мешаванд.

Масъалаи баланд бардоштани фарҳанги касбии мутахассиси ояндаи соҳаи китобдорӣ, ки озодона ва фаъолона фикр қарда метавонад, раванди фаъолияти китобдорию иттилоотиро моделсозӣ қарда, андешаҳои навро мустақилона амалӣ қарда метавонад ва технологияи китобдориро хуб медонад дар шароити иҷтимоии муосир мубрам мебошад. Ин фаъолият тамоми қори таълимии донишгоҳ, қорҳои беруназсинфӣ, аз қумла фаъолияти мустақилонаи донишҷӯёнро дарбар мегирад. Ҳамзамон, ташаккули маҳорати касбии донишҷӯён на танҳо дар қарс ва қар амалия қисми асосии онҳо дар китобхонаҳои донишгоҳҳо дар муҳити рушдбандаи китобхона ташаккул меёбад.

Вазифаи асосии китобхонаи донишгоҳ на таълим додан, балки омода қардани донишҷӯён барои азхудқунии донишҳои қасбӣ барои ҳалли масъалаҳои педагогӣ, коммуникатсионӣ ва махсус мебошад, ки ҳамбастагии донишҳои қанҳои гуногунро талаб мекунанд. Ба ин муносибат китобхонашиносӣ дар қустуҷӯи равишҳои нави ташқили раванди китобхона дар китобхонаи донишгоҳ мебошад. Тибқи натиҷаҳои он, фаъолияти иттилоотию китобдорӣ дар донишгоҳ бояд ба талаботи шахсияти донишҷӯ ба тақмили ихтисос қавобгӯ бошад. Аз тарафи дигар, муҳим аст, ки эҳтиётоти давлат ба кадрҳои илмию педагогии қорой сатҳи баланди салоҳияти илмӣ ва қасбӣ бо дарназардошти талаботҳои муосир ва устувор ба ин соҳаҳо ба ҳисоб гирифта шаванд. Ин равиш ба мутахассисон ва омӯзқорон имқон медиҳад, ки бо истифода аз дониш ва малакаи пешрафтаи худ дар ҳалли масъалаҳои муосири қасбӣ ва педагогӣ, ки дар раванди амалӣ қардани стратегияи миллии рушди Қумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба миён меоянд, саҳм гузоранд. Ин ба таҳқими заминаҳои илмӣ ва педагогии қишвар дар соҳаҳои таълим ва рушди иҷтимоӣ мусоидат мекунанд.

Китобхонаҳои муосир дар баробари иҷрои функцияҳои анъанавӣ худ, ки дар гузашта ҳамчун нигоҳдории маълумот ва ҳифзи мероси фарҳангӣ буданд, имрӯз вазифаҳои мураккаби бештаре бар уҳда доранд. Китобхонаҳо акнун на танҳо марказҳои ҷамъоварӣ ва нигоҳдории маълумот, балки муассисаҳои муҳимми таълимӣ ва фарҳангӣ, ки арзишҳои фарҳангии миллӣ ва умумибашарӣ ва ҳамзамон иттилоот ва ҳуҷҷатҳои муҳимро барои ҷомеа пешниҳод мекунанд, махсуб мешаванд. Мақсади аслии китобхонаҳо ҳимояи хотираи таърихӣ ҷомеа ва таъмини дастрасии васеъ ба манбаъҳои илмӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ мебошад, ки барои рушди маърифатӣ ва иҷтимоии кишвар муҳим мебошанд.

Чунонки М.Я Дворкина дуруст қайд мекунад «ба вучуд омадани китобхонаҳо дар таърих навигарии муҳим буд. Бо мурури замон китобхона ҳамчун як муассисаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ ба анъанае табдил ёфт, ки ҷомеа аз аср ба аср ҳифз мекард» [6].

Китобхона мероси фарҳангии миллӣ ва арзишҳои умумибашарӣ, аз ҷумла маводи ҷопиро аз насл ба насл интиқол медиҳад.

Дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ тамоми китобхонаҳо вазифаи иттилоотию тарбиявиро амалӣ намуда, мероси миллию фарҳангиро ба хонанда интиқол медиҳанд, дар ӯ худшиносии миллӣ, муносибати эҳтиромона ба гузаштагонро бо воситаҳои хоси худ тарбия мекунанд.

Пайдоиш ва истифодаи нашрияҳои электронӣ, тағирот дар модели дохилии китобхона омили муҳимми тағйири низоми пешинаи китобдорӣ дар донишгоҳҳо мегардад.

Бо пайдо шудани имкониятҳои шабакавӣ ва заминаи техникӣ фаъолияти иттилоотию маърифатии китобхонаҳо сифати нав пайдо мекунад.

Тағйироте, ки дар ҷомеа ба амал меоянд, навсозии низоми маорифи кишвар, ки бо афзоиши ҳаҷми иттилооти илмӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ дар соҳаи маориф алоқаманд аст, масъалаи ташаккули фарҳанги касбиро ба таври назаррас муҳим гардондааст. Мутахассиси ояндаро лозим аст, ки бо донишҳои муосири инноватсионӣ, аз ҷумла навоариҳо дар соҳаи фаъолияти китобдорӣ ва иттилоотӣ мусаллаҳ бошад.

Дар шароити муосир дар доираи таълими анъанавӣ салоҳиятхоро ба донишҷӯён “гузаронидан” ғайриимкон аст. Зеро салоҳият, баҳусус салоҳияти педагогӣ, маҳсули худомӯзӣ, худшиносӣ ва худтакмилдиҳӣ мебошад. Ташаккул ва инкишофи он бо ташаккули қобилиятҳои пешандухти (қалидии; бунёдини) донишҷӯ, аз қабилӣ коммуникативӣ, ташкилотчигӣ, идрокӣ, тадқиқотӣ, конструкторӣ, яъне он қобилиятҳое, ки ба онҳо фаъолияти касбии омузгориро пеш мебаранд, алоқаманд аст.

Китобхона ҳамчун муҳити эҷодии таҳсилоти ғайрирасмӣ ба мутахассисон имкон медиҳад, ки дар раванди истифодаи фаъолияти китобхонаю иттилоотӣ қобилиятҳои илмиро ошкор созанд.

Китобхонаҳо дар тӯли асрҳои зиёд маркази дониш, фарҳанг ва илм буданд ва боқӣ мемонанд.

Маълум аст, ки вазифаи асосии китобхонаҳои илмии донишгоҳҳо ҷамъоварӣ, ба низом даровардани донишҳои касбӣ ва бо навгониҳои ихтисос шинос намудани донишҷӯён мебошад. Инчунин, вазифаҳои беназири китобхона бо робитаи мустақими байни китобдор ва донишҷӯён алоқаманданд. Ин вазифа дар айни замон махсусан муҳим аст, зеро аҳамияти хидматрасонии китобхонаҳои муколамавӣ меафзояд, мушкilotи нав ба миён меоянд, ки ҳалли онҳо танҳо тавассути ҷустуҷӯи усулҳо ва амалияи нави коммуникатсионӣ имконпазир аст.

Китобхонаи донишгоҳӣ, ки дорои миқдори зиёди иттилоот ва дорои шароити зарурӣ барои кор бо он мебошад, метавонад дар ташаккули салоҳияти касбӣ ва педагогии мутахассисони оянда ёрии калон расонад. Китобхонаи донишгоҳӣ муосир

дорои асбобҳои таҳияи системаи ҳамкориҳои донишҷӯён бо файлҳои анъанавӣ ва электронии библиографӣ, маҷмуаҳои маълумотӣ ва иттилоотӣ, инчунин бо низомҳои мураккаби ҷустуҷӯи иттилоот ва захираҳои иттилоотии шабакавӣ мебошад.

Олим Коҳан Фараҳноз қайд мекунад, ки «китобхона танҳо маҷмуи китобҳо нест. Китобхона ҷузъи асосии фарҳанги инсонист. Бидуни он маориф, маърифат, илму санъат, кашфиёти хурду бузург шуда наметавонад» [9]. Яъне китобхонаҳо, новобаста аз тобеияти идоравиашон, на танҳо макони ниғаҳдории китобҳо, балки маркази шиносонидани маданият, маориф, ташкили истироҳат тавассути китобхонӣ, ҷалб намудан ба иттиҳодияҳои гуногуни ҳаваскорон, ки дар онҳо китобҳои хондашуда мавриди муҳокима қарор мегиранд (роҷеъ ба интернет ва дигар технологияҳои муосири иттилоотӣю коммуникатсионӣ), ки воситаҳои ахбори омма ва дигар муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии ҷомеа қодир нест.

Зарурат ва аҳаммияти мутолиаи китоб дар зиндагии фард ва камолоти ҳамаҷонибаи ӯ аз ҷониби классикони адабиёти тоҷикӣ форс низ таъкид шудааст. Ҳамин тариқ, яке аз классикони адабиёти тоҷикӣ форс Абдурахмони Ҷомӣ нақш ва аҳаммияти китобро барои инсон қайд намуда, таъкид мекунад, ки «Китоб дӯстест, ки ғам наоварад, ҳамеша оромӣ мебахшад» [2].

Аз ин рӯ, ҳуди китобдор бояд қимати китобро донад, босаводи ҳаматарафа, шахси дорои камолоти умумии фарҳангӣ ва касбӣ бошад, барои тарғиби китоб бо аҳли ҷамъият ва дигар муассисаҳои иҷтимоӣю фарҳангӣ омода бошад.

Ҳамин тавр, дар ҷараёни тайёр кардани мутахассисон дар мактабҳои олии ва техникумҳо баланд бардоштани маҳорати касбӣ ва маҳорати педагогӣ, салоҳияти китобдорон аз ҷиҳати азхуд намудани технологияҳои муосири иҷтимоӣ хеле муҳим аст. Зеро дар мазмуни фарҳанги касбии китобдори оянда дар ҷомеаи иттилоотӣ ва муҳити иҷтимоӣ тағйироти сифатӣ ба вучуд меояд. Ва пеш аз ҳама, ин ба иттилоотисозии ҷомеа вобаста аст.

Ҷунонки олимони дуруст хулоса мекунанд, «ҷанбаҳои сифатии мундариҷаи фаъолияти китобхонаҳо дар такмили вазифаҳои нави педагогии онҳо равшан зоҳир мегардад» [8]. Ба фаъолияти китобхонаҳо ворид шудани вазифаҳо ва принципҳои умумии педагогӣ имкон медиҳад, ки онҳо вазифаҳои тарбиявиро ҳам иҷро кунанд.

Тағйир додани вазифаҳои китобхонаҳо дар шароити муосир, навсозии онҳо мутобиқи вазифаҳои китобхонаҳо дар ҷаҳони тағйирёбанда, татбиқи салоҳиятноки онҳо, бештар намудани хизматрасонии иттилоотӣю китобдорӣ ба донишҷӯён, ғайр гардонидани фонди китобхонаҳои мактабҳои олии, ба инобат гирифтани вежагиҳои ҷинс, синну сол, этникӣ ва дигарфарҳангӣ дар байни хонандагон бештар ба қордонӣ ва дониши маҳорати касбии қормонди ояндаи китобхона вобаста аст.

Дар асри XXI мақоми иҷтимоии китобхонаи мактаб ба қуллӣ тағйир ёфт. Баръакси солҳои қаблӣ барои қор дар китобхона мутахассиси аз ҷиҳати зехнӣ инкишофёфта, аз ҷиҳати иҷтимоӣ фаъол, ки чанд забони хориҷиро медонад, қор бо ТИК-ро хуб медонад, фарҳанги муошират ва омодагӣ ба ҳамкорӣ дорад лозим аст.

Аз мавқеи муносибати фарҳангӣ ба рушди таҳсилоти олии касбӣ дар соҳаи фаъолияти китобдорӣю иттилоотӣ раванди ташаккули фарҳанги касбии мутахассиси оянда муҳим аст. Марҳилаҳои ташаккули фарҳанги касбии мутахассиси оянда дар донишгоҳ бояд бо марҳилаҳои омодагии ҳамаҷонибаи касбӣ, ки дар навбати худ ҷанбаҳои иҷтимоӣ-гуманитарӣ, умумии касбӣ ва махсус, майл ба такмили худ, худшиносиро дар бар мегирад, ҳамроҳанг қарда шаванд.

Мутаассифона, имкониятҳои онҳо барои такмили ихтисос ва бозомӯзӣ, ғайр гардонидани дониш ва таҷрибаомӯзӣ дар кишварҳои хориҷӣ дар соҳаи фаъолияти китобдорӣю иттилоотӣ маҳдуд аст. Ва барои ин категорияи қормонди китобхонаҳо донишқадаҳои махсуси такмили ихтисос ва бозомӯзии мутахассисон вучуд надоранд.

Дар баробари ин, таҳлили адабиёти илмӣ оид ба мавзуи таҳқиқот, таҷрибаи мактабҳои олии оид ба тайёр кардани китобдорони оянда нишон медиҳад, ки онҳо талаботи рӯзафзуни ҷомеа ба тайёр кардани мутахассисони баландихтисос, ки муносибатҳои бозорро қонеъ мегардонанд, дар меҳнат рақобат мекунанд, пурра қонеъкунанда нестанд. Ин ҳолатҳо бештар аз бисёр омилҳои субъективӣ тарбиявӣ вобастаанд, ки ба ташаккули мутахассиси ояндаи соҳаи фаъолияти китобдориро иттилоотрасонӣ монеъ мешаванд. Дар байни онҳо: нокифоя инкишоф додани концепсияи «фарҳанги касбии китобдори оянда; набудани таҳияи типологияи истифодабарандагон аз рӯи мансубияти этникӣ; бо дарназардошти гурӯҳҳои якмиллат ва сермиллате, ки дар ташаккули маданияти касбии мутахассиси ояндаи соҳаи фаъолияти китобдориро иттилоотшиносӣ ва ғайра таҳсил мекунанд.

«Гузашта аз ин, мушкили мавриди омӯзиш дар он аст, ки дар фазои иттилоотӣ таълимӣ имконоти шахсияти китобдори оянда ба инобат гирифта намешавад; таъминоти технологӣ бо технологияҳои анъанавӣ, шаклҳо, усулҳои таълим ифода меёбад» [1]; ҷанбаҳои алоҳидаи фарҳанги касбӣ ба қадри кофӣ инкишоф наёфтаанд, аз ҷумла: имкониятҳои раванди таълим дар донишгоҳ барои баланд бардоштани сатҳи фарҳанги касбии китобдорони оянда; идеяи асоснок кардани имкониятҳои педагогии ташаккули маданияти касбии корманди ояндаи китобхона дар омӯзиши назариявӣ инъикос наёфтааст; ҷолиби диққат аст, ки идеяи асосноккунии имкониятҳои педагогии ташаккули фарҳанги касбӣ дар омӯзиши назариявӣ модели концептуалии ташаккули фарҳанги касбии аз ҷиҳати этникӣ нигаронидашудаи мутахассиси ояндаи китобхона вучуд надорад.

Адабиёт

1. Абдумуминзода, С. Вопросы профессионально-педагогической компетентности студентов [Текст] / С. Абдумуминзода // Молодежь в науке и культуре XXI века. – Челябинск, 2017. – С.300-303.
2. Абдуррахман, Дж. Избранные произведения [Электронный ресурс] / Дж. Абдуррахман. – 1984. – 128 с. – Режим доступа: www.wysotsky.com. (дата обращения: 09.11.2016).
3. Авгонов, К.Г. Проблемы совершенствования библиотечного образования (на примере учебных заведений Республики Таджикистан) [Текст]: дис... канд... пед... наук / К. Г. Авгонов. – Душанбе, 1999. – 185 с.
4. Акимова, Т. Н. Профессиональная компетентность педагога как приоритетное направление реформирования системы образования [Текст] / Т.Н. Акимова, А. В. Лисицинская // Проблемы современного педагогического образования. – 2018. – № 58-3. – С. 20-23.
5. Азбука библиотекаря [Текст]: методическое пособие для начинающих библиотекарей / Л.М.Хамурзода. – Нальчик: Каб.-Балк. ун-т., 2005. – 62 с.
6. Дворкина, М. Я. Библиотека как традиция и библиотечные традиции / М. Я. Дворкина [Текст] / М. Я. Дворкина // Библиотековедение. – 2000. – № 6. – С. 94.
7. Деденева, А. С. Формирование информационной компетентности в гуманитарном вузе: образовательные технологии [Текст] / А. С. Деденева., А. С. Прокурина // Современные наукоемкие технологии. – 2009. – №11. – С. 70-71.
8. Колодина, Н.А. Партнерство библиотеки педагогического вуза и школьных библиотек для информационной поддержки профессионального чтения школьных учителей [Текст] / Н. А. Колодина // Библиосфера. – 2008. – №4. – С. 66-69.
9. Кохан, Ф. В. Роль книги и библиотеки в истории культурной традиции государства Саманидов [Текст]: автореф... дисс... на соискание ученой степени канд. ист. наук. – Душанбе. – 2013. – 22 с.

10. Крупская, Н.К. О библиотечном деле [Текст] / Н.К.Крупская; ред.: Н.С.Карташов. – М.: Книга, 1985. – 557 с.

11. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 23 января 2015 // [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: www.president.tj/ru (дата обращения: 27.03.2015).

12. Холов, Б. С. Библиотечное строительство в Таджикистане [Текст]: автореф. дисс. канд. пед наук / Б. С. Холов. – Л.: ЛГИК, 1988. – 16 с.

ТАШАКУЛИ ФАРҲАНГИ КАСБИИ КИТОБДОРНИ ОЯНДА: МУШКИЛОТ ВА РОҶҲОИ ҲАЛ

Мавзуи китобхона ва нақше, ки китобдор дар ҷомеа ва рушди фанновариҳои иттилоотӣ дорад, хеле муҳим аст. Муаллифони мақола дар таҳлилҳои худ таъкид менамояд, ки ташаккули фарҳанги китобдорони оянда бояд дар заминаи донишҳои фанновариҳои муосир ва технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) сурат гирад. Китобдор на танҳо вазифаи анъанавии ҷустуҷӯи адабиёт ва тартиби китобу феҳристҳоро иҷро мекунад, балки бояд дар қор бо захираҳои электронӣ, робита бо шабакаҳои глобалӣ ва истифодаи технологияҳои нав қобилият дошта бошад.

Барои китобдори оянда, хусусияти фарҳангии китобдор, таҷриба ва малакаи қор бо захираҳои электронӣ, инчунин дарки таърихи фарҳангии кишвар ва ҷаҳон муҳим аст. Китобдор, ки дар фазои рақобат бо дигар мутахассисон дар ҷомеаи иттилоотӣ фаъолият мекунад ва як қисми муҳими таълиму тарбияи ҷомеа мешавад.

Муаллифон масъалаи таъсири норасоии кадрҳои соҳавӣ, ки таълимот ва таҳсилоти баландро дар ҷодаи китобдорӣ на ҳама вақт хуб таъмин мекунад, масъалаи ҷиддӣ меҳисобад. Ба андешаи муаллифон, пешниҳод шудани модели ташаккули салоҳияти китобдорон як роҳи муҳим аст, ки кӯмак мекунад, ки хонандагон бо эҳтироми фарҳангӣ, технологӣ ва педагогӣ ба ин соҳа ворид шаванд.

Калидвожаҳо: фарҳанг, касб, китобдор, ташаккул, мушкilot, иттилоот, китобхона, хонандагон, таълим, арзишҳои миллӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО БИБЛИОТЕКАРЯ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Тема библиотек и роли библиотекарей в обществе и развитии информационных технологий очень важна. Авторы статьи в своем анализе подчеркивают, что формирование культуры будущих библиотекарей должно базироваться на современных технологических знаниях и информационно-коммуникационных технологиях (ИКТ). Библиотекарь не только выполняет традиционную задачу поиска литературы и организации книг и каталогов, но и должен уметь работать с электронными ресурсами, подключаться к глобальным сетям и использовать новые технологии.

Для будущего библиотекаря важны культурная идентичность библиотекаря, опыт и навыки работы с электронными ресурсами, а также понимание истории культуры страны и мира. Библиотекарь, работающий в конкурентной среде с другими профессионалами информационного общества, становится важной частью образования и воспитания общества.

Авторы считают серьезной проблемой влияние нехватки специализированных кадров, которые не всегда обеспечивают хорошее образование и подготовку в области библиотечного дела. По мнению авторов, предлагаемая модель формирования компетентности библиотекаря является важным способом помочь студентам войти в эту сферу с культурным, технологическим и педагогическим уважением.

Ключевые слова: культура, профессия, библиотекарь, формирование, проблемы, информация, библиотека, читатели, воспитание, национальные ценности.

FORMATION OF THE PROFESSIONAL CULTURE OF THE FUTURE LIBRARIAN: PROBLEMS AND SOLUTIONS

The topic of libraries and the role of librarians in society and the development of information technology is very important. The authors of the article emphasize in their analysis that the formation of the culture of future librarians should be based on modern technological knowledge and information and communication technologies (ICT). The librarian performs not only the traditional task of searching for literature and organizing books and catalogs, but also must be able to work with electronic resources, connect to global networks and use new technologies.

For the future librarian, the cultural identity of a librarian, experience and skills in working with electronic resources, as well as an understanding of the history of the culture of the country and the world are important. A librarian working in a competitive environment with other professionals of the information society becomes an important part of the education and upbringing of society.

The authors believe the influence of the shortage of specialized personnel, who do not always provide good education and training in the field of librarianship, to be a serious problem. According to the authors, the proposed model of developing the competence of a librarian is an important way to help students enter this field with cultural, technological and pedagogical respect.

Keywords: culture, profession, librarian, formation, problems, information, library, readers, education, national values.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Файзализода Чумахон Хол** – доктори илмҳои педагогӣ, директори Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишони: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, к. Техрон, 5, тел.: (+992) 2218956; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Абдумуминзода Ситора – номзоди илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи кор бо магистрон, докторантон ва унвонҷӯёни ИФСҶ-и ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ. Нишони: ш. Душанбе, кучаи Фирдавсӣ 5, тел: 907-23-03-91, E-mail: abdumuminzoda91@mail.ru.

Сведения об авторах: Файзализода Джумахон Хол – доктор педагогических наук, директор Государственное учреждение «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Техрон, 5, тел.: (+992)221 89 56; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Абдумуминзода Ситора – кандидат педагогических наук, заведующий отделом работы с магистрами, аспиранты и соискатели ИФПиП НАНТ. Адрес: г. Душанбе, улица Фирдоуси 5, тел: 907-23-03-91, E-mail: abdumuminzoda91@mail.ru.

Information about authors: **Faizalizoda Jumakhon Khol** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Tekh-ron, 5, tel : (+992) 2218956; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Abdumuminzoda Sitora – candidate of pedagogical sciences. Address: Dushanbe, Ferdowsi Street 5, tel: 907-23-03-91, E-mail: abdumuminzoda91@mail.ru

ТДУ 02: [008+002.2+027.022+027.53] (575.34)

РУШДИ МУАССИСАҲОИ КИТОБДОРӢИ ВИЛОЯТИ КӢЛОБ ДАР ЗАМОНИ ШУРАВӢ

Иззатова Матлуба Қудратовна
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи китобдорӣ дар Тоҷикистон гузаштаи бой дорад. Аз замони қадим дар дарбори шохон, масҷиду мадрасаҳо хазинаҳои китоб фаъолият мекарданд ва шаҳрҳои бостониҳои Осиёи Марказӣ – Самарқанд, Бухоро, Урганч, Хучанд, Устурушон, Ҳисор, шаҳрҳои Фарғона ва Хатлон бо хазинаҳои китобхонаҳои худ машҳур буданд, ки аксарияти онҳо имрӯз дастраси доираи васеи хонандагон ва дӯстдорони китоб гардидааст.

Баъди ба Осиёи Миёна ворид гардидани Русия дар минтақа дигаргуниҳои кулли иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба амал омаданд, ки яке аз онҳо дар сатҳи давлатӣ ташкил намудани қори маданияту маърифатӣ буд, гарчанде шумораи одамоне, ки ба соҳаи фарҳанг машғул буданд, ҳатто дар шаҳрҳои Осиёи Миёна ҳам ночиз буд, ҳол он ки дар бораи деҳот оид ба ин масоил суҳан гуфтан ҳатто имкон надошт [7, с. 185-186].

Пас аз таъсиси Генерал-губернатории Туркистон (1867) дар минтақаҳои гуногуни Осиёи Миёна қорҳо оид ба таъсиси китобхонаҳо оғоз гардид, дар Тошканд матбаа бунёд шуд ва баъдтар аввалин китобхонаи оммавӣ ташкил карда шуд, ки фонди умумии китоби он то соли 1905 зиёда аз 40 ҳазор ҷилд буд [1, с.161]. Соли 1895 дар Хучанд ва Уротеппа ва ниҳоят соли 1911 дар Самарқанд китобхонаҳо таъсис дода шуданд [3]. Дар соли 1879 барои таълими бачагон дар мактаби маҳаллии шаҳри Хучанд китобхона бо 800 нусха китоби доир ба соҳаҳои гуногуни илму маориф кушода шуд.

Дар давраи пеш аз инқилоб ҳукумати подшоҳӣ оид ба мазмуну муҳтавои фондҳои китобхонаҳои мавҷуда сензураи (назорат) қатъӣ муқаррар кард, ки китобхонаҳои паҳнкунандаи адабиёти ҷунбишҳову равияҳои сиёсӣ, инчунин китобхонаҳои шахсии ходимони машҳури ҷамъиятии ҳаракати чап баста шуданд. Хонандагон аксаран мавриди хушунати мақомоти ҳифзи ҳуқуқ қарор гирифта, ба далели андешаҳои хилофи сиёсати расмӣ ҳукумати подшоҳӣ сарқӯб ва ба дигар губернияҳои Русия бадарға мешуданд. Сарфи назар аз тадбирҳои андешандаи ҳукумат онҳо натавонистанд рӯҳияи инқилобӣ ва эҳтиёҷоти мардумро ба китобхонаҳо, ки ба марказҳои фарҳангию маърифатӣ табдил ёфта, дар ҳаёти ҷомеа нақши муҳим бозиданд, суғуст кунанд.

Соли 1908 бо дастгирии олим ва бостоншиноси маъруф В.Л.Вяткин ва иштироки бевоситаи ашрофони маҳаллӣ дар Самарқанд китобхонаи «мусулмонӣ» дар назди масҷиди Мирзо Улуғбек кушода шуд, ки дар хазинаи он беш аз дусад китобу маҷалла ва рӯзнома ба забонҳои форсӣ, туркӣ, арабӣ ва русӣ мавҷуд буд.

Дар заминаи фонди китобии китобхонаи шахсии ходими идории Туркистон С.А.Идаров эҳёи китобхонаҳои кишваршиносӣ оғоз гардид. Идаров аввалин касе буд, ки феҳристи китобу маҷаллаҳоро оид ба маводи Осиёи Миёна тартиб дод, ки барои нигоҳдорӣ ва ҳифзи китобҳои камшумор дар китобхонаҳо мусоидат кард [26, с. 3-15].

Яке аз асосгузори қори китобдорӣ дар кишвари Туркистон В.И. Межов буд [12, с. 481], ки дар рушди китобхонашиносии кишвар саҳм гузошта, аввалин асарҳои илмиро дар ин соҳа таҳия намуд. Дар асоси натиҷаҳои фаъолияти худ ӯ аввалин феҳристи адабиёти оид ба Осиёи Марказӣ «Библиографияи Осиё» (дар 3 ҷилд), «Маҷмуаи Туркистон» ва «Нишондиҳандаи мураттабии алифбой»-ро (дар 3 ҷилд) таҳия

намуд, ки нишондиҳандаҳои адабиёти нодири давраи пеш аз Ҳокимияти Шуравӣ мебошад.

Аввалин бор дар таърихи халқҳои Осиёи Миёна шарқшиноси машҳур А. А. Семенов дар асоси маводи китобхонаҳои маҳаллӣ феҳристи библиографиро таҳия намуд ва дар соли 1911 «Нишондиҳандаи библиографии Осиё», «Феҳристи дастнависҳои дар Шуъбаи таърихи Китобхонаи марказии Бухоро мавҷудбуда», «Нишондиҳандаи адабиёти форсӣ дар бораи таърихи ўзбекон дар Осиёи Миёна» ва як қатор асарҳои дигарро оид ба таърихи фарҳанги кишвари Туркистон нашр намуд [12, с. 345; 26, с.19].

Ҳангоми омӯзиши таърихи таъсис ва ташаккули муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ қайд кардан лозим аст, ки шаҳри Хучанд дар давраи пешазинқилобӣ маркази муҳими илму маърифат ва маданият ба ҳисоб рафта, бо китобхонаҳои номдори худ маълуми машҳур буд ва дар ин шаҳр ноширон ва китобдорон Сиддиқ Тоҷир, Бобоҳоча Саҳҳоф қору ҳаёт ба сар мебуданд [15, с. 24-25], ки ба Афғонистон, Эрон, Арабистони Саудӣ ва Туркия сафар анҷом додаанд. Ҳоча Сиддиқ дар назди масҷиди «Шайх Муслиҳиддини Хучандӣ» дӯкони муқовабандӣ ва китобфурӯшӣ ташкил карда, дар байни аҳоли чун паҳнкундаи маъруфи китобҳои динӣ ва бадеӣ ном бароварда буд. Баъди соли 1917 фаъолияти китобхонаҳо дар замони Шуравӣ аҳаммияти умумидавлатӣ пайдо карда, Ҳукумати Шуравӣ ба китобхонаҳое, ки ба марказҳои андӯхтани дониш ва коргузорӣ оид ба маърифати сиёсии мардум таъдил ёфтаанд, ёрии калон расонд.

Таваҷҷуҳи махсус ба масоили дар сатҳи давлатӣ ташкил намудани фаъолияти китобдорӣ аз тарафи шахсони аввали Давлати шуравӣ дода мешуд. В.И. Ленин дар асарҳои худ «Дар бораи вазифаҳои китобхонаи оммавии Петроград» (ноябри 1917) [14, с.132-133], дар қарори Шурои Комиссарони Халқ «Дар бораи омодаسازی фаъолияти китобхонаҳо» аз 7 июни соли 1918, декретҳо «Дар бораи ҳифзи китобхонаҳо ва хазинаҳои китоб» аз 17 июли соли 1918 [5, с. 41-42], «Дар бораи марказонидани фаъолияти китобдорӣ дар РСФСР» аз 3 ноябри соли 1920 [6, с. 159-164] вазифа гузошта буд, ки шабакаи китобхонаҳо васеъ карда шуда, ҷойгиркунии нақшавию мунтазами онҳо бо мақсади тарғиб ва паҳншавии пай дар пайи китоб дар байни аҳоли сурат гирад ва талаботи рӯзафзуни маънавӣ ва маданияти меҳнаткашон ба дониш таъмин карда шавад.

Дар оғоз ба ташкили фаъолияти онҳо қисмҳои Артиши Сурх, коргарон ва хизматчиёни давлатӣ ҷалб карда мешуданд. Қатори табليғоти «Шарқи Сурх», ки аз Маскав ба Туркистон меомад, дар байни коргарон ва мардуми шаҳру деҳот қори оммавӣ ва тарғиботӣ мебуд [26, с. 19].

Тибқи маводи бойгонӣ ва маъхазҳои таърихӣ, дар моҳи март соли 1917 дар бораи кушодани китобхонаи ҷамъиятии шаҳрии Хучанд тасмим гирифта шудааст, ки таърихи бунёди Китобхонаи вилоятии Суғди имрӯза ба номи Тошҳоча Асирӣ аз он сарчашма мегирад. Қарор дар бораи таъсиси китобхонаи шаҳрӣ дар суратчаласаи Шурои вакилони аскарони гарнизони Хучанд аз 12 март соли 1917, инъикос ёфтааст, ки дар филиали Бойгонии давлатии ЧШС Тоҷикистон дар ш. Суғд маҳфуз аст [16, с. 29]. «Таҳлилҳои анҷомгирифта далолат менамоянд, ки китобхонаи гарнизонии санаи 12-уми март соли 1917 дар шаҳри Хучанд созмонёфта, ки имрӯз ҳамчун муассисаи вилоятӣ номи Тошҳоча Асирӣ дорад, дар асл ба хотири тарғиби ғояҳои инқилоби болшевикӣ бунёд ёфтааст» [18, с. 27].

Дар солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ дар байни мактабу китобхона, клубҳо ва муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ алоқаи зич ва ҷудонашаванда вучуд дошт. Дар соли 1923 дар Тоҷикистон шумораи ками муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ фаъолият

доштан: 62 клуб, 95 китобхона, ки фонди умумии онҳо 46 ҳазор китоб ва ҳамагӣ 99 нафар хонанда дошт. Ба андешаи З.М.Шевченко дар ташкили муассисаҳои фарҳангӣ ва пешбурди кори маданияту маърифатӣ дар байни аҳолии дар назди қисмҳои ҳарбии Тоҷикистон вазифаҳои калон гузошта шуда буданд [21, с. 10-13]. Мувофиқи маълумот соли 1923 дар Душанбе аввалин китобхона бо 300 китоб ташкил карда шуда, соли 1925 дар Душанбе китобхонаи шаҳрӣ дарҳои худро боз намудааст.

Дар ҶМШС Тоҷикистон дар соли 1926 ба масъалаҳои маблағгузорӣ ва сохтмони муассисоти иҷтимоию фарҳангӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ дода шуд, бучаи умумии мудирони маорифи сиёсӣ (Главполитпросвет) қариб 53 ҳазор сӯм буда, дар соли 1930 бошад, 10 баробар афзуд ва 532 ҳазор сӯмро ташкил дод [22, с. 9]. Дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ китобхонаи шаҳри Кӯлоб дар ташкили дигар муассисаҳои маданияту сиёсӣ ва маърифатӣ дар шаҳру деҳаҳо нақши бузургӣ амалӣ бозид.

Дар барқарорсозӣ ва густариши фаъолияти муассисаҳои китобдорӣ қонунҳое, ки дар охири солҳои 20-ум қабул шудаанд, аз ҷумла Қарори КМ ВКП (б) «Дар бораи хизматрасонии китобхона ба оммаи хонандагон» нақши бузург бозиданд. 30 ноябри соли 1929 КМ ВКП (б) «Дар бораи беҳтар намудани фаъолияти китобхонаҳо» қарор қабул кард, ки дар он кори ғайриқаноатбахши китобхонаҳои деҳот бо сабаби нарасидани китобдорони соҳибхитос қайд шуда буд.

Барои ташкил ва ҳал намудани масъалаҳои таълиму тарбияи мутахассисон курсҳои кӯтоҳмуддат таъсис дода шуда, барои таъмини фаъолияти онҳо аз бучаҳои маҳаллӣ маблағҳои калон ҷудо карда шуданд, ки дар натиҷа шабакаи китобхонаҳое, ки дар солҳои инқилоби фарҳангӣ арзи вучуд карданд асоси таъсиси муассисаҳои китобхонаҳои Тоҷикистон гардиданд. Дар соли 1929 дар ҶШС Тоҷикистон шумораи китобхонаҳо 11 ададро ташкил меод, ки онҳо бо 12 ҳазор нусха китобу маҷаллаҳо таъмин буданд. Рушди густурдаи китобхонаҳо дар Тоҷикистон аз аввали солҳои 30-ум оғоз ёфт. Агар соли 1929 дар Тоҷикистон ҳамагӣ 11 китобхона мавҷуд бошад, пас дар охири панҷсолаи якум шумораи онҳо ба 119 адад ва фонди умумии китоб ба 107 ҳазор ҷилд расид [23, с. 200].

Нақш ва аҳамияти муассисаҳои маданият-равшаннамоӣ дар солҳои 30-ум дар шароити бо суръати баланд рушд кардани бунёди ҷомеаи нав дар Тоҷикистон хеле афзуд: аз рӯи маълумотҳои оморӣ танҳо дар соли 1931 дар манотиқи рустой 19 клуб, 25 ҷойхонаи сурх, 11 кинодастгоҳи сайёр, 19 толори хониши китобхона, 30 дастгоҳи радио, 43 гӯшаи сурх, 161 мактаби маҳви бесаводӣ ва ғайра амал мекарданд.

Соли 1932 ҳукумати ҷумҳурӣ дар бораи дар маркази Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи базаи тоҷикистони Академияи илмҳои СССР оид ба ташкил намудани ду китобхона қарор қабул кард [24].

Дар панҷсолаи дуюм (солҳои 1933-1937) шабакаи васеи муассисаҳои маданият-равшаннамоӣ, аз он ҷумла китобхонаҳо барои хизматрасонии умумӣ чи дар шаҳрҳо ва чи дар байни аҳолии деҳот таъсис дода шуданд. Ҳамин тавр, соли 1933 Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии ба номи А.Фирдавсӣ бунёд карда шуд, ки баъдтар ба ҳазинаи бузургӣ китоб ва маркази муҳими илмию фарҳангӣ ва маърифатии кишвар табдил ёфт. Қайд кардан зарур аст, ки китобхона, ки дар тайи ин солҳо дар минтақаҳои гуногуни Иттиҳоди Шуравӣ ба нашр мерасиданд, ба фонди китобхона роӣгон интиқол мешуданд. Соли 1935 Китобхона мақоми гирандаи нусхаҳои ҳатмиро гирифт ва ҳукуки роӣгон гирифтани китобу рӯзнома ва маҷаллаҳо роӣдо кард.

Баъди 27 март соли 1934 [20, с.141] ба имзо расидани қарори Кумитаи Иҷроияи Марказии ИҶШС «Оид ба фаъолияти китобдорӣ дар СССР» фаъолияти ҳукумат дар соҳаи рушд ва ташаккули муассисаҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ пурзӯр гардид, ки он таҳти роҳбарӣ ва назорати давлат қарор гирифт. Беҳтар шудани кор дар ин соҳа, азҳуд

кардан ва таҷҳизонидани фондҳои китоб, мустаҳкам намудани базаи моддию техникаӣ ба таълиму тарбия ва омодагии кадрҳо мусоидат кард.

Комиссариати халқии маориф бо мақсади амалӣ намудани қарор оид ба кори китобдорӣ барои азнавсозӣ ва васеъ намудани китобхонаҳои мактабӣ, хоҷагиҳои дастачамъӣ (колхозӣ) ва иттифокҳои касаба дар ҳар як шаҳру ноҳия ва деҳот, ки ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ фонди китоб доштанд, инчунин баҳри таъмини биноҳои зарурӣ барои фаъолияти кормандон фаъолияти густурдаро анҷом дод [11, с.423-426,429].

Мувофиқи маълумотҳои маҷаллаи «Ифтихори мо», ки дар Хучанд нашр мешуд, то 1 июли соли 1934 ба Комиссариати халқии маориф супориш дода шуда буд, ки идоранамоии китобхона ва Шурои ҷумҳуриявии хизматрасонии китобхонавиरो ташкил намуда, мутахассисону муаллимонро ба кори китобхона ҷалб намояд ва аз ибтидои соли 1935 Палатаи ҷумҳуриявии китоб таъсис дода шуда, барои китобхонаҳо 232895 сӯм, барои китобхонаҳои Помир 6745 сӯм ва барои намоишгоҳҳои сайёри китоб 380 ҳазор сӯм ҷудо карда шавад [11, с. 426-429].

Дар қарори Комитети Иҷроияи Марказии ҶШС Тоҷикистон аз 11 июни соли 1934 масъалаи вазъи сохтмони китобхонаҳо дар ҷумҳурӣ муҳокима ва баррасӣ гардида, иҷозат дода шуд, ки дар ҳар ноҳия китобхонаи марказӣ ташкил карда шавад. Тасмим гирифта шуд, ки онҳоро бо фонди китобӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ таъмин намуда, китобхонаҳоро дар биноҳои ҷиҳозонидашуда ҷойгир карда, масъалаи ташкили китобхонаҳои мактабиро муҳокима кардан лозим аст. Бо мақсади беҳтар намудани фаъолияти китобхонаҳо ва ташкили хизматрасонии мақсаднок ба аҳоли 14 июни соли 1934 қарори КМ Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон «Дар бораи васеъ намудани шабакаи китобхонаҳо ва тақмили фаъолияти китобдорӣ Тоҷикистон» қабул карда шуд.

Дар Тоҷикистон то 1 октябри соли 1934 325 китобхонаҳои гуногун бо фонди умумии китоб 506 ҳазору 363 нусха, китобхонаҳои истифодаи умумӣ 268 бо фонди умумии китоб 167 ҳазору 634 нусха, 39 китобхонаҳои махсус ва илмӣ бо фонди умумии китоб 277 ҳазор нусха китоб мавҷуд буданд [2, с.138]. Аз рӯи маълумотҳои омӯри фонди умумии китобҳои китобхонаи шаҳри Кӯлоб дар соли 1934 705 нусха, 20 бастаҳои маҷаллаҳо ва 15 рӯзномаҳо ташкил мебуд. Дар охири панҷсолаи дуюм дар шаҳри Кӯлоб 20 китобхона ва 8 клуб арзи вучуд дошт [25, с. 127].

Дар соли 1940 дар заминаи китобхонаҳои вилояти Кӯлоб бо иштироки шоирону нависандагон, олимону кормандони ҳизбӣ 174 маъруза, машваратҳо, шабҳои мавзӯӣ, маҳфилҳои саволу ҷавоб, маърузаю сухбатҳо оид ба вазъи байналмилалӣ, ҷорабиниҳо оид ба мавзӯҳои зиддинӣ, дар мавзӯҳои хоҷагии деҳот 96 маъруза, 10 шаби адабӣ, 52 шаби саволу ҷавоб, ки дар онҳо камаш 90 ҳазор нафар одамон иштирок доштанд ва дар бораи онҳо 110 рӯзномаи деворӣ, 974 намоишгоҳи мавзӯӣ, 48 маҳфили зиддинӣ амал карда, 70 концерт ва ғайра намоиш дода шуд [9, с. 205-206]. Дар охири соли 1940 дар ҷумҳурӣ 401 китобхонаи оммавӣ мавҷуд буд, ки фонди китоби онҳо 495,5 ҳазор нусхоро ташкил мебуд [10, с. 293].

Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ фаъолияти ҷамъиятию фарҳангии аҳолии шаҳру деҳот, аз ҷумла дар соҳаи маданияту маърифати Тоҷикистон хеле поён рафт. Китобдорон дар байни омма оид ба нақши роҳбарикунандаи ҳизб ва фаъолияти ҳукумати кишвар кори зиёди тарғиботӣ мебуданд, гарчанде ки дар ин солҳо фаъолияти китобхонаҳо хеле суст шуда буд [13, с. 149-150].

Дар ин солҳо дар шаҳру деҳот як қатор мудирони китобхонаҳо ва кормандони ҳизбӣ шуравӣ ба фаъолияти клубу китобхонаҳо, кинотеатрҳо дар кори маданӣ-равшаннамоии байни аҳоли аҳамият ва таваҷҷуҳи зарурӣ надоданд. Барои пурзӯр намудани ин самти фаъолият 22 сентябри соли 1942 КМ Ҳизби Коммунистии

(болшевикони) Тоҷикистон қарор «Дар бораи пурзӯр намудани фаъолияти муассисаҳои сиёсӣ ва маорифи ҷумҳурӣ» қабул кард, ки мувофиқи он ба дӯши ташкилотҳои ҳизбӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ пурзӯр намудан ва тавсеаи фаъолият дар ин соҳаи муҳимми ҳаёти ҷамъиятӣ вазифа гузошта шудааст.

Ба пурзӯр намудани шаклу воситаҳои гуногуни кори оммавӣ-тарғиботӣ ва маданӣ-равшаннамоӣ дар муассисаю ташкилотҳо, ки ба баланд бардоштани дараҷаи маданияту маърифати аҳоли, дар вучуди ҷавонон парваридани ҳисси муҳаббат ба Ватан ва муҳофизати он нигаронида шудаанд, таваҷҷуҳи асосӣ дода шуд.

Хизмати коллективи кормандони Китобхонаи давлатии ба номи Фирдавсӣ дар солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳон хеле бузург аст. Онҳо бо қувваи худ намоишҳои «Фашизм – душмани маданият ва халқ», «Тоҷикон – қаҳрамонони Ҷанги Ватанӣ», «Дар бораи тарбияи ҷанговарони Артиши Шуравӣ» ташкил ва ба намоиш гузоштанд, дар заводи фабрикаҳо намоишҳои китобҳо ташкил карданд, дар муассисаҳои таълимӣ, дар госпиталҳои ҳарбӣ маърузаҳо хонданд, дар байни аҳоли конференсияҳои илмӣ-назариявӣ, шабҳои тематикӣю адабӣ, маҳфилҳои саволу ҷавоб барпо намуданд.

Дар қор бо аҳоли яке аз ҷойҳои пешқадамро китобхонаҳои вилояти Кӯлоб ишғол карданд. Дар китобхонаи шаҳр тарғиботи аёнӣ нағз ба роҳ монда шуда, долонҳо ва толорҳои хониш бо плакатҳо, шиорҳо, гӯшаҳои маҷаллаву рӯзномаҳо ҷиҳозонида шуда, намоишгоҳҳои китобҳо бахшида ба эҷодиёти шоиру нависандагони машҳур А.С. Пушкин, Т.Г. Шевченко, М. Горкий ва дигарон оро дода мешуданд.

Мувофиқи қарори Шурои Комиссарони Халқии ҶШС Тоҷикистон аз 1 март соли 1946 китобхонаи шаҳрӣ ба китобхонаи вилоятӣ табдил дода шуд. Китобхонаи шаҳри Кӯлоб, ки пештар тобеи системаи маорифи халқ буд, соли 1947 ба ихтиёри идораи фарҳанг дода шуд.

Дар нимаи дуҷуми солҳои 50-60 китобхонаи вилоятии Кӯлоб дар байни аҳоли фаъолияти густурдаи маданӣ-равшаннамоӣ бурда, мувофиқи маълумот дар соли 1951 фонди умумии китобхона 350 ҳазор нусха китобро ташкил медод ва 20085 хонанда дошт [14, с. 149-150]. Ҳамин тавр, аз рӯи маводи бойгонӣ дар соли 1952 дар вилояти Кӯлоб 249 китобхона бо фонди умумии 323952 нусха китоб, 173 муассисаи клубӣ, мавҷуд буд. Дар соли 1967 дар китобхонаи вилоятӣ ва дигар муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ – клубҳо, толорҳои хониш, қасри маданият ва осорхонаҳо байни аҳолии шаҳр ва гирду атрофи он суҳбатҳо барпо гардида, вохӯриҳо ташкил карда, маърузаҳо хонда шуданд. Қори муваффақиятнокӣ китобхонаҳои ноҳияҳои Восеъ, Фарҳор, Москва, Совет, Мӯъминободро қайд кардан лозим аст, ки дар баробари ба аҳоли хизмат расондан дар мавзӯҳои «Китобҳои нав», «СССР - тақъягоҳи сулҳ ва дӯстии халқҳо» намоишҳои китобӣ ташкил менамуданд, конференсияҳо оид ба эҷодиёти М.Миршакар: «Қишлоқи тиллоӣ», «Таърихи Ҷанги Бузурги Ватанӣ»-и Б.Ғафуров, повести «Одина» ва романи «Ғуломон»-и С. Айнӣ ва ғайра ташкил ва баргузор гардиданд.

Дар қарорҳои Ҳукумати Тоҷикистон нақши пешбарандаи китобхонаҳо, осорхонаҳо, клубҳо инъикос ва ифода ёфтааст. Китобхонаҳо дар байни аҳоли масъалаҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат, анъанаҳои инқилобӣ, ҷангӣ ва меҳнатии халқи советӣ, комёбиҳои ҷумҳуриро дар соҳаи фарҳангӣ-маърифатӣ ва оммавии сиёсии ҷомеа фаъолон тарғибу тарҷеъ мекунанд.

Ҳамин тавр, шумораи китобхонаҳои давлатии оммавӣ дар солҳои 60-ум 1372 адад, шумораи хонандагони китобхонаҳо ба 800 ҳазор нафар расид, ба аҳоли додани китоб бештар аз 10,5 миллион нусхоро ташкил дод.

Дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ сиёсат оид ба кадрҳо ва тарбияи онҳо барои муассисаҳои китобдорӣ ғамхорӣ ҳамешагии давлат буд. Дар соли 1945 техникум таъсис ёфт, ки барои соҳаи мазкур кормандонро омода менамуд, баъдтар он техникуми ҷумҳуриявӣ китобдорӣ номида шуд. Ин муассиса китобхонаҳоро бо кадрҳои

баландхитисоси миллӣ таъмин намуд. Мутахассисони илмии китобхонаҳо инчунин дар донишкадаҳои олии Москва, Ленинград, Киев ва Тошканд тайёр карда шуданд.

Соли 1967 пас аз таъсиси Шуъбаи китобхонашиносӣ ва корҳои маданӣ-равшаннамоӣ дар ҳайати факултети санъати Донишкадаи давлатии педагогии Душанбе ба номи Т. Г. Шевченко (ҳоло Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни) ба тарбияи кадрҳои соҳаи китобдорӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир карда шуд. Моҳи сентябри соли 1973 дар заминаи Шуъбаи мазкур факултети мустақили китобдорӣ бо кафедраи китобхонашиносӣ ва библиография дар сохтори Донишкадаи давлатии санъати Тоҷикистон (ҳоло Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода) таъсис дода мешавад [19, с. 65-66].

Ҳамин тариқ, яке аз комёбиҳои муҳими мақомоти давлатии ҷумҳурӣ дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ ташкил ва густариши шабакаи муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ, алалхусус рушди шабакаю низоми китобхонаҳо ва бо китобҳои зарурӣ таъмин намудани онҳо мебошад. Дар кори баланд бардоштани хизматрасонии маданӣ ба аҳолии ҷумҳурӣ нақши муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ бузург аст. Умуман, бунёди муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ ва рушди шабакаи васеи китобхонаҳо, пеш аз ҳама, ба беҳтар шудани ҳаёти маънавии аҳолии кишвар таъсири амиқу калон расонд.

Адабиёт

1. Бендриков, К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане [Текст]. – М.: Академия педагогических наук, 1960. – 257 с.
2. Всесоюзная библиотечная перепись. 1 октября 1934 г. Основные итоги [Текст]. – М., 1936. – 318 с.
3. Вековой юбилей старейшей библиотеки Средней Азии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: mytashkent.uz/2011/11/02/vekovej-yubilej-starejshej-biblioteki-srednej-azii/ (дата обращения 22.06.2024).
4. Гаибназаров, С.Н. Развитие сети массовых библиотек республики [Текст] // Библиотековедение. Библиография. История таджикской книги: сб. статей. – Душанбе: Ирфон, 1981. – С. 100-115.
5. Декреты Советской власти. Т. III. [Текст]. – М., 1964. – 366 с.
6. Декреты Советской власти. Т. XI. Октябрь-ноябрь 1920 г. [Текст]. – М., 1983. – 467 с.
7. История Ленинабада: научно-популярный очерк [Текст]. – Душанбе, 1986. – 607 с.
8. История таджикского народа [Текст] / под ред. Б. А. Антоненко. – М.: Наука, 1964. – Том III. – 376 с.
9. История культурного строительства в Таджикистане. 1917-1977 гг. [Текст]. – Душанбе: Дониш, 1983. – Т. II. – 472 с.
10. Из истории культурного строительства в Таджикистане [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 1966. – Т. I. – 672 с.
11. Из истории культурного строительства в Таджикистане в 1924-1941 гг. В 2-х т. [Текст]. – Душанбе, 1966. – Т. I. – 672 с.
12. Книговедение: энциклопедический словарь [Текст]. – М., 1982. – 664 с.
13. Коммунистическая партия Таджикистана в период Великой Отечественной войны (июнь 1941 - 1945 гг.) [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 256 с.
14. Ленин, В. И. О задачах публичной библиотеки в Петрограде [Текст] // Полн. собр. соч., 5 изд. – Т. 35. – С. 132-133.
16. Марофиев, С. Ш. Китобхонаҳои аввалини Хучанд [Матн] // Ифтихорн мо. Хучанд, 1997. – С. 24-25.

17. Морозов, М., Дун А. Из истории библиотеки [Текст] // Ифтихори мо. – Хучанд, 1997. – С. 26-34.
18. Мирсаидов, Б. Т. Заминаҳо ва омилҳои бунёди китобхонаҳои «дуњавӣ» ва «аврупой» дар Осиёи Марказии охири асри XIX ва ибтидои қарни XX [Матн] // Паёми Китобхонаи миллӣ. – 2024. – №1 (5). – С.118-130.
19. Нодирзода, С. Рушди библиографияшиносӣ дар Тоҷикистон [Матн] // Паёми Китобхонаи миллӣ. – 2023. – №1 (1). – С.61-77.
20. О библиотечном деле в Союзе ССР [Текст]: постановление ЦИК СССР от 27 марта 1934 года // СЗ СССР. – 1934. – №18. – С. 138-144.
21. Рахимова, И. Неотъемлемая черта советского образа жизни [Текст] // Библиотекарь. – 1977. – №2. – С 10-13.
22. Сафаралиев, Б. Становление и развитие системы культурно-просветительной работы в Таджикистане (1924- 1941) [Текст]: автореф. дис... канд. пед. наук. – М. 1991. – 16 с.
23. Таджикистан за 40 лет [Текст]: ст. сборник. – Душанбе, 1964. – 242 с.
24. Усманова, Г. Магия знаний [Текст] // Чархи гардун. – 2011. – 12 мая.
25. Хайдаров, Г.Х. Краткий очерк истории Ленинабада [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 130 с.
26. Шевченко, З.М. Из истории библиотечного дела в Таджикистане [Текст]. – Душанбе: Дониш, 1968. – 135 с.

РУШДИ МУАССИСАҲОИ КИТОБДОРӢИ ВИЛОЯТИ КӢЛОБ ДАР ЗАМОНИ ШУРАВӢ

Яке аз марказҳои муҳими ташаккул ва рушди фарҳанг ва ба амал баровардани чорабиниҳои оммавӣ-фарҳангӣ дар даврони шуравӣ китобхонаҳо махсуб меёфтанд, ки фаъолияти онҳо ба боло бурдани сатҳи ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавии ҷомеа равона гардида буд. Омӯзиши ин масъала мақсади асосии мақолаи мазкур буда, муаллифро водор сохтааст, ки дар заминаи маводи бойгонӣ ва адабиёти нашршуда ба паҳлуҳои то ҳол омӯختанашудаи он равшанӣ андозад. Қайд гардидааст, ки китобхонаҳо натавонанд ба маркази ташаккул ва рушди худшиносии миллӣ, балки воситаи муҳими таблиғи донишҳои илмӣ, гузаронидани маърақаҳои оммавӣ дар байни табақаҳои васеи аҳоли табдил ёфта буданд. Дар замони шуравӣ китобхона нақши ҳастаи иртиботӣ байни ҳокимият ва мардум ва расонидани таъсири идеологӣ ба оммаро иҷро менамуд. Нахустин китобхонаҳои Тоҷикистон дар амри боло бурдани сатҳи фарҳангӣ ва паҳн намудани донишҳои илмӣ кумаки васеъ мерасониданд. Таҳқиқ муайян намуд, ки дар ин давра фонди китобҳои китобхонаҳо нав гардида, сатҳи хизматрасонӣ ба хонандагон беҳтар мегардид, дар китобхонаҳо конференсияҳои гуногун, шабнишиниҳои саволу ҷавоб, вохӯриҳо бо пешқадамони истеҳсолот ва ходимони фарҳанг гузаронида мешуд.

Калидвожаҳо: китобдорӣ, китобхона, китоб, муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ, Давлати Шуравӣ, Комиссариати халқии маориф, китобхонаи оммавӣ, китобхонаи деҳот, омода намудани мутахассисон.

РАЗВИТИЯ БИБЛИОТЕЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

Одним из важнейших центров формирования и развития культуры осуществления культурно-просветительских мероприятий в советский период являлись библиотеки, деятельность которых была направлена на повышение социальной и духовной жизни общества. Исследование этого вопроса является основной целью данной статьи и

побудило автора на основе архивных материалов и опубликованной литературы исследовать его еще неизученные аспекты. Отмечается, что библиотеки стали не только центром зарождения и развития национального самопознания, но и важнейшим средством пропаганды научных знаний, проведения массовых мероприятий среди широких слоев населения. В советский период библиотека играла роль связующего звена власти и народа, одной из основных звеньев идеологического влияния на массы. Первые библиотеки в Таджикистане оказывали большую помощь в повышении культурного уровня и распространения знаний среди народа. Исследование определило, что в этот период постоянно обновлялись и укомплектовались книжные фонды библиотек, улучшался уровень обслуживания читателей, проводились многочисленные конференции, вечера вопросов и ответов, встречи с передовиками производства и деятелями культуры.

Ключевые слова: библиотечное дело, библиотека, книга, культурно-просветительские учреждения, Советское государство, Наркомпрос, сельская библиотека, массовая библиотека, подготовка специалистов.

DEVELOPMENT OF LIBRARY INSTITUTIONS OF KULYAB REGION IN THE SOVIET PERIOD

One of the most important centers for the formation and development of the culture of cultural and educational activities in the Soviet period were libraries, whose activities were aimed at improving the social and spiritual life of society. The study of this issue is the main goal of this article and prompted the author to explore its still unexplored aspects on the basis of archival materials and published literature. It is noted that libraries became not only the center of the emergence and development of national self-knowledge, but also the most important means of promoting scientific knowledge, holding mass events among the general population. In the Soviet period, the library played the role of a link between the government and the people, one of the main links of ideological influence on the masses. The first libraries in Tajikistan provided great assistance in raising the cultural level and disseminating knowledge among the people. The study found that during this period, the library book collections were constantly updated and staffed, the level of service to readers improved, numerous conferences, question and answer evenings, meetings with leading workers and cultural figures were held.

Keywords: librarianship, library, book, cultural and educational institutions, Soviet state, People's Commissariat of Education, public library, rural library, training of specialists.

Маълумот дар бораи муаллиф: Иззатова Матлуба Кудратовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, мудири кафедраи таърихи нав ва навини кишварҳои хориҷӣ, номзади илмҳои таърих, дотсент. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, тел.: (+992) 000 01 27 70, E-mail: izzatova.matluba@bk.ru

Сведения об авторе: Иззатова Матлуба Кудратовна – Таджикский национальный университет, заведующая кафедрой новой и новейшей истории зарубежных стран, кандидат исторических наук, доцент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Рудакӣ, 17, тел.: (+992) 000 01 27 70, E-mail: izzatova.matluba@bk.ru

Information about the author: Izzatova Matluba Kudratovna – Tajik National University, Head of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17, tel.: (+992) 000 01 27 70, E-mail: izzatova.matluba@bk.ru

ТАЪРИХНИГОРӢ, МАЪХАЗШИНОСӢ, МЕТОДҲОИ ТАҲҚИҚОТИ ТАЪРИХӢ
 ИСТОРИОГРАФИЯ, ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ, МЕТОДЫ ИСТОРИЧЕСКОГО
 ИССЛЕДОВАНИЯ
 HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDY, METHODS OF HISTORICAL RESEARCH

ТДУ 001: [82.08+891.550+82.09]

ДАР ПАЙИ ҶУСТУҶӢИ ОСОРИ УСТОД РӢДАКӢ

Раҳмон Шохзамон

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Оид ба эҷодиёт ва осори устод Рӯдакӣ аз замони зиндагонии ӯ то имрӯз миёни олимону донишмандон баҳс давом дорад. Хусни таълифоташ ҳамеша вирди забони сухансанҷони гавҳаршинос будааст. Бо вучуди ин, баъзе нотавонбинону ҳасудоне ҳамчун Абӯзироа муқобили устод Рӯдакӣ забони таъну эътироз боз карда гуфта буд, ки ӯ ба кӯрии чашм давлати бисёр ёфт, ё Хусравонӣ, ки “Ришу мӯйлаб ҳаме хизоб кунӣ”, вале осору эҷодиёташ қариб ҳамеша мавриди таърифу тавсиф буда, лаҳни суханаш «саҳли мумтанеъ» ва сабки сухани ӯ ва ҳамзамонашро хуросонӣ (туркистонӣ) ё сабки Рӯдакӣ ном мегирифтанд.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ соҳибкирони шеърӣ замони худ буда, нахустин касе шуморида мешуд, ки назми форсии тоҷикиро ба авҷи балоғату шукуфӣ расондааст. Ӯро ханӯз дар замонаш ҳамчун паямбари шеърӣ сухан мешинохтанд, (“суханаш тилви нубост”), шеърро бо тобишу таровати тоза ба минбар баровард, ба шеърӣ дарӣ ғизо аз маърифати ориёӣ бахшида, онро умумихалқӣ гардонид. Шеър бо шахсияти ин марди суханвар мазмуни сиёсиву иҷтимоӣ гирифт ва боиси баланд рафтани шуҳрати эътибори Давлати Сомониён шуд. Маликушшуаро Рӯдакӣ дар назди шохону аҳли дарбор бо мавзӯҳои тозаӣ сиёсиву иҷтимоӣ, ошиқона, панду андарз, тавсифи абармардони замон, лаҳни ширину гуворо эътибори бештаре пайдо менамуд. Рӯдакиро агар Давлати Сомониён парвариш кард, ӯ низ сабаби пешрафту шуҳрати басазои ин давлати навҷавон гардида буд.

Тазкиранависон осори Рӯдакиро «аз ҳад мучовиз» номида, 700-800 ҳазор байт ё 100 чилд асар аз худ боқӣ гузоштанашро қайд менамуданд. Рашидии Самарқандӣ сад ҳазор ё як миллиону сесад ҳазор байт доштани сипаҳсолори назмро зикр кардааст. Адабиётшиносон ин ададро ба ҳар мазмун тавзеҳ менамуданд. Саид Нафисӣ микдори зиёди ашъор доштани бо вай баробар шуда натавонистани ҳеҷ шоиреро дар давоми асрҳои миёна ин зайл қайд менамояд: «Ин идда дар зоҳир муболиға ба назар меояд ба ҳеҷ ваҷҳ тардид нест. Зеро назми «Калила ва Димна» корест, ки аз тавонотарин шоир бармеояд. Пас дур нест, ки Рӯдакӣ тавониста бошад шабонарӯзӣ 100 байт назм кунад ва пас аз чил соли давраи шоирӣ баъид наменамояд, ки як миллиону сесад ҳазор аз худ нагузорад ва бехтарин далел ҳамон аст, ки Рӯдакӣ бо қатъу яқин гуфтааст» [6, 11, с. 575; 3, с.10]. Ӯ ҳамчунин зикр менамояд, ки девони Рӯдакӣ беш аз 20 ҳазор байт, «Калила ва Димна» 18 ҳазор байт ва шаш ё 12 маснавӣ ҳар кадом 6-7 ҳазор байт доштааст. Муаллифони осори Рӯдакӣ дар давраҳои гуногун микдори осори Рӯдакиро бо рақамҳои гуногун ифода мекарданд:

Асадии Тӯсӣ ашъори шоирро беш аз садҳо ҳаштод ҳазор дурру девон номад, Рашидии Самарқандӣ “Шеърӣ ӯро баршумурдам сездар раҳ садҳазор, Ҷам фузун ояд агар чунон ки бояд бишмарӣ” гуфтааст. Муҳаммад Авфӣ – ҳазор ҳазору 300 ҳазор байт;

Абдурахмони Чомӣ – сездар раҳ садҳазор ва баробар ба 100 дафтар; Яминӣ – ҳазор ҳазору сесад байт; Ҳамдуллоҳи Қазвинӣ – 700 ҳазор байт; Саид Нафисӣ – як миллиону 300 ҳазор байт; Ҳаким Муҳаммадшоҳи Қазвинӣ – 300 ҳазор байт; Расул Ҳодизода – «сирри қитъаи Рашидӣ ҳанӯз кашф нагардидааст»; А.Тоҳирҷонов – 130 ҳазор байт; Аълоҳон Афсаҳзод – 300-400 ҳазор байт номидаанд.

Мутаассифона, то имрӯз аз осори безаволи устод Рӯдакӣ 1050 байт боқӣ мондааст. Осори ӯро Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар «Чаҳор мақола» то соли 650 ҳ ва Муҳаммад Авфии Бухорӣ дар «Лубоб-ул-албоб» то соли 618 ҳ. мутадовил дониста бошанд, пас Ҳамдуллоҳи Муствафӣ дар «Таърихи гузида» аз соли 730 мутадовил набудани осораширо зикр кардааст. Пас, маълум мешавад, ки Хуросону Мовароуннахрро ғасб кардани туркони ғазнавию салҷуқӣ, хунхорони Чингизу Темур, боиси толону тороч шудани осори бисёр номбардорони илму адаби форсу тоҷик, аз ҷумла Рӯдакӣ шудааст.

Донишмандон, хусусан тазкиранависону муаррихон минбаъд ҳар чизи аз Рӯдакӣ дар ёд дошташонро чамъ намуда, дар шакли китоб таҳия менамуданд ва ин кор аср ба аср давом мекард. Вале шакли пурраи осори Рӯдакӣ қайҳо аз даст рафтааст. Гоҳ барои пурра кардани девони ашъори нобигеае чун Рӯдакӣ ӯро баъзе маврид бо Қатрону дигар шоирон меомехтанд. Аз ғасби муғул ба баъд осори Рӯдакиро меҳрпарварони эҷодиёташ муддатҳои тӯлонӣ қариб ҳашт аср кофта, наёфта мутаассир мегардиданд.

Мулоҳизаҳо дар атрофи аз байн рафтани осори Рӯдакӣ хеле зиёд мебошанд. Ҳанӯз дар қайди ҳаёт буд, душманони ғоявӣ охириҳои умр ҳамчун қарматӣ кӯр карда, дорой ва мероси адабиашро толону тороч карда буданд. Ба мулоҳизаи А.Афсаҳзод, сӯзондану маҳв гардонидани осори қарматӣи ҳанӯз дар замони ғазнавиёну салҷуқӣи давом дошт [2, с.190]. Сӯзонидани Китобхонаи Сомониён ва харобкориҳои муғулон сабаби дигари аз байн рафтани осори безаволи Рӯдакӣ ва дигар адибон мегардид. Аз байн рафтани Давлати Сомониён ва ба дасти турку муғулу манғит расидани ин давлат ва бо раъйи хилофату ислом фаъолият карданашон тадричан намунаҳои осори пешин, ки анъанаҳои чандҳазорсоларо тарғиб менамуданд, ба дасти ҳукуматдорони ғосиб рӯ ба завол мениҳоданд. Душманони миллат барои соҳиб шудан ба маърифату маданият чӣ миқдор осори пешинӣро нест кунанд, ҳамон андоза барои худашон роҳ муҳайё менамуданд.

Амрияздон Алимардонов дар мақолаи “Рӯдакӣ ва осори ӯ дар Синду Ҳинд” аз мақому мартабаи Рӯдакӣ ҳамчун шоири закитабъ дар Ҳиндустон ёд мекунад. Ӯ бо иддаи адибону олимоне, ки пас аз Рӯдакӣ умр ба сар бурда, дар бораи ӯ суханҳои басазо навиштаанд, мисли Унсурӣ, Фарруҳӣ, Манучехрӣ, Муҳаммад Авфии Бухорӣ, дар рикоби Султон Маҳмуду Султон Масъуд то Ҳиндустон рафта, дар он масоҳат мустаҳкам гардонидани забони форсии тоҷикӣ ва шуҳрат додани Рӯдакӣ сухан меронад. Ӯ аз шоирони мулки ҳинд Масъуди Саъди Салмон ва Абулфайзи Файзӣ, ки дар замони Акбар маликушшуаро буданд, дар навиштаҳоиашон аз ашъори Рӯдакӣ намунаҳо оварда, дар фахрияҳоиашон доди сухан додани Рӯдакиро зикр мекунад. Чунончи, муҳаққиқ навиштааст: «Мо дар хусуси суханони дар ҳақи устод Рӯдакӣ баёнкардашон наистода, мехоҳем фақат дар бораи ахбороти доир ба мартабаи мақоми Рӯдакӣ овардашон ва баҳои ба эҷодиёти ӯ додаи аҳли адаб ва донишмандон, ки тарбиятёфтаи муҳити адабии Ҳиндустонанд, таваққуф карда, ба ин восита дар нимҷазираи Ҳинд то чӣ андоза шуҳрат ёфтани Рӯдакӣ ва осори ӯро муайян намоем» [1, с. 21-43].

Онҳо аз асару тазкираҳои зиёд мисол оварда, аз мақому манзалати дар Давлати Сомониён доштааш ёд мекунад. Ва ҳар чизе, ки адибону донишмандон дар давраҳои мухталиф гуфтаанд, бо вучуди мухтасар навишта шуданашон барои муҳаққиқони осори Рӯдакӣ неъматӣ гарону арзандае мебошанд. Маҳз суханони чунин қаламкашонанд, ки

хаёту эҷодиёти Рӯдакӣ ва фаъолияти адабии ӯ аз қабати асрҳо то ҳанӯз расида, чехраи адабию фаъолияти нодири эҷодиаширо хеле хуб намудор менамоянд.

А. Алимардонов аз намунаҳои зиёди тазкираву асарҳои илмии дар Ҳиндустон маъмул ёд меорад, ки бисёре аз онҳо барои хонандагони тоҷик то ҳанӯз маълум набуда, ҳамчун гавҳарҳои нухуфта дар бораи Рӯдакӣ ба аҳли илму адаб бениҳоят зарур мебошанд. Вай аз мулоҳизаҳои муаллифони «Лубоб-ул-албоб» (1221, Муҳаммад Авфӣ), «Иёри дониш» (1587, Абулфазли Муборак) «Ҳафт иқлим» (асри 16, Амин Аҳмади Розӣ), «Калимот-уш-шуаро» (1682), «Оташкада» (1765, Озар), «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» (1867, Ғуломалихони Озод), «Миръот-ул-хаёл» (Ҳусайндӯсти Санбҳалӣ), «Тазкираи Ҳусайнӣ» (1750), «Миръоти офтобнома» (Абдурахмонхони Наввоб), «Нештари ишқ» (1817), Ҳусайнкулихони Азимободӣ), «Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун» (1846, Вочидалии Мучмалӣ) ва бисёри дигарон чавҳарҳоеро чида манзури хонандагон мегардонад, ки дар равшан гардонидани чехраи Рӯдакӣ ва паҳлуҳои нозуки эҷодиёти ӯ муфид мебошанд. Дар байни ин асарҳо «Ҳафт иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ аз овози хушу савти дилкаш доштани Рӯдакӣ, аз суҳанони дар ситоиши ӯ гуфтаи шоирони ҳамзамону пасомад ҳамчун Шаҳиди Балхӣ, Дақиқӣ, Маъруфи Балхӣ, Рашидии Самарқандӣ, Унсурӣ, Низомии Арӯзии Самарқандӣ, девони ашъораш замоне «аз ҳад мутаҷовиз буда, вале акнун бинобар ҳукми калат аз ёкути асфар ва кибрити аҳмар азизтар будани ашъори боқимонда мулоҳиза ронда, дар бораи «Бӯи Ҷӯи Мӯлиён» муфассал андеша меронад. Ин муаллиф тибқи суҳани А.Мирзоев, пеш аз Рӯдакӣ девон доштани дигар шоирон ва аз ҳаким будани Рӯдакӣ мулоҳизаи Манучехриро ёд меорад.

Аз ҳакимони Хуросон ку Шаҳиду Рӯдакӣ?
 Бӯшақури Балхиву Булфатҳи Бустӣ ҳоказо.
 Рӯзгоре, к-он ҳакимону суҳангӯён буданд,
 Буд ҳар якро ба шеъри нағз гуфтан иштиҳо.

Шеърҳои Лудӣ аз надими маҷлиси Наср б. Аҳмад (913–943) будани Рӯдакӣ, дар замони ӯ навиштани «Калилаву Димна» ва инъомҳои гарон гирифтаниш, миқдори ашъорашро 13 лак гуфта бошад, Мирҳусайндӯсти Санбҳалӣ миқдори ашъорашро «лак байти мубайян» номидааст. Ё Абдурахмонхони Наввоб, дар овозҳои ҳамчун Довуд оҳангҳои зебо, таъби баланду зехни тоза ва ҳофизаи фавқуллода доштаниш мулоҳиза меронад. Ба андешаи Ҳусайнкулихони Азимободӣ, Рӯдакӣ Хизри ҷодаи суҳанварӣ, гаввоси маъниёб, ҷамеи фозилону комилони ҷаҳон ба устодии вай муътақиду қойил мебошанд, Арастунаҷод, ҳеч шоиреро он мартабаву ҳашмат муяссар нагашта, миқдори ашъорашро ҳанӯз дар замони худ сад дафтар ё 1328 байт муқаррар кардааст. Аҳаммияти фарҳангҳои асрҳои XV–XIX Файзӣ, Ҳусайни Инчу, Татавию Онандроҷро дар масъалаи то замони мо омада расидани абёти гуногуни Рӯдакӣ ба қалам медиҳад. Вай аз «Лубоб-ул-албоб» 29 байт, аз «Ҳафт иқлим» 46 байт, ки 6 байт тамоман нав аст, «Миръот-ул-хаёл» 5 байт намуна мисол меорад. Хулоса, Рӯдакӣ, ба фикри ин муаллиф, аз асри XI то охири асри XIX дар Ҳинд аз шоирони олирутба шинохта шуда, аз ашъораш мавридҳои зарурӣ васеъ истифода менамуданд.

А.Алимардонов шахси нозукбину дурандеш буда, ба муҳимтарин масъалаҳои илмиву адабӣ, ба мазӯҳое дикқат медиҳад, ки ба гӯши хонандаву шунаванда форами ҷолиб ва таъсирбахш расад. Аз ӯ суҳаноне мешунавем, ки дар ҳақи устод Рӯдакӣ пеш аз ӯ гуфта нашудаанд. Ӯ аз хусуси маълумоти тазкираҳо низ андешида, хогири мардумро оид ба шахсияту эҷодиёти Рӯдакӣ ба парвоз меорад. Муаллиф мазмунҳое, ки оид ба ин мавзӯ дар қаламрави Ҳинд аз навиштаҳои донишмандон фароҳам овардааст, баъзе паҳлуҳои осори устод Рӯдакиро равшан менамояд.

Аз соли 1873 ин чоғи бо ташаббуси форсизабону аврупоён чустучӯи ашъори устои бузурги сухан Рӯдакии Панҷрудӣ ва таҳлили эҷодиёташ оғоз шуда, кам-кам намунаҳо бо мулоҳизаҳои тоза пайдо шудан мегиранд. Ҳермон Эте аз 24 маъхаз 52 пора 242 байт ашъори Рӯдакиро пайдо намуда, ба забони олмонӣ тарҷума кардааст, Павл Ҳорн ба миқдори боло 18 байт илова кардааст. Денисон Росс соли 1924 хонандагонро огоҳ менамояд, ки як қисм ашъори Қатрон ба номи Рӯдакӣ гузаштааст. Саид Нафисӣ дар рисолаи «Аҳвол ва ашъори Рӯдакии Самарқандӣ» дар асоси 70 манбаъ 832 байт аз Рӯдакӣ пайдо карда, «аслан чустучӯи Денисон Россро идома медиҳад... Маҷмуаи мураттабкардаи ӯ алҳол беҳтарин чамъбасти ашъори ин шоири забардаст ба шумор меравад» [5, с. 11].

Дар чамъовариҳои ашъори ин нобиғаи сухан хидмати устод Айнӣ низ калон мебошад. Ӯ дар асоси «Оташкада»-и Озар, «Маҷмаъ-ул-фурс»-и Сурурӣ, махсусан «Тухфат-ул-аҳбоб»-и Ҳофизӣ Ӯбаҳӣ аз Рӯдакӣ шеърҳои зиёд пайдо намуда, соли 1940 рисолае бо номи «Устод Рӯдакӣ» нашр кард. То чашни 1100-солагии устод Рӯдакӣ аз ҷунгу баёзу тазкира ва таърихномаҳо, дигар осори илмиву бадеӣ ва фарҳангӣ чустучӯ ҳанӯз давом дошт. Соли 1956 шӯбаи шарқшиносии Академияи илмҳои Тоҷикистон дар ҳайати шаш нафар Баҳром Сирус, Камол Айнӣ, Расул Ҳодизода, Михаил Занд, С.Тоҷиддинов ва раҳбарии А.Мирзоев ғуруҳи корӣ ташкил намуда, захираи дастхатҳои шарқшиносии китобхонаҳои Ленинград, Тбилисӣ, Ереван, Боку, Алмаато, Тошканд, Бухоро, Сталинободро тафтиш карда, ҳар байти ба Рӯдакӣ тааллуқ доштаро аз рисолаҳои назарии «Тарҷумон-ул-балоғ»-и Муҳаммади Родуёнӣ, луғати «Донишномаи Қадархон», «Тухфат-ул-аҳбоб»-и Ҳофизӣ Ӯбаҳӣ, «Фарҳангнома»-и Ҳусайни Вафой миқдори зиёди тоза ашъор пайдо менамоянд. С.Нафисӣ аз чашни 1100-солагии ин устод бохабар шуда, шеърҳои ҳанӯз нав ёфташро ба дасти устод М.Турсунзода ба ҳайати корӣ мефиристад. Хулоса, ҳамоно вақт 920 байт (1840 мисраъ) ашъори Рӯдакиро дар шакли китоби алоҳида ба хонандагон расонида, аҳли ҷамоати ҷумҳурӣ ва берун аз он чашни ёдбуди устодро бо тантана қайд менамоянд.

Минбаъд ҳам чустучӯи ашъори устод Рӯдакӣ ҷиддитар давом менамуд. Аҳмад Абдуллоев 5 байти тоза, З.Ворожайкина 5 китба дар ҳаҷми 21 байт, Асрори Раҳмонфар 18 байт ашъори тозаи устодро пайдо карданд [2, с.194]. Аз рӯи сухани Асрори Раҳмонфар, А.Мирзоев соли 1956 145 байти тоза ба китобҳои С.Айнӣ ва С.Нафисӣ ҳамроҳ карда, миқдори ашъори Рӯдакиро ба 977 баёғ расонд [4, с.194]. Муҳаққиқон ҳамеша кӯшиш менамуданд, ки ба ҷуз ашъори пароканда дар чустучӯи пайдо намудани девони ашъор низ бикӯшанд. Онҳо як қисм ашъорро пайдо кардан хоста, ба ин орзу муҳтоҷ буданд. Ҳасби турку муғулу манғит дар асрҳои миёна ва рус то солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ осори нодири миллиро аз байн бурданд. Агар С.Нафисиву устод С.Айнӣ ашъори Рӯдакиро аз миёни осори хаттӣ қаламӣ пайдо карданд, А.Мирзоев тамоми китобхонаҳои Иттиҳоди шӯравиро давр задаву чустучӯ намуда, ашъор бар осори Рӯдакӣ зам менамуд. Сипаси чашни 1100-солагии устод Рӯдакӣ эҳтиёҷ пайдо шуд, ки аз мамолики ҳинду чин, муғул, арабу аҷам ва ҳамаи қитъаҳои олам бригадаҳои махсус ташкил намуда, осори Рӯдакӣ ва дигар адибонро пайдо намоянд. Шояд дар кунҷу каноре, қишри замин, миёни поҳсаҳои девор, ҷойҳои зерин ашъори Рӯдакиро пайдо намоянд.

Мардуми форсизабон, хусусан тоҷикон аз рӯзе, ки худро шинохтанд, ин орзӯро дар дил парвариш дода, умеддоранд, ки рӯзе девону ашъори мукаммали Рӯдакиро пайдо менамоянд. Тоҷикон бо ҷунин умеду орзу ҳамеша дар пайи чустучӯи ашъору осори устод Рӯдакӣ талошдоранд. Баъзан овозаҳои пайдо мешуданд, ки девони Рӯдакиро дар Тошканду Техрон ё кишвари Ҳинд пайдо карданд, лекин баъд маълум

мешавад, ки ашъори номукаммали омехта бо моли дигарон аст. Мисли «Девони Рӯдакӣ», 41 қасида ва баъзе намунаҳои ашъор аз Қатрон аст ва ҳоказо.

Соли 1945 олими араб Асъад Талас дар «Маҷаллаи маҷмуаи илмии арабӣ» (Димишқ, 1945, № 1-3) мақолае чоп карда, аз мавҷуд будани нусхаҳои хаттии китобҳои Рӯдакӣ – «Точ-ул-масодир» ва «Ассомӣ фи-л-асомӣ» хабар дода [5, с. 34], дар дили тоҷикон шӯру шавқ бедор кардааст, вале ба сухани шифоҳии А.Мухторов, гӯё М.Занд дар китобхонаҳои Фаластин дидааст, як ҳаёҳуе беш нест. Ҳоло дар назди муҳаққиқон масъалае меистад, ки бо кишварҳои дуру наздик, арабу ачам, хинду синд, чину мочин, муғул ва дигар кишварҳои Аврупо робита барқарор намуда, ганчинаҳои маънавии мамуликро бикобем. Дар ин масъала аввал кор дар Ҳиндустон оғоз шуд. Аввали солҳои 60-ум як гурӯҳ олимони тоҷик ба ин кишвари дӯст рафта, хазинаҳоро дида, ба хулосае меомадаанд, ки дар ин кишвар воқеан чунин нусхаҳо вучуд доранд [4, с. 189], маводи форсии тоҷикӣ хеле зиёд ҷамъоварӣ шудааст. Дар Ҳиндустон ганчинаҳое хобидаанд, ки ҳазорҳо сол даст нарасондаанд, ва аз он ҷо бисёр мавод пайдо кардан имкон дорад.

Дар замони Ҳукумати шуравӣ ба хориҷи кишвар сафар кардани муҳаққиқон душворӣ дошт. Аз рӯи сухани устод Аҳрор Мухторов, ҳатто моҳу солҳо интизор шуда, ба мақсад расида наметавонистанд. Устод Бобочон Ғафуров ҳанӯз соли 1964 аввалин сафарро дар ҳайати худашон бо А.Мирзоев, К.Айнӣ ва А.Мухторов баргузор карда, минбаъд бо шахсони бонуфузи Ҳиндустон ошноӣ намуда, ин орзуро тез ҷомаи амал пӯшониданд. Ҳамзамон Р.Ҳодизода, А.Маниёзов дар ҷустуҷӯи девон ба ин кор ҳудро омода карданд. «Мақсади ин сафарҳо, – навиштааст А.Мухторов, – кор кардан дар китобхонаҳо, музейҳо, архивҳо, ширкат варзидан дар конферонсҳои илмӣ ва ҳоказо буданд. Вақте ки маводҳои таърихиро ҷустуҷӯ мекардам, ҳеҷ маҳал аз хотирам намерафт, ки мероси Рӯдакӣ ҳам дар ин ҷо бошад. Ба ин сабаб шеърҳои маълуми номаълуми Рӯдакӣ дастрас гаштанд ва онҳоро ман манзури хонандагон гардонидам» [5, с. 112]. Муҳаққиқ манбаъҳои қадимии хаттӣ қаламиро варақгардон намуда, дар бораи Рӯдакӣ боз бештар фикр мекард. Дӯсти дерини Б.Ғафуров Нурулҳасан хангоми ба Тоҷикистон меҳмонӣ омаданаш гуфтааст: «Дар Ҳиндустон китобҳои қаламӣ (дастхатҳо) ба забони форсӣ арабӣ хеле зиёд ниғаҳдорӣ мешаванд. Шумо, тоҷикон метавонед онҳоро аз худ кунед, каси дигаре нест, ки онҳоро омӯзад» [5, с. 111].

Аҳрор Мухторов ҳамчун муаррих ба масъалаҳои таърихи асрҳои миёна, ҳуҷҷату ёдгориҳои эпиграфӣ таҳқиқот мебард, ҳамзамон яке аз муаллифони «Таърихи халқи тоҷик» (иборат аз 5 ҷ.) буда, таърихи Ҷротеппа, «Таърихи Тоҷикистон» барои мактабҳои миёна асарҳо таълиф намуда, умрашро дар пайдо намудани осори гузаштагон бахшидааст. Зарур донистаанд, ки ба мамулики ҳамсоҷу дур роҳат гирифта, муддатҳо ганчинаҳои маҳфузмондаи хиндро биомӯзад. Дар чунин фурсат як гӯшаи фикри ин олим ба омӯхтани осори Рӯдакӣ банд буд. Вай хеле адибони гумном ё камомӯхтаеро мисли Дилшоҳи Барно пайдо намуда, рисолаҳои ҷудоғона навиштааст.

А.Мухторов минбаъд ҳам борҳо ба Ҳиндустон дар суроғи ганчинаҳои хаттӣ қаламӣ сафар карда, воқеан, шоҳиди молу маводи зиёди форсӣ тоҷикӣ, арабӣ ва хиндӣ ӯрду шудааст. Тоҷикон ҳамчун ориёӣ бо хиндувон пайвандӣ доранд. Ҳазорҳо сол форсии тоҷикӣ забони як қисми ин мардумон шинохта мешуд. Фарҳангомаҳои форсии тоҷикӣ қариб 80 фоиз аз хиндитабор боқӣ мондаанд. Тоҷикон дар рӯзҳои душвори дахшатовар аксар маврид ҳудро ба диёри хинди ҳамсоҷ кашада, аз худ зиёд осор боқӣ гузоштаанд. Воқеан, омӯзиши ганчинаҳои хинд кам даст дода буд. Аз ин рӯ, устод А.Мухторов китобхонаҳои Дехлӣ, Ромпуру Олигарх ва Патна, вилояти Ҳайдаробод, донишгоҳҳо ва бисёр муассисаҳои илмӣ адабиरो бо ҷаҳд ҷустуҷӯ карда, ба мулоҳизаи худӣ ӯ, як қисмро пайдо намояд, қисми дигарро нусхабардорӣ мекард, овозро дар воситаҳои техникӣ сабт менамуд. Кор мекард, ки бо бори вазнини ковишу

чустучӯ ба ватан баргардад ва баъд муддатҳо ба омӯзишу таҳқиқ ва муқоиса бипардозад. Ӯ асарҳоеро пайдо менамуд, ки садҳо, ҳазорҳо адибону олимони форсу тоҷик дар навиштаҳои шон сабт мекарданд. Аз онҳо баъзеҳоро ҳамчун Мавлоноӣ Хучандӣ, Бадахшии Самарқандӣ, Робиаи Балхӣ, Бибӣ Отун, Бибӣ Орзуи Самарқандӣ, Фотимаи Хуросонӣ ва бисёри монанди инҳоро рӯнавис карда ва дар муқоиса омӯхтааст.

А.Мухторов ҳашт дафъа ба ин кишвари пурасрор сафар намуда, ба ҷуз масъалаҳои таърихиву конференсияҳои илмӣ як гӯшаи хотираш ҳамеша ба масъалаҳои адабиву илмӣ ва махсусан кофтани ёфтани девони Рӯдакӣ банд будааст. Зеро А.Тоҳирҷонов ханӯз аввали солҳои шастум ковишу чустучӯҳои ин олимро дар Панҷакент, таърихи Балх дида, ба яке аз ҳамкоронаш Белинитский гуфта будааст, ки «ман чунин пиндорам, ки А.Мухторов оқибат девони Рӯдакиро ҳам пайдо мекунад» [4, с. 111]. Ва ӯ аз ҳамон вақт то вопасин рӯзҳои умри худ дар чустучӯи девони Рӯдакӣ фаъолият карда, навиштааст: «Сухани А.Тоҳирҷонов дар бораи пайдо намудани девони Рӯдакӣ ва «бесоҳибии» дастхатҳои дар Ҳиндустон бароям вазифае шуд, ки ба он ҷо сафар кунам» [5, с. 112]. Вай дар Ҳиндустон манбаҳои зиёди илмиву адабии, воқеан, бесоҳибро дида, пурра бовар ҳосил кардааст, ки аз миёни кӯҳи китобҳои қаламиву хаттӣ хатман девони Рӯдакиро пайдо менамояд, бинобар ин ҳам боз бештар бо шавқ чустучӯ менамуд.

Ӯ қоре, ки нисбати эҷодиёти Рӯдакӣ қард, аз як китоби тухфақардаи шогирдаш се байт пайдо намуд. Ва орзу менамуд, ки боз чунин шеърҳо дастрас шудан гиранд. Дар қатори сарчашмаҳои таърихӣ дастхатҳои нодири адабиёро бо шавқ аз назар мегузаронд. Аз силсилаи шоирони мовароуннаҳрӣ шеърҳои Рӯдакиро пайдо намуда, рӯбардор мекард. Дар натиҷа, ҳар бори ҷамъовариҳои ашъори Рӯдакӣ ва муқоисаашон бо ашъори мавҷуда маълум мешуд, ки шеърҳои шоирро хеле зиёд пайдо кардааст. Боре қисме аз онҳоро аз назари муҳаққиқ Садрӣ Саъдиев гузаронда, аз 302 мисраъ 34 мисраъ шеъри тозаӣ Рӯдакиро пайдо кардааст. Ин қор ӯро ҳавасманд менамуд, ки боз бештар аз пайи чустучӯи осори Рӯдакӣ шавад.

Мардумони Банғола, ки ханӯз забони форсиро тамоман аз ёд набаровардаанд, ашъори Рӯдакиро фаромӯш накарда, қасидаи «Бӯйи ҷӯйи Мулиён»-ро ҳам аз ёд мехонданд. «Устод Рӯдакӣ дар кишвари Ҳиндустон эҳтирому иштиҳори бемонандеро шомил шуда, дар ҳар асру замоне чун шамъи маҳфилоро бар сари ҳаводорони шеъри ноби дарӣ нуру зиё меборид», – навиштааст ӯ [5, с. 88]. Дар ин ҷо бо таъкираи Волаи Доғистонӣ «Риёз-уш-шуаро» ва китоби «Маҷмуаи ашъор» ошно шуда, 122 байту 1 мисраъ ашъори Рӯдакиро пайдо менамояд, ки аз ин миқдор 75 байту 1 мисраъ дар нашрияҳои шоир дида нашудаанд. А.Мухторов аз чунин бозёфт хурсанд шуда, навиштааст: «Дар ду китоби қаламӣ сабт гаштани 122 байту 1 мисраи Рӯдакиро дар таърихи гирдовариҳои мероси шоир то ҳол қасе ёд надорад ва пайдоиши ин миқдор шеъри Рӯдакӣ дар таърихи Рӯдакишиносӣ ҳодисаи нодиру хурсандибахш мебошад» [5, с. 88].

Аз «Фарҳанги Қаввос» 60 байт ёфтааст, ки дар миёни ашъори шоир маълум бошанд ҳам, дар онҳо тағйироти зиёди калимаву ибора ва мисраъҳоро дучор омадааст. Бинобар ин ҳам А.Мухторов миқдори зиёди ашъори чустучӯ қарда ёфтаашро аз ҷиҳати вариантнокӣ низ муҳиму зарур мешуморид. Боре дар китобхонаи Мавлоно Озод (ш.Олигарх) китоберо дидааст, ки дар рӯйи муқоваи сиёҳаш «Девони устод Рӯдакӣ» сабт шудааст. Онро хурсандона кушода бинад, омехта бо ашъори дигар шоирон аст. Китоби «Руқооти мутафарриқа» Рӯдакиро ғайр аз шоир ҳамчун санъаткори мусиқӣ мешиносанд. Дахҳо, садҳо, ҳазорҳо чунин китобҳо аз назари ин устод гузашта, шеърҳоеро пайдо намуда, бо хурсандии том навишта мегирифт.

Рӯдакӣ, чунонки мебинем, дар ин мамлакати пурасрор ҷойгоҳи муҳим дошта, дар бисёр осори қаламиву хаттӣ мавқеи муҳим доштааст. Ҳатто дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Балғиромӣ навиштаанд: «амир Наср бинни Нӯҳи Сомонӣ ўро тарбият кард. Ба фармудаи амир «Калила ва Димна»-ро ба назм оварда, ҷиҳил ҳазор дирам сила ёфта. Гӯянд чоқаш (мақомаш) ба ҷойе расидааст, ки дувист гуломи зархарид дар рикоби ў мерафтанд, ҷаҳорсад уштур аҷмол ва ақсоми ў мекашиданд. Баъд аз ў ҳеч шоирро он қадар мукнат даст надода» [5, с. 86]. Муҳаққиқ чунин суханонро аз миёни дастхатҳо зиёд меҳонд ва як қисмро навишта мегирифт.

Устод Мухторов ҳар бори аз Ҳиндустон бо ҳазинаи сухани Рӯдакӣ ба ватан баргаштани худ маводи ҷамъ овардашро ба низом дароварда, аз назари баъзе Рӯдакишиносон гузаронда, маслиҳат мегирифт, ки дар бораи ҷизҳои ёфтааш бафурсат мулоҳиза карда, намунаҳои ашъорро дар матбуот ҷоп кунад, зеро, баъзе шеърҳои нисбатдодаи Рӯдакӣ баҳсталаб буда, ба касе тааллуқ доштанишон мувоҳиҷасоҳи зиёд ва тезутунд пайдо менамуданд [5, с. 54]. Мутаассифона, қисми зиёди осори ҷамъкарда ба Қатрон нисбат дода шуда, ба мулоҳизаи ҳуди муҳаққиқ, «аз адабиётшиносон касе ба ин масъалаи сарбаста то ҳанӯз машғул нашудааст» [5, с. 115].

Академик Мухторов, воқеан, дар ин кишвари пурасрор борҳо, чанд навбат сафар карда, корҳои зиёди илмиву адабӣ анҷом дода, асарҳои мисли «Дурдонаҳои маданияти тоҷикон дар ганҷинаҳои Ҳиндустон» (1984), «Мероси ниёгон» (1998), «Рӯдакӣ ва мероси ў» (2008) таҳия карда, хидматҳои бисолиқасоҳи анҷом додааст. Ҷангу ғубори осори асрҳои хобидаву кирмхӯрдари нафас кашаида, ҷашм давондаву бо умед ҷустуҷӯ намуда, бо зӯри ақлу идрок, эҳсос, нангу номус ағарчи девони Рӯдакиро наёфтааст, вале шеърҳои зиёди асрҳои дароз дар ганҷинаҳои хобидаи шоирони форсу тоҷик, махсусан устод Рӯдакиро пайдо намудааст, ки дар таҳлилу таҷлил гирифтани осори ин устои воломақом саҳми арзанда гузоштааст.

Адабиёт

1. Алимардонов, А. Рӯдакӣ ва осори ў дар Синду Ҳинд [Матн] // Алимардонов А. Маҳозин-ут-таҳқиқ: маҷмуаи мақолаҳо. Китоби 1. – Душанбе, 2018. – С. 21-43.
2. Афсаҳзод, А. Одамушшуаро Рӯдакӣ [Матн]. – Душанбе: Адиб, 2003. – 304 с.
3. Мардонӣ, Т. Рӯдакӣ ва адабиёти араб [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 128 с.
4. Мирзоев, А. Осори Рӯдакӣ [Матн]. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958. – 541 с.
5. Мухторов, А. Рӯдакӣ ва мероси ў [Матн]. – Душанбе: Дониш, 2008. – 156 с.
6. Нафисӣ, С. Аҳвол ва ашъори Рӯдакӣ. Ҷ. 1-3 [Матн]. – Техрон. – Ҷ. 2. – 1310 с.

ДАР ПАЙИ ҶУСТУҶӢИ ОСОРИ УСТОД РӢДАКӢ

Баҳс дар атрофи эҷодиёти устод Рӯдакӣ ҳанӯз аз замони ҳуди ў то ин ҷониб давом карда меояд. Муаллиф дар ин мақола олимону донишмандонро ном мегирад, ки онҳо мурури асрҳои осор ва ашъори асосгузори шеъри форсу тоҷикро ҷустуҷӯ карда меоянд. Миқдори ашъори ин адибро то як миллиону сесадҳазор байт муаррифӣ кардаанд. Вале аз ин миқдор то имрӯз ҳамагӣ 1050 байт боқӣ мондааст. Муҳаққиқон дар пайдо кардани ашъори устод Рӯдакӣ то имрӯз хеле зиёд заҳмат мекашанд, Ағар муҳаққиқи номӣ А. Алимардонов осори Рӯдакиро аз навиштаҳои донишмандони ҳиндӣ ҷустуҷӯ намояд, академик Аҳрор Мухторов борҳо ба Ҳиндустон сафар намуда, девони устод Рӯдакиро пайдо кардан хоста, аз ў ашъори зиёд дастрас менамоянд, ки бештарашон тақрор мебошанд. Маҳз хизмати чунин донишмандон аст, ки ашъору осори устод Рӯдакӣ мисли ганҷинаҳои бостоншиносон мисраъ ба мисраъ, байт ба байт то имрӯз хеле зиёд

ва мукаммал дастрас мегарданд. Рӯзе фаро хоҳад расид, ки ашъори устод Рӯдакиро аз ганчинаҳои мамолики Осиё ва Аврупо пайдо намоем.

Калидвожаҳо: Рудаки, девони ашъор, сабки сухани шоир, девони ашъори шоирон, муҳаққикони асрҳои миёна, шеършиносон, рақибону ҳасудони миллат, ҷашни адибон, адабиётшиносон, дастхатҳои ганчинаҳои Ҳиндустон.

В ПОИСКАХ ТВОРЧЕСТВА УСТОДА РУДАКИ

Споры вокруг творчества устода Рудаки начиная с его времени продолжают и по сей день. В этой статье автор называет имена многих ученых и исследователей, которые на протяжении веков искали произведения основателя персидской и таджикской поэзии. В этой статье говорится о миллион и трехсот тысяч бейтов. На сегодняшний день их осталось всего 1050 бейтов. И сегодня ученые неустанно трудятся над поиском стихов поэта. Если известный ученый А. Алимардонов проследил стихи Рудаки в индийских рукописях, то академик Ахрор Мухторов несколько раз путешествовал по Индии и пытался найти сборник стихотворений Рудаки, от которого можно было бы получить много доселе неизвестных стихов. Именно заслуга таких ученых заключается в том, что стихи и произведения Рудаки, как сокровища археологов, строфа за строфой, бейт за бейтом, становятся доступными в большом количестве. Настанет день, когда мы найдем сборники стихотворения устода Рудаки в сокровищницах стран Азии и Европы

Ключевые слова: Рудаки, сборник стихотворений, стилистика поэта, антология персидско-таджикской поэзии, исследователи средневековой поэзии, стиховеды, враждебные отношения, празднование юбилея поэта, литературоведы, старинные рукописи Индии.

IN SEARCH OF THE WORK OF MASTER RUDAKI

The controversy surrounding the work of the greatest poet Rudaki has continued since his time to this day. In this article, the author names many scientists and researchers who have been searching for the works of the founder of Persian and Tajik poetry for centuries. This article talks about one million and three thousand bytes. To date, there are only 1,050 bates left. And today, scientists are working tirelessly to find the poet's poems. If the famous scientist A. Alimardonov traced Rudaki's poems from Indian manuscripts, then academician Akhror Mukhtorov traveled to India several times and tried to find a collection of Rudaki's poems from which one could get many poems, most of them repetitions. It is the merit of such scientists that Rudaki's poems and works, like the treasures of archaeologists, stanza by stanza, beat by beat, become available in large numbers. The day will come when we will find Ustoda Rudaki's poetry in the treasuries of Asian and European countries.

Keywords: Rudaki: collection of poems, poet's style of speech, anthology of Persian-Tajik poetry, researchers of medieval poetry, versifiers, hostile relations, celebration of the jubilee of poets, literary critics of ancient manuscripts of India.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмон Шохзамон – Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: shohzamon-46@mail.ru; Тел.: (+992) 904-18-66-48.

Сведения об авторе: Раҳмон Шохзамон – Институт языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республика Таджикистан, доктор филологических наук, профессор.

Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: shohzamon-46@mail.ru; Тел.: (+992) 904-18-66-48.

Information about the author: Rakhmon Shokhzamon – Institute of Language and Literature. Rudaki Academy of Sciences Republic of Tajikistan, Doctor of Philology, Professor. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33. E-mail: shohzamon46@mail.ru; Tel.: (+992) 904-18-66

ТДУ 9точик+008+37точик+39точик+001(092)+82точик

САДРИДДИН АЙНӢ – БУНӢДГУЗОРИ ЗАМИНАИ МАЪНАВӢ- МАЪРИФАТИИ ТАЪСИСИ ҶМШС ТОЧИКИСТОН

Ёрмухаммадов Амиршо
Азизов Сайобид
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Устод Садриддин Айнӣ дар сарғаҳи давлатдорӣ, илм, фарҳанг, адабиёт ва таърихи халқи тоҷик, яке аз чеҳраҳои мондагор ва равшангари бузург мебошад, ки бо қору фаъолияти эҷодкоронаи хеш дар ташаккули илму фарҳанг ва адабиёти навини кишварамон нақши носутурданӣ гузоштааст.

Устод Айнӣ бо асарҳои баландмазмун ва гуногунжанри худ барои таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон заминаи мустаҳкамӯ пойдор барпо карда, дар рушду нумӯи минбаъдаи Тоҷикистони Шуравӣ қойгоҳи муассир дорад.

Дар марҳалаи инқилобии кишварамон С. Айнӣ, ки бештар ба эҷоди назм машғул буд, ба офаридани асарҳои публитсистӣ оғоз кард, ки ин талаботи рӯз буд. Зеро ҳаёти сиёсии он давраи таърихӣ, дар тағйирёбӣ ва тугён буд ва ё бо тавачҷуҳ ба он шароит асарҳо меофарид. Дар ин вазъият Устод бештар ба эҷоди мақолаҳои публитсистӣ пардохтааст.

Олими барҷастаи рус, собиқ раиси филиали Академияи илмҳои ИҶШС дар Тоҷикистон Евгений Никанорович Павловский (1884-1965) гуфта буд: «Устод С. Айнӣ оғозгари таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи улуми иҷтимоӣ дар қарни XX дар Тоҷикистон аст. Воқеан С. Айнӣ муаллифи аввалин асарҳои таҳқиқии таърихшиносӣ, нахустин адабиётшинос ва мунаққид, якумин шахсест, ки дар асарҳояш матолиби муҳимми иқтисодиро баррасӣ кардааст» [1, с.120].

Мо дар ин мақола дар пеши худ мақсад гузоштем, ки саҳми Устод Садриддин Айнӣро дар бунёди заминаи маънавӣ, фарҳангӣ ва маърифатии таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар асоси мақолаҳои ӯ дар нашриҳои «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик» ва асарҳои мухталифаш доир ба давраи мазкур мавриди таҳлили мухтасар қарор диҳем.

Муборизаи беамон ва фидокоронаи Устод С. Айнӣро барои саводнок қардан, ба фарҳанги замонавӣ ҷалб намудани миллати тоҷик нишон диҳем, ки минбаъд ба заминаи маънавӣ, маърифатии таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон оварда расонид.

Ин мубориза чуноне ки мо пештар қайд карда будем бештар дар мақолаҳои публитсистии С. Айнӣ дар рӯзномаи «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик» ва асарҳои мухталифи адиби бузург ба ҷашм мерасад. Зеро публитсистикаи С. Айнӣ дар «Шуълаи инқилоб» ва рӯзномаи «Овози тоҷик» ба як сарчашмаи нодири таърихи мардуми мо мубаддал гаштааст.

Бо ба даст овардани истиқлоли миллии Тоҷикистон, аҳамияти асарҳо ва мақолаҳои публитсисти С. Айнӣ мазмун ва мундариҷаи нав пайдо кард. Зеро асарҳои офаридааш ҳазинаи бебаҳои боигарии маънавии мардуми тоҷик ба шумор рафта, дар худшиносии миллии мардумамон ва мустаҳкам гаштани истиқлоли Ватанамон нақши бузург доранд.

Дар бораи аҳамияти публитсистикаи С. Айнӣ фарзанди ӯ олими маъруфи муосирамон Камол Айнӣ махсус қайд кардааст: «Хулоса, аҳамияти публитсистикаи С. Айнӣ бениҳоят бузург буда, ҳамчун асноди пурқимати таърихи пурифтихори муборизаи халқ ва партия барои сохтмони рӯзгори нави советӣ пазируфта шудаанд» [3, с.7]. Бояд афзуд, ки ин навиштаҳои С. Айнӣ аз ҷаҳлияти хастагинопазири ӯ дар роҳи муборизаи халқаш ва барои бедории он шаҳодат дода, то ҳол аҳамияти худро нигоҳ доштаанд.

Боиси зикри хос аст, ки эҳёи нашрияҳои тоҷикӣ бо ғалабаи Инқилоби Октябр ва барқароршавии Ҳукумати Шурай дар кишварамон зич алоқаманд аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки нашрияи «Шуълаи инқилоб» нахустин маротиба дар таърихи 10-уми апрели соли 1919 ба нашр расид. Нашрияи мазкур дар марҳалаи ниҳоят ҳассос ва тақдирсози миллати тоҷик ба ҷаҳлият шуруъ карда, дар ҳаёти минбаъдаи мардуми мо нақши мондагор гузошт. Зеро дар он давра масъалаи мавҷудият ва ё инқори миллати тоҷик ба миён омада буд.

Ташаббускори нашри «Шуълаи инқилоб» ва муҳаррири он Саидризо Ализода (1887-1945) буд. Саидризо Ализода яке аз поягузори матбуоти тоҷик, рӯзноманигор, адиби маорифпарвару навҷӯ ва публитсисти оташинсухан дар таърихи маданияти ибтидои асри XX-и тоҷик мақоми калон дорад. Маҳз бо кӯшиш ва заҳмати ӯ аввалин нашрияи шуравии тоҷик «Шуълаи инқилоб» ба ҷаҳлият оғоз кард. Дар ин миён ба ғайр аз заҳмату ҷаҳлияти эҷодии муҳаррири нашрия Саидризо Ализода саҳми Қаҳрамони оյяндаи Тоҷикистон Устод Садриддин Айнӣ бениҳоят бузург аст. Устод Айнӣ дар мақолаи «Танвири афкор» мардуми тоҷикро ба хондани рӯзнома, пеш аз ҳама нашрияи «Шуълаи инқилоб» даъват кард.

ӯ бо як ҷаҳон умедворӣ ва бо хулуси ният рӯи худро ба тарафи бародарони тоҷикзабон карда мегӯяд, ки: «Бародарон! Ҷар ҳафта як соат умратонро ба хондани ин рӯзнома сарф кунед, ба қадри иқтидоратон аз ҷаридае, ки ба забони худатон нашр мешавад, истифода намоед, дар бадали ин як соат, умре ки ба беҳабарӣ гузаронед, талофӣ намоед. Ҷар ғоидае ки аз рӯзнома мегиред, бо бародарони бесаводатон ба ҳам бинед.... Ҳечгоҳ аз хондан зарар намебинед, балки ғоида мекунед» [14]. С. Айнӣ дар «Шуълаи Инқилоб» тақрибан бо даҳ имзо мақолаҳо нашр кардааст. Ин хизматҳои С. Айнӣ дар нашрияи мазкур дар мақолаи «Аз тарафи идора» махсус қайд карда шудааст. Идора ба хизмати шоистаи ӯ аз тахти дил изҳори ташаккур намуда мегӯяд: «Зинда бод ходимони матбуот!» [14]. Миқдори мақолаҳои Устод Садриддин Айнӣ дар нашрияи «Шуълаи инқилоб» ба 169 адад мерасад.

Агар мо ба мақолаҳои С. Айнӣ дар «Шуълаи инқилоб» бо диққат назар кунем ҳама вақт дар он масъалаи маорифи мардуми тоҷик дар ҷои аввал меистад. Ин сабаби худро дошт, зеро Устод С. Айнӣ ба майдони сиёсӣ ва фарҳангӣ ҳамчун як ходими маорифи мардуми тоҷик ворид гардида буд. Ин дар ҷаҳлият ва эҷодиёти С. Айнӣ хеле барвақт мушоҳида мешуд. Дар бораи С. Айнӣ суҳан гуфта, мо наметавонем, шахсе ки ба тақдир ин абармарди таърих даҳлат карда, ӯро аз як деҳа то ба мадрасаҳои машҳури Бухорои он вақта раҳнамоӣ карда буд, ба ёд наорем. Дар тақдир ва сарнавишти ибратбахши С. Айнӣ шогирд ва пайрави Аҳмади Дониш маорифпарвари машҳури тоҷик Садри Зиё саҳми калон гузоштааст.

Муҳаммад Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё (1868-1931) дар симои як ҷавони ёздаҳсолаи деҳотӣ нобиғаи ояндаи миллатро пайдо кард. Садри Зиё асари машҳури

Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ»-ро бо таври пинҳонӣ ба даст оварда ба С. Айнӣ ва дӯсташ А. Мунзим барои нусхабардорӣ месупорад. Мутолиаи асари Аҳмади Дониш ақидаи сиёсӣ ва ҷамъиятии С. Айнӣро куллан дигаргун сохт. Ба хоҳири ҳамин асари арзишманд С. Айнӣ Садри Зиёро нахуст устои маънавии худ медонист. Дар ин давраи таърихӣ Айнӣ дар сарғаҳи давлатдорӣ муосири тоҷикон камар баста, ба мардум хизмати арзанда намуд.

Ин нобиғаи адабиёт дар ташаккулёбии маорифи муосири миллати тоҷик мақоми хосаро касб намуда, дар бунёди давлатдорӣ миллии тоҷикон хизмати беназир кардааст.

Қайд намудан ба маврид аст, ки Инқилоби аввали Русия (солҳои 1905- 1907) ба таъкиди В.И. Ленин «Осиёро бедор кард». Дар Бухоро маркази инкишофи афкори ҷадид, мактаб, мадраса, ҷараёнҳои сиёсӣ, аз ҷумла маорифпарварӣ ва маҳфилҳои гуногун ташкил карда шуд, ки он ба рушди тафаккур ва ҳисси бедорӣ миллии мардум таъсири мусбӣ расонид. Аз ҷумла ҳаракати ҷадидияи Бухоро соли 1910 ташаккул ёфта, бо номи «Тарбияи атфол» ҷамъияти маҳфӣ таъсис дода шуд. Ин ҷамъият маркази идоракунии ҳаракати ҷадидон дар аморат буд. Ҷадидон ба хоҳири азнавсозӣ ва ислоҳоти мактабу маориф қадамҳои устувор гузоштанд, ки дар сарғаҳи ин ҳаракат С. Айнӣ дар сафи пеш меистод.

Дар ташкили мактабҳои усули нави Бухоро тоторҳо, ки аз табааи Русия буданд, ташаббусро ба даст гирифтанд. Дар мактаби тоторҳо тоҷикон низ таҳсил мекарданд. С. Айнӣ борҳо ба мактаби тоторҳо рафта ба тоҷикон кӯмак мекард, зеро онҳо забони тоториро намедонистанд. Амалан нахустин мактаби нав дар Бухоро бо кӯшиши С. Айнӣ ва дӯсташ А. Мунзим 5-уми ноябри соли 1908 ба фаъолият оғоз кард.

Дар як муддати кӯтоҳ С. Айнӣ барои хонандагони мактаб китобҳои дарсии «Таҳсиб-ус-сибиён», «Зарурияти динӣ», «Тартил-ул-Қуръон», «Баҳори дониш» ва «Ҳолида»-ро таълиф кард.

26-уми сентябри соли 1909 бо фармони Қушбегӣ Остонакул, Қозикалон Бақоҳоҷа ва раиси шаҳри Бухоро Бурҳониддин мактаби С. Айнӣ ва А. Мунзим баста шуд. Гарчанде талабагони мактаби мазкур аз имтиҳонҳои расмӣ санҷишӣ бомуваффақият гузашта буданд, лекин ин ҳам ба инobat гирифта нашуд.

Устод С. Айнӣ ҳама вақт мактабро ҷои муқаддас, маҳзани маърифат дониста кӯдаконро ба хондан даъват мекард. Далели ин гуфтаҳо дар шеърӣ эҷоднамудаи С. Айнӣ «Эй монда қадам барои мактаб» исбот кардан мумкин аст:

«Эй монда қадам барои мактаб,
 Холист мақому ҷои мактаб.
 Мактаб сабаби ҳаёт бошад,
 Мактаб сабаби наҷот бошад» [8, с.238].

Ибтидои асри XIX дар манотиқи Аврупо ҳизбҳои Сотсиал-демократӣ ба фаъолият оғоз карданд. Аз ҷумла Ҳизби Сотсиал-демократии Русия (РСДРП), бо роҳбарии В.И. Ленин, ки минбаъд номи Ҳизби Коммунистиро гирифта буд, бо лақаби болшевикӣ маълуму машҳур гардид. Дар ин давра танҳо Ҳизби болшевикон дар барномаи худ масъалаи миллиро ба миён гузошта буд. Зеро ба гуфтаи дохӣи Ҳизби болшевикон В.И. Ленин «Русия зиндони миллатҳо» буд.

Сиёсати Русияи императорӣ, пеш аз ҳама сиёсати бузургдавлатии миллатгароии русҳо буд. Барои ин сиёсати бузургдавлатии русҳо суст кардан Ҳизби болшевикон бо роҳбарии В.И. Ленин минбаъд ташкили ҷумҳуриҳои миллиро ба миён гузошт.

Устод Садриддин Айнӣ, ки 8-уми апрели соли 1917 бо ҳуқми Амир Олимхон ўро 75 калтак зада буданд, баъди аз зиндони амир бо кӯшиши аскарони сурхи инқилобӣ озод шуданаш, чанд муҳлат дар Когон муолиҷа гирифта, зодгоҳи худ Бухоро ба таври доимӣ тарк карда, сокини шаҳри Самарқанд гардид. Зеро дар ин вақт дар Самарқанд Ҳукумати Шурай барқарор гашта буд. Дар рӯзномаҳои даврӣ ба таври доимӣ барномаи ҳалли масъалаҳои миллӣ аз тарафи Ҳизби болшевикон матраҳ мегашт, ки аз он С. Айнӣ хеле хуб огоҳ буд.

Ҳизби Коммунист ва Ҳукумати Шуравӣ аз рӯзҳои аввал барои дар ҳаёти ҷамъиятӣ татбиқ кардани барномаи миллии Ленин мубориза мебуданд. Аҳолии кишвари мо бо аввалин ҳуҷҷатҳои Ҳукумати Советӣ оид ба ҳалли масъалаи миллӣ, ба монанди «Декларатсияи ҳуқуқи халқҳои Россия», «Мурочиатнома ба тамоми мусулмонҳои Россия ва Шарқ» аз саҳифаҳои матбуот бохабар шуданд. Бо ин ҳуҷҷатҳо мардуми мо шинос шуда, ба хулосае омаданд, ки минбаъд ташкили давлатҳои мустақили қавму халқҳои Осиёи Миёна низ оғоз хоҳад шуд. Албатта, дар сафи пеши ин ҳаракати озодихона Устод Садриддин Айнӣ меистод. Ў заминаи ин истиқлолиятро пеш аз ҳама дар ҷалби мардуми тоҷик ба мактабу маориф меид.

Ибтидои кори мактабҳои шурай низ бо фаъолияти С. Айнӣ саҳт алоқаманд мебошад. Зеро ў дар давраи шуравӣ низ фаъолияти омӯзгории худро идома меод.

Устод Садриддин Айнӣ бештар барои саводнок кардани халқи тоҷик заҳмати зиёде кашидааст, ки мо инро аз мақолаҳои дар нашрияи «Шуълаи инқилоб» бараъло мушоҳида мекунем. Аз ҷумла дар мақолаи «Ҳукумати шурай ба мо чӣ дод? [17] С. Айнӣ чунин таъкид мекунад: «Масалан барои зиндагии як қавм лузumi илму маориф мисли лузumi обу ҳавост. Чунончӣ ҳеч чондоре, бе обу ҳаво зиндагӣ карда наметавонад, инчунин фарзанди одам низ беилму маърифат зиндагӣ карда наметавонад. Қавми беилм, имрӯз ё фардо маҳкуми заволанд. Мо бояд ҷавонони бохушамонро дар курси омӯзгорон давомот кунем. Онҳое, ки ба коре машғуланд, хату савод надоранд, ё ки хату саводу маълумоти дуруст надоранд, ба курсҳои бегоҳӣ ва шабона давомот кунем ва фарзандони ҳафтсола то ҳафтаҳосолаамонро ба мактабҳои ибтидоӣ даъват кунем» [17]. Ин мақола ба чунин даъвати инқилобӣ хотима меёбад, «Агар мо хоҳем, ки дар дунё дар ҷиргаи милали муттамаддини ҳайа зиндагонӣ намоем, аз ин фурсат фоида бурда то ҷон дорем, аввал дар илм ва маориф кӯшем» [17].

С. Айнӣ дар мақолаи «Сайфу Қалам» махсус таъкид кардааст, ки: «Дар олами маданият ду қувва аст, ки таъмини ҳуқуқи башар бе воситаи ин ду мумкин нест. Ин ду қувва сайф ва қалам аст» [13].

«Дар як ҳайати иҷтимоӣ агар «сайф» (шамшер) ба манзалаи ҷисм бошад, «қалам» ба масобаи ҷон аст. Ҳамчунон ки ҷисми бечон, ҷони бечисм масдари коре шуда наметавонад, инчунин ҳайати иҷтимоӣ, ки яке аз сайфу қаламро доро нест, кореро пеш бурда наметавонад...» Мақола бо чунин даъват хотима меёбад. «Бародарон! Агар ҳаёт ҷӯед, ба даст гиред сайфу қаламро» [13]. Зеро дар тамаддун ба ақидаи Устод Садриддин Айнӣ қалам мавқеи шамшерро дорост.

Ба мушоҳидаи касбии С. Айнӣ дар инкишофи маорифи кишвар ду сабаб: яке камтаҷрибагии муаллимон, дувум, бекитобист. Камтаҷрибагии муаллимон ба таъкиди Устод як амри табиист, ки ба мурури айём кам-кам зоил хоҳад шуд. «таҷриба ба қонуни тадриҷ вобаста аст» [11].

Ба таъкиди Устод бо гузаштани вақт муаллимон соҳибтаҷриба мегарданд. Аммо сабаби дувуми, ки бекитобист, сабаби асосии инкишофи сусти маорифи кишвари мо мебошад.

Дар фароварди мақолаи мазкур С. Айнӣ тақлиф мекунад, ки ба шуъбаҳои маориф ва ҳамаи маорифхоҳон лозим аст, ки ин масъаларо аз ҳама масоил муҳимтар дониста,

дар ин бора кӯшиши чиддӣ ба кор бурда, то соли таҳсили оянда, каме ҳам бошад, як қисм китоби мактабиро ҳозир намоянд.

Мақолаи дигари Устод Айни «Дар роҳи барҳам додани бесаводӣ» ном дошта, дар нашрияи «Шуълаи инқилоб» ба таъб расидааст. Ба гуфти С. Айни «Ҳукумати Шурои барои барҳам додани бесаводӣ кӯшишҳои фавқулода дорад, Ҳукумат барои барҳам додани бесаводӣ кумиссияҳои фавқулода ташкил дода, ҳазорҳо китоби алифбо нашр намуда, миллионҳо пул ва нуқуд сарф намуда омодагӣ мебинад. Аз ҷумла дар вилояти Самарқанд кумиссия ташкил ёфта, дар пайи ҳозир кардани муаллимин аст» [6].

Устод С. Айни дар мақолаи дигараш «Акнун навбати Қалам аст» бо таври хеле масуълиятнок масъалаи маорифи мардуми тоҷикро ба миён мегузорад. Ба қавли С. Айни «Билҷумла тамоми илму маорифи мардуми моро метавонем ба тахти унвони «Қалам» дохил намоем. Бо таъкиди С. Айни «Аз рӯзе, ки дар Туркистон Ҳукумати Шурои ташкил ёфт, масъалаи маориф дар майдон гузошта шуда, ба таълим ва наشري илм ва маърифат ғояти ҷаҳд ба кор бурда шуд ва ба кор бурда шуда истодааст. Дар Туркистоне, ки қабл аз инқилоб даҳ мактаби мунтазами бобадал ва як мактаби мунтазами маҷҷонӣ ёфт намешуд, ҳазорҳо мактаби маҷҷонии ибтидоӣ, садҳо ҳар гуна курс ба вучуд оварда шуд» [2]. Минбаъд дар ин мавзӯ Устод ақидаашро идома дода, махсус таъкид мекунад: «Мутаассиф мо аз ин неъмат баҳра намебардорем ва аз ин хирман хӯшаворе намечинем ва ҳол он ки мо мусулмонон ба илму маърифат аз ҳамаи милал, ки ба Туркистон сокинанд муҳтоҷтар ва мустаҳқиқтар ҳастем» [2].

Устод Садриддин Айни барои мактабхоро бо китоби дарсӣ, дафтари қалам ва дигар асбобҳои хониш таъмин кардан пайиҳам дар мақолаҳои пешниҳодҳои судманд мекард. Дар мадди аввал мактабҳо бояд бо омӯзгорони босавод таъмин карда мешуданд. Инчунин, биноҳои мактабҳо гармӣ ва ашёҳои таълимӣ ҷиҳозонида мешуд, то ин ки талабагон дар зимистон аз хуноки азият накашанд. Мақолаи Устод бо чунин даъвати шуълавар хотима меёбад: «Агар мо чанд соли дигар дар ғояти чидду ҷаҳд дар роҳи маориф сайъ намоем, умед аст, ки масъалаи «Қалам» ҳал карда шавад» [2].

Заминаи мустаҳқаки сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон ин ғалабаи Инқилоби Халқии Шуравии Бухоро буд. Зеро бештари тоҷикон дар ин ҳудуд истиқомат мекард.

Ҳизби Коммунистии Бухоро моҳи июни соли 1920, Устод Айниро ба Тошканд даъват кард. Вобаста ба ин масъала Устод Садриддин Айни чунин зикр намудааст: «Дар он ҷо як моҳ истода лоиҳаҳо, баённомаҳо ва дигар чизҳоро, ки ба қалами ман эҳтиёҷ дошт, дар ду забон, дар забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ навишта додам» [3, с.90].

Дар замони муосир ақидаҳои оид ба Инқилоби Бухоро мухталифанд. Мо ба онҳо дода намешавем. Ҳол он ки аз онҳо хуб бохабарем. Дар ин масъала пеш аз ҳама ба ақидаи Устод С. Айни, ки дар ҳамаи мақолаҳо ва асари калонҳаҷми худ «Таърихи инқилоби Бухоро» гуфта ва бо ин ифтихор дошт, пайравӣ мекунем. Албатта, бо гузашти солҳо баъзе ақидаҳои таърихӣ тағйир меёбанд, вале мо дар ин масъала бо ақидаи Устод устувор хоҳем монд.

Идораи «Шуълаи инқилоб» оид ба ҳаёти Бухоро маводҳои мукамал нашр мекард. Бинобар ин идораи нашрия Устод Айниро, ки ҳаёти Бухоро хуб медонист, аз Самарқанд ба Бухоро мефиристад. Айни 16-уми ноябри соли 1920 ба Бухоро меояд. Ӯ мушоҳидаҳои худро бо номи «Мактуб аз Бухорои Сурх» [10] дар шумораҳои 59, 62-и ин нашрия чоп мекунад. Дар хулосаи ин силсила мақолаҳо С. Айни чунин таъкид мекунад: «Аз ташкилоти маориф ва шавқи мардум ҷунон маълум мешавад, ки Бухоро пасмондагии чандинсолаи худро, ки ба татбиқи истибдоди ҷоҳилони гирифтормоада буд, ба андак фурсат талофӣ хоҳад кард» «Соле ки нақӯст, аз баҳораш пайдост» [10].

С. Айнӣ дар мақолаи «7-уми нӯябр» (ба ҳисоби кухна 25-уктабр!) пешравиҳои маорифро дар давраи Ҳукумати Шуроӣ махсус қайд кардааст. Бо қавли С. Айнӣ «Неъматӣ бузурге, ки Инқилоби Уктабр ба мардум дод, неъматӣ маориф аст. Дар шаҳрҳо ва қишлоқҳо мактабҳои маҷсонӣ кушоданд. Ҳатто китоб, қалам, дафтар, пӯшок ва хӯроки хонандагонро тамоман аз ҳазинаи ҳукумат таъмин карданд. Ба гуфти С. Айнӣ «Дар дунё ҳеҷ ҳукумате нест ва набуд, ки дар роҳи маориф ин қадар аҳамият бидиҳад ва дода бошад» [16].

Бо таъкиди С. Айнӣ «Инқилоби Уктабр маорифро аз асорати назариёт бароварда, ба озодии амалиёт оварда мактабҳоро иборат аз як корхона сохт» [16].

Устод Садриддин Айнӣ дар мақолаи «Дар роҳи барҳам додани бесаводӣ», чунин зикр намудааст: «Ҳукумати Шурии Туркистон барои барҳам додани бесаводӣ кӯшишҳои ғавқулода дорад. Мо бояд фикр намоем, ки ҳукумат ин ҳама кӯшишҳоро барои чӣ ва баҳри кӣ мекунад? Шубҳа нест, ки ин корҳо барои мардум ва аз баҳри манфиати мардум аст!. «Ин қазия аз Офтоб равшан аст, ки то кас соҳиби хату савод ва дорои дониш набошад, агар дунё аз адолат пур шавад, боз ҳам беҳуқуқ ва маъзур хоҳад монд» [2].

Бо андешаи С. Айнӣ моро лозим аст, ки имрӯз соҳиби кор, аз ҳуқуқи худ хабардор ва аз қонунҳои Ҳукумати Шуроӣ манфиатдор бошем. Лоақл ҳамин қадар донишро доро бошем, ки як мирзои фиребгар бо як порча қоғазӣ сохта моро гӯл зада натавонад. Дар фарҷоми ин мақола С. Айнӣ чунин зикр кардааст: «Инак барои ҳамин матолиб ва мақсад моро лозим аст, ки ба муқобили бесаводӣ як муборизаи қаҳрамонона эълон карда, ин душманро дар муддати андак мағлуб намоем» [2]. Устод маслиҳат медиҳад, ки барои маҳви бесаводӣ бештар аз мавсими зимистон истифода барем, зеро мардум дар ин фасл аз корҳои саҳроӣ фориғанд.

Аз таҳлили мухтасари мақолаҳои Устод Садриддин Айнӣ дар нахустин нашрияи Шурии тоҷик «Шуълаи инқилоб» ба мо як чиз мисли Офтоб айён шуд, ки мақсади асосияш ба маориф бештар ҷалб кардани мардуми тоҷик буд.

Нашрияи «Шуълаи инқилоб» моҳи декабри соли 1921 баста шуд. Ин албатта, якчанд омилҳои объективӣ ва субъективӣ дошт. Агар яке аз ин сабабҳо нарасидани қоғаз, таҳҷизоти полиграфӣ, мутахассисон бошад, сабаби дигар ба мақомоти роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Туркистон сар даровардани баъзе миллатчиёни туркгарои буржуазӣ буд. Онҳо ба нашрияҳои тоҷикӣ муқобил буданд. Новобаста аз қатъ шудани чопи нашрияи «Шуълаи инқилоб» Садриддин Айнӣ муборизаашро бо шаклҳои мухталиф барои маорифи мардуми мо далерона ва самаранок идома медод. Махсусан ин дар саҳифаҳои нашрияи дигари тоҷикии «Овози тоҷик» хеле муқаммал ба ҷашм мерасад, ки мо роҷеъ ба ин масъала дар сатрҳои поёнтар газават хоҷем кард.

Мавриди зикри хос аст, ки дар ин марҳала Ҳукумати Шуроӣ барои амалӣ кардани барномаи Ҳизби болшевикон оид ба масъалаи миллӣ як чанд амалҳоро ба иҷро мерасонад. Нахуст Ҷумҳурии Арманистон, Озарбойҷон ва Гурҷистон моҳи март соли 1922 ба як Иттиҳод-Федератсия муттаҳид мегарданд. Ин кишварҳо минбаъд номи Ҷумҳурии Федеративии Шуравии Закавказеро мегиранд.

Дар Съезди Советҳо 30-юми декабри соли 1922 дар Москва Шартномаи РСФСР, УССР, БССР ва ЗСФСР барои ба як давлати иттифоқӣ муттаҳид шудан бо номи СССР ба имзо расонида мешавад, ки баъди қабули ин Шартнома СССР ба ғайолият оғоз мекунад. Ҷумҳуриҳои Осиеӣ Миёна ба ин ҳайат қабул карда намешаванд. Зеро иқтисодиёти онҳо ба талаботи вақт гӯё ҷавоб намедод. Инчунин, дар ин роҳ мушкилиҳои зиёде қавмӣ ва ҳудудӣ мавҷуд буданд.

Ҳизби болшевикон ба ин масъала баъдтар бармегардад, ки мо рафти онро аз таҳқиқотҳои муаррихи машҳури муосирамон доктори илмҳои таърих, профессор

Қаҳҳори Расулиён хеле мукамал мушоҳида мекунем. Дар арафаи тақсимои миллӣ худудии Осӣи Миёна рӯзномаи «Овози тоҷик», ки ҳамчун ношири афкори Комитети Марказии Ҳартияи Коммунистӣ ва Комитети инқилобии Тоҷикистон, аз соли 1924 то соли 1930 дар Самарқанд нашр мешуд, Устод С. Айнӣ бо ин рӯзнома ҳамкориҳои муштараки эҷодӣ дошт. Дар рӯзномаи мазкур С. Айнӣ ба мисли пештара масъалаи маорифи мардуми тоҷикро хеле ҷиддӣ ва масъулиятнок пайҳам мебардошт. Мо аз ин рӯзнома якчанд мисолҳои дақиқ оварда заҳматҳои ин абармарди миллат Устод Садриддин Айнӣро махсус қайд менамоем.

Устод С. Айнӣ дар мақолаи «Қавми тоҷик ва рӯзнома» махсус зикр мекунад: «Рӯзномаи ҳар қавм ва миллат забони эшон аст. Ҳар қавме ки рӯзнома надорад, гӯё забон надорад. Яъне қавми берӯзнома мисли одами безабон аст» [9]. Ба таъкиди Устод дар пас мондани тоҷикон аз дигар қавмҳои Туркистон, албатта, сабаб бисёр аст, сабаби калон камсабӣи худӣ тоҷикон аст. Устод гаштаю баргашта дар кишвар тавачҷуҳи хешро асосан ба мардуми мо равона мекард. Ӯ бо ин мехост мардуми моро ба тамаддуни муосир бештар ҷалб кунад. Ба дигар қавмҳои мухталифе, ки дар кишвари мо сукунат доштанд чандон тавачҷуҳ надошт. Дарди дил ва мақсаду маромаш пеш аз ҳама ба маориф ҷалб кардани мардуми тоҷик буд.

Дар мақолаи дигараш, ки «Дар бораи мактаб ва маорифи тоҷик» ном дорад, С. Айнӣ чунин таъкид мекунад: «Ба ҳама кас маълум аст, ки тоҷикони Туркистон дар бобати илму маорифи замони аз дигарон ба қафо мондаанд. Як масъалае, ки имрӯз ҳаёту мамоти қавми тоҷик ба он вобаста аст, масъалаи мактаб ва маориф аст» [5]. Устод тақлиф мекунад, ки бештар мактабҳои нав дар кӯҳистони тоҷик таъсис дода шавад, ва қобилияти фитрии аҳли кӯҳистон ба майдон баромада, онҳо корномаҳо нишон диҳанд.

Ҳама вақт бо китобҳои дарсӣ таъмин кардани мактабҳои тоҷикӣ барои С. Айнӣ як вазифае буд хело муҳим ва муқаддас буд. Ӯ дар мақолааш «Дар бораи китобҳои мактабии тоҷикон», ки дар рӯзномаи «Овози тоҷик» нашр шуда буд, маслиҳат медиҳад, ки забони ин китобҳои дарсӣ бо қадом шева тартиб дода шавад. Дар мақола Устод тақлиф мекунад, ки «китобҳои мактабҳои тоҷикӣ аз алифбо гирифта то китоби савод, ҳисоб, таърих ва ҷуғрофия... аз сари нав таълиф ва тартиб дода шавад» [4]. Мақола бо чунин даъвати инқилобӣ хотима меёбад: «Бояд аз ҳамин рӯз эътиборан ба китобхозиркунӣ шуруъ карда, то моҳҳои декабр ду се китоб ҷоп карда шавад, вагарна дар кӯҳистони тоҷик мактаб кушода намешавад» [4].

С. Айнӣ дар силсила мақолаҳои, ки дар «Овози тоҷик» бо унвони «Тоҷикони кӯҳистон» нашр шуда буд, доир ба расму одат, ҷорводорӣ, касбу ҳунар, тарзи зиндагонии аҳолии кӯҳистон, маорифи кӯҳистон, табиат ва аҳволи тоҷикони кӯҳистон, қобилияти ташкилотӣ дар тоҷикони кӯҳистон хело мукамал тавассути мекунад. Ногуфта намонад, ки давоми мақолаи мазкур дар рӯзномаи «Овози тоҷик» санаи 5-уми октябри соли 1924 нашр гардида буд.

Устод Садриддин Айнӣ дар мақолаи «Тоҷикони кӯҳистон» бештар ба мардуми Бухорои Шарқӣ муроҷиат карда, онҳоро ба ширкати ғайри дар қори маориф ва сиёсат даъват менамояд.

С. Айнӣ дар ибтидои мақолаи «Тоҷикони кӯҳистон» махсус қайд мекунад, ки «Барои ба ҳубӣ фаҳмидани аҳволи тоҷикони кӯҳистон дар Фалғар, Мастҷох, Қаротегин ва умуман дар кӯҳистони Бухорои Шарқӣ тафтишоти ҷиддӣ, ҳам ҳисоботи муфассал лозим аст. Азбаски ин гуна тафтишот ҳарчи бисёр ва фурсати дарозро лозим дорад, дар оянда хоҳад шуд. Фақат то ба даст афтодани ҳисоботи муфассал моро лозим аст ҳар гуна маълумоте, ки дар бораи аҳволи иҷтимоӣ ва иқтисодии тоҷикон ба даст дорем, порча, порча дар саҳифаҳои рӯзномаи «Овози тоҷик» нашр кунем» [15].

Ў дар мақола ба таври мухтасар расму одати тоҷикони кӯҳистонро шарҳу эзоҳ медиҳад. Ба таъкиди Устод расму одати мардуми тоҷики кӯҳистон асосан ба расму одати тоҷикони дигар минтақаҳои Туркистон монандӣ дорад. «Аҳолии Фалғар, Мастчоҳ, Қаротегин ва Дарвоз умуман фақир буда, заминашон (замини) саҳти кӯҳистон аст, ки ба эҳтиёҷи аҳоли ба кор намеояд» [15].

С.Айнӣ минбаъд ақидаашро оид ба қобилияти ташкилотии тоҷикони кӯҳистон идома дода, махсус қайд мекунад, ки «Қобилияти ташкилотии Шурай дар тоҷикони кӯҳистон аз сойири қавмҳои Туркистон бештар аст» [15].

Ҳамчунин вобаста ба вазъияти маорифи тоҷикони кӯҳистон С. Айнӣ таваққуф карда мегӯяд, «аҳолии кӯҳистон нисбат ба сойири ҷоҳои Туркистон бисёртар соҳиби хату савод ҳастанд. Дар аҳди кӯҳна дар мадрасаҳои Бухоро ва Самарқанд бисёртар талабаи тоҷикони кӯҳистон, таҳсил мекарданд. Аҳолии кӯҳистон, умуман соҳиби заковат ва зехни соф буда, ба хондан зиёда муҳаббатдоранд» [15].

Дар хулосаи силсиламақолаҳоаш Устод Садриддин Айнӣ махсус таъкид мекунад, ки мардуми тоҷики кӯҳистонро барои роҳбарӣ кардан, дар мадди аввал бояд маорифи онҳоро авҷ дод. Бо ҷаҳду талоши ҳастанопазир С. Айнӣ рӯз то рӯз қадам ба қадам барои таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон заминаи маънавий ва фарҳангӣ фароҳам месохт.

Заминаҳои таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон гуногун буда, дар сарғаҳи он Устод Садриддин Айнӣ ҳамчун шахсияти маъруфи сиёсӣ ва фарҳангӣ қарор дошт.

Ў дар ҳаракати маорифпарварӣ, ҷадидия, инқилобӣ ва рушди минбаъдаи маорифи мардуми тоҷик фаъолона иштирок карда, қариб ҳама вақт ҷони худро дар хатар мегузошт. Барои С. Айнӣ манфиати миллати тоҷик муқаддас буд, ӯ манфиати ин миллатро аз ҳама муҳим ва дар ҷои аввал мегузошт.

Доир ба тақсмоти миллӣ-худудии Осиёи Миёна ва оқибатҳои он доктори илмҳои таърих профессор Қаҳҳори Расулиён таҳқиқоти зиёд дорад. Ин олими маъруфи муосирамон, доир ба мавзӯи мазкур бо номи «Тақсмоти Миллӣ Ҳудудии Осиёи Миёна ва оқибатҳои он» [19], заминаҳо, рафти ин тақсмот ва хиёнатҳои баъзе шахсиятҳои таърихи хеле муқаммал нишон додааст, ки мо онро мухтасаран дар ин мақола зикр менамоем.

Ҳамчунин, масъалаи мазкурро муаррих Нозим Ҳакимов дар китоби дарсии «Таърихи халқи тоҷик» [21] бо далоили муътамад шарҳу тавзеҳ додааст.

Дар ин қисмат лозим аст, ки ба таври мухтасар чанд сухан доир ба рафти тақсмоти миллӣ-худудии Осиёи Миёна гуфта шавад. Ба андешаи профессор Қаҳҳори Расулиён «аз ибтидо то интиҳои тақсмоти миллию марзӣ дар Осиёи Миёна роҳбарони ҳам Ҷумҳурии Халқии Шуравии Бухоро ва ҳам Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Туркистон, ки зери роҳбарии ду тан аз тоҷикони мункири миллати худ Файзуллоҳ Ҳоҷаев ва Абдулло Раҳимбоев қарор доштанд, мавқеи зидди тоҷикро ишғол намуда, ҳатто дар ин сарзамин маҷудияти халқи тоҷикро инкор менамуданд» [19, с. 447]. Албатта ташкили ҷумҳуриҳои миллӣ дар Осиёи Миёна мавзӯи сухбати дигар аст, мо ин ҷо танҳо ба ин масъала ишора хоҳем кард, зеро ин раванд аз моҳи феввали соли 1918 оғоз шуда, то моҳи октябри соли 1924 идома ёфта буд.

Хусусан, 25-уми феввали соли 1924 Пленуми васеи КМ ҲК Бухоро баргузор гардид. Дар он раиси Шурои Нозирони Халқии ҶХШ Бухоро Ф. Ҳоҷаев аз рӯи масъалаи «Дар бораи аз рӯи нишондодҳои миллӣ ба ҷумҳуриҳо тақсим намудани Осиёи Миёнаи Шуравӣ» маъруза кард. Дар Пленум пешниҳод шуд, ки дар ин сарзамин ҷумҳуриҳои «иттифоқии Ўзбекистон ва Туркменистон таъсис дода шавад: аз ҳисоби

Мастчоҳ ва Қаротегину Фарм вилояти мухтори Тоҷикистонро бунёд кунанд ва он бояд дар ҳайати Ҷумҳурии Ўзбекистон бошад» [19, с. 447].

Маҳз «Сессияи 2-юми Кумитети Иҷроияи Марказии Умумииттифоқ воҳиди вилояти Мухторро ба Ҷумҳурии Мухтор иваз кард» [21, с. 67-68].

Ба таъкиди профессор Қаҳҳори Расулиён «Тақсимои ҳудудии миллии Осиёи Миёна дар таърих ва тақдири халқи тоҷик ҳам нақши бисёр манфӣ дошт ва ҳам мусбат. Ҷанбаи манфии ин амал дар он зоҳир мегардад, ки бар асари он тоҷикон аз сарзаминҳои пурвусъати аҷдодии худ, минҷумла маркази тамаддуну фарҳанги ориёӣ, шаҳрҳои Самарқанду Бухоро маҳрум гардиданд. «Паҳлуи мусбаташ он аст, ки дар нақшаи ҷаҳон дар ҳудуди кӯчаки дурафтадаи нопайдоканори аҷдодӣ бо номи ин миллати куҳанбунёд давлате пайдо шуд бо номи Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон» [19, с. 455]

Устод Садрриддин Айнӣ аз ин бозиҳои сиёсии туркгароён дар тақсимои ҳудудии Осиёи Миёна хело дур буд. Ӯ таъсис ёфтани Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистонро бо хушнуди қабул мекунад. Ба хизмати ин ҷумҳурии ҷавон камар мебандад, ки онро мо аз мақолаҳои публитсистиӣ Устод дар саҳифаҳои матбуоти вақт мебинем. Далели ин гуфтаҳоро дар мақолаи С. Айнӣ, ки бо номи «Кори Тоҷикистон гул карданист» дар рӯзномаи «Овози тоҷик» хеле хуб мушоҳида менамоем.

Дар ин мақола Устод Айнӣ махсус таъкид мекунад, ки «Баъд аз ташкил ёфтани Ҷумҳурияти Мухтори Тоҷикистон Ҳукумати ҷавони Тоҷикистон ва аҳли илме, ки муҳибби тоҷик ҳастанд, аз ҷумла дар Тошканд чанд профессурҳои рус ҷамъияте ба номи «шинохтани Тоҷикистон ва ирқи орий, ки дар хориҷи Тоҷикистон ҳастанд» таъсис ёфт» [7]. (Сухан оид ба 9-уми январи соли 1925, ки бо ташаббуси Комитети Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон, ки дар шаҳри Тошканд «Ҷамъият барои омӯзиши Тоҷикистон ва халқияти эронии берунмарзии он» мерафт).

Ин «Ҷамъият» дар солҳои 1925, 1927, 1928 се маҷмуаи илмӣ оид ба таърих ва тамаддуни мардуми тоҷик нашр мекунад. Дар «Ҷамъият» олимони маъруф М.С. Андреев, О.А. Сухарева, И.И. Бездека, Е.Н. Павловский, Д.И. Шербакова, А.Е. Ферсман ва дигарон хело фаъолона ба кори илмӣ оид ба мардуми тоҷик машғул буданд.

Ба таъкиди С. Айнӣ ҷуноне ки дар низомномаи «Ҷамъият» навишта шудааст, шуъбаҳои он дар Бухоро, Самарқанд ва Душанбе ҳам таъсис хоҳад ёфт. С. Айнӣ ҳамеша боварии кулӣ дошт, ки тоҷикони Самарқанд ва Бухоро бо мурури вақт ва замон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муттаҳид мешаванд. Устод таъкид мекунад, ки «мақсади ин ҷамъият, ҷунунҷӣ аз номаш маълум аст, дар бораи таърих, ирқ, урфу одат, забон ва луғат, ҷуғрофӣ ва адабиёти тоҷик тафтишот ба қор бурдан аст» [7].

Хизмати ин «Ҷамъият»-ро бори дигар С. Айнӣ таъкид карда мегӯяд, ки «як китобча дар шаҳри Тошканд аз тарафи профессорон оид ба аҳволи таърихӣ, сохти иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии Ҳукумати Тоҷикистон, ҷуғрофия ва этнографияи тоҷикон дар дасти таълиф мебошад. Асари мазкур ба забони тоҷикӣ ва русӣ нашр хоҳад шуд. Дар бораи адабиёти тоҷик аз тарафи Ҳукумати Тоҷикистон ба номи «Намунаи адабиёти тоҷик» супориш шудааст, ки ин ҳам аввалҳои моҳи июн тартиб хоҳад ёфт». (Китоби мазкур барои навиштан ба Устод С. Айнӣ супориш шуда буд, вале Устод онро ошкоро намегӯяд Ё.А., А.С.). Дар хулосаи мақола С. Айнӣ ҷунин зикр менамояд: «Мо дар бораи ташаббусоти илмии Тоҷикистон ба ҳамин қарор иктифо карда, дар оянда навиштани ташаббусоти иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии Ҳукумати Тоҷикистонро ваъда медиҳем» [7].

Устод Садриддин Айни ба муносибати эълони Ҷумҳурияти Мухтори Тоҷикистон дар рӯзномаи «Овози тоҷик» мақолаи махсус таълиф намуда, таърихи ҳазорсолаи мардуми тоҷикро баррасӣ карда, дар ин радиф давлатдории Сомониёнро дар Бухоро махсус қайд кардааст. Инчунин, Устод омили асосии давлатдории қавми тоҷикро дар забонаш мебинад. «Таъсири ин маданият буд, ки ҷаҳонгири бузург Темури курагон бо вучуди ин ки ирқай турк буд, «Тузуки Темурӣ»-ро бо забони тоҷикӣ навишт» [18].

С. Айни бетафовути Ҷумҳурии Ўзбекистонро нисбат ба Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон махсус таъкид мекунад. Дар хотимаи ин мақола Устод масъаларо чунин шарҳу тавзеҳ медиҳад: «Имрӯз Тоҷикистон соҳибхитӣ шуд, лекин ҳеч чиз надорад, аммо Ўзбекистон нисбат ба ӯ дорои ҳар чиз аст. Бинобар он то он поя муовинат ва ёрмандӣ лозим аст, ки Тоҷикистон дар хусуси қорҳои илмӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва деҳқонӣ қомати худро рост гирад ва аз ин ҳаққи ихтиёр баҳравар шуда тавонад» [18].

Масъалаи муҳим барои Устод Айни баъди таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон ин матбуоти тоҷик буд, зеро ӯ ба майдони сиёсӣ пеш аз ҳама ҳамчун ходими матбуот баромада буд. С. Айни дар мақолааш бо номи «Матбуоти тоҷик» махсус қайд мекунад, ки «дар Осиёи Миёна, хусусан дар хоки Бухоро ба будани як қавми бузург ба ном «Тоҷик» бояд қасе инқор надошта бошад» [12].

Аз таҳлили муҳтасари мақолаҳои Устод С. Айни дар матбуоти даврӣ маълум мегардад, ки ӯ қавми тоҷикро барои саводнок шудан даъват ва роҳнамоӣ мекард. Барои ҳалли ин масъала маслиҳатҳои судманд низ меод. Бо гузаштани солҳои зиёд маслиҳатҳои С. Айни аҳамияти худро гум накардаанд.

Боиси ифтихор ва сарфарозист, ки фаъолияти С. Айни ҳамавақт дар лаҳзаҳои тақдирсози мардуми тоҷик мегузашт. Ин ҳам бошад таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва минбаъд ташкили Ҷумҳурии Иттифоқии Тоҷикистон, дар давоми ин ду марҳалаи таърихӣ ва замони муосир асарҳои С. Айни ҳамчун заминаи бозғимоди маънавий барои мардуми мо хизмати арзанда намудаанд ва менамоянд.

Мо инро дар қорномаи эҷодии ин фарзонафарзанди миллат дар саҳифаҳои тиллоии нашрияти «Шӯлаи инқилоб», рӯзномаи «Овози тоҷик» ва дигар дастовардҳои эҷодӣ, ҳамчун нахустин Президенти Академияи Илмҳои Тоҷикистон ба таври равшан мушоҳида намудем.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хизматҳои ин ҷонфидои миллатро ба назар гирифта, дар қатори аввалин абармардон унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон»-ро ба Устод Садриддин Айни сазовор донист.

Маҳз дар замони соҳибистиклолии кишварамон асарҳои С. Айни дар баланд бардоштани ҳувият ва худшиносии миллӣ хизмати бузург намудаанд.

Мо дар арафаи ҷашни бузурги миллиамон 35-солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорем, вобаста ба ин санаи муқаддас ва муборак бори дигар хизматҳои Устод Садриддин Айниро, ки дар сарғаҳи давлатдории муосири мо меистод ба ёд оварда, руҳи покашро гиромӣ медорем.

Ҳақ ба ҷониби шоир ва донишманди бузурги эронӣ Саид Нафисӣ аст, ки дар ҳаққи Устод Садриддин Айни чунин зикр намудааст: «... осори марде, ки саросар зиндагиро вақфи хизмат ба одамизодагон кард ва партаве бар ҷаҳони маърифат тофт, ки ҳаргиз фуру нахоҳад нишаст, дар миён ҳаст ва хоҳад буд ва ҷовидона хоҳад шуд» [20, с. 153].

Адабиёт

1. Айнӣ, К. Се номаи устод С. Айнӣ ба Юсуф Брагинский [Матн] / К. Айнӣ // Садои Шарқ. – 2003. – №4. – С.120-122.
2. Айнӣ, С. Акнун навбати Қалам аст [Матн] / С. Айнӣ // Шуълаи инқилоб. – 1921. – 22 сентябр.
3. Айнӣ, С. Акнун навбати қалам аст [Матн]: осори баргузида: дар ду ҷилд / С. Айнӣ; тартибдиханда ва муаллифи сарсухан К. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977. – Ҷ.1. – 478 с.
4. Айнӣ, С. Дар бораи китобҳои мактабии тоҷикон [Матн] / С. Айнӣ // Овози тоҷик. – 1924. – 12 сентябр.
5. Айнӣ, С. Дар бораи мактаб ва маорифи тоҷик [Матн] / С. Айнӣ // Овози тоҷик. – 1924. – 4 сентябр.
6. Айнӣ, С. Дар роҳи барҳам додани бесаводӣ [Матн] / С. Айнӣ // Шуълаи инқилоб. – 1920. – 26 июл.
7. Айнӣ, С. Кори Тоҷикистон гул карданист [Матн] / С. Айнӣ // Овози тоҷик. – 1925. – 6 март.
8. Айнӣ, С. Куллиёт [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1981. – Ҷ.8. – 524 с.
9. Айнӣ, С. Қавми тоҷик ва рӯзнама [Матн] / С. Айнӣ // Овози тоҷик. – 1924. – 25 август.
10. Айнӣ, С. Мактуб аз Бухорои Сурх [Матн] / С. Айнӣ // Шуълаи инқилоб. – 1921. – 10 январ.
11. Айнӣ, С. Масъалаи маориф ва китоб [Матн] / С. Айнӣ // Шуълаи инқилоб. – 1921. – 1 август.
12. Айнӣ, С. Матбуоти тоҷик [Матн] / С. Айнӣ // Овози тоҷик. – 1926. – 6 сентябр.
13. Айнӣ, С. Сайфу Қалам [Матн] / С. Айнӣ // Шуълаи инқилоб. – 1920. – 17 июн.
14. Айнӣ, С. Танвири афкор [Матн] / С. Айнӣ // Шуълаи инқилоб. – 1919. – 7 декабр.
15. Айнӣ, С. Тоҷикони кӯҳистон [Матн] / С. Айнӣ // Овози тоҷик. – 1924. – 21 сентябр.
16. Айнӣ, С. 7-уми ноябр (ба ҳисоби кухна 25-уктабр!) [Матн] / С. Айнӣ // Шуълаи инқилоб. – 1920. – 7 ноябр.
17. Айнӣ, С. Ҳукумати Шурай ба мо чӣ дод? [Матн] / С. Айнӣ // Шуълаи инқилоб. – 1919. – 15 декабр.
18. Айнӣ, С. Ҷумҳурияти нави Тоҷикистон ҳамаи қавми ориёнро ба зери байрақи сурхи ранҷбарон даъват менамояд [Матн]: ба муносибати эълони Ҷумҳурияти Мухтори Тоҷикистон / С. Айнӣ // Овози тоҷик. – 1925. – 15 март.
19. Расулиён, Қ. Осори мунтахаб [Матн] / Қ. Расулиён. – Душанбе, 2021. – Ҷ.3. – 508 с.
20. Розикзода, А. Мушкилоти рӯзгори устод Айнӣ [Матн] / А. Розикзода // Садои Шарқ. – 2023. – №11. – С.137-153.
21. Ҳақимов, Н. Таърихи халқи тоҷик [Матн]: китоби дарсӣ / Н. Ҳақимов. – Душанбе: Собириён, 2005. – 192 с.

**САДРИДДИН АЙНӢ – БУНӢДУЗОРИ ЗАМИНАИ МАЪНАВӢ-МАЪРИФАТИИ
ТАЪСИСИ ҶМШС ТОҶИКИСТОН**

Дар мақола саҳми Қаҳрамони Тоҷикистон, сардафтари адабиёти муосири тоҷик, нахустин Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон Садриддин Айнӣ дар бунёди заминаи маънавӣ - маърифатии таъсиси

Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш қарор гирифтааст.

Қайд мегардад, ки Устод Садриддин Айни аз рӯзҳои аввали фаъолияти эҷодӣ таваҷҷуҳи бевоситаи хешро ба масъалаи илм, мактабу маориф, таъмини хонандагон бо китоби дарсӣ, дафтари қалам, асбобҳои хониш ва, муҳимтар аз ҳама, бо фарҳанги замонавӣ рӯ овардани миллати тоҷик равона намуда, бо ин мақсад дар қисми зиёди мақолаҳои ӯ, ки дар нашрияи «Шуълаи инқилоб» ва «Овози тоҷик» рӯи ҷоп омадаанд, пешниҳодҳои судманд намудааст.

Муаллифон бар ин нукта таъкид кардаанд, ки фаъолияти С. Айни ҳамавақт бо лаҳзаҳои тақдирсози ҳаёти мардуми тоҷик гиреҳ хурда буд. Хусусан, дар марҳалаи таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон, ташкили Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва замони муосир асарҳои С. Айни ҳамчун заминаи бозғимоди маънавӣ-маърифатӣ барои мардуми тоҷик хизмати арзанда намудаанд.

Бо ба даст овардани Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аҳамияти асарҳо ва мақолаҳои публицистии С. Айни мазмун ва мундариҷаи нав пайдо кард. Зеро асарҳои офаридааш ҳазинаи бебаҳои боигарии маънавии мардуми тоҷик ба шумор рафта, дар худшиносии миллӣ ва мустақкам гардидани Истиқлоли Ватанамон хизмати бузург мерасонанд.

Калидвожаҳо: Садриддин Айни, Аҳмади Дониш, Осӣи Миёна, Бухоро, ҶМШС Тоҷикистон, «Шуълаи инқилоб», инқилоб, «Овози тоҷик», маориф, фарҳанг, маърифат, худшиносӣ.

САДРИДДИН АЙНИ – СОЗДАТЕЛЬ ДУХОВНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ОСНОВЫ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКСКОЙ АССР

В статье изучается и исследуется вклад Героя Таджикистана, основоположника современной таджикской литературы, первого президента Академии наук Таджикской Советской Социалистической Республики Садриддина Айна в создание духовно-просветительской основы образования Таджикской Автономной Советской Социалистической Республики.

Отмечается, что с первых дней своей творческой деятельности Устод Садриддин Айни сосредоточил своё непосредственное внимание на вопросах науки, школы и образования, обеспечения учащихся учебниками, тетрадями и ручками, учебными принадлежностями, а самое главное, адаптации таджикской нации к современной культуре, с этой целью он внёс полезные предложения в большинстве своих статей, опубликованных в изданиях «Шуълаи инқилоб» и «Овози тоҷик».

По мнению авторов, деятельность С. Айна всегда была связана с судьбоносными моментами в жизни таджикского народа. В частности, в период становления Таджикской Автономной Советской Социалистической Республики, образования Таджикской Советской Социалистической Республики и в новое время произведения С. Айна послужили таджикскому народу надёжной духовно-просветительской основой.

С обретением Государственной независимости Республики Таджикистан возросло значение произведений и публицистических статей С. Айна, обрело новый смысл и содержание. Потому что его произведения считаются бесценной сокровищницей духовного богатства таджикского народа и оказывают большую услугу в формировании национального самосознания и укрепления независимости нашей Родины.

Ключевые слова: Садриддин Айни, Ахмади Дониш, Средняя Азия, Бухара, Таджикская АССР, «Шуълаи инкилоб», революция, «Овози тоҷик», образование, культура, просвещение, самосознание.

SADRIDDIN AINI – FOUNDER OF THE SPIRITUAL AND EDUCATIONAL BASIS OF EDUCATION IN THE TAJIK ASSR

The article studies and researches the contribution of the Hero of Tajikistan, the founder of modern Tajik literature, the first President of the Academy of Sciences of the Tajik Soviet Socialist Republic Sadrididdin Aini to the creation of the spiritual and educational foundation for the establishment of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic.

It is noted that from the first days of his creative activity, Sadrididdin Aini focused his direct attention on the issues of science, schools and education, providing students with textbooks, notebooks and pens, reading materials and, most importantly, the modernization of the Tajik nation with culture, and for this purpose, he made useful suggestions in most of his articles published in the publications "Shuulai inqilob" and "Ovozi tajik".

According to the authors, the activities of S. Aini was always present at the decisive moments of the life of the Tajik people. In particular, during the period of the establishment of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic, the formation of the Tajik Soviet Socialist Republic and the modern era, the works of S. Aini have served as a reliable spiritual and educational foundation for the Tajik people.

With the acquisition of state independence of the Republic of Tajikistan, the importance of the works and publicistic articles of S. Aini acquired a new meaning and content. Because the works he created are considered an invaluable treasury of the spiritual wealth of the Tajik people and are of great service in national self-awareness and strengthening the independence of our Motherland.

Keywords: Sadrididdin Aini, Ahmadi Donish, Central Asia, Bukhara, Tajik SSR, "Spark of Revolution", revolution, "Voice of Tajik", education, culture, enlightenment, self-knowledge.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ёрмухаммадов Амиршо – номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи Сино, Хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 985842899.

Азизов Сайобид Саидҷалолович – докторанти Ph.D-и соли сеюми кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ, кучаи Фирдавсӣ, 5. Тел.: (+992) 901311191. Email: sayobid.azizov@mail.ru

Сведения об авторах: Ёрмухаммадов Амиршо - кандидат исторических наук, доцент кафедры историографии и архивоведения исторического факультета Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, район Сино, проспект Рудаки 17. Тел.: (+992) 985842899.

Азизов Сайобид Саидҷалолович – Таджикского национального университета, доктор Ph.D третьего года кафедры историографии и архивоведения исторического факультета. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, район Фирдавси, улица Фирдавси, 5. Тел.: (+992) 901311191. Email: sayobid.azizov@mail.ru

Information about the authors: Yormuhammadov Amirsho – Tajik National University, candidate of historical sciences, Head of the Department of Historiography and Archival

Studies, Faculty of History,. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Sino district, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 985842899.

Azizov Sayobid Saidzhalolovich – Tajik National University, third-year Ph.D. in specialty (history-6D020300), Faculty of History. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Firdavsi district, Firdavsi street, 5. Phone: (+992) 901311191. Email: sayobid.azizov@mail.ru

ТДУ 620.9 (091)+621.311:323 (575.3)

ОМУЗИШИ НЕРУИ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОЧИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 20-30-ЮМИ АСРИ ХХ

Маҳмадзода Убайдулло Давлат

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Неруи энергетикӣ асосу маҳаки рушди иқтисоди ҳама гуна кишвар махсуб мешавад. Тоҷикистон низ дар ин муносибат истисно нест. Ба андешаи Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон: "Неруи энергетикӣ таҳкурсии асосии рушди иқтисодии ҳар давлат ба ҳисоб меравад" [11, с.6].

Омузиши захираҳои энергетикии Тоҷикистон аз замони омадани муҳаққиқони рус ба минтақа оғоз ёфтааст. Экспедитсияҳои нахустин ба ин масъала аҳаммияти калон додаанд ва омухтани конҳои ангишт, нафт ва газ, инчунин иқтисоди дарёҳои кӯҳии ҷумҳурӣ, ки асоси неруи энергетикиро ташкил медиҳанд, дар қори ин экспедитсияҳо ҷойи махсусро ишғол мекард. Аммо таҳаввулотӣ чашмгир дар ин самт пас аз барқарор гардидани ҳокимияти шуравӣ дар минтақа ба вуқӯ пайваст. Баъд аз таъсис ёфтани Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон ба ин минтақаи куҳсор экспедитсияҳои тадқиқотӣ-илмӣ, ки яке аз ҳадафҳои асосии онҳо омузиши неруи энергетикии ҷумҳурии ҷавон махсуб меёфт, зиёд гардиданд. Дар Ҳукумати ИҶШС аҳаммияти захираҳои энергетикӣ ва ашёи хоми Тоҷикистонро ҷиҳати ташаккул ва рушди саноати он дарк намуданд. Неруи энергетикӣ ҳама гуна кишвар аз рӯи имкониятҳои мушаххас, пеш аз ҳама, бо захираҳои мавҷудаи энергетикӣ он муайян карда мешавад. Захираҳои асосии энергетикӣ ангишт, нафт, газ ва гидроэнергетика ба шумор меравад. Дар мавриди нафт бояд изҳор дошт, ки конҳои нафт дар минтақа ҳанӯз дар охири асри XIX кашф гардиданд. Дар соли 1913 дар ҳудуди Тоҷикистони Шимолӣ зиёда аз 10 қони нафт пайдо шуд. Дар натиҷа дар минтақа теъдоди корхонаҳои саноатӣ ба 29 адад расид, ки 11-тои онро корхонаҳои истехсоли нафт ташкил медоданд. «Дар байни онҳо корхонаи калонтарин қони нафт буд, ки дар он 156 нафар коргарону мутахассисон кор мекарданд. Дар маҷмӯъ, дар ҳамаи корхонаҳои болозикр 838 нафар ба кор таъмин гардиданд» [9, с.21]. Ин корхонаҳо дар якҷоягӣ Ширкати нафтии Осиеи Марказӣ («САНТО», баъдан онҳоро «КИМ» ном мебуданд) номида шуданд. Муассиси он муҳандиси рус Суханов буд, ки ҷоҳои нафтро коркард ва барқарор карда буд. Ҳаҷми истехсоли нафт дар ин ҷо то соли 1915 ба 19,1 ҳазор тонна расид» [9, с.22-23].

Олимони рус ва шуравӣ дар Осиеи Миёна се минтақаи нафткаширо кашф карданд: Туркманистон, Фарғона ва Бухоро. Дар ҳудудҳои ҶШС Тоҷикистон қисман ду минтақаи охир мавҷеъдоранд. Қони нафти Фарғона дар водии Сирдарё ҷойгир аст ва танҳо як қисми ин водӣ ба қаламрави ҶШС Тоҷикистон дохил мешавад. Ин қитъа дар

байни шахрҳои Хучанд ва Конибодом ҷойгир аст. Аз 15 конҳои маълуми нафти водии Фарғона, танҳо яктоаш – кони Селрох дар ҳудуди Тоҷикистон ҷой гирифтааст.

Мувофиқи маводи экспедитсияҳои тоҷикӣ, мутаассифона, Тоҷикистон дар асл захираҳои саноатии нафту газ надорад. Манбаи дигари энергия дар ҷумҳурии ангишт маҳсуб меёфт. Дар шимол ва маркази ҷумҳурии ангишт фаровон буд, аз ин рӯ, ба коркард ва истихроҷи ангишт аҳамияти аввалиндараҷа дода мешуд. Шуроб ва водии Зарафшон дар ин бобат макони муносиб ба ҳисоб мерафтанд, зеро дар ин мавзӯ захираҳои асосии ангишти Тоҷикистон мавҷуд буданд.

То омадани болшевикон дар қаламрави Тоҷикистони имрӯза ангиштсанг низ истихроҷ карда мешуд. Масалан, соли 1912 истеҳсоли ангиштсанг дар Шуроб 28 ҳазор тоннаро ташкил дод. Аммо бо барпо гардидани ҳокимияти шуравӣ вазъият дар ин ҷо ба кулӣ тағйир ёфт. Ҳукумати Шуравӣ дар Шуроб сохтмони ду кони калони иқтидорашон 1500-2000 ва 500 ҳазор тоннаро пешбинӣ карда буд.

Дар Зарафшон, дар кони Қштут захираҳои ангиштсанг 100 миллион тоннаро ташкил меод. Ангиштсанги Қштут дар Осиёи Миёна беҳтарин ба шумор мерафт ва онро мисли ангиштсанги кокс дар истеҳсоли фулузот ба сифати сӯзишворӣ истифода бурдан мумкин буд. Дар ин ҷо низ сохтмони ду кони истеҳсоли ангишт пешбинӣ шуда буд. Барои бо ангишт таъмин намудани вилояти Сталинобод истифода бурдани кони ангишти Тош-кутан дар ҷануби ҷумҳурии ба нақша гирифта шуд. Дар конференсияи Ленинград дар иртибот ба истихроҷи ангишт чунин таъкид карда шуд: «Тамоми конҳои калонтарини саноатии ангиштсанг дар Тоҷикистон дар се район: Фарғона, Зарафшон ва Ҳисори Ҷанубӣ ҷой гирифтаанд. Захираи умумии кони Шуроб ба 300 миллион тонна мерасад, ки 150 миллион тоннаи онро феълан истифода бурдан мумкин аст» [7, с.55].

Дар Шуроб конҳои нав бунёд гардида, сохтмони роҳи оҳани Мелниково - Шуроб идома меёфт. То бунёди роҳи оҳан ангишт аз Шуроб ба Мелниково бо нақлиёти аспӣ оварда мешуд. Дар натиҷаи тармиму азнавсозии конҳо истеҳсоли ангиштсанг аз 13100 тоннаи соли 1928 ба 20100 тонна дар соли 1929 афзоиш ёфт [7, с.88].

Дар маҷмуъ, дар корхонаҳои саноати сӯзишвории Тоҷикистон "дар соли 1928 беш аз 400 коргар кор мекард. Дар иртибот бо бунёди иншоотҳои нави саноатӣ шумораи сохтмончиён дар Тоҷикистон то охири соли 1929 ба 7 400 нафар расид"[3, X.20. - P.2. - P.468. - B.4].

Дар конҳои Зарафшон, ба ақидаи олимон, мумкин буд, ки кокси металлургӣ низ ба даст оварда шавад. Ин далел барои рушди металлургияи ранга ва саноати мошинсозӣ дар тамоми Осиёи Миёна аҳамияти бузург дошт, зеро кокс барои он сӯзишвории мувофиқ маҳсуб меёфт. Захираи умумии минтақаи Зарафшон, ба ақидаи олимон, ҳади ақал 150 миллион тоннаро ташкил меод ва захираи категорияҳои баландтар, танҳо дар Қштут, то 13 миллион тонна мерасид. Ангишти Қштут инчунин дорои миқдори зиёди калория - то 6500-7000 кал. буд. Дар минтақаи ангиштдори Ҳисори Ҷанубӣ ангишт танҳо соли 1929 пайдо шуда, омӯхтани он дар соли 1930 оғоз ёфтааст. Дар ин ҷо захираҳо 15 миллион тоннаро ташкил медиҳанд. Назари илмӣ ҳамчунин омӯзиши илмиро низ тақозо мекард, аз ин рӯ, олимон ба омӯзиши сифати ангишт дар ҷумҳурии диққати махсус меоданд. Ангиштсанг, пеш аз ҳама, ҳамчун сӯзишвории энергетикӣ баррасӣ мегардид.

Ҳамзамон, олимон таъкид мекунанд, ки ангиштро метавон дар ҳама гуна соҳаҳои саноат, махсусан дар соҳаи фулузот ва саноати кимиё истифода кард. Ба андешаи онҳо, ин «ягона роҳи ҳалли оқилонаи проблемаи захираҳои ангиштсанги ҶШС Тоҷикистон» [7, с.57] маҳсуб меёфт.

Тибқи ҳисобҳои охирин захираи ангиштсанг дар Тоҷикистон 4,5 миллиард тонна арзёбӣ мешавад. Гарчанде ин захираҳо дар муқоиса бо захираҳои нафту газ хеле зиёд

бошанд ҳам, ҳатто дар сурати ду баробар зиёд будан, барои қонё гардонидани эҳтиёҷоти худ, бахусус бо дарназардошти дурнамои рушд кифоя нестанд. Ба ақидаи олимон, феълан нафт, газ ва махсусан ангиштсанг вобаста ба имкониятҳои воқеии иқтишоф ва истихроҷи онҳо дар баҳши энергетикаи Тоҷикистон бояд нақши муайян дошта бошанд.

Манбаи сеюм ва муҳимтарини энергетикӣ гидроэнергетика мебошад. Бар хилофи нафту газ ва ангишт захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон хеле зиёд бошанд ҳам, мутаассифона, дараҷаи ҳозираи азхудкунии онҳо ҳанӯз басанда нест.

Омӯзиши захираҳои гидроэнергетикӣ ҳанӯз дар давраи пеш аз инқилобӣ оғоз ёфта буд. Баробари омадани сармояи Россия дар шаҳрҳои саноатӣ нахустин неругоҳҳои барқӣ бунёд гардиданд. Масалан, дар вилояти Хучанд аввалин неругоҳҳои барқии дизелӣ бо зарфияти 48 кВт ҳанӯз солҳои 1894 ва 1904 сохта шуда буданд. Онҳо танҳо барои равшан кардани биноҳои маъмурӣ ва манзилҳои мансабдорони Россия ва инчунин беморхонаҳо истифода мешуданд [2, с.17].

Дар Хоруғ дар соли 1914 отряди ҳарбии Помир неругоҳи хурди барқӣ бунёд намуд. Сардори дастаи Помир, подполковник Г.А.Шпилко ҳанӯз 5 августи соли 1914 ба сардори идораи округи ҳарбии Туркистон иттилоъ дода буд, ки дар қисми ҳарбии Хоруғ аз 1 июли соли 1914 раванди иваз кардани равшании керосинӣ ба қувваи барқ қариб ба итмом расидааст. «Қисми ҳарбӣ бо 2 чароғҳои байникамонӣ, бо 900 шамъ ва 88 фурузонак таъмин шудааст. Ба ғайр аз ин, дар инҷо осеб бо иқтидори 15 кВт/соат фаъолият мекунад. Дастгоҳҳо ва турбинаҳо фаъолияти муътадил доранд» [6, с.70].

Таҳаввулоти инқилобии солҳои 1917-1920 халқи тоҷикро аз беҳукукии чандин асра, истисмор ва таҳқир озод намуда, ба шохроҳи васеи равандҳои дигаргунсозандаи демократӣ хидоят намуд.

Тараққиёти пойгоҳи барқи обӣ ҷиҳати рушди минбаъдаи тамоми хоҷагии халқи ҷумҳурӣ аҳаммияти калон дошт. Дар ибтидои барқарор гардидани Ҳокимияти Шуравӣ пойгоҳи энергетикӣ Тоҷикистонро микдори ками муҳаррикҳои механикӣ ва осебҳои обӣ ташкил медоданд.

Дар охири соли 1926 дар Душанбе корхонаҳои равшанбарорӣ, собунбарорӣ, пахтадозакунӣ, осеб, инчунин неругоҳҳои барқии начандон калон ба кор шурӯъ намуданд. Пойгоҳи энергетикӣ корхонаҳои пахтадозакуниро тракторҳо ташкил медоданд, ки неруи барқро на танҳо барои раванди истеҳлот, инчунин барои талаботҳои рӯзгор низ истеҳсол мекарданд [1, с.10]. Ҳамин тавр, дар пойтахти ҷумҳурии автономӣ 24-28 декабри соли 1926 якбора чор неругоҳҳои дизелӣ ифтитоҳ шуда буд, ки яке барои чароғонкунии бинои маъмурии комиттети инқилобии ҶМШС Тоҷикистон, сеюми боқимондаш барои равандҳои истеҳсоли ва маиши корхонаҳои равшанбарорӣ, собунбарорӣ ва пахтадозакунӣ истифода мешуд.

Аммо дастгоҳҳои мавҷудаи дизелӣ аҳаммияти саноатӣ надоштанд. Дар солҳои 1927-1928 иқтидори неругоҳҳои барқии Тоҷикистон 690 кВт соат буд ва аз рӯи ин нишондиҳанда ҷумҳурӣ танҳо аз Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Қирғизистони ҳамсоя, ки дар он вақт иқтидори неругоҳҳои барқиаш 490 кВт соатро ташкил медод, пеш гузашта буд [11, с.115]. Дар соли 1929 дар шаҳри Душанбе ҷиҳати бо неруи барқ таъмин намудани комбинати орд ва рӯшан кардани кӯчаҳо аввалин муҳаррик бо 110 волти неруи доимии иқтидораш 40 кВт соат гузошта шуда буд. Вазифаи аввалиндараҷа ва асосӣ дар соҳаи энергетика тартиб додани кадастри боигариҳои гидроэнергетикии ҷумҳурӣ ба ҳисоб мерафт. То ин вақт дар ин самт танҳо тадқиқоти иқтишофӣ, ки дар бораи тамоми захираҳои энергетикӣ ҷумҳурӣ маълумоти комил намедоданд, гузаронида шуда буд. Аз ҷониби дигар, КМ ҲУК (б) ва Шурои Комиссарони Халқи ИҶШС олимонро даъват карданд, ки онҳо мувозинати фойданоки

захираҳои обӣ ва энергетикӣ Тоҷикистонро дуруст ва дар камтарин муҳлат муайян намоянд.

Ин вазифа то соли 1932 ба иҷро расида буд ва ханӯз дар конференсияи Ленинград профессор Громов ҳуҷҷатҳои тадқиқоти то соли 1933 гузарондашударо бодикқат омӯхта, муқаррар намуд, ки «иктидори захираҳои оби ҷумҳурӣ тақрибан 15 миллион қувваи аспро ташкил медиҳанд, иқтидори захираҳои энергетикӣ рӯдхонаҳои Тоҷикистон бошад, 11,5 миллион кВт/соат арзёбӣ шудааст, ки нисфи ҳамаи захираҳои неруи гидравликии Осиёи Миёнаро ташкил медиҳад» [7, с.226].

«Ҷиҳати мушаххас кардани истифодаи энергетикӣ Ваҳши Калон ва Зарафшон бо шохобҳои асосии он, инчунин силсилаи дарёҳои нишебиҳои шимолии қаторқуҳҳои Туркистон» [7, с.231] гузаронидани таҳқиқоти геологӣ, гидрологӣ ва топографӣ аҳаммияти бағоят калон доштанд.

Ҳамаи ин мебоист барои таҳияи нақшаи генералии электриконидаи Тоҷикистон мусоидат мекард. Бо ин мақсад дар ҷумҳурӣ чор ноҳияи калони саноатӣ энергетикӣ, ба амсоли Қарамазор, Зарафшон, Ваҳш-Сталинобод ва Дарвоз муайян карда шуд. Ба андешаи таҳиягарони нақшаи мазкур, дар Тоҷикистон ҷиҳати бунёди неругоҳҳои барқи обӣ дарёҳои зерин аҳаммияти аввалиндараҷа доштанд: «Дар шимол Зарафшон, дар ҷануб Варзоб, Қаратоғ ва Ваҳш, инчунин дарёҳои Хингу, Мук-су ва Ғунд дар Дарвоз ва Помири Ғарбӣ» [7, с.268].

Барои ҷаъолияти пурраи ҳама соҳаҳо, пеш аз ҳама, нерӯи барқ лозим буд. Аз ин рӯ, нақшаи бо нерӯи барқ таъмин намудани Тоҷикистон муайян карда шуд. Мувофиқи ин нақша, масалан, дар солҳои иқтисодии 1927/1928, сохтмони неругоҳи барқии обӣ дар рӯди Варзоб, ки пойтахти ҷумҳуриро бо неруи барқ таъмин мекард, ба нақша гирифта шуд. Дар шимоли Тоҷикистон низ, дар ҷаҳор мавзё бояд неругоҳи обӣ сохта мешуд: дар Хучанд, Конибодом, дар деҳаи Қистақуз ва инчунин дар "SANTO". Барои бунёди ин неругоҳҳо аз буҷаи марказии давлатӣ 750 000 рубл ҷудо шуда буд [4, с.82].

Дар солҳои 1927-28 дар Хучанд як неругоҳи барқӣ бо арзиши умумии 110 000 рубл сохта шуд. Дар шаҳри Конибодом сохтмони умумии неругоҳи барқӣ дар назди қорхонаи меваи хушкӣ "Узплодогостг", ки талаботи шаҳр ва қорхонаро қонеъ хоҳад кард, идома дорад. Ҷӣ тавре, ки мебинем, электрикунӣ ханӯз кишлоқҳоро дарбар намегирифт. Дар ҳамин ҳол, талабот ба қувваи барқ торафт зиёд шуда, дархостҳо оид ба сохтмони неругоҳҳои барқӣ аз ҳамаи ноҳияҳо ва кишлоқҳои нисбатан калон ба комитети иҷроияи кишвар ворид мешуданд.

Бо дарназардошти талабот ба қувваи барқ ва зарурати электроникунии хоҷагии кишлоқ дар буҷети солҳои 1928-29 100 000 рубл барои электроникунии минтақа ҷудо шуда, пешниҳод карда шуд, ки 2 неругоҳи барқӣ – дар Исфара ва дар Нов ифтидох дода шавад. Тибқи нақша дар Исфара неругоҳи барқӣ бо 80 қ.а. (қувваи асп) ва бо харчи 60 000 рубл ва дар Нов – 40 қ.а. ва бо харчи 40 000 рубл пешбинӣ шуда буд. Мувофиқи нақшаи панҷсолаи якум (1928-1933) дар шимоли ҷумҳурӣ сохтмони ҳамагӣ 6 неругоҳи барқии аҳаммияти маҳалидошта дар ноҳияҳои Исфара, Нов, Қистақуз, Ғулакандоз, Кук-Ашт ва дар Исфисор ба нақша гирифта шуда буд. Иқтидори миёнаи неругоҳҳои барқӣ 50 кВт с. муайян шуда, арзиши ҳар як неругоҳ тақрибан 50 000 рублро ташкил мекард. Дар маҷмӯъ, барои электроникунии вилоят дар панҷсолаи зикршуда 300 000 рубл ба нақша гирифта шуда, иқтидори умумии неругоҳҳои барқӣ бояд ба андозаи 240 қ.а., ё худ дар ҳаҷми 132% афзоиш меёфт. Дар охири панҷсолаи ҷорӣ, иқтидори ҳамаи неругоҳҳои аҳаммияти маҳалидошта ба 442 қ.а. бояд баробар мешуд [8, X. 52 . – P. 1. – П. 1. – В. 377-391].

Дар нақшаҳои панҷсолаи якум дар ҷумҳурӣ бунёди як қатор неругоҳҳои барқӣ низ пешбинӣ шуда буд. Бузургтарини онҳо неругоҳи барқи обӣ дар дарёи Варзоб маҳсуб

меёфт. 25 феввали соли 1931 вакилони съезди IV Шуроҳои РСФСР Тоҷикистон дар вазъияти тантанавӣ санги якуми неругоҳи барқи обии Варзобро гузоштанд. Съезди якуми муассисони Ҳизби Коммунистии (болшевикони) Тоҷикистон раванди иҷрои нақшаи панҷсолаи якумро дар ҷумҳурии моҳи июни соли 1930 таҳлил намуда, пешниҳоди муайянкунанда ба миён гузошт, «ки рушди иқтисодиёти ҷумҳурии ба пойгоҳи энергетикаи он вобаста аст. Дар маҷмӯъ, маблағгузори барои сохтмони неругоҳҳои барқӣ дар панҷсолаи якум аз 206 ҳазор рубл ба 1160 ҳазор рубл афзоиш ёфт. Истеҳсоли нерӯи барқ дар ин давра нисбат ба оғози панҷсола 4 баробар афзуда, ба ҳар сари аҳоли ба 1 кВт соат баробар гардид [10, с.10].

Дар ибтидои солҳои 30-юми асри XX дар ҷумҳурии асосҳои назариявӣ ва амалии саноати соҳаи нерӯи барқи обӣ низ гузошта шуда буд. Гарчанде ки аввалин неругоҳи барқи дизелӣ ханӯз соли 1926, бо иқтидори 78 кВт соат дар шаҳри Душанбе сохта шуда, асосан барои равшан кардани муассисаҳои давлатӣ истифода мешуд [5, с.7].

Дар аввали солҳои 30-уми асри XX дар ҷумҳурии масъалаи сохтмони неругоҳҳои барқи обӣ, ки бе онҳо дигар соҳаҳои хоҷагии халқро тараққӣ додан имкон надошт, ба миён омад. Барои барқарор намудани ин соҳа мутахассисон аз марказ ба ҷумҳурии фиристода шуданд. Интиҳоби мутахассисони рус ҷиҳати рушди соҳаи мазкур ба дарёи Варзоб рост омад. Ин дарёи кӯҳӣ дар наздикии пойтахт мавқеъ дошта, барои рушди соҳа варианти беҳтарин буд. Истеҳсоли нерӯи барқ аз ин дарё аз ҷиҳати иқтисодӣ судманд ва аз ҷиҳати экологӣ тоза ба назар мерасид. Зимнан, ин ба аксари дарёҳои Тоҷикистон низ дахл дорад. Дар дарёи Варзоб ханӯз дар ибтидои солҳои 30-юми асри XX сохтмони каскада иборат аз се неругоҳи барқи обӣ: Варзоб –1, Варзоб – 2 ва Варзоб – 3 пешбинӣ шуда буд, ки иқтидори умумии онҳо каме бештар аз 25 ҳазор кВт соатро ташкил мебуд. Вале вазъи бади иқтисодиёти техникаи ҷумҳурии сохтмони фаврии онҳоро ба таъхир андохт. «Бунёди аввалин неругоҳи барқи обӣ дар дарёи Варзоб, ки иқтидораш ба 3720 кВт соат баробар буд, дар соли 1936 ба анҷом расид» [11, с.71].

Дар аввали соли 1933 пойгоҳи энергетикаи Тоҷикистонро танҳо НБО Варзоб бо иқтидори 7,6 ҳазор килловат ва коркарди нерӯи барқ каме бештар аз 30 миллион килловат ташкил мебуд. Дар соли 1932 иқтидори умумии ҳамаи неругоҳҳои барқии ҷумҳурии тақрибан 7000 кВтро ташкил дод. Дар Тоҷикистон, неругоҳи Исфара барои 12000 кВт сохта шуд, аммо ин неругоҳ низ тамоми мушкилотро ҳал намекард, мисли пештара, дар ҷумҳурии норасоии бузурги қувваи барқ мавҷуд буд. Ҳатто бо бунёди НБО-и Варзоб мушкилоти нарасидани нерӯи барқ пурра ҳал намегардид.

Дар аввали солҳои 30-юми асри XX дар ҷумҳурии сохтори нав бо номи “Тоҷикэнерго” таъсис дода шуд. Вазифаи ин сохтор идораи нерӯи барқ буд. Дар охири солҳои 50-ум “Тоҷикэнерго”, ҳамчун сохтори идоракунии соҳавии хоҷагии тасдиқ карда шуд. Ҳамин тариқ, омӯзиши нерӯи энергетикӣ, ки дар тӯли солҳои 20-30-юми асри XX босуръат рушд меёфт, ба зудӣ ба Тоҷикистон имкон дод, ки ба як минтақаи аз ҷиҳати кишоварзӣ ва иқтисодӣ пешрафта табдил ёбад. Талаботи рӯзафзун ба қувваи барқ зарурати таҳкими минбаъдаи нерӯи энергетикиро талаб мекард [4, с.117].

Адабиёт

1. Аз таърихи саноаткунонии ҚШС Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 1972. – 172 с.
2. Баротов, Р. Горы и недра Таджикистана [Текст] / Р. Баротов. – Душанбе, 1974. – 228 с.
3. Бойгонии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Х.20. – Р.2. – П.468. – В.4.
4. Маликов, М. Х. Энергетическая независимость Таджикистана [Текст]: история, проблемы и перспективы / М. Маликов. – Душанбе, 2013. – 392 с.

5. Нурафзо [Текст]: Об энергетической политике Президента Таджикистана Эмомали Рахмона. – Душанбе. – 2011. – 67 с.
6. Очеркҳои таърихи Бадахшони Шуравӣ [Матн]. – Душанбе, 1981. – 343 с.
7. Проблемы Таджикистана. Труды первой конференции по изучению производительных сил Таджикской ССР. Т.1. [Текст]. – Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1933. – 313 с.
8. Филиали бойгонии марказии давлатии ҶШС Тоҷикистон дар ш. Ленинобод [Матн]. – Ҷ. 52. – Р. 1. – П. 1. – В. 377-391.
9. Хоналиев, Н. Экономическая история и концепция развития промышленности Таджикистана [Матн] / Н.Хоналиев. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 328 с.
10. Хусайнов, А. Исторические аспекты изучения и освоения топливно-энергетических ресурсов Таджикистана (до обретение независимости) [Текст] / А.Хусайнов, Т.Наджмуддинов. – Душанбе, 2013. – 199 с.
11. Энергетикаи Тоҷикистон: Дирӯз, имрӯз ва фардо [Матн]. – Душанбе: Эҷод, 2006. – 202 с.

ОМУӢЗИШИ НЕРУИ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 20-30-УМИ АСРИ ХХ

Дар мақола масоили омузиши неруи энергетикаи Тоҷикистон, рушди соҳаи энергетика ва бунёди нахустин неругоҳҳои барқи обӣ дар солҳои 20-30-юми асри ХХ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар он муаллиф махсусан ба экспедицияҳои нахустин, ки аз ҷониби муҳаққиқони рус бо мақсади омузиши конҳои ангишт, нафт ва газ, инчунин иқтидори дарёҳои кӯҳии ҷумҳурӣ роҳандозӣ шуда буд, диққати махсус додааст. Муаллиф соҳаи энергетикаро таъягоҳи асосии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобида, қайд менамояд, ки таҳаввулотӣ воқеӣ дар ин самт дар даврони шуравӣ, ханӯз дар солҳои 20-30-юм ба амал омада, дар дарёҳои хурду бузурги ҷумҳурӣ як силсила нерӯгоҳҳо бунёд гардиданд ва низоми ягонаи энергетикӣ ба вучуд оварда шуд, ки тибқи талаботи меёрҳои ҷаҳонӣ бисёр муҳим ва ҳадафнок арзёбӣ мешаванд. Илова бар ин, зимни баррасии мавзӯ муаллиф қайд менамояд, ки нерӯи энергетикаи ҳама гуна кишвар аз рӯи имкониятҳои мушаххас, пеш аз ҳама, бо захираҳои мавҷудаи энергетикаи он муайян карда мешавад. Захираҳои асосии энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ангишт, нафт, газ ва гидроэнергетика маҳсуб меёбанд. Дар мақола, ҳамчунин заминаҳои бунёди низоми ягонаи энергетикӣ, ки аз солҳои 20-30-юми асри гузашта ибтидо мегиранд, таҳқиқу баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: захираҳои гидроэнергетикӣ, истиқлолияти энергетикӣ, неруи барқи обӣ, неругоҳ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ, истиқлоли давлатӣ, неругоҳҳои хурд.

ИЗУЧЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ТАДЖИКИСТАНА В 20-30 ГГ. ХХ В.

В статье проанализированы вопросы изучения энергетического потенциала Таджикистана, развития энергетической отрасли и строительства первых гидроэлектростанций в 20-30-х годах ХХ века. В ней автор уделял особое внимание первым экспедициям русских исследователей, которые были нацелены на изучение месторождений угля, нефти и газа, а также потенциала горных рек страны, составляющих основу энергообеспечения страны. Автор рассматривает энергетику как главную опору экономики Республики Таджикистан и отмечает, что реальные события

в этой области имели место еще в советское время, в 20-30-е годы, когда на малых и крупных реках был построен ряд электростанций и в республике была создана единая энергетическая система, которые считаются очень важными и целенаправленными по требованиям мировых стандартов. Кроме того, рассматривая тему, автор отмечает, что энергетическая мощь любой страны определяется конкретными возможностями, прежде всего, имеющимися у нее энергетическими ресурсами. Основными энергетическими ресурсами Республики Таджикистан являются уголь, нефть, газ и гидроэнергетика. В статье также рассматриваются основы создания единой энергетической системы, начавшееся в 20-30-х годах прошлого века.

Ключевые слова: гидроэнергетические ресурсы, энергетическая независимость, гидроэнергетическая станция, электростанция, Республика Таджикистан, топливно-энергетические ресурсы, государственная независимость, малые электростанции.

STUDY OF THE ENERGY POTENTIAL OF TAJIKISTAN IN THE 20-30S OF THE TWENTIETH CENTURY

The article analyzes the issues of studying the energy potential of Tajikistan, the development of the energy sector and the construction of the first hydroelectric power plants in the 1920s and 1930s of the twentieth century. The author pays special attention to the first expeditions launched by Russian researchers aimed at studying coal, oil and gas deposits, as well as the potential of the mountain rivers of the republic, which form the basis of energy potential. The author considers the energy sector to be the main economic pillar of the Republic of Tajikistan, noting that real developments in this area took place during the Soviet era, back in the 1920s and 1930s, when a series of power plants were built on the small and large rivers of the republic, and a unified energy system was created, which, according to the requirements of world standards, is considered very important and purposeful. In addition, considering the topic, the author notes that the energy power of any country is determined by specific capabilities, primarily its energy resources. The main energy resources of the Republic of Tajikistan are coal, oil, gas and hydropower. The article also examines the foundations of the creation of a unified energy system, which began in the 20-30s of the last century. The issues of studying energy resources and energy development in the historiography of Soviet Tajikistan.

Keywords: hydropower resources, energy independence, hydropower station, power plant, Republic of Tajikistan, fuel and energy resources, state independence, small power plants.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадзода Убайдулло Давлат – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои таърих, доктори илм, сардори раёсати таълим. Нишони: 734003, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Саид Носир, 33. Тел.: 907-42-95-24; E-mail: ubaidullo.88@mail.ru

Сведения об авторе: Махмадзода Убайдулло Давлат - Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, кандидат исторических наук, доцент, начальник учебной части. Адрес: 734003 город Душанбе, Республика Таджикистан, улица Саида Носира 33. Тел.: 907-42-95-24; E-mail: ubaidullo.88@mail.ru

Information about the author: Makhmadzoda Ubaydullo Davlat – Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Candidate of historical sciences, Associate professor, Head of the Academic Department. Address: 734003 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Str. 33, Tel.: (+992) 907-42-95-24; E-mail: ubaidullo.88@mail.ru

ТДУ 902/908+911+711.4 (1-21):338.48 (575.3)

ТАХТИ САНГИН ВА НАҚШИ ОН ДАР ҶАЛБИ САӢЁҲОН БА ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Зубайдуллозода Саидҷон

Ризоев Баҳриддин

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Сайёҳӣ аз сердаромадтарин соҳаҳои иқтисодии кишварҳои алоҳида ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳиби сарватҳои табиӣ нотақрор ва мавзёҳои таърихӣ бузург буда, барои инкишофи соҳаи сайёҳӣ шароитҳои мусоид доранд. Бо шарофати соҳибистиклолӣ, сулҳу субот ва оромӣ дар мамлакат дар заминаи кӯшишҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баробари дигар соҳаҳои рушди иқтисодии миллӣ, соҳаи сайёҳӣ низ дар 33 соли соҳибистиклолӣ ба маротибаи рушди ғайбӣ, имрӯзҳо имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон ба ҷаҳониён муаррифӣ гардида истодааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ёдгориҳои зиёди таърихӣ фарҳангӣ ва табиӣ ҳеле зиёданд, ки ҳар яке дар алоҳидагӣ муаррифӣ ва таърихӣ фарҳанг ва табиати нотақрори Тоҷикистон мебошанд.

Яке аз ин ёдгориҳои таърихӣ бостонӣ, ки дар қисмати ҷануби Тоҷикистон дар ноҳияи Кубодиёни вилояти Хатлон ҷойгир аст Тахти Сангин ба ҳисоб меравад. Тахти Сангин дар қисмати шарқии Кубодиён дар қабри қаторкӯҳи Тешиктош, дар соҳили рӯди Омӯ қомат афрохтааст. Номи қадимааш Тахти Сангин набуда, бо ин ном дар сарчашмаҳо ва навиштаҳои таърихӣ зикр нашудааст. Хангоми кофтуковҳои бостоншиносон маълум шуд, ки тамоми шаҳрак, девору роҳравҳо ва сутунҳои бузурги он аз санг бино шудааст, бинобар ин, олимони онро Тахти Сангин номиданд ва азбаски ёдгории мазкур монандӣ ба Тахти Ҷамшед (Персеполис) пойтахти империяи Ҷаҳоманишиён дошт, дар номгузорӣ ба он пайравӣ намуданд.

Бояд ёдовар шуд, ки аз қисмати болоии Тахти Сангин кӯҳи баланд қомат рост намудааст, ки сангаш оҳаксанг буда, аз тарафи ҳунармандони маҳаллӣ ҳамчун масолеҳи сохтмонӣ истифода шудааст ва, имкон дорад, ҳамин чиз далел шудааст, ки ин мавзёро Тахти Сангин биноманд.

Вақте аз ин мавзеи таърихӣ дидан намоӣ баръало намудор аст, ки девораҳо, сутун, зерсутун, роҳравҳо қариб ҳама аз санг сохта шудааст. Ҳунармандони маҳаллӣ бо санъати баланд аз санг сутун ва зерсутунҳоро тарошидаанд, ки дар ҷаҳони имрӯза ин амал беназир буда, сохту коркарди он тариқи дастгоҳҳои замонавии техникаӣ иҷро мегардад.

Тахти Сангин аз зумраи ёдгориҳои пурарзиши аҷдодон аст, ки аз ҳар як вайронаи девораҳояш садои таърихӣ дури миллати тоҷик меояд. Ба назар чунин менамояд, ки табиати сеҳргар ин чоро маҳз барои шаҳри қадима офаридааст, ки гувоҳӣ аз ҳунари баланди меъмориву шаҳрсозии қадимаи мардуми ин мавзё дарак дода, дар замони имрӯзи ҷаҳонишавӣ тавачҷуҳи сайёҳони хориҷиро ба худ ҷалб намуда, муаррифӣ ва таърихӣ як гӯшаи қадимаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Тахти Сангин мавзеи таърихӣ аст, ки маъбад, димна ва ё шаҳрак унвон гирифтааст, ки ба асрҳои IV пеш аз милод – II милодӣ тааллуқ дорад [2, с.5].

Оид ба таърихи ёдгории Тахти Сангин ривоятҳо ҳеле зиёданд, ки ҳар яке аз таърихи пайдоиши ин ёдгории аҳамияти сатҳи ҷаҳонидошта ҳикоят мекунад.

Профессор Шохзамони Раҳмон дар мақолаи худ бо номи «Асрори хазинаи Амударё ва Тахти Сангин» чунин қайд мекунад: «Ривоят мекунад, ки духтари шоханшоҳ Кайкубод-Нӯшофари соҳибчамол ба бемории саҳт гирифта шуда, бо тавсияи табибон дар ин минтақаи хуррамзамин аз насими руҳбахши се дарё Панҷу Вахш ва Ому, ки рудхонаи бузурги Омуро ташкил медиҳанд, зуд шифо меёбад. Он гоҳ сокинон дар гузаргоҳҳо аз тоҷирони корвонгузар андоз меситонданд» [7, с.6].

Дар панҷкилометрии шимоли шаҳраки қадимии бостонии Тахти Кубод маъбади бузурги Зардуштиён бо номи Тахти Сангин сохта шудааст, ки ҳар ду қасрҳои мухташами замони Ҳахоманишию юнонӣ ба шумор мераванд. Коҳҳои Тахти Сангин ҷойи истироҳат, корбарӣ, роҳандозии масъалаҳои гуногуни сиёсату иҷтимоӣ ва динӣ ба шумор мерафтанд. Тарҳи бино ва бозёфтҳои, ки аз ҳар ду қаср ёфт шудаанд, ба ҳамдигар хеле зиёд шабоҳат доранд [7, с.6].

Дафинаи Амударё ва маъбади Тахти Сангин муҳаққиқони ҷаҳониरो пас аз ҳодисае ба худ ҷалб кард, ки то ба имрӯз аз ин ёдгори дилкандаги надоранд. Соли 1877 боришот зиёд шуда, об аз соҳили дарёҳои Панҷу Вахш, ки якҷо шуданд, берун омада, хоктеппаҳои Тахти Сангинро шуста, Ҳазинаро берун овардааст. Тартиби рӯ задани Ҳазина, дар ҳақиқат, бо дамидани оби дарё вобастагӣ дошта, сарғаҳаш якҷошавии дарёҳои Панҷу Вахш мебошад. Н. Маев ҳам ин ҷойро мавзеи пайдоиши Ҳазинаи Амударё ном ниҳодааст. Як рӯз одамон дар соҳили дарё ҳар ҷо-ҳар ҷо дурахшҳои ситорагони мисли осмонро дида, аввал ҳайрон мешаванд ва баъд рафта мебинанд, ки осори атиқҳои ниёгон аст, ҳамаро чида мегиранд. Вақте корвони шутурҳо аз роҳи назди қасрҳо мегузафт мардумони маҳаллӣ дар даст ҳар гуна маводи маъданию зарҳалин бароварда, ба савдогарҳои Бухоро, ки ба сӯи Афғонистон бо корвон мегузаштанд ба онҳо бо нархи арзон мефуруштанд [6, с.18].

Оид ба бойгонии Амударё ахбори аввал аз ҷониби Гердман солҳои 1879-1881 дар бораи ҷавоҳироту тангаҳо шунида шуд. Силсилаи мақолаҳо аз ҷониби А. Каннингем солҳои 1881-1883 дар бораи маводи Ҳазина таълиф гардид ва қисме аз тангаҳоро ба осорхона супурд, ӯ пеш аз вафот дигар дороиҳояшро ҳам барои осорхона васият намуда буд. Муҳаққиқони рус И. Толстой ва Н. Кондаков низ соли 1889 диққати ҷамагонро ба ҷавоҳироти Окс ҷалб кардаанд. Худи осорхона низ як қисм маводро солҳои 1878-1883 аз ҳар ҷойе ҷамъ овардааст. Баъд аз ҷанд сол, дар аввали асри XX соли 1905 муҳаққиқ-санъатшиноси англис О.М. Далтон бо осори Амударё аз наздик шинос шуда, бо дорандагони ашё суҳбат намуда, ҳатто Ф.Бартонро ёфта, бо вай ба мулоҳиза гузашт ва аввалин андешаҳоро муфассал дар бораи ашёи Дафинаи Амударё ӯ гуфтааст. Ин муҳаққиқ ҳар кадоме аз ин маводҳоро як-як аз назар гузарондаву бо дигар ёдгориҳои дар ҷаҳон маълуму машҳур ба муқоиса гузошта, рисолае бо номи «Ганҷури Амударё» нашр намуд [6, с.26-27].

Мавриди зикр аст, ки Тахти Сангин дар яке аз мавзёҳои зебоманзари ноҳияи Кубодиён, ки шохоби се дарё Вахш, Аму ва Панҷ бо ҳам як мешавад ҷойгир аст. Аз ин мавзё роҳи Бузурги Абрешим мегузарад, ки тоҷирон хунари волои мардуми ин мавзёро то ба Ҳиндустон бурда муаррифӣ менамуданд.

Қайд намуд, ки дар нимаи дуюми асри XIX бозоргонии бухороӣ аз мавзё гузашта бозёфтҳои Тахти Сангинро аз мардуми маҳаллӣ харидорӣ намуда, ба бозорҳои Ҳиндустон барои фурӯш бурданд, ки пасон аз ҷониби англисҳо харида, ба осорхонаи Британияи Кабир тухфа карда шуд. Ин ёдгориҳо диққати олимони ҷаҳониरो ба худ ҷалб намуда, дар натиҷаи омӯзишҳо муайян намуданд, ки ватани аслии ин ёдгориҳо ноҳияи Кубодиёни Ҷумҳурии Тоҷикистон маъруф бо номи «Ҳазинаи Амударё» аст [7, с.6].

Аз рӯи навиштаи доктори илми таърих Виктор Степанович Соловёв маълум намудан мумкин аст, ки роҳнамои муҳим дар кашфи ёдгории Тахти Сангин маълумоти сайёҳ ва афсари Русияи Подшоҳӣ Н. Маев буд. Ӯ дар сафарномаи худ барои пажӯҳишгарони осори бостонии давраҳои баъдина ахбори пураарзише боқӣ гузошт, ки мӯчиби дарёфти макони аслии «Ҳазинаи Амударё»-ро муайян намуд [4, с.114].

Солҳои 20-уми асри ХХ бостоншиносии маъруф Б.П. Денике сарвари экспедитсияи бостоншиносии осорхонаи «Тамадуни Шарқ»-и Маскавро, ки дар Тирмиз қовишхо мегузаронд, ба уҳда дошт. Ӯ пас аз омӯзиши навиштаҳои афсарону сайёҳони Русияи подшоҳӣ ба вайронаҳои ду шаҳрак мароқ зоҳир намуд [2, с.18].

Бостоншиносии шинохта М.М. Дяконов, ки умри худро дар омӯзиш ва муаррифӣ намудани таърихи халқи тоҷик ба ҷаҳониён бахшида буд, солҳои 50-уми асри ХХ дар бораи Тахти Сангин маълумоти муҳимме пайдо намуд. Аз рӯи навиштаҳои ӯ харобаҳои Қалъаи Утар, ки дар харитаи асри XIX зикр шудааст, ҳамин ёдгории Тахти Сангин аст [3, с.60].

Орзуи пайдо намудани шаҳраки замони Ҳахоманишиён бостоншиносии машҳури шуравӣ А.М. Манделштамро соли 1956 ба Қубодиён овард. Ӯ як ҷоҳи таҳқиқӣ (шурф) канд, вале ҳамагӣ 20 сантиметр хато кард ва аз нодиртарин кашфиёт бенасіб монд [4, с.115].

Баъди А.М. Манделштам дар дарозии 20 сол касе ба ин ёдгори дигар тавачҷу зоҳир накард. Аз соли 1976 то соли 1989 экспедитсияи бостоншиносии академики АМИТ Б.А. Литвинский ва сардори отряди Тахти Қубод И.Р. Пичикян кофтукови тепаи аркро анҷом доданд. Дар натиҷа ибодатгоҳи муҳташама кашф шуда, ки дар он зиёда аз 500 намунаи ашёҳо маҳфуз буда, ба таҳқиқи муҳаққиқон ин ашёҳо ба давраҳои гуногуни байни асрҳои V то милод – II милодӣ тааллуқ доранд. Дар байни онҳо садҳо тангаҳои юнону бохтарӣ, ашқонӣ, қушонӣ ва ҳиндӣ ба даст омадаанд. Дар ибодатгоҳ боқимонда ҳайкалҳои аз ганҷ ва гил сохташудаи замони эллиний, маҳсулоти хунармандии аз устухони фил сохташуда, зиёда аз 3000 пайкони найзаи оҳанӣ ва 50 дона пайкони биринҷӣ, кордҳои маҳалли сохт, кордҳои шамшерҳои артиши савора ва пиёданисомии юнонӣ, ашёи санъати тасвирӣ ва ғайра ёфт шуданд. Ин ҳама бозёфтҳо гувоҳӣ аз таърихи қадимаи доштани миллати тоҷик медиҳад [1, с.63].

Оид ба қимати баланд доштани Тахти Сангин олимони варзидаи ҷумҳурӣ Музаффар Азизов ва Ҷонибеки Асрориён чунин навиштаанд: «То ифшои рози ин ёдгории беназир шоҳигарии Бохтари қуҳан барои олимони афсонаи ширинеро мемонд ва онҳо бовар намекарданд, ки мардуми бохтарӣ дар эҷоди тамадуни бесобиқа қодиранд. Ҳарчанд соли 1964 бостоншиносони фаронсавӣ Д. Шлюберже дар соҳили чапи рӯди Ому, 40 км ҷануби шаҳраки Фархори Афғонистон ёдгориеро бо номи Ойхонум қушода буд, ки нишонаҳои даврони бохтариро дошт, вале дар маҷмуъ, ба маданияти юнонӣ тааллуқ дошта, мансуби қарнҳои ҷаҳонуми пеш аз милодӣ буд [2, с.19].

Як нуқтаи муҳимми дигарро Ҷонибеки Асрориён ва Музаффар Азизов қайд мекунанд, ки дар кашфи розҳои бохтарӣ донишмандон музтар мемонданд, зеро навиштаҳои таърихшиносон ба воқеият мувофиқат намекарданд. Ҳатто таърихшинос, доктори илми таърих, профессор Ричард Фрайи амрикоӣ осори солноманигоронро дар мавриди «Бохтари ҳазоршаҳр муболиға мешуморид, то замоне ки дарёфти «Ҳазинаи Амударё» бостоншиносонро мутаваҷҷеҳи таърихи Қубодиён кард» [2, с.19].

Ба хосту шарофати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2007 маъбади Тахти Сангин бори дигар аз тарафи шаҳрвандон ҷиддӣ омӯхта шуда, соли 2009 бо тантана ҷашн гирифта шуданиш бо қарори ЮНЕСКО ба миён гузошта шуда буд [6, с.7].

“Чанд сол қабл Ҳукумати Тоҷикистон мавзуи бозпас гардонидани “Ҳазинаи Амударё”-ро аз осорхонаи Бритониё матраҳ кард ва чанде аз нусхаҳои ин ёдгориҳо ба Тоҷикистон оварда шуданд. Дар натиҷаи кофтукови бостоншиносӣ дар солҳои 70-уми асри гузашта, ёдгориҳои таърихӣ, назири олоти шикорӣ, табакҳои сафолӣ ва дигар ашёҳои рӯзгор кашф шуда ва ҳоло дар осорхонаи воқеъ дар маркази ноҳияи Қубодиён нигоҳдорӣ мешавад” [8, с.122].

Зимни ҷаласаи 41-ум Конфронси генералии ЮНЕСКО, тибқи тавсияи Шурои иҷроияи ЮНЕСКО ва қарори 41С/15 Конфронси генералӣ, номинатсияи Тоҷикистон оид ба ба 2500-солагии шаҳраки қадимаи Тахти Сангин ба фехристи чашнвораҳои ЮНЕСКО барои таҷлил дар солҳои 2022–2023 ворид гардид, ки ин гувоҳӣ аз таърихи қадима доштаи Тахти Сангин дарак медиҳад [5, с.14].

Ҳамин тавр, Тахти Сангин ёдгории беназири аҷдодони тоҷикон буда, омӯзиш ва дониستاني таърих дар замони имрӯзаи ҷаҳонишавӣ барои ҷавонон дар ҷодаи худшиносии милли аҳаммияти калон дорад. Ва ҳамчунин барои рушди сайёҳӣ ва ҷалб намудани сайёҳони хориҷӣ ба ин мавзеи таърихӣ дар рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ аз аҳаммият ҳолӣ нест.

Адабиёт

1. Абдурашидов, Ф.М. Қубодиён таърих ва тамаддун [Матн] / Ф.М. Абдурашидов. – Душанбе, 2001. – 66 с.
2. Асрориён, Ҷ., Азизов, М. Тахти Сангин [Матн] / Ҷ. Асрориён, М. Азизов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 70 с.
3. Довудӣ, Д. Таърихи омӯзиши маъбади “Тахти Сангин” [Матн] / Д. Довудӣ // Мероси ниёгон. – 2022. – № 24. – С.60.
4. Қувват Д., Абдурашидов, Ф., Сатторӣ, Қ. Қубодиён. Таърихи мухтасар аз аҳди қадим то ба имрӯз [Матн] / Д. Қувват, Ф.М. Абдурашидов, Қ. Сатторӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 220 с.
5. Мероси Тахти Сангин [Матн] // Адабиёт ва санъат. – 2023. – 27 июл. – № 29. (2208). – С. 14.
6. Раҳмон, Ш. Тахти Сангин шаҳрҳои соҳилҳои Омуя (аз Вахшон то Сурхан). [Матн] / Шоҳзамони Раҳмон. – Душанбе: Мулквар, 2023. – 118 с.
7. Раҳмонов, Ш. Асрори ҳазинаи Амударё ва Тахти Сангин [Матн] / Ш. Раҳмонов // Самак. – 2022. – 10 феврал. – № 7 (537). – С.6.
8. Сафаров, М. Тахти Сангин – шаҳракаи маъбод [Матн] / Мунаввар Сафаров // Паёми Китобхонаи милли. – 2023. – №2 (2). – С.117-126.

ТАХТИ САНГИН ВА АҲАММИЯТИ ОМУҶИШИ ОН ДАР РУШДИ СОҶАИ САЙЁҶИ

Дар мақолаи мазкур оид ба Тахти Сангин ва аҳаммияти омӯзиши он дар ҷалби сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ сухан меравад. Муаллиф қайд менамоянд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ёдгориҳои зиёди таърихӣ фарҳангӣ ва табиӣ хеле зиёданд, ки ҳар яке дар алоҳидагӣ муаррифкунандаи таъриху фарҳанг ва табиати нотақрори Тоҷикистони соҳибистиклол мебошанд.

Яке аз ин ёдгориҳои таърихӣ бостонӣ, ки дар қисмати шарқии Қубодиён дар паси қаторкуҳи Тешиктош дар соҳили рости рӯди Ому қомат афрохтааст Тахти Сангин ба ҳисоб меравад.

Тахти Сангин аз зумраи ёдгориҳои пураарзиши аҷоддон аст, ки аз ҳар як вайронаи девораҳои садои таърихи дури миллати тоҷик меояд. Ба назар чунин менамояд, ки табиати сеҳргар ин чоро маҳз барои шаҳри қадима офаридааст, ки гувоҳӣ аз ҳунари баланди меъмориву шаҳрсозии қадимаи мардуми ин мавзеъ дарак дода, дар замони имрӯзи ҷаҳонишавӣ тавачҷуҳи сайёҳони хориҷиро ба худ ҷалб намуда, муаррифгари таърихи як гӯшаи қадимаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Тахти Сангин мавзеи таърихӣ аст, ки маъбад, димна ва ё шаҳрак унвон гирифтааст, ки ба асрҳои IV пеш аз милод – II милодӣ тааллуқ дорад.

Калидвожаҳо: Тахти Сангин, Кубодиён, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ёдгориҳои таърихӣ, Омӯ, маъбад, димна, шаҳрак, сайёҳӣ, қаторкӯҳ.

ТАХТИ САНГИН И ЗНАЧЕНИЕ ЕГО ИЗУЧЕНИЯ В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА

В этой статье рассказывается о Тахти Сангин и его важности в привлечении отечественных и иностранных туристов. Автор отмечает, что в Республике Таджикистан имеется множество историко-культурных и природных памятников, каждый из которых представляет собой уникальную историю, культуру и неповторимую природу независимого Таджикистана.

Одним из таких исторических и древних памятников, воздвигнутым в восточной части Кабадияна за горным хребтом Тешиктош на правом берегу реки Ому, является Тахти Сангин.

Тахти Сангин – один из ценных памятников предков, из каждой дыры в его стенах доносится звук далекой истории таджикского народа. Кажется, что волшебная природа создала это место именно для древнего города, который демонстрирует высокое искусство архитектуры и древнее градостроительство жителей этого места, и все больше привлекает внимание иностранных туристов. Тахти Сангин – это историческое место, известное как храм, или поселение, которое датируется IV- веком до нашей эры и II веком нашей эры.

Ключевые слова: Тахти Сангин, Кабадиян, Республика Таджикистан, памятник, исторический, Аму, храм, городища, туризм, горный хребет.

TAKHTI SANGIN AND THE IMPORTANCE OF ITS STUDY IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURIST SECTOR

This article discusses about Takhti Sangin and the importance of studying it in attracting domestic and foreign tourists. The author notes that there are many historical, cultural and natural monuments in the Republic of Tajikistan, each of which represents the unique history, culture and nature of independent Tajikistan.

One of these historical and ancient monuments, which is located in the eastern part of Kubodiyan behind the Teshiktash mountain range on the right bank of the Amu Darya River, is Takhti Sangin.

Takhti Sangin is one of the most valuable monuments of our ancestors, from each of the ruins of its walls comes the sound of the distant history of the Tajik nation. It seems that the magical nature created this place specifically for an ancient city, which testifies to the high architectural and urban planning skills of the ancient people of this region, and in today's era of globalization, attracts the attention of foreign tourists and is considered a representative of the history of an ancient corner of the Republic of Tajikistan. Takhti Sangin is a historical site, which is called a temple, dimna or settlement, which dates back to the 4th century BC - 2nd century AD.

Keywords: Takhti Sangin, Kubodiyon, Republic of Tajikistan, historical monument, Amu, temple, dimna, settlement, tourism, mountain range.

Маълумот дар бораи муаллифон: Зубайдуллозода Саидҷон – ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷикони Донишгоҳи давлатии педагогии Тоҷикистон ба номи С. Айни. Нишонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.Тел.: **+992 988-12-90-78**

Ризоев Баҳриддин – ассистенти кафедраи методикаи таълими таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии педагогии Тоҷикистон ба номи С. Айни. Нишонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: +992 988-93-2340

Сведения об авторах: Зубайдуллозода Саидҷон - Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни, ассистент кафедры истории таджикского народа Адрес: 734003 Республика Таджикистан, г Душанбе, проспект Рудаки, 121. Тел.: +992 988-12-90-78

Ризоев Баҳриддин Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни, ассистент кафедры методики преподавания истории и права Адрес: 734003 Республика Таджикистан, г Душанбе, проспект Рудаки, 121. Тел.: +992 988-93-23-40

Information about the authors: Zubaidullozoda Saidjon – Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, assistant of the Department of History of Tajik nation. Address: 734003 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Str. 121, Tel.: (+992) 988 12 90 78

Rizoev Bahriddin – Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini – assistant of the Department of methods of teaching history and law. Address: 734003 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Str. 121, Tel.: (+992) 988 93 23 40

ТДУ 891.550+82-1+82-3 (092)

ТАҲАВВУЛИ ТАЪРИХИИ ХОТИРА ВА ЁДДОШТНАВИСӢ ДАР АДАБИЁТИ ТОҶИК

Сирочиддини Эмомалӣ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иброҳимова Саодатмо Зулфовна

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Рушди ёддошт ва хотиранависӣ, шаклҳои гуногуни он дар таърихи адабиёти Ҳахоманишӣ Хишоёршоҳ дар навиштаҳои худ қайд намудааст: «Сарзаминҳое буданд, ки пештар девонро мепарастиданд. Бо хости Аҳура Маздо маобиди тоҷик дар муддати асрҳо, ҳатто аз замони ҳукумати Ҳахоманишиҳо вучуд доштани хотираро тақозо менамояд, ки ин раванд ба форсии қадим мутгаллиқ мебошад. Яке аз шӯҳони девпарастон «давиа дона» -ро ба хок яксон намудам ва фармон додам: ту девонро нахоҳӣ парастид» [7, с.416].

Ёддоштҳои дар шаклҳои гуногун эҷодшуда, дар ҷои ҳолӣ навишта нашудаанд ва ёддоштҳои дар қарни XX навишта низ ба як назаре давоми мантиқии адабиёти қадими форсӣ, давраи миёна ва ё паҳлавӣ ва давраи нав мебошад. Таърихи рушди ёддоштнависӣ ба раванди эҷодӣ, намудҳои гуногуни он дар тӯли қарнҳо таъсири бевосита гузоштааст ва раванди ба ин шакл эҷод намуданро тағйир дода, дар тӯли

таърих тавассути таъсири адабиётҳои гуногуни ҷаҳон шаклан ва маънаван дигар низ гаштааст.

Дар адабиёти классикии тоҷику форс дар як муддати дуру дарози таърихӣ дар соҳаи ёддоштнависӣ ва истифодаи маводи тарҷумаиҳолӣ анъанаҳои муайяне муқаррар гардида буд. Шоир ва насрнависони тоҷик бисёр вақт ба маводи тарҷумаи ҳоли худ муроҷиат менамуданд. Вақте ки муҳимтарин асарҳои назми классикиро аз назар мегузаронем, дидан мумкин аст, ки унсури тарҷумаиҳолӣ ба ин ё он андоза қариб дар ҳамаи онҳо вучуд дорад. Баъзе намоёндагони бузурги адабиёти классикӣ махсус ба навиштани тарҷумаи ҳоли худ ҳам машғул шудаанд. Қасидаи “Шикоят аз пирӣ”-и Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ беҳтарин шохкорӣ дар ин самт махсус меёбад. Маҳз бо мутолиаи ин қасида аз зиндагию рӯзгори одамушшуаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ аз кӯдакӣ то ба қамоли пирӣ маълумот метавон пайдо намуд.

Абуалӣ ибни Сино низ тарҷумаи ҳоли худро навишта буд. Баъд аз ин баъзе асарҳои ба вучуд омада буданд, ки ёддоштиҳои муаллифро дар бар мегирифтанд. Баъзеи ин асарҳо то дараҷае қимати бадеӣ дошта бошанд ҳам, дар илми таърих бештар аҳамият доранд. “Таърихи Байҳақӣ”, “Макорим-ул-ахлоқ”-и Хондамир, “Тазкираи Малехо” ва дигарҳо, ки маводи ёддоштиро фаровон истифода кардаанд, аз ҳамин қабиланд. “Таърихи Байҳақӣ” асосан аз ҳикояҳои ёддошти иборат буда, ба таври воқеаном навишта шудааст. “Макорим-ул-ахлоқ”-и Хондамир ба тасвири хислатҳо ва лаҳзаҳои алоҳидаи ҳаёти Алишери Навоӣ бахшида шудааст. Малехои Самарқандӣ на танҳо дар бораи бисёр шоирон, балки гоҳо саргузашт ва лаҳзаҳои ҷудогонаи зиндагии худро низ бо обу ранги бадеӣ ҳикоят менамояд.

Дар ёддоштиҳои классикии мо, махсусан дар тазкираҳо, ки аз «Ҷаҳор мақола» - и Низомии Арӯзии Самарқандӣ оғозашро ба ҳисоб гирем ва охирашро «Намунаи адабиёти тоҷик» - и устод Айнӣ гуморем ва дар ин радиф асарҳои Навоӣ, «Бобурнома» - и Хондамир, асари «Бадоеъ-ул-вақоеъ» -и Восифӣ ва «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмад Маҳдум ва ғайраро ҳамроҳ намоем, образи қаҳрамонони амалкунанда дар асарҳо ба тарзҳои гуногуни адабиву публитсистӣ тасвир ёфтаанд. Симои қаҳрамони асосӣ, – мегӯяд М. Шукуров, дар Хондамир «хира ба нақша наздик аст», дар асари «Бобурнома» асосан қаҳрамони асосӣ бо қарру фар тасвир ёфтааст» [12, с.103].

Чун ба асари «Рӯзгор ва осори Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ»-и Аълоҳон Афсаҳзод назар намоем, ин олим дар асоси асари «Ҷамсат-ул-муттаҳайрин» -и Мир Алишери Навоӣ, ки ба офаридани симои устодаш Абдураҳмони Ҷомӣ даст задааст, чунин ибраз доштааст: «Навоӣ дар «Ҷамсат-ул-муттаҳайрин» симои барҷастаи Абдураҳмони Ҷомиро офаридааст, ки ин мутафаккири бузурги тоҷик дар ин асар чун шахси зинда ва бо бисёр сифатҳои олии ва бузурги худ намоён мешавад» [3, с.219].

Дар асарҳои Восифӣ ва Аҳмад Маҳдум бо вучуди дорои муқолиға будан ва дорои ибораву вожаҳои пуробуранги игроқомез аз байни он ҳама воқеаҳои сершумор, саргузаштҳои аҷоибу ғароиб ва печ дар печ симои махсуси муаллифони асарҳои зикршуда, бо қамоли возеҳӣ ва равшанӣ намудор мегардад ва дорои фалсафаи махсуси худ мебошад.

Устод Садриддин Айнӣ чун олими адабиётшинос дер боз ба омӯхтани эҷодиёти Восифӣ машғул шуда, соли 1925 дар китоби худ “Намунаи адабиёти тоҷик” ба “Бадоеъ-ул-вақоеъ” баҳои баланд дода, зарурати ҷоп кардани онро таъкид намудааст.

Дар монографияи С.Айнӣ, ки ба эҷодиёти Алишери Навоӣ бахшида шудааст, “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун муҳимтарин сарчашмаи таърихӣ ва адабӣ истифода гардидааст. Восифӣ бо ин асараш тасвири бевоситаи бисёр ҷиҳатҳои ҳаёту маишати ҳаррӯзаро ба адабиёт дохил намуда, ҳақиқатнигории адабиёти классикии тоҷику форсро боз бештар инкишоф дода, зиндагонии мардуми

меҳнаткашро, қору бори муқаррари онҳо, фикру зикр ва ақидаи онҳоро мавзӯи муҳимми асари бадеӣ қарор дод. Восифӣ дар маркази диққати худ одамони оддӣ шаҳро гузошт.

Яке аз фазилатҳои ёддошти Восифӣ дар ҳаҷвиёти ӯст. Восифӣ яке аз ҳаҷвнависони забардасти адабиёти классикист, ки ҳаҷваш қувваи фошқунандаро соҳиб аст. С.Айнӣ дар китоби “Намунаи адабиёти тоҷик” дар бораи Восифӣ ва ёддошти ӯ чунин мегӯяд: “Аҳамияти ин китоб нисбат ба китобҳои дигар дар ин ҷост, ки аҳволро фошофош ва маишатро бо камали кушодагӣ ва берӣё тасвир кардааст... Чун муаллиф авоили аҳди шох Исмоили Сафавӣ ва авохири давраи убакиро дар Хуросон бо чашми худ дидааст, аз номи дину мазҳаб ба вуқӯ омадани фоҷиаҳои бисёр бадро навиштааст” [1, с.122].

Равияи Восифӣ низ дар асарҳои минбаъда давом ёфтааст, равияи ӯ пеш аз ҳама дар эҷодиёти Аҳмади Дониш мушоҳида мегардад. Эҷодиёти Дониш маҳсули як давраи тамоман дигар, маҳсули давраи бо Россия ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна мебошад ва дар ин давра дар назди ҷамъият ва ходимони маданияту адабиёт талаботи нав меистод. Асарҳои Аҳмади Дониш низ ба ҳамин вазъияти нав ва талаботи тоза мувофиқат намуда, хусусиятҳои хосе ба худ гирифт ва ӯ дар адабиёти тоҷик бунёдкори ҷараёни нави маорифпарварӣ гардид. “Аҳмади Дониш дар наср то як дараҷа ҳамон равияи Восифиро пайравӣ карда, мувофиқи талаботи нави замон онро боз бештар инкишоф додааст. Дар асари Дониш чунон, ки дар асари Восифӣ ҳаст, ҳаёти муосир, воқеа ва шахсоне, ки бевосита аз ҳуди зиндагии онрӯза гирифта шудаанд, мавқеи асосӣ доранд” қайд менамояд, С.Айнӣ [1, с.123].

Восифӣ муҳимтарин масъалаҳои ҷамъиятиро асосан на ба воситаи сюжетҳои анъанавии романтикӣ, балки ба воситаи тасвири далелҳои замони худ пеш мегузорад. Ҷолибии “Наводир-ул-вақоеъ” дар он зухур меёбад, ки ҳикояҳои ёддошти дар он хеле бисёр дучор мешаванд. Ҳикояҳои ӯ воқеӣ буда, гоҳо муаллиф шоҳиди онҳо буда, гоҳо аз кӣ шуниданашро қайд менамояд.

Дар таърихи адабиёти шуравӣ нахустин нафаре, ки дар асари бадеии ёддошти тасвири шароити иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодиро дохил намуд, сардафтари адабиёти шуравӣ Аликсей Максимович Горкийро медонанд. Донишманди тоҷик Соҳиб Табаров дар тақвияти ин гуфта иброз медорад: «Дар сахнаи ҳодисаву воқеаҳои ҳаёти ҷамъият, ки дар он оммаи халқ, нақши ҳалқунанда мебозид, нависандаи бузурги пролетарӣ А. М. Горкий образи қаҳрамони асосиро тасвир намуда, барои нависандагони шуравӣ роҳ кушод» [10, с.224]

Ба гуфтае ин нависандаи пролетарӣ, нақли саргузаштҳои ҳудахро дар повестҳои «Бачагӣ», «Дар байни мардум», «Донишгоҳҳои ман» ва асари бевосита ёддошти ӯ «Хотираҳо» барои он, ки дар нишон додани ҳаёти воқеии халқи рус ва халқиятҳои дигаре, ки дар ин кишвар буду бош доштанд, меҳнату муборизаҳои онҳо ба тарзи воқеӣ нақл менамояд, поягузори ёддоштнависи адабиёти шуравӣ дониста мешавад. Дар китоби В. А. Деснитский доир ба асари сегонаи бадеӣ- ёддошти ин нависандаи рус чунин назар ба чашм мерасад: «Манзараҳои ҳаёти нависанда ба тариқи тараққиёти иҷтимоии Русия мубаддал гардида, тасвири барҷаста, шароити зиндагии шахсияти алоҳидаро, дар вазъияти зиддиятҳои тезу тунди синфӣ нишон медиҳад» [8, с.396]

Ба ин тарз ворид гаштан ба тасвири бадеии тарҷумаи ҳол баъди асарҳои М. Горкий дар адабиёти шуравӣ маъмул гашт. Дар адабиёти шуравии рус ва дигар халқҳои кишвари Шуроҳо асарҳои пайдо гаштанд, ки дар асоси навишти М. Горкий сомон меёфтанд ва ин асарҳои нависандаи рус дастури асосии зебоипарастӣ ва ғоявии асарҳои баъдӣ, дар қулли шуравӣ гаштанд. Аммо ҳар кадоми онҳо ба шакли ба худ хос нашр мегаштанд. Яке аз ин гуна асарҳои аввалине, ки дар асоси асари сегонаи Горкий

навишта шудааст, «Ёддоштҳо» - и устод Айнӣ мебошад ва он дар адабиёти тоҷик пояи аввалини асари бадеӣ- ёддоштӣ ба ҳисоб рафта, роҳро барои нависандагони дигар ҳамвор намуд. Ҳамин нуктаи ғоявию зебоипарастиро ҳам дар асарҳои ёддоштии Горкий ва ҳам «Ёддоштҳо» - и устод Айнӣ адабиётшиноси тоҷик М. Шукуров дарёфта, доир ба ин асарҳо чунин ибрази андеша менамояд: «Асари Айнӣ ва асари сегонаи М. Горкий аз ҷиҳати дастури ғоявию эстетикӣ монанд ва яканд. Ҳар ду нависанда ба тасвири бадеии саргузашти худ асосан якхела наздик шудаанд» [13, с.119].

Ҳамин нуктаи болоиро ба назар гирифта В. Г. Белинский нисбат ба назм, ин андешаро пайандозӣ менамояд, ки онро метавонем ба насри ёддоштӣ низ иртибот бидиҳем, чун ин ҷо сухан на доир ба назму наср, балки офариниш меравад: «Таъсири шоири бузург ба дигар шоирон на аз он ҷиҳат намудор мегардад, ки назми ӯ дар эҷодиёти онҳо инъикос меёбад, балки аз он ҷиҳат намудор мегардад, ки назми ӯ қувваҳои ҳуди онҳоро ба ҳаракат меоварад, чуноне, ки нури офтоб заминро равшан карда, ба вай қувваи худро намегузаронад, балки қувваи мавҷуди ҳуди онро ба ҷунбиш меорад» [4, с.436].

Чуноне ки таъкид шуд, ёддоштнависӣ дар таърихи адабиёти тоҷик нав нест ва намунаи аз ҳама маъмули онҳо тазкираҳои адабиёти тоҷику форс мебошад ва пояи нахустини онро дар «Чаҳор мақола» Низомии Арӯзии Самарқандӣ гузоштааст. Маълум аст, ки дар асри XVIII, дар натиҷаи дигаргуниҳои таърихӣ ва фарҳангӣ сохтори ин намуди эҷод низ дар адабиёти умумиҷаҳонӣ тағйир хурд ва шаклаш дигар гашт, ки ин раванд тавассути адабиёти рус ва дар нимаи аввали асри XX вориди адабиёти Осиёи Марказӣ низ гашт. Масалан, «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ аз дигар ёддоштҳо комилан фарқ дорад, зеро он дар шакли аврупоӣ-русӣ иншо гаштааст.

Дар асоси адабиёти классикии тоҷик-форс ва таъсири бевоситаи адабиёти рус ва дигар миллатҳои собиқ Шуравӣ ва ҷаҳон дар адабиёти муосири тоҷик, ки ибтидои он ба устод Айнӣ ва устод Лохутӣ ҳамбаста мебошад, ёддоштнависӣ ба ҳукми анъана даромад ва адибони тоҷик дар ин ҷода низ худро муаррифӣ карда тавонистанд.

Дар асри XX пас аз нашри «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ, аксари нависандагони муосири тоҷик ба навиштани хотира ва ёддошт пардохтанд ва ин раванд то ба имрӯз дар адабиёту фарҳанги тоҷик давом дорад. Аксари ин ёддоштҳо аз ҷониби муштариёни ин тарзи иншо пазируфта шудааст, ба гуфтаи адабиётшиноси тоҷик Набавӣ А., «таъкиботи гарм, арзёбиҳои ҷолиби ҳаёт ва корро ин гуна навиштаҳо дар бар мегиранд» [9, с.96], ки ин назар бевосита ба баъзе аз асарҳои дар ин равия эҷодгардидаи нависандагони тоҷик нигаронида шудааст.

Бояд ин ҷо нисбат ба ёддошт ва хотира ин чизро илова намуд, ёддоштҳо ба тарзе ва намуде муайянқунандаи таърих ва рӯзгореанд, ки дар онҳо гузаштагони мо зиндагӣ намуданд ва ҳамин гузашта аст, ки моро ба давраи мозӣ мепайванд.

Дар баробари ин давраҳои таърихӣ, доираҳои адабӣ, сохтори ҷамъиятӣ ва нуктаҳои зиёде, ки ба зиндагии ин ва ё он шахсияти таърихӣ фарҳангӣ иртибот дорад, аз ҷониби нависанда офарида мешаванд бо пайвастагӣ ба зиндагии ҳуди нависанда ва атрофиёнаш рӯи қор оварда мешаванд. Дар асл хотира ва ё ёддошт дар тамоми давраи замони сарчашмаи арзишманди таърихӣ ба шумор меравад аз ин рӯ, ин раванди амалро аксари донишмандон, аз ҷумла муҳаққиқи адабиёт М. Шакурӣ асари устод Айнӣ «Ёддоштҳо»-ро «таҳқиқоти фарҳангӣ, таърихӣ» [13, с.121] номидааст, ки ҳақ ба ҷониби ӯст. Дар ҳамин замина гуфтан мумкин аст, ки таҳқиқоти таърихӣ ва фарҳангиву адабии шахсиятҳо бар он амаланд, ки давраҳои буди бош ва зиндагии худро доранд ва шояд ё иштирокчиҳои бевоситаи ҷорабинӣ (агар онро ҳамин тавр баён намудан дуруст бошад) будан ва ё набудани онҳо дар ёддоштнависӣ аз ҷониби нависанда муайян бояд гардад. Чунки агар нависанда иштирокчиҳои воқеӣ бошад, дар ин ҳолат метавонад он ҷӣ, ки

нигоштааст, ба наслҳои оянда бевосита гузошта тавонад ва агар онро шунида бошад, ном, яъне кӣ будани қаҳрамон бояд аниқу дақиқ аз ҷониби ӯянда муайян гардад. Ин намуди ёддошт дар мо ҳанӯз аз асри IX-X дар таърих ва адабиётмон маълум буда, намунаи беҳтарини он тазкираҳои адабиёти тоҷик-форс, шеърҳои публицистии аз Рӯдакӣ то ба имрӯз навишта, насри хотира аз «Худуд-ул-олам», «Сафарнома»-и Носири Хисрав то ба имрӯзро ҳамчун намуна метавонем ба ёд оварем. Дар ин раванд, махсусан асари Зайнулдини Восифӣ «Бадоеъ-ул-вақоъ», «Наводир-ул-вақоъ», «Таърихча»-и Аҳмади Дониш ва ахиран «Ёддоштҳо»-и устод Айниро чун намунаҳои беҳтарини ин жанр дар таърихи адабиёти тоҷику форс маълум ва маъмул мебошад, ки дар онҳо фазои маънавии давр, баъзан воқеъ ва баъзан бо рамзу киноя баён ёфтааст, ки дар ҳаҷ замоне арзиши маънавий ва илмӣ худро гум наменамояд. Ин асарҳо бурди дигарашон дар адабиёт дар он аст, ки дорои саҳнаҳои драматикӣ тезу тунд низ мебошанд.

Дар асоси омӯзиши таърихи адабиёти классикӣ тоҷик ва адабиёти муосир ба натиҷа омадан мумкин аст, ки жанри ёддошт дар давраҳои таърихӣ ба таҳаввулу ташаккул низ гирифта гаштааст ва ин таҳаввулу ташаккул алоқаманд бо давраҳои таърихӣ буда, ба гуфтаи адабиётшиноси тоҷик Юсуф Акбар «...алоқаманд ба пешравии шахсии худ, хоҳиши инъикоси онҳо дар шакли назм ва наср дар рӯйдодҳои таърихӣ ва ба муносибат ба онҳо» эҷод мегардад [2, с.240].

Аълоҳон Афсаҳзод дар рисолаи худ «Рӯзгор ва осори Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ» таъкид мекунад: «Ёддошт ва хотираҳо дар таърихи фарҳангу адабиёти тоҷик алоқаманд ба афзоиши шахсияти худ, хоҳиши инъикоси онҳо, иштирок дар рӯйдодҳои таърихӣ ва муносибат ба онҳо аксаран рӯи қор омадаанд» [3, с.219].

Дар баробари ин адабиётшиноси варзидаи тоҷику рус Е. Э. Болдирев нисбат ба асари Восифӣ «Баъоеъ-ул-вақоъ» чунин андеша иброз намудааст: «Хотираҳо ҳамчун як шакли худшиносии шахс, гоҳо хонандаро ба иштибоҳ меандозанд, фиреб медиҳанд, чунки нависанда ҳамеша имкониятро барои баёни андешаи худ фароҳам меоварад ва барои амалигардонии эҷоди шахсии худ (потенциалӣ дар назар аст), сохтани фазои таърихиву фарҳангии худ кӯшиш менамояд» [6, с.9].

Аз ин хотир ёддоштҳо ва хотираҳо пеш аз ҳама, хоҳиши нависанда барои эҳтиёҷи асосии инсон, зиндагии инсон ба тарзи пурмаҳсул ва ё қаммаҳсул бо истифода аз лаҳзаҳои таърихӣ ва муқоиса бо таърихи ҳамон давра, таҷрибаҳо ва муносибат ба рӯзгору зиндагии қаҳрамонони асараш офарида мешавад,

Дар ин росто, дигаршавии вазъи сиёсӣ, ҳаёти ҷамъиятию фарҳангӣ, тағйири сиёсату адабиёт таъсираш бештар дар адабиёт, ёддошт ва хотира ба назар мерасад ва ин равандро адабиётшиносии рус Н.Ф. Белчиков чунин шарҳ медиҳад: «Ёддоштнависӣ ва хотиранависӣ, ҳамчун як такони баробар ба рушд ва ё паст рафтани иҷтимоӣ ҳамбаста ба амал меояд. Худшиносии шахсӣ ва ҳатто миллиро рӯи қор меовард. Хоҳиши ба даст овардани мавқеи шахсии худ, хусусиятҳои хоси ашхос дар ҷаҳон, дарачаи худ ва қаҳрамонони офаридаро дар ҷомеа муайян намуда, таҳлил карда, татбиқи қобилият ва истеъдоди эҷодиро ба назар гирифта, тавассути ин намуди иншоангезаҳои эҷодкорӣ, муносибати шахси муосирро ба давраи таърихӣ ба назар дошта, қомебиҳо ва ноқомебиҳо ба ҳам баркашида, мавқеи қаҳрамон ва худро нависанда ба ҷомеаҳои ҷаҳонӣ муаррифӣ менамояд» [5, с.204]. Яъне нависандаро водор менамояд, ки дар асоси таърих ва ба ҳам омадани фарҳангу адабиёту иҷтимоӣ аз таҳқиқи таърихӣ тавассути ёддошт ва хотира истифода намуда, асарҳои қалон ва хурдҳаҷми ин намуди офаринишро ба ҷомеаҳои ҷаҳонӣ ва дохилӣ (манзур худӣ) пешниҳод намояд.

Ёддошт ва хотира дар асоси сохтори таърихӣ, омӯхтани тамаддуну фарҳанг, дар доираи арзишҳои васеъ баррасӣ бояд гардад. Дар ин ҳолат агар нависанда ҳамчун роҳи ҳифзи мероси иҷтимоӣ, фарҳангӣ, адабӣ, таърихӣ ва ғайраро сарфи назар нанамояд ва

беназир будани инсонро дар навишта дар ҷои аввал гузорад ва бо така ба шахсият портрети эҷодиро офарида тавонад, дар ёддоштнависӣ ва хотиранависӣ муваффақ мегардад. Дар ин росто, якчанд модел барои омӯзиши ёддошт ва хотира вучуд дорад, ки бояд аз мадди назари нависанда дур намонад:

-гоҳшиносӣ (хронологӣ) моделест, ки роҳи ҳаётро аз тавваллуд то марг дар бар мегирад ва ёддошту хотираро таҷдид менамояд;

-функционалӣ модел барои зинаҳои касбӣ ва фаъолиятҳо;

-ҷомеашиносӣ (социологӣ) ин модел аслан аз ҷониби нависанда барои муаррифии ҳаёти ашхос, ҳамчунин барои рӯйдодҳои давр кор фармуда мешавад;

-равоншиносӣ (психологӣ) маҷмуаест, гоҳо ба тарзи ошкор ва гоҳи дигар ба тарзи пинҳон, пардапӯшона аз ҷониби нависанда истифода мешавад, баъзан тарсу ҳаросро ба вучд меорад ва ин равандро дар равоншиносӣ фишори равонии таъсиркунанда ба амалҳо ва муносибатҳо ҳам мегӯянд.

Моделҳои сайри тақомули таҳлил ва ё модели таомулӣ (эволюция) барои таҳлили ёддошт ва хотира роҳ мекушоанд ва онро меомӯзад. Он ба таърихи адабиёт ва фарҳанг, мавзӯҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, санъат ва ғайра сари кор мегирад, яъне ба мафҳуми сабтшуда ва тасвиршуда, ангеҷаҳои эҷодӣ ва маънавӣ, арзишҳои кордоштани навишта ва ёддошту хотираро дар бар мегирад. Ёддоштҳо барои омӯзиши ин раванд аҳамияти хоса дошта, дар он худшиносии шахс, тафсири раванди эҷодкорӣ, муносибат ба мушкilot ва озмоишҳо ҳамеша дар мадди назари нависанда меистад.

Ёддошт бояд дорои зеҳният (субъективӣ) низ бошад ва дар баробари ба назар гирифтани айният ва зеҳният дар он лаҳзаҳои (эпизод) муваққатӣ, адабӣ, лаҳзаҳои боэътимод ва ҳатто гӯё, ки тасодуфӣ бояд вучуд дошта бошад, ки он қувваи ҷозибавӣ асарро фароҳам меоварад. Ёддошт бояд раванди зиндагии давраро ба тарзи воқеӣ дар бар бигирад.

Агар бадеият ба тарзи кофӣ кор фармуда шавад, ба ёддошт ва хотира ҳалал ворид наменамояд, балки онро пураарзиш намуда, ҳамчун мероси маънавӣ нигоҳ медорад. Ба зиндагии ин ва ё он ашхос тасвири (портрет) шахсии қаҳрамон, таъсири тоза мегузорад ва чун ҳуҷҷати пураарзиш мондагор мешавад. Агар ёддошт чунин офарида шавад, он на танҳо ба хонанда, балки ба ҳуди эҷодкор низ таъсири тоза мерасонад. Чунки асари ёддоштӣ ҳақиқат (фактография), тавсифи муносибат ба худпарастон ва инсонҳои одӣ, дохил шудан ба ҳолат, яъне гузашта ва имрӯза, зеҳнияти (субъективият) мавқеи муаллифро дар бар мегирад.

Дар ин гуна асарҳо лаҳзаи аз ҳама муҳиммаш паём ва пайк буда, ки ҳадафи он огоҳ намудани мардум аз раванди маорифпарварӣ дар ин кишварҳо будааст, ки тавассути Аҳмад маҳдуми Дониш ба аморати Бухоро ворид гардид ва хонигарҳои Хива ва Хоразмро низ огоҳ намуданаш эҳтимолият дорад. Ҳаминро ба назар гирифта М. Н. Черноморский чунин мегӯяд: «Фаъолсозии рӯҳия, манзараи умумии навгонӣ, ки вориди ҳаёт шудаанд дар ёддоштҳо муқоиса мегардад, кӯҳна ва нав паҳлуи якдигар гузошта мешавад, хоҳиши навиштан пайдо мешавад. Он ҷӣ, ки пешниҳод мегардад ба ҷомеа ҷӣ медиҳад, ба наздиконатон ҷӣ мерасад ва ахиран ба ҳуди эҷодкор ҷӣ чиз дода метавонад, бояд дар мадди назари ёддоштнавис бошад» [1, с.38].

Таҳаввули таърихӣ хотиранависӣ ва ёддоштнависӣ дар тамаддуни умумифорсӣ дар он назар аст, ки ин тарзи офариниш аз умқи қарнҳо дар адабиёти тоҷикӣ форс маъмул буда, ҳам дар назм ва ҳам дар наср ба тарзу шакле амал намудааст. Тағйирёбии вазъи ҷамъиятию сиёсӣ, иштироки шахс дар рӯйдодҳои фарҳанг, адабиёт, таърих, фалсафаи зиндагӣ, сиёсатҳо, ки давраро ва пайдоиши муҳити ҷамъиятиро ба вучуд меоваранд, зиёдтар дар адабиёт ёддошт ва хотира ба назар мерасидааст. Яъне нависандаро водор менамояд, ки дар асоси таърих ва ба ҳам омадани фарҳангу

адабиёту иҷтимоӣ аз таҳқиқи таърихӣ тавассути ёддошт ва хотира истифода намуда, асарҳои калон ва хурдҳаҷми ин намуди офаринишро бо ҷомеаҳои ҷаҳонӣ ва дохилӣ манзур намояд.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе, 2010. – 420 с.
2. Акбаров, Ю. Шеърӣ эҳсос ва тафаккур [Матн] / Ю. Акбаров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 240 с.
3. Афсаҳзод, А. Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ [Матн] / А.Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1980. – 219 с.
4. Белинский, В. Г. Полное собранные сочинение [Текст]. – М., 1955. – Т.7. – 436 с.
5. Белчиков, Н.Ф. Материалы к библиографии учёных СССР / Серия литературы и языка [Текст]. – М.: Наука, 1965. – Вып. 6. – 204 с.
6. Болдырев, А.Н. Таджикский фольклор в литературе Советского Таджикистана [Текст] / А.Н.Болдырев // Литературный критик. – 1935. – №9. – С.115-123.
7. Фафуров, Б. Тоҷикон [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1985. – Ҷ.2. – 416 с.
8. Деснитский, В. А. К вопросу об автобиографичности повестей М. Горького «Детство» «В людях», «Мои университеты», «Очерки, жизни и творчество» [Текст]. – М., 1959. – 396 с.
9. Набавӣ, А. С.Айнӣ ва инкишофи насри реалистии тоҷик [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1978. – 320 с.
10. Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт, реализм [Матн] / С. Табаров. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 208 с.
11. Черноморский, М. Н. Мемуары как исторические источники [Текст]: учебное пособие по источниковедению истории СССР / отв.ред. И.К.Додонов. – М., 1959. – 80 с.
12. Шукуров, М. Анъанаи ёддоштнависи классикӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С.Айнӣ [Матн] // Шарқи сурх. – 1959. – №7. – С. 98-112.
13. Шукуров, М. Хусусиятҳои гоҷавӣ ва услубии «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ [Матн]. – Сталинобод, 1960. – 246 с.

ТАҲАВВУЛИ ТАЪРИХИИ ХОТИРА ВА ЁДДОШТНАВИСӢ ДАР АДАБИЁТИ ТОҶИК

Дар фишурдаи мазкур доир ба асарҳои ёддоштӣ ва тарҷумаиҳолӣ ва тағйиру дигаргуниҳои ин навъи адабӣ маълумот дода мешавад. Ҳамзамон таъкид мегардад, ки ёддошт ва хотира дар замони мавҷудияти худ давраҳои гуногунро паси сар намуда, то ба ин рӯз расидаанд ва бояд қайд намуд, ки дар адабиёти шуравӣ низ нависандагоне буданд, ки дар осори ёддошти худ бо тамоми кӯшишҳои маънавӣ ва амалиашон як олами беназири мушаххасро эҷод намудаанд.

Зимни таҳлили таҳқиқи ҳамачонибаи «Маъвои дил»-и Раҳим Ҷалил ба чунин натиҷаҳо расидем ва онҳоро чунин тасниф намудан ба мақсад мувофиқ аст:

Асарҳои ёддоштӣ ва тарҷумаиҳолӣ дар адабиёти ҷаҳон, аз ҷумла дар адабиёти тоҷику форс, таърихи қадима ва бою рангин дошта, нисбат ба дигар жанрҳои адабӣ дар дарозии таърих бештар рушду нумӯ карда, вобаста ба авзои иҷтимоии давраҳои таърихӣ сифатҳои наву ҷолиби иҷтимоӣ ва бадеиро касб намудаанд.

Дар адабиёти даврони шуравии тоҷик ин жанр аз «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ оғоз ёфтааст ва ҷӣ тавре ки адабиётшиносон изҳор кардаанд, минбаъд нависандагони бисёре, аз қабилӣ Сотим Улугзода, Мирсаид Миршакар, Ҷалол Икромӣ, Убайд Раҷаб

ва дигарон ба ин мавзӯ даст задаанд, ки дар миёни онҳо «Маъвои дил»-и Раҳим Ҷалил мавқеи сазовор дорад.

Мувофиқ ба таҳқиқотҳои олимони соҳаи адабиёт чунин хулоса метавонем намуд, ки дар асари мавриди назари Раҳим Ҷалил таносуби падидаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ пурқувват аст.

Дар «Маъвои дил» шаҳри Хучанди бостонӣ, дастовардҳои илмӣ, фарҳангӣ ва муносибатҳои иҷтимоии сокинони он дар шароитҳои тоинқилобӣ ва минбаъда ва дар даврони шуравӣ ба як шаҳри саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтани он басо равшан ва хотирмон баён гардидааст. Маълумоти этнографии нависанда оид ба сокинони шаҳре, ки тамоми умр ба он решапайванд буд, дар сатҳи баланди илмӣ қарор дорад.

Умуман, «Маъвои дил» дар муайян намудани таърихи илму фарҳанг ва фаъолияти иҷтимоии як қисмати сокинони Тоҷикистон – вилояти Суғд, маҳсусан шаҳри Хучанд, мавқеи арзанда дорад. Дар шароити Тоҷикистони соҳибистиклол мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтани ин асар ба худшиносӣ ва ифтихори миллии ҷомеаи тоҷикон мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: адабиёти классикии тоҷик-форс, маводи тарҷумаиҳолӣ, асарҳои назми классикӣ, насрнависони тоҷик, қимати бадеӣ, ҳислатҳо, лаҳзаҳои ҳаёт, воқеаном, тасвири ҳислатҳо, саргузашт, лаҳзаҳои зиндагӣ.

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ МЕМУАРОВ И ЗАПИСЬ В ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В этом томе представлены сведения о мемуарно-биографических произведениях и изменениях в этом литературном жанре. При этом подчеркивается, что за время своего существования мемуары и память прошли разные периоды и дошли до наших дней, и следует отметить, что были в советской литературе и писатели, которые при всей своей духовности и практическими усилиями, создали уникальный мир, в своих мемуарах создали особый.

В ходе всестороннего анализа и исследования «Маъвои дил» Раҳима Ҷалилиа мы пришли к следующим результатам, которые уместно классифицировать следующим образом:

Памятные и биографические произведения мировой литературы, в том числе таджикской и персидской, древней истории и красочных по сравнению с другими литературными жанрами они за долгую историю получили большие развитие и расцвет, приобрели новые интересные социальные и художественные качества в зависимости от социальных условий исторических периодов.

В литературе таджикской советской эпохи этот жанр начался с «Мемуаров» С. Айни, и, как констатируют литературоведы, многие писатели, такие как Сотим Улугзода, Мирсаид Миршакар, Джалал Икромӣ, Убайд Раджаб и другие, затрагивали эту тему. эта тема, среди которых достойное место занимает «Мавои дил» Раҳима Ҷалилиа.

По данным исследований ученых в области литературы, можно сделать вывод, что в творчестве Раҳима Ҷалилиа сильна связь между явлениями социальной, политической и культурной жизни.

В «Мавои дил» древнего города Худжанда показаны научные, культурные достижения и общественные отношения его жителей в дореволюционных и последующих условиях, а также его превращение в промышленный город Республики Таджикистан в советское время. описаны ясно и запоминающе. Этнографические

сведения писателя о жителях города, к которому он был привязан всю свою жизнь, находятся на высоком научном уровне.

В целом «Мавои дил» занимает ценную позицию в определении истории науки и культуры и общественной деятельности части жителей Таджикистана – Согдийской области, особенно города Худжанда. В условиях независимого Таджикистана анализ и исследование данной работы способствуют самосознанию и национальной гордости таджикской общины.

Ключевые слова: классическая таджикско-персидская литература, биографический материал, произведения классической поэзии, таджикские прозаики, художественная ценность, персонажи, моменты жизни, биография, описание персонажей, приключения, моменты жизни.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF MEMOIRS AND REMINISCENCES IN TAJIK LITERATURE

This volume provides information on memoirs and biographical works and changes in this literary genre. At the same time, it is emphasized that reminiscence and memory have passed through different periods during their existence and have reached our days, and it should be noted that there were writers in Soviet literature who, with all their spirituality and practical efforts, created a unique world in their memoirs.

During the comprehensive analysis and study of Rahim Jalil's "The Heart's Content", we reached the following results, and it is appropriate to classify them as follows: memoirs and biographical works in the world literature, including Tajik and Persian literature, have an ancient and rich history, have developed and flourished more than other literary genres over the long history, and have acquired new and interesting social and artistic qualities depending on the social conditions of historical periods.

In the literature of the Tajik Soviet era, this genre began with "Memoirs" by S. Aini, and as literary experts have stated, many writers, such as Sotim Ulughzoda, Mirsaid Mirshakar, Jalal Ikromi, Ubayd Rajab and others, have subsequently addressed this topic, among which Rahim Jalil's "The Heart of the Soul" holds a worthy place.

According to the studies of scholars in the field of literature, we can conclude that in the work of Rahim Jalil, the relationship between the phenomena of social, political and cultural life is strong.

In "Mavoi dil" ("The Heart of the Soul") the ancient city of Khujand, the scientific, cultural achievements and social relations of its inhabitants in the pre-revolutionary and subsequent conditions, as well as its transformation into an industrial city of the Republic of Tajikistan in the Soviet era, are clearly and memorably described. The writer's ethnographic information about the inhabitants of the city, to which he was rooted all his life, is at a high scientific level.

In general, "Mavoi dil" ("The Heart of the Soul") has a valuable position in determining the history of science and culture and social activities of a part of residents of Tajikistan - Sughd region, especially Khujand city. In the conditions of independent Tajikistan, the analysis and research of this work contributes to the self-awareness and national pride of the Tajik community.

Keywords: classical Tajik-Persian literature, biographical material, works of classical poetry, Tajik prose writers, artistic value, characters, moments of life, biography, description of characters, adventures, moments of life.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сирочиддини Эмомалӣ – декани факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш.Душанбе, кӯчаи Буни Ҳисорак, бинои таълимии №10. Тел.: 907-65-38-38, E:mail: sirojiddin1975@mail.ru

Иброҳимова Саодатмо Зулфовна – муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи С.Носир,33. Тел.: 918-77-37-07, E:mail: ibraqimovasaodatmo@mail.ru

Сведения об авторах: Сироджиддин Эмомали – декан филологического факультета Национального университета Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Буни Ҳисорака, учебный корпус №10. Тел.: 907-65-38-38, E:mail: sirojiddin1975@mail.ru

Иброҳимова Саодатмо Зулфовна - старший преподаватель кафедры таджикского языка и документации в Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Носира, 33. Тел.: 918-77-37-07, E:mail: ibraqimovasaodatmo@mail.ru

Information about the authors: Sirojiddin Emomali – National University of Tajikistan, Dean of the Faculty of Philology. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Buni Hisorak Str., Educational Building №10. Tel.: (+992) 907-65-38-38, E-mail: sirojiddin1975@mail.ru

Ibrohimova Saodatmo Zulfovna – Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Senior teacher of the Tajik Language and documentation Department. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Str. 33, Tel.: (+992) 918-77-37-07, E-mail: ibraqimovasaodatmo@mail.ru

ТДУ: 008+769 (575.3)

ИНЪИНКОСИ УНСУРҲОИ ГӢШТИНИ МИЛЛӢ ДАР ДОСТОНИ «РУСТАМ ВА СӢХРОБ» АЗ «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ ВА МАҚОМИ ИН САНЪАТИ ҚАДИМАИ ВАРЗИШ ДАР ЗАМОН МУОСИР

Қурбонов Азиз

Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон

Гӯштин аз қадимтарин намудҳои варзиш дар Осиёи Марказӣ буда, таърихи тӯлонӣ ва аҳамияти муҳими иҷтимоӣ - фарҳангӣ дорад. Хусусан барои тоҷикон то ин асрҳо инчониб тимсоли варзиши суннатӣ ва ифодакунандаи расму русуми миллӣ доништа мешавад. Гӯштини миллӣ як навъи варзиши тамаддунофари халқи тоҷик буда, дар заминаи дурандешии ниёгон ва талошашон аз Наврӯз то Наврӯз ҳамчун қисми ҷудонашавандаи ҷашну маросимҳои баҳорӣ ба мо расидааст.

Аз қадимулайём гӯштин ба намоди варзиш миёни мардон мақоми хоса пайдо карда, дар ҳама давру замон қадру мартабаи он баланд буд.

Истилоҳи «куштӣ» аз китоби «Авасто» сарчашма гирифта, маънои миёнбанд, камарбанди махсуси зардуштиён, инчунин рамзи зӯрозмоии ду паҳлавон ифода ёфта, варзиши меросии миллии форсу тоҷик аст [5, с. 308].

«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ асари бузургҳаҷми эпикӣ-адабиест, ки матнҳои маълумоти муҳимми таърихӣ, ҷуғрофӣ ва этнографиро фарогир мебошад. Ин асари безавол ба болоравии сатҳи маърифат, ҷаҳонбинӣ, оламу одафаҳмии адабии чанд насли шоирону нависандагони Аврусиё таъсири худро расонидааст. «Шоҳнома» ҳамчун манбаи илҳомбахши беканор барои ҳунармандон, санъаткорон ва нависандагон ҳисоб

мешавад. Зеро захираи луғавии он аз ҳазорон ҳазор калимот иборатанд, ки то ба имрӯз аснияту мухтавои хешро гум накардаанд ва аҳамияти таърихиву забониро дорост. Дар ин шоҳкори ҷовидони адабиёти классикии форсу тоҷик, низ вожаи «кӯштӣ» ба маънои гӯштингирӣ ё гӯштин омадааст ва ин аз қадима будани он гувоҳӣ медиҳад.

Гӯштин калиди ҷангҳо бо муборизаҳои қаҳрамони паҳлавонон ва муноқишаҳои байни некиву бадӣ, дар достонҳои Фирдавсӣ, алалхусус дар асари машҳури ӯ достони «Рустам ва Сӯҳроб» тасвир шудааст. Гӯштин дар «Шоҳнома» аксар вақт бо тасвири рӯёрӯ ду қаҳрамони бузургро меоваронад, ки ҳар кадом аз онҳо бо неруҳои неки ё бадӣ мубориза мебаранд. Мухорибаҳо ҷасорат ва маҳорати шахсии ҷанговаронро нишон медиҳанд, ҳамчунин рамзҳои мубориза байни идеалҳои олии ҷаҳонишударо пазируфта, тарғиб месозанд.

Маъруфтарин мухорибаи фоҷиабори паҳлавонон дар «Шоҳнома» ин муқовимати Рустам ва Сӯҳроб аст, ки дар он Рустам нақши қаҳрамони асосӣ, ҷанговари музаффар, адолатпарвар, ки ҳимояи ватани худро ба дӯш гирифтааст, тавсиф гардидааст.

Дар байти 1147 достони «Рустам ва Сӯҳроб»-и ин шоҳасар, ки мероси бебаҳои маънавии бадеии тоҷикон маҳсуб меёбад ҷунин омадааст:

Ба гӯштӣ гирифтанд ниҳоданд сар,
Гирифтанд ҳар ду дуволи камар.

Ин мисраъҳо, лаҳзаи омодагӣ ба ҷанг, оғози мусобиҳави муборизаро инъикос мекунанд. Ибораи «ба гӯштӣ гирифтанд ниҳоданд сар»-ро ҳамчун ба мубориза ворид шудан маънидод карда метавонем, ки аз даст задан ба муқовимат шаҳодат медиҳад. Дар сатри дуюм - «гирифтанд ҳар ду дуволи камар» - шоир мушоҳидаомез амалеро тасвир менамояд, ки кӯшиши ҷисмонӣ ва эҳтимолан тайёрӣ пеш аз ҷарбу зарби дукасро нишон медиҳад, ки даъватест барои қувваозмоии ҷисмонӣ ва рӯҳонӣ.

Соҳибқалам дар байти 1089-ум тавре нигоштааст, ки:

Чу шерон ба гӯштӣ баровехтанд,
Зи танҳо ҳаю хун ҳаме рехтанд.

Гӯштин байни паҳлавонони аспсавора низ ҷой дошт, ки эҳтимол аввалин сарчашмаи бозии анъанавии бузкашӣ ҷоиз доништан лозим мебошад. Малакаю ҳунари нигоҳ доштани ҷисми худ дар болои зин, риояи мувозинат ва сарозер наафтидан аз болои зини асб, гузашта аз ин бо рақиб талаш варзидан ва ғолиб омадан дар ҷараёни мухорибаи тезтунд байни ҷанговарон арзиши воло ва афзалият дошт. Ҷолиб аст, ки дар мисраъҳои 1010-1014 ҷилди II-юми «Шоҳнома», ин гуфтаҳо исбот мешаванд:

Ба теғу ба тиру ба гурзу каманд,
Зи ҳар гунае озмудем чанд.

Саранҷом гуфтам, ки ман пеш аз ин
Басе гурдро баргирифтам зи зин.

Гирифтам дуволи камарбанди ӯй,
Бияфшордам саҳт пайванди ӯй.

Ҳаме хостам, к-аш зи зин барканам,
Чу дигар касонаш ба хок афканам.

Гар аз бод чунбон шавад кӯхсор,
Начунбад абар зин мар он номдор.

Муаллиф набарди ду паҳлавон-муҳорибаи миёни падару писарро аз ҷанг бо найзаю кӯтоҳнайза, шамшери хиндӣ, теғу гурз ба гӯштингирӣ даъват менамояд. Дар маҷмуъ, сатрҳо сахнаи эпикӣ ва драматикии муборизаро ба тасвир кашида, шиддат ва бераҳмӣ ва ногузирии ғолибияти якеро дар набард ифода карда, далели бебаҳси он аст, ки ҳарду ҷанговар то охири имкони ҷисму ҷони худ муборизаро идома мебахшанд.

Сатри охири устуворӣ ва пурқуввати рақибро (Сӯҳроб) таъкид мекунад. Шоир ӯро ба кӯҳе муқоиса кардааст, ки ҳатто аз шамоли шадид намечунбад. Муаллиф мақоми қаҳрамони ҳақиқии ӯро, ки ба осонӣ таслим намешавад, то охири матину устувор мубориза мебарад, бо маҳорати ба ҳудаш хос ба риштаи тасвир мекашад. Дар ҷангҳо ва гӯштини паҳлавонон, қавӣ нигоҳ доштани ҷисми худ болои зини асб нишокаи маҳорати баланди устувори ҷанговар аст. Чунин маҳорат имрӯз ҳам чун унсури муҳим дар вариши «Бузқашӣ» қобили ситоиш аст.

Вожа-калимаи «камарбанд» дар лаҳзаҳои гӯштингирӣ дар байтҳо ҷандинкарата дучор мешавад ва метавонем гуфт, ки камарбанд ашӯи ҳатмии зардуштиён, мардон ва паҳлавонон ҳисоб мешуд. Маънои якуми «кӯштӣ» гӯштингирӣ бошад, маънои дуюм миёнбанди махсуси зардуштиён аст [5, с.308]. Камарбанд, миёнбанди ҳозира мардонро аз ин лиҳоз метавонем унсури қадимаи аз даври зардуштӣ то ба замони мо расида, бидонем. Гӯштини камарбандӣ як равияи дигари кӯштӣ мебошад, ки бо баъзе шартҳои фарқкунанда дар шимоли Тоҷикистон ва минтақаҳои ҳозираи Ўзбекистону Қирғистон паҳн шуда боқиву пайдор мондааст.

Дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон гуштингирӣ бо лаҳзаҳои гуногун номгӯӣ мешавад, кошти паҳлавонӣ (услуби «Зурхано» - ин услуб умумӣ дар ҷомеаи Эрон), чуха ё бачуха (ноҳияи Хуросон), чек-чишт (ноҳияи Мозандарон), гиле-мардӣ (ноҳияҳои Гилон, Мозандарон ва Голестон), лучо (ноҳияи Мозандарон), кӯраш (ноҳияи Голестон), камарӣ (ноҳияи Озарбайҷон), бағал-ба-бағал (ноҳияи Газвин), зуран-патуле (ноҳияи Курдистон), қач-гардан (ноҳияҳои Систон ва Белуҷистон), зери-бағал (ноҳияҳои Курдистон ва Керманшоҳ), ҷанг (ноҳияҳои Луристон ва Чаҳор Маҳал ва Бахтиярӣ), мағли (ноҳияи Чаҳор Маҳал ва Бахтиярӣ), лорӣ (ноҳияи Луристон), дастаи-бағал (ноҳияи Форс), лашкарқешӣ (ноҳияи Йезд), камарбандӣ (ноҳияи Исфохон) ва кавирӣ (ноҳияи Кирмон) [11].

Ин гуногунрангии номгузори гӯштин бори дигар собит месазад, ки новобаста аз усулҳои фарқияткунанда аз даврони қадим мардуми ориёӣ бо мақсади муҳофизат ва идомаи урфу одат, дар айёми ҷашни наврӯз ба машқҳои ҷисмонӣ машғул буданд.

А. Фирдавсӣ аз забони Рустам ба Сӯҳроб дар байти 1100 қоидаҳои гӯштинро ҳамчун хусусияти оинӣ ва ороиши динӣ муаррифӣ менамояд:

Дигаргуна ин бошад оини мо,
Ҷуз ин бошад ороиши дини мо.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки қоидаҳои мусобиқаи гӯштин низ дар он замон хусусиятҳои худро доштаанд, дигаргуна будани қоидаҳо вобаста ба минтақа, дин, расму оин, ҳифзи хотираи таърихӣ чун мероси насл ба назар мерасад. Ҳамин тавр, шоир эътиқоду ифтихор ва эҳтиромро нисбат ба анъана ва урфу одатҳо равшану қобили тасаввур ифода кардааст. Дар ин раванд, махсусияти фарқкунандаи фарҳангиро таъкид

намуда, ҳамзамон ба аҳаммияти ҳифзи хувияти фарҳангӣ ва таҳаммулпазирӣ ишора мешавад.

Китоби «Шоҳнома» баҳри ба хонандагон як сабақи чаззобу ибратомӯзи таърихӣ дар мавзуи ватандӯстӣ, шарафу садоқат, дӯстию рафоқат, маҳорати варзишӣ солимии ҷисму руҳ мебошад. Ба ақидаи мо бузургии Фирдавсӣ дар он аст, ки сабаби куштори Сӯҳробро аз ҷониби Рустам, ин фиребу найранг ва риоя накардани қоидаҳои гӯштингӣ ҳисобидаст, ки дар натиҷа ба ғавти писараш овардааст.

Дар ҳолате, ки шахс ҳадафҳои худро аз расму оин ва анъанаҳо волотар меҳисобад, ҳатман шикаст мебинад, гар ҷӣ голиб ҳам омада бошад. Фирдавсӣ тавассути ин асари безаволи ба мо хеле барҷаста нишон медиҳад, ки ҳаёт пур аз ғоча, пушаймонӣ ва муборизаҳои ҷисмониву ахлоқӣ буда, дар зиндагӣ бояд ба арзишҳои инсонӣ таъҷиб кард. «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ба ин эълонияи бузурги таърихӣ, фарҳангӣ ва ахлоқӣ арҷ гузоштааст.

Баъд аз пароканда шудани давлати Шуравӣ бо идеологияи коммунистӣ, ба табақаҳо ҷудо шудани аҳоли, ҳадафҳои худро ҳамаҷун зумрае, гумроҳию ҷоҳили ва ҳокимиятҳои сабаби асосии ҷанги шаҳрвандӣ шуд. Дарсҳои ибратангези дар «Шоҳнома» таҷассум ёфта бо хушдорҳои зикршуда ба эътибор гирифта нашуд. Бародар бо бародар, писар бо падар зидди ҳамдигар хеста гиребонгир ганштанд.

Ин нуқтаро тайи даҳсолаҳо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гаштаву баргашта таъкид месозанд.

Эҳёи мероси аҷдодию фарҳангӣ дар сиёсати хирадмандонаи Сарвари давлат зери диққати ҷиддӣ гирифта шуд. Ҷашни «Наврӯз» - мероси фарҳанги ориёӣ эътироф шуда, мақоми байналмилалӣ пайдо кард ва ба шаҳрвандон рӯзҳои истироҳатии иловагӣ эълон гардида, ба ҷаҳониён низ муаррифӣ шуд.

Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо Федератсияи гӯштини миллӣ барои рушд ва ривоҷи ин намуди варзиш якҷанд қоидаҳои навро қабул намуд. Аввалан барои қувваозмоӣ вақти муайян ҷудо шуд, пас либоси ягонаи варзишӣ аз рангҳои Парчами миллӣ интихоб гашт, ки ба раванги ин намуди варзиш таъсири ҷиддӣ гузошт. Ин навагонӣ боиси афзудани мусобиқаҳо аз сатҳи маҳаллӣ то сатҳи ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ ва ҷалби наврасону ҷавонон ба гӯшти гардиданд.

Бо мақсади варзиши суннатии миллати тоҷикро дар сатҳи байналмилалӣ муаррифӣ намудан, аз ҷониби Раёсати адлия ва қорҳои дохилии кишвари Шветсария, 17 июни соли 2022, ба «Гӯштингирӣ» шаҳодатномаи мақоми байналмилалӣ шудани он тақдим гардид [9].

Рӯзҳои 27-29 августи соли 2024 санаҳои таърихфаромушнашаванда барои варзиши тоҷик, варзишгарон ва тамоми муҳлисони гӯштини миллӣ ҳисоб мешавад, зеро дар ин рӯзҳо нахустин Чемпионати ҷаҳон дар риштаи гӯштингирӣ дар шаҳри Душанбе баргузор гардид.

«Ғояҳои гуманистии бозиҳои варзишӣ аз марзи як давлат, фаротар рафта, ҳоло ба тамоми ҷаҳон роҳ ёфта, ҳама ба қонун итоат мекунанд. Доварарон барои тамоми миллатҳо як забон доранд, яъне забони «варзишӣ» [4, с.25].

Фармоишҳои доварон бо забони тоҷикӣ ба варзишгарон расонида мешавад, ки ин таъсири худро мегузорад. Фарҳанги тоҷикӣ таъсири назаррасе ба гӯштингирӣ на танҳо тавассути забон, балки тавассути арзишҳо, меъёрҳои фалсафие, ки дар «Шоҳнома» тасвир шудааст, ба нашъунамои ин намуди варзиш заминаҳои мустақам ба вуҷуд меорад. Маҳз унсурҳои миллии тоҷикӣ ба ташаккули шахсияти варзишгарон

таъсир намуда, ба густариш ва эҳтироми фарҳанги тоҷикӣ дар саросари ҷаҳон мусоидат мекунад.

Сиёсати ба ҷавонон нигарондаи Ҳукумати кишвар ба шарофати ибтикороти Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон омили ривочу равнақи варзиши тоҷик шуд. Шароитҳои хубро ба варзишгарон фароҳам овард ва моёи ифтихор ва боиси болобардори Парчами миллӣ дар арсаи ҷаҳонӣ аз ҷониби варзишгарон гашт.

Адабиёт

1. Варзиш – соҳаи мавриди назари Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон [Матн]. – Душанбе: Бухоро, 2017. – 192 с.
2. Раҳмон, Э. Варзиш қосиди сулҳу дӯстӣ [Матн]. – Душанбе: Ҳочи Ҳасан, 2010. – 136 с.
3. Раҷабов, А.М. Варзиши миллии тоҷикон – гӯштин [Матн]. – Душанбе, 1999. – 112 с.
4. Сафаров, Ш.А. Бозиҳои миллӣ ҳамчун тамаддуни халқи тоҷик [Матн]. – Душанбе: Матбуот, 2011. – 328 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ [Матн] / зери назари М.Ш. Шукурова, В.А. Капранова, Р. Ҳошима, Н.А. Маъсумӣ. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – Ҷ. 2. – 948 с.
6. Фирдавсӣ, А. Шохнома. Чопи дувум [Матн]. – Душанбе: Адиб. – 2019. – 480 с.
7. Фирдавсӣ, А. Шохнома. Иборат аз нӯҳ ҷилд [Матн] / таҳияи К. Айни, З. Аҳрорӣ, Б. Сирус. – Душанбе: Адиб, 1987. – Ҷ. 2. – 320 с.
8. Шива, О. Поэма «Шахнаме» Фирдоуси как источник по изучению этногеографии, истории и культуры ираноязычных народов [Текст]: автореф. дис... канд. ист. наук: 07. 00. 09 / Омид Шива. – Душанбе, 2013. – 23 с.

9. Гӯштини миллӣ ҳамрадифи номи миллат аст [Матн] [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://varzishstv.tj/tj/news/g-shtini-mill-amradifi-nomi-millat-ast/>
10. Миёнбанд ба марди тоҷик чӣ лозим буд? [Матн] [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://your.tj/tj/mijonband-ba-mardi-to-ik-ch-lozim-bud/>
11. Tajik History // ARYANS [Матн] [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://vk.com/wall-107364557_55570

ИНЪИНКОСИ УНСУРҲОИ ГӢШТИНИ МИЛЛӢ ДАР ДОСТОНИ «РУСТАМ ВА СӢХРОБ» АЗ «ШОХНОМА»-И АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ ВА МАҚОМИ ИН САНЪАТИ ҚАДИМАИ ВАРЗИШ ДАР ЗАМОН МУОСИР

Дар мақола таърих ва фарҳанги гӯштингирӣ, ки як навъи варзиш дар Осиёи Марказӣ ва баҳусус кишвари Тоҷикистон бар асоси маъҳази камназири адабӣ, ки гузаштаи ҳазорсоларо дорост, баррасӣ мешавад. Муҳокима оид ба хувияти фарҳангӣ ва аҳаммияти маънавии гӯштингирӣ дар асари классикии «Шохнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ дар мисоли достони «Рустам ва Сӯҳроб» таҳлил шуда, гӯштингирӣ ҳамчун воситаи интиқоли арзишҳои фарҳангӣ ва таъсири он ба анъана, ҳаёти иҷтимоӣ, аз ҷумла эҳёи таваҷҷуҳ ба гӯштини миллӣ баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва нақши он дар раванди фарҳанги муосир зикр шудааст. Дар раванди таҳлили достони «Шохнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ гӯштингирӣ ҳамчун калиди эпикӣ намоёнгарии муборизаи байни қаҳрамонон – Рустам ва Сӯҳроб ҳулоса шуда, анъанаҳои муҳорибаи ҷанговарони қадим ва дарду ранҷҳои вобаста ба тазоду даргирии одамонро тасвир

мекунад, ки таъсири худро ба та{аммулгароии чомеаи имрӯза расонидааст. Мақолаи мазкур бо таҳлили серпахлу ва истифода аз сарчашмаҳои адабии «Шоҳнома» нақши гӯштини миллиро дар ташаккули хувияти фарҳангӣ падидор намуда, зарурати саривактии эҳё ва гиromидошти ин варзиши қадимаро дар замони муосир таъкид месозад.

Калидвожаҳо: гӯштингирӣ, гӯштини миллӣ, анъанаҳои миллӣ, Шоҳнома, варзиши суннатӣ, чашну маросимҳо, қахрамон, камарбарнд, урфу одат, Рустам ва Сӯҳроб, Наврӯз.

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БОРЬБЫ «ГУШТИН» В СКАЗАНИИ «РУСТАМ И СУХРАБ» ПОЭМЫ «ШАХНАМЕ» АБУЛКАСИМА ФИРДОУСИ И ЕЁ СТАТУС В СОВРЕМЕННОСТИ

В статье рассматриваются история и культура национальной борьбы «Гуштин», как популярный вид спорта в Центральной Азии, в особенности Республике Таджикистане. Анализируется вопрос культурной идентичности и духовного значения традиционной спортивной борьбы в классическом произведении «Шахнаме» Абулқасима Фирдоуси в поэме «Рустам и Сухраб», где борьба рассматривается как средство передачи культурных ценностей и её влияние на традиции, общественную жизнь, включая возрождение интереса к национальной борьбе после распада Советского Союза и её роль в современном культурном процессе. В процессе анализа исследования «Шахнаме» борьба описывается как ключевой эпический элемент в борцовских схватках между героями - Рустамом и Сухрабом, иллюстрирующий традиции древних воинов, которые нашли отражение и в современном мышлении. В статье проводится разносторонний анализ с использованием литературных источников, где «Шахнаме» раскрывает роль национальной борьбы в становлении культурной идентичности и подчёркивается своевременное возрождение и почитания этого древнего вида спорта в наше время.

Ключевые слова: борьба, национальная борьба, национальные традиции, Шахнаме, традиционный спорт, праздники и обряды, герой, пояс, традиции, Рустам и Сухраб, Навруз.

THE REFLECTION OF THE NATIONAL WRESTLING “GUSHTIN” IN THE TALE OF “RUSTAM AND SUHROB” FROM THE EPIC POEM “SHAHNAMEH” BY ABULQASEM FERDOVSI AND THE STATUS OF THIS ANCIENT SPORT NOWADAYS

This article examines the history and culture of the national wrestling “Gushtin” as a sport in Central Asia, particularly in the Republic of Tajikistan. It examines the cultural identity and spiritual significance of traditional wrestling as portrayed in the classic work “Shahnameh” by Abulqasim Ferdovsi, specifically in the epic of “Rustam and Suhrob”, where wrestling is viewed as a means of transmitting cultural values and its impact on traditions and public life. The article also highlights the resurgence of interest in national wrestling after the dissolution of the Soviet Union and its role in contemporary cultural processes. Through the analysis of “Shahnameh”, wrestling is described as a key epic element in the confrontation between the heroes Rustam and Suhrob, illustrating the traditions of ancient warriors that have continued to resonate in modern consciousness. The article presents a comprehensive analysis utilizing literary sources, in which the “Shahnameh” elucidates the role of national

wrestling in the formation of cultural identity and underscores the timely revival and reverence of this ancient sport in our contemporary era.

Keywords: wrestling, national wrestling, national traditions, Shahnameh, traditional sport, rituals, belt, hero, traditions, Rustam and Suhrob, Navruz.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азиз Курбонов – унвонҷӯи Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон, мутахассиси пешбари Дастгоҳи марказии Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 34 тел.: (+992) 919-52-88-83; 221-16-82. E-mail: azizxxx@mail.ru

Сведения об авторе: Курбонов Азиз – соискатель Российской-Таджикский (Славянский) университет, ведущий специалист Центрального аппарата Министерства культуры Республики Таджикистан. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 34, тел.: (+992) 919-52-88-83, 22189-76. E-mail: azizxxx@mail.ru

Information about the author: Kurbonov Aziz – candidate of Russian-Tajik (Slavonic) University, leading specialist at the Central Office of the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 34, Tel.: (+992) 919-52-88-83; 221-16-82. E-mail: azizxxx@mail.ru

ТДУ 32+316:9 (575.16)

ВАЗӢИ СИЁСӢ ВА ИҶТИМОӢИ БУХОРОӢИ ШАРҚӢИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОӢИ АСРИ XX АЗ ДИДГОӢИ МУҲАҚҚИҚОНИ ВАТАНӢИ ВА ХОРИҶӢИ (ТАҲЛИЛИ ҚИЁСӢ – ТАЪРИХӢИ)

Давлатзода Фотима Саймаруф
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

То асрҳои XIX – XX амрони Бухоро пайваста бо баҳонаҳои зиёд ба бекигарии Шаҳрисабз, лашкар мекашиданд. Дар таърихи Бухоро ҳазорон саҳифа ба мавзуи ҳучум ба бекигарии Ҳисор ва дигар мулкҳои Бухорои Шарқӣ мавҷуд мебошад. Амрони Бухоро садҳо маротиба лашкар чамъ карда ва бо хонҳои дигар минтақаҳо аз қабилҳои хонҳои Балхӣ забон як карда ба сарзамини Ҳисор ҳучум мекарданд. Аммо ин лашкаркашиҳои пай дар пайи амрони Бухоро ба ин сарзаминҳои таърихӣ аз ҷумла ба бекигарии Ҳисор дар бисёр маврид бе натиҷа монда, амрони Бухоро аз ин мулкҳо шармандавор бармегаштанд. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX Бухорои Шарқӣ дар як вазъи номувофиқ ва ноговори иҷтимоӣ сиёсӣ қарор гирифт. Зеро баъд аз он, ки дар ҷараёни забткориҳои таърихӣ дар солҳои 60-уми асри XIX давлати Русия як силсила минтақаҳои Осиёи Миёнаро забт карда, хониғарии Бухоро, ки аз дохил фуру рафта буд ниммустамликаӣ худ менамояд. Ҳамин тавр қариб тамоми сарзамини Бухоро ба зери таъсири русҳо мебарояд. Дар ҳоле, ки дар тули солҳои зиёд Аморати Бухоро минтақаҳои Бухорои Шарқиро ба тобеияти худ дароварда наметавонист, ҳамзамон дар миёнаҳои асри XIX ихтилофоту душманӣ дар байни амрони Бухоро ва бекҳои Ҳисор ба авҷи аълои худ мерасад. Аморати Бухоро кушиш ба харҷ меод то, ки бо ёрии давлати Русия тамоми минтақаҳои Бухорои Шарқиро аз Ҳисор сар карда, то бекиғариҳои мустақили Кӯлоб, Дарвоз, Балҷувон, Қўрғонтеппаю Қаротегин ба зери итлоати худ дарорад ва дар ин роҳ муваффақ низ мешавад.

Дар ин бора муҳаққиқи шинохтаи хориҷӣ Д.Н. Логофет дар асари худ “Кишвари беҳуқуқӣ” чунин зикр карда аст: “Мирони Ҳисор ҳамеша кушиш мекарданд, ки аз Бухоро беш гузаранд. Ин ҳолат то он замоне идома мекунад, ки Амири Бухоро дар зери Ҳисорро сарнагун мекунад. Баъд аз ин воқеаи мудҳиш Ҳисор мавҷудияти мустақилонаи худро аз даст дода, ба зери тобеъияти Аморати Бухоро мебарояд ва ба яке аз музофотҳои он табдил меёбад. Мардуми Ҳисор ин вазъиятро қабул накарда, якҷанд маротиба исёнҳои хунин бардоштанд. Ҳукумати Бухоро бошад, бо ёрии русҳо ин исёнҳоро бо бераҳмии махсус паҳш мекунад. Барои ин шуру ошубҳо ва ин исёнҳоро паҳш кардан аморати Бухоро зарур меояд, ки дар Бухорои Шарқӣ аз хун дарёҳо чорӣ намояд” [10, с. 18].

Ин гуфтаҳои Д.Н. Логофет шаҳодат аз вазъи номувофиқ ва номусоиди охири асри XIX ва ибтидои асри XX медиҳад. Вақте Амири Бухоро огоҳ мешаванд, ки Ҳисор аз тарафи дигар миригарҳои Бухорои Шарқӣ ба монанди Кӯлоб, Балҷувон, Қаротегин ва Бадахшон дастгирӣ меёбад ҳарчи тезтар нақшаи аз сари қудрат дур намудани мирҳои Бухорои Шарқиро тарҳрезӣ мекунад. Баъзе минтақаҳо бо ёрии яроқи аслиҳа ва баъзе минтақаҳои дигари Бухорои Шарқиро ба воситаи ришвадиҳӣ ҳарида гирифтани мансабдорон дар як мудати бениҳоят кӯтоҳ зертобеи худ гардонидаст [10, с. 293]. Ҳамчунин вобаста ба ин масъала Д.Н. Логофет қайд кардааст, ки тақрибан дар давоми даҳ сол тамоми бекигарҳои Бухорои Шарқиро Аморати Бухоро ба зери тобеъияти худ даровардааст.

Ба ҷойҳои мирҳои авлодии ин минтақаҳо, дар ҳама шахрҳо одамони Амир таъин карда шуданд, ки онҳо ба Амири Бухоро бе чуну чаро итоат мекарданд. Амир яке аз шахсиятҳои қавиירוа соҳибтаҷриба ва бочуръат писари амаки худ Остонақулро беки Ҳисор таъин мекунад ва дар айни ҳол ӯро бо унвони баланди қушбегӣ сарфароз мегардонад [10, с. 294]. Дар ин бора академик А. Мухторов дар яке аз асарҳои таърихӣ худ “Таърихи Ҳисор” маълумот додааст: “Остонақул қушбегӣ яке аз ҳокимони маъруф ва номвари мулки Ҳисор мебошад. Остонақул қушбеги ба вилояти Ҳисори Шодмон ҳоким ва фармонфармо буда, то ақсои мамолики Дарвозу Кӯлоб ва Қаротегин дар тахти идораи ӯ буда, дар коргоҳи салтанат ва дарбори подшоҳӣ аз ӯ бузургтаре дар умуроти хориҷа набуд” [11, с. 189].

Д.Н. Логофет ба ин минтақаҳои таърихӣ бе восита сафар карда аз вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии ин минтақаҳо аз наздик шинос шуда, фикру ақидаҳои худро ба таври объективӣ доир ба ин минтақаҳо баён кардааст. Дар вақти сафар ба мулки Ҳисор ҳатто аз зиндонҳои ин мулк дидан карда, вазъияти муташаничи зиндонҳо ва зиндонӣро дида чунин шарҳ додааст: “Ба қавли худ ҳукумати Бухоро дар зиндонҳояш бо талаби Вазорати корҳои хориҷии мо ислоҳот гузаронидааст. Аз ин бар меояд, ки ин ҳама ҳақиқати ҳол набуда, чи тавре Қушбегии Ҳисор худаш иқрор шуд дар ҳама ҳолат ба тарзи кӯҳна умр ба сар бурдааст” [10, с. 300-301]. Тобистонҳо ин мулк бе одам мешавад зеро қаторкӯҳҳои барфпӯш боис гаштаанд, ки дар ин мавзъ тамоми баҳору тобистон борон меборад. Гармӣ ва намнокии зиёд ҳавои вазнинро ба вучуд меорад. Ин омил сабаб мегардад ба инкишофи бемории вараҷа. Аз ҳад зиёд будани ҳашаротҳои зарарсон боиси насабзидани қариб ҳама гуна растаниҳо мегарданд. Дар мулки Ҳисор танҳо шолӣ ва гандум нағз мерӯяд, ки дар тамоми хонигарӣ ҳамто надорад. Аммо ин боиси некӯахлоқии мардум шуда наметавонад, зеро вучуд надоштани роҳи алоқа сабабгори содирот нагардидани ғаллаи зиёд аз кишвар мегардад.

Дар бораи яке аз минтақаҳои дигари Бухорои Шарқӣ шаҳри Қўрғонтеппа Логофет на он қадар маълумоти фаровон додааст, зеро ин шахр тамоман хурд буда мавқеҳои таърихӣ тўлонидоштаи зиёде надорад. Бо ҳамин сабаб Логофет аз ин шахр

гузар кардаасту халос. Дар он замонҳо шаҳри Қўрғонтеппа ба як деҳаи хурдакак монанд будааст. Сабаби шаҳр ном гирифтани ин мулк аз он иборат аст, ки дар ин ҷо бек зиндагӣ мекунад. Баъди аз якчанд мавзёҳои таърихи дидан кардани Д.Н. Логофет ба яке аз мулкҳои дигари Бухорои Шарқӣ Балҷувон мерасад. Дар ин минтақа масҷидҳои навро мушоҳида мекунад, ки деворҳои онҳо аз гил сохта шудаанд. Мавсуф қайд мекунад, ки ҳарчанд вақти намоз буд, аммо дар масҷид касе ба назар намерасид. Аз рӯйи масҷидҳои зиёд дар шаҳри Балҷувон чунин ба назар мерасид, ки мардуми ин мулк аслан диндору намозхонанд, аммо дар асл ин тавр набудааст [10, с. 324]. Ӯ аз рӯйи нақлу ривоятҳо чунин мисол меорад, ки ўзбекҳои ин мулк масҷид барои намозгузорӣ танҳо ба хоители маблағ гирифтани ҳозир мешудаанд. Амир фармон кардааст, ҳар нафаре ба масҷид барои намозгузорӣ меравад як танга дода шавад. Аз ҳамин хотир мардуми ўзбек ба масҷид барои намозгузорӣ мераванд. Аз ин амал амир ҳамчун мусалмони ҳақиқӣ ва сархатиб бисёр хурсанд буданд, зеро масҷидҳо пур аз намозгузoron мешуданд. Хазинаяи хон бошад дар натиҷаи ба намозгузoron тақсим кардани танга, ҳолӣ шудан мегирифт [10, с. 325]. Дар ин мулк аз бозорҳо низ дидан мекунад ва аз урфу одатҳои аҷдодони гузаштаи ин мулкҳо оғай пайдо мекунад. Баъдан боз аз дигар мулкҳои Бухорои Шарқӣ Қаротегин ва Дарвоз низ дидан кардааст. Ҳокимони ин сарзамин бо Дарвоз, Кўлоб ва Балҷувон ҷангҳои ҳамешагӣ мебуданд. Ҷангу ҷидолҳо бо мулкҳои ҳамсоя бе танаффус идома дошт, танҳо соли 1870 баъди ба Бухоро ҳамроҳ шудани Қаротегин ин ҷангу мунозираҳои ҷандинасра хотима пайдо кард. Билохира мардуми ин минтақа имкон пайдо мекунанд то дар шароити осоишта ба заминдорӣ ва чорводорӣ машғул шаванд. Логофет қайд мекунад, ки Қаротегин дар соҳаи тиҷорат яке аз мулкҳои пешрафта ба шумор меравад. Ҳамаи мардуми ин минтақа бо замин таъмин мебошанд. То охири асри XIX Дарвоз бо мамолики ҳамсояи худ ҷангҳои хуниро пушти сар намудааст, ки ин ҳама барои ҳудуд ва боигарӣ буд. Рўзгори мардуми ин мулк дар қиёс бо дигар минтақаҳои Бухоро тафовути зиёде дошт [10, с. 379].

Д.Н. Логофет ҳар он чи, ки дар бораи Бухорои Шарқӣ аз ҷумла Ҳисор, Қўрғонтеппа, Балҷувон, Қаротегин ва Дарвоз дар осори худ овардааст, ҳама аз дидаҳо ва мушоҳидаҳои худӣ ӯ ба шумор меравад. Муаллиф ба аксарияти минтақаҳои аморати Бухоро аз ҷумла Бухорои Шарқӣ сафар намуда, аз вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ин минтақаҳо аз наздик ошноӣ пайдо намуда аст. Логофет дар ин асари худ оид ба он, ки амири Бухоро чи гуна минтақаҳои Бухорои Шарқиро забт карда ба зери тасарруфи худ даровардааст, ҳамроҳ кардани мулкҳои Бухорои Шарқӣ ба аморати Бухоро бо ёрии рўсҳо ки боиси сар задани шуришу исёнҳои даҳшатангезе дар байни мардуми ин минтақаҳо гардида, боз дар бораи он, ки мардуми ин минтақа чигуна аз набудани роҳҳои алоқа бо сарзамини ҳамсояҳои худ танқисӣ мекашиданд маълумоти фаровон додааст.

Аҳмади Дониш низ фаъолияти хилофи манфиати раъият пеша кардани амирони Бухоро дар китоби худ “Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития” [6] воқеабинона тасвир кардааст.

Дар бораи он, ки Бухорои Шарқӣ чи гуна бо ёрии рўсҳо ба зери иттиботи аморати Бухоро даромадааст ва дар бораи вазъияти иҷтимоӣ сиёсии ин минтақаҳо академик Б. Ғафуров низ маълумотҳои зиёде додааст: “Ҳукумати амирии Бухоро дар натиҷаи ҷангҳои бо Русия бурдаи худ то андозае заиф гардида буд, ки на фақат аз уҳдаи ором кардани мамлакат намебаромад, балки аксарияти гуша ва канори мамлакат аз аморати Бухоро рӯ гардонида буданд. Вилоятҳои кўхистони Қаротегину Дарвоз аз пеши худ кор мекардагӣ шуданд. Дар водии Кўлоб бошад ҳукуматдорон худро мустақил элон намуданд. Аз ин ҷост, ки амир Музаффар аз ҳукумати подшоҳии Русия кўмак мехоҳад. Ин хоҳиши амири Бухоро ҳукумати подшоҳии Русия дарҳол қабул намуда, ба ин

тариқа амири Бухоро аввалан Шеробод, водии Ҳисор, Кӯлоб, Балчувон ва дар солҳои ҳаштодуми асри XIX Қаротегин ва Дарвозро забт намудааст” [10, с. 364 - 365].

Дар бораи вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии қисматҳои Бухорои Шарқии охири асри XIX ва ибтидои асри XX донишманди дигари шинохтаи рус А. Шишов дар китоби “Тоҷикон”-и худ ба таври зайл маълумот додааст: “дар ин сарзамин тоҷикон бо ўзбекҳо чунон омехтаанд, ки дар байни онҳо фарқ гузоштан ё онҳоро аз ҳам ҷудо кардан аз имкон берун аст. Читавре, ки дар дигар минтақаҳо ба монанди Сир ва Зарафшон ўзбекҳо аҳолии муқими тоҷиконро ба кӯҳҳо танг карданд, дар мулки Ҳисор бошад, низ тоҷикон дар деҳаҳои дурдасти кӯҳистон маскун гардида, тозагии хунии худро нигоҳ доштанд. Кишвари Ҳисор дар поёноби дарёи Вахш ҷойгир шуда, аз ҷумла қисмати шимолӣ он Ҳисор, қисмати ҷанубии он Қубодиён ва қисмати шарқияш бошад Кӯлоб номида шудааст. Нисбатан дар пастию ҳамвориҳо воқеъ будани ин кишвар, он боду ҳавои муътадил дошта, серобӣ ва гармию ҳосилхезӣ кишвари Ҳисорро ба яке аз минтақаҳои муҳимтарини қисматҳои Бухоро табдил додааст” [3, с. 15]. Мулки Ҳисор яке аз минтақаҳои ба шумор меравад, ки дар ин сарзамин тамоми дарахтони мевадихандаи Осиёи Марказӣ мерӯянд, ва дар ин кишвар ҳосили ғалла низ хеле хуб мебошад, олами ҳайвоноту набототи хело ҳам ғанӣ дошта, намак ва дигар маҳсулотҳо низ истеҳсол карда мешаванд.

Қобили қайд мебошад, ки аз ин сарчашмаи таърихӣ дар бораи сарзамини аҷдодии тоҷикон, мавқеи ҷойгиршавии ҳар як шаҳру деҳоти он, боду ҳаво, иқлим, олами набототу ҳайвонот, инчунин оид ба шаҳрҳои бузурги ин сарзамин аз қабилӣ Ҳисори Шодмон, Қаротегину Дарвоз маълумотҳои фаровоне ба даст овардан мумкин аст. Ҳатто дар баробари ин, муаллиф дар бораи пайдоиши ҷиҳатҳои зоҳирии мардуми ин минтақаҳо, сару либос, дину оин, ахлоқу одоб, ҷашну маросимҳои миллию мардумии ин сарзамин маълумотҳои зиёде ба қалам додааст.

Қисмати ҷанубу шарқии хониғарии Бухороро бошад мамлақати кӯҳии Қаротегин ташкил медиҳад. Чи гунае, ки А. Шишов қайд кардаанд “Қаротегин мамлақати зебои дорои кӯҳҳои осмонбӯс, пириҳо ва шаршараҳо мебошад, ки бо Бухорои Шарқӣ бо бекиғарии Ҳисор ва бекиғарии Дарвоз ҳамсарҳад мебошад. Қаротегин чун мамлақати кӯҳие ба ҷашм мерасад, ки дар шимолу шарқ ва ҷанубу ғарб бо дарёи Сурхоб бурида шудааст” [15, с. 16]. Хулоса ин минтақа аз тариқи роҳҳои ағба ба мулкҳои Фарғона ва бекиғарии Дарвоз алоқа доранд, ки ҳамин низ дар фасли зимистон хангоми барфу боронҳои пуршидат касногузар мешавад. Боду ҳавои ин сарзамин чи тавре А. Шишов қайд намудаанд муътадилу форам буда, зимистони дароз ва саҳт дошта, барфи зиёд меборад, аммо тобистонаш гарм на зиёда аз ду моҳ давом меёбад. Аҳолии тоҷикони муқимии ин минтақа қариб 50 ҳаз. нафарро ташкил медиҳад, ки дар қисмати ғарбии ин сарзамин умр ба сар мебаранд. Тоҷикони ғалҷаи ин минтақа ҳарчанд расман ба дини ислом имон оварда бошанд ҳам, аммо урфу одат ва маънавияти қадимаи худро низ нигоҳ доштаанд, ки онҳо аз даврони зардуштии шаҳодат медиҳанд.

Мардуми кӯҳистони минтақаи Қаротегин хело ҳам хунарманданд. Онҳо аксар вақт аз кӯҳҳои худ намаки сангӣ истеҳсол мекунанд, аз дарёчаҳо тилло мешуянд, ба матоъбофию оҳангарӣ шуғл меварзиданд. Дар баробари ин ба тичорат низ машғул буданду ба минтақаҳои гирду атрофи худ аз қабилӣ Қуқанд, Бухоро, Қошғар савдою додугирифтҳо низ мекарданд. Тамоми мардуми минтақаи Қаротегин соҳиби як порчагӣ замин буданд, аммо аз сабабе, ки ин ҳама меҳнату талоши онҳо барои харҷи маводи ғизоӣ басанда набуданаш онҳо намехостанд, ки тамоми умри худро дар ин заминҳо сарф кунанд, аз ин лиҳоз ҷавонон ба таври оммавӣ ба минтақаҳои дигари аморати Бухоро барои мардикорӣ мерафтанд. Аз ин бар меояд, ки минтақаҳои ҳамсоии ин

сарзамин, ки танқисӣ аз қувваҳои корӣ мекашиданд ин ҳолати мардуми Қаротегин барои онҳо бисёр ҳам манфиатовар буд.

Қисмати дигари Бухорои Шарқӣ ин бекигарию Дарвоз мебошад, ки ин сарзамин аз шимол бо Қаротегин ва дар шарқ бо Помир, дар ҷануб бо заминҳои афғонҳо (Бадахшони Афғонистон) инчунин дар ғарб бошад, бо бекигариҳои Балҷувону Кӯлоб мепайвандад. Ин сарзамин аз лиҳози ҷуғрофӣ ноҳамвор буда, пайроҳаҳои танги душворгузар доштааст. Аҳолии ин минтақа ба заминдорӣ ва чорводорӣ машғул буда, табиати номусоиди ин сарзамин ба аҳолиаш ҳосили хеле кам медиҳад, чи гунае, ки А. Шишов қайд кардаанд: “Кӯҳҳои ин ҷо баланд, қулладору серхарсанг буда, бо барфҳои доимӣ ва пирахҳо пӯшонида шудаанд. Дарахтону буттаҳо кам ба назар мерасанд, аз алафзорҳо бошад, хеле бой аст ва чарогоҳҳои хуб дорад. Иқлимаш хеле саҳт аст: дар ин ҷо бодҳои шадиду қаҳратун мевзад ва тӯфонҳо ба амал меояд. Тобистонаш хело ҳам гарм мебошад” [15, с. 18].

Аз таҳлилҳо маълум гардид, ки машғулияти асосии мардуми минтақаи Дарвоз шикори ҳайвонҳои гуногун ба монанди хирс, рӯбоҳ, бузҳои ваҳшии кӯҳӣ ва гайраҳо будааст. То охири асри XIX вақте, ки Дарвоз ба ҳайати аморати Бухоро дохил нагардида буд, онро “шоҳон”-и маҳаллӣ идора мекарданд вақте, ки Дарвоз бо ёрии русҳо ба ҳайати аморати Бухоро соли 1878 дохил карда шуд, онро бекҳо, ки дар Қалъаи Хумб менишастанд, идора мекарданд. Аҳолии ин сарзамин низ ба монанди Қаротегин дини исломро қайҳо боз пазируфта будаанд, аммо он урфу одатҳо ва он анъанасҳо, ки аз дини маздай боқӣ монда буд хуб нигоҳдорӣ кардаанд.

Дар соли 1895 як қисмати сарзамини Дарвоз, ки дар тарафи чапи дарёи Панҷ воқеъ гардидааст, мувофиқи шартномаи русҳову англисҳо бар ивази Шугнон ба Афғонистон дода шуд. Аз ин лиҳоз дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX мардуми минтақаи Дарвоз ҳатто хешовандони наздики деҳаҳои наздисоҳили ду тарафи дарёи Панҷ дар зер тобеи аморати Бухоро ва Афғонистон монданд [15, с. 19 - 21].

Дар бораи вазъи сиёсӣ, маъмурӣ, иқтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии аморати Бухорои охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар яке аз сарчашмаҳои дигари таърихӣ “Таърихи нофез”-и Муҳаммадалӣ ибни Муҳаммад Саиди Балҷувонӣ маълумоти пурқиммат дода шудааст. Дар ин сарчашмаи таърихӣ, оид ба тарзи давлатдорӣ, амирон, зулму ситамҳо ба мардуми камбағал, андозҳои гуногуни вазнин, фирори Олимхон дар инқилоби Бухоро, вазъияти аморати Бухоро баъд аз ғалабаи болшевикон ёдовар шуда, бо далелҳои қатъӣ, бо зикри санаҳои воқеӣ чунин баён намудааст: “Аморати Бухоро бо Русия дӯстӣ дорад зоҳиран, аммо зимнан хавф дорад аз сабабе, ки сар то сари давлати Русия ба ӯ муқобилият намуда, бисёре аз минтақаҳои аморати Бухоро ба зер тобеияти худ дароварда буд. Ниҳоят рафтуомад дошт дар солҳои ҳукмронии амир Олимхон, муқовимат зухур намуда, хавфу ҳароси давлати Русия зоҳир шуд” [4, с. 29].

Тавре ки Муҳаммадали Балҷувонӣ зикр намудааст, вақте, ки амир Олимхон мағлуб шуда, ба сӯи мулкҳои Бухорои Шарқӣ, аз ҷумла Ҳисору Қўргонтеппа ва Кўлоб ва баъд аз он ба кишвари Афғонистон рӯ ба фирор ниҳодааст. Баъзе аз аскарони ӯ, ки аз ҷанг ғурехта буданд дар он рӯзҳои мағлубияти амир босмачигарӣ, муқовимат бар зидди Шуравӣ ва роҳзаниро пеша карданд. Онҳое, ки бо амир рафта буданд, бозгашт карда, роҳи амалҳои зиддишуровиро ташвиқ намуданд ва дубора онҳо ба ҳаракат даромада, ба ҳукумат чандон муқобилият намуда, ҳукуматро рӯ ба нестӣ ниҳоданд [4, с. 75].

Ҳамзамон, дар асари мазкур М. Балҷувонӣ зикр намудааст, ки “Ин ҷамоа, ки бо номи босмачиён дар таърих зикр гардидааст, бисёре аз халқро тороч намудаанд. Дар харобазорҳои саҳроҳои Бухоро, ки дар вақти заду хурдҳо ба харобазор мубаддал гаридида буданд бисёр баҳсу мунозираҳо ва бетартибҳо карданд” [4, с. 75].

Ҳамчунин муаллиф ба таври ихтисор аз машҳуртарин сарони он ҷамоа ёд кардааст. Масалан дар вилоятҳои Ҳисор ва Кўлоб ба монанди он босмачиҳо бисёр

буданд. Ба истилоҳи бухориён ин ҷамоаро босмаҷии шарқ меномиданд. Муҳаммадалӣ Балҷувонӣ зикр кардаанд, ки: “Аз мамлақати Ҳисор сардори босмаҷиён Иброҳимбек тўксабо, аз амалдорони подшоҳони Бухоро будааст, дар Қаротегин бошад эшони Султони Халифа, дар вилояти Балҷувон бошад амалдорони подшоҳ Давлатмандбий аз тавобеи Ховалинг мебошад” [4, с. 77].

Ин буд, ки мардум бо далерию ҷасурӣ, паҳлавонию шердилӣ ва бо аскарони низомии худ, шабу рӯз дар муҳорибаи Шурои Русия ҷонбозиҳои зиёде карданд, гоҳ дар ин муҳориба ғолиб омаданду гоҳ бохтанд. Аммо онҳо, ки ба ҳамдигар иттиҳоди мувофиқ надоштанд бештар дар қасди ҳучуми якдигар кӯшиш намуда, бинобарин аз рӯи ноинсофӣ ҳама мағлуб гардида, баъзе аз онҳо ба дасти ҳукумат асир шуда ва баъзе ба қатл расида ва баъзеи дигарашон бошад гурехта ночиз шуданд.

Баъд аз ин ҳама кашмакашиҳо бедодгариҳо дар минтақаҳои аморати Бухоро аз ҷумла дар минтақаҳои Бухорои Шарқӣ дар соли 1922, ки аморати Бухоро соҳибхитиёр шуда буд, Анварпошо ном шахс аз тарафи Шурои Бухоро ба ҷониби вилояти Ҳисор барои низому тадоруки мамлақат ба муросои босмаҷиён рафта, дар музофоти Сари Ҷӯй ба дасти босмаҷиён асир афтада буд. Баъд аз он, ки Анварпошо босмаҷиёро мебинад аз рӯи қонуни шаръӣ қор мекунанд, ба онҳо ҳамроҳ мешавад. Бинобар ин либоси босмаҷигиро ба бар карда бар муқобили Ҳукумати Шуро ҷанг намуда, бисёре аз вилоятҳои Ҳисор ва Кӯлобро гирифта, билохира бо ҳамроҳи Давлатмандбий дар муҳорибаи Ховалинг дар соли 1922 ба қатл расиданд [4, с. 79]. Бояд қайд кард, ки дар замони босмаҷӣ шудани Анварпошо тамоми босмаҷиёни вилояти Туркистон рӯ ба афзоиш ниҳоданд. Баъд аз қатл шудани Анварпошо тамоми босмаҷиёни Туркистон шикаст хурда, бисёре аз онҳо рӯй ба гурез ниҳоданд.

Муаллифи асари “Таърихи нофеъ” зикр намуданд, ки: “Дар ин муддат тамоми мулки шарқии Бухороро Ҳукумати Шуро дар тахти тасарруф даровард. Дар ин вақт Авлиёкулбеки девонбегӣ, ҳокими Ҳисор, ки бо амир Олимхон дар замони инқилоби Ҳисор ба Афғонистон гурехта буданд, бозгашта омада, дар Бухоро маъмури хидмати Шуро шуда, баъди якҷанд муддате барои ислоҳи босмаҷиён ба вилояти Ҳисор сафарбар мегардад. Дар ин вақт ба дасти босмаҷиён асир афтада, ба қатл мерасад. Аз оне, ки дар давраи босмаҷигии Анварпошо босмаҷиён ру ба пешрави карда буданд, Ҳукумати Шуро низ хавфи азиме дошт. Муддати тарақии ҳучуми босмаҷигӣ дар биллодҳои Туркистон баъд аз инқилоби Русия ва Бухоро ҷаҳор солро дар бар мегирифт” [4, с. 85 - 86].

Хулоса дар ин сарчашмаи нодири таърихӣ Муҳаммадалӣ ибни Муҳаммад Саиди Балҷувонӣ аз тарзи давлатдории амирони Бухоро зикр карда, оид ба ҳодисаҳои ҷиғуна ба мардум зулму ситами бераҳмонаро раво дидан ва барои қисми ночизи ҳосил дар заминҳои бойҳо қор кардани деҳқонони чорякқор маълумот додааст. Дар ин давра, яъне дар солҳои охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар сарзамини аморати Бухоро аз ҷумла Бухорои Шарқӣ вазъи сиёсӣ-иҷтимоӣ хело ҳам вазнин буд. Тарзи муносибати ғуломдорӣ низ дар ин солҳо дар сарзамини аморати Бухоро вучуд доштааст. Амалдорону бойҳо аз мардуми қамбағал андозу хирочҳои ҳархела меситониданд, ки ин аҳволи мардуми меҳнаткашро рӯз то рӯз хароб карда, доимо қарздору торафт кашоктар мегардиданд.

Дар ин хусус, устод С. Айнӣ чунин гуфтаанд: “Ба зулмҳое, ки дар ҳаққи фуқарои мазлум дар Бухоро иҷро мегардад, чунон ки барои бочу хироч занон ва фарзандони худро фурухта медиҳанд ва дар ҳаққи номуси фуқаро аз тарафи ҳукумати амир таҷовузоти ғайри маҷрӯъ ба амал меояд... Ин ҳама бесару сомониҳо дар охири асри XIX ибтидои асри XX боиси шӯришу исёнҳо дар аморати Бухоро гардида буд” [1, с. 56 - 57].

Доир ба ин давраи мудҳиши аморати Бухоро, аз ҷумла Бухорои Шарқии охири асри XIX ва ибтидои асри XX яке аз мутаффакирони дигар Муҳаммад Содикқочаи Гулшанӣ дар асари безаволи худ “Таърихи хумоюн” оид ба вазъи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангию сиёсии ин минтақаҳо фикру андешаронӣ кардааст. Чи тавре, ки мо аз асарҳои дигар зикр намудем, вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсию фарҳангии аморати Бухоро бахусус минтақаҳои Бухорои Шарқии охири асри XIX ва ибтидои асри XX чандон ором набуд. Хоса Бухорои замони Гулшанӣ низ дар як вазъи номувофиқи иҷтимоию сиёсӣ қарор гирифта буд, ки солҳои охири асри XIX ва ибтидои асри XX-ро дар бар мегирад.

Муҳаммад Содикқочаи Гулшанӣ, ки худ зодаю парвардаи шаҳри Бухорои Шариф аст, ба ҳамаи минтақаҳои аморати Бухоро алалхусус Бухорои Шарқӣ бо амри амири давр Абдулаҳад, ки солҳои аввали ҳукуматдориаш меҳост дар аморати Бухоро тартибу низом ҷорӣ намояд, аммо дар ин роҳ муваффақ намегардаду боз ҳамон сиёсати номатлубонаи падарро пеша мекунад, сафар кардаю аз вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мардуми Бухорои Шарқӣ аз наздик ошноӣ пайдо мекунад. Ҳама он маълумоте, ки Гулшанӣ рӯйи қоғаз овардааст, аз дидаҳо ва мушоҳидаҳои худӣ муаллиф дарак медиҳад.

Гулшанӣ оид ба вазъи аморати Бухоро, алалхусус Бухорои Шарқӣ аз сарзамини Ҳисори Шодмон сар карда, то вилояти Хатлон, ки машҳур ба Кӯлоб аст ва Қӯрғонтеппаю Дарвоз дар ин сарчашмаи таърихӣ худ “Таърихи хумоюн” чунин маълумот гирд овардааст. “Ҳисор шаҳрест қадим ва иёлест азим. Дар қарнҳои гузашта як ҳукумат ва иёлати худсар буда дар таърихи 1891 аз тасарруфи Абдулқаримхон гирифта замиаи давлати Бухоро намуданд. Ин сарзамин дар матонату мустаҳкамӣ бемонанд, беҳамто аст. Ин мамлакат аз ду миллат иборатанд: тоҷик ва ўзбек, тоҷикони он тамоман ба дараҳои кӯҳ ва нафси шаҳр сокинанд, ба деҳқонӣ ва зироат машғуланд ва бо ин чихат касби маош менамоянд. Ўзбекони ин сарзамин бошанд аксаран ғаладор ва хайманишину аҳли хирочанд” [5, с. 124]. Дар баробари вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии ин сарзамин Гулшанӣ дар бораи зироат ва зироаткорӣ ин сарзамин низ маълумот овардаанд, ки зироати ин минтақа фавқулода фаровон ва бисёр аст. Дар бораи яке вилоятҳои дигари Бухорои Шарқӣ вилояти Хатлон, ки машҳур бо Кӯлоб мебошад, чунин маълумот додаанд: “Ин иёлат ба ҷониби шарқии вилояти Ҳисор воқеъ буда, маркази ҳукумати ин иёлат вилояти Кӯлоб мебошад. Вилояти мазкур шаҳрест қадим ва биноест азим. Зироату тичорат ва саноати ин вилоят аз тамоми вилоятҳо дида беш аст. Дар ин вилоят ғалла фаровон ва нархи он арзон аст. Ба асокири муҳофизи Дарвоз низ аз ин вилоят ғалла меравад” [5, с. 161].

Ҳамин тавр, Муҳаммад Содикқочаи Гулшанӣ ба монанди дигар муҳаққикон ва намояндагони ин даврони мудҳиши таърихи охири асри XIX ва ибтидои асри XX маълумотҳои фаровоне оид ба вазъи сиёсию иҷтимоии Бухорои Шарқӣ, ки чи гуна муҳити аморати Бухоро ғубори ҷаҳолату ғафлат, кибру гурур, беандешагиву носозгорӣ, беадолативу ситампешагӣ фаро гирифта буд, пешниҳод кардааст. Ин вазъият то рафт мураккаб шудан мегирифт ва ин вазъият боис гардида буд, ки пайваста дар байни мардум шуру исёнҳо ба бор ояд.

Аз ин мулоҳизот натиҷае бармеояд, ки С.Айнӣ бо тавачҷуҳи ба осори маорифпарварон, хоса таълифоти Аҳмади Дониш на танҳо дар ташаккули тафаккури маорифпарварӣ ва равшангарии хеш нақш гузошт, балки дар омезиши таърихи маорифпарварӣ ва нақши маорифпарварон, ҳаракатҳои фикрии охири қарни XIX ва аввали асри XX-и Бухоро низ, метавон гуфт, ки асос гузошт. Равишҳои асосии таҳқиқи ҷараёни маорифпарварӣ ва ҳам ҷадидӣ дар осори С.Айнӣ мисли дигар осораш дар шаклҳои илмӣ ва бадеӣ сурат гирифтаанд. Агарчи дар «Ёддоштҳо» зимни баёни

рӯзгори хеш аз мулоқот ва боздидҳои худ бо Аҳмади Дониш дар доираи таълифоти бадеӣ ёдовар мешавад, вале дар «Таърихи инқилоби Бухоро» ҳамчун як муҳаққиқи таърих ба масъала назар карда, бар асоси санадҳои таърихӣ андешаронӣ мекунад. Дар ин китоб фасли махсусро ба нақли зиндагиномаи Аҳмади Дониш бахшидааст.

Тавре қаблан қайд шуд, истиқлолияти аморат зоҳирӣ буда, ба ҳар як масъалаи он гумоштаҳои подшоҳи рус даҳлат доштанд. Садриддин Айнӣ муносибати онҳо ва муқобил буданашон ба масъалаи кушодани рӯзнома ва ҳаракати ҷадидияро қайд менамояд. Гумоштаҳои подшоҳи рус натавонанд зидди ҷадидон буданд, балки онҳоро ҷазо медоданд, аммо «хангоме ки ҷавонбухориён аз таҳдидоти ҳукумат ва таъкиботи элчихонаи Русия ба ҷон омада буданд, инқилоби феввали Русия ба майдон омада, тоҷ ва тахти императорӣ зеру забар шуд» [2, с. 148].

Мардуми Бухорои Шарқӣ дар зери зулми дутарафа монда буданд, аз як тараф аморати Бухоро, аз тарафи дигар ҳукумати подшоҳии Русия, ки бо аморати Бухоро шартнома баста буданд. Ин ҳолат аҳволи мардуми Бухоро то рафт вазнин мегардонид, ки мардум ба ҳар гуна шурру ошубҳо даст мезадаги шуданд. Дар бораи вазъи иҷтимоии Бухорои Шарқӣ чунин гуфтан ба маврид аст, ки мардумони ин минтақа асосан ба зироаткорӣ, чорводорӣ, майдаҳунармандӣ ва деҳқонӣ машғул буданд. Аҳолии бештари ин сарзаминро деҳқонон ташкил медоданд, ки аз шумораи умумии аҳолии аморати Бухоро 85%-ро деҳқонон дар бар мегирифтанд. Дар баробари ин, шуру ошубҳо ва кашмакашиҳои, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар Бухорои Шарқӣ, умуман дар тамоми аморати Бухоро ба вуқӯ пайваста буд вазъи иҷтимоӣ мардуми ин минтақаро хело ҳам вазнин карда буд. Чунонки Б. Ғафуров қайд кардаанд: «Дар хонигарӣ бандагии аз ҳад зиёд асоратовар ҷой дошт. Дар китобҳои махсус ин ҳама асирон, қарздорони беинтизом, ҳамчунин бақиядорон ном ба ном сабт мешуданд. Ҳатто деҳқонони номашон дар китоби асирон сабт гашта ҳамаи ҳуқуқҳои худро аз даст дода, ҳатто ҳуқуқи аз ҷое ба ҷое рафтанд... Дар банди чунин асорат афтодан зиндагии пурдаҳшатест. Онҳо вазифадор буданд, ки қорҳои аз ҳама вазнинро ба анҷом расонанд. Ҳатто онҳоро баъзан ба ҷойи барзаговҳо ба кашидани сипор ё ароба мачбур менамуданд...» [8, с. 177 - 178].

Дар бораи вазъи иҷтимоӣ ва сиёсии Бухорои Шарқӣ муҳаққиқи дигар чунин маълумот додааст: «Дар нимаи дуими асри XIX ва ибтидои асри XX дар соҳти иҷтимоии ҷомеаи аморат аз ду кутб – аз як тараф заминдорони қалон, рӯҳониён ва дастгоҳи маъмурӣ, аз тарафи дигар – деҳқонон, табақаи камбағали кӯчманчиён, нимкӯчманчиён, қосибон ва савдогарони майда мавҷуд буданд» [9, с. 89].

Аз маълумотҳои дар бораи вазъи иҷтимоии аморати Бухоро дарҷгардида ба хулосае расидан зарур меояд, ки вазъи иҷтимоии аморати Бухоро хосса минтақаҳои Бухорои Шарқӣ дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар як вазъи начандон мусоид қарор доштааст. Дар баробари ин ҳама шуру ошубҳо, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар аморати Бухоро ба вуҷуд омада буд тамоми соҳаҳои ҷамъиятӣ, сар карда аз адабиёт ва санъат, тичорат, саноат, ҳама рӯ ба костаҳавӣ ниҳода буданд. Аммо академик Б. Ғафуров қайд менамояд, ки: «Дар натиҷаи ба Русия ҳамроҳ шудани аморати Бухоро аз нимаи дуими асри XIX сар карда муносибатҳои мавҷудаи ҳаёти феодалӣ ба вайрон шудан сар карда, шахрҳо рӯз то рӯз сабзида, муассисаҳои саноатӣ ба вуҷуд омада, соҳтмони роҳҳои оҳан низ оғоз гардиданд, лекин дар айни ҳол соҳти ҷамъиятӣ феодали боқӣ монд» [7, с. 365 - 366].

Баъди таҳлилу баррасӣ ва омӯختани вазъи иҷтимоӣ ва сиёсии аморати Бухоро алалхусус баъзе аз минтақаҳо, ки тоза дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX ба аморати Бухоро ҳамроҳ карда шуданд, аз ҷумла Бухорои Шарқӣ ба хулосае расидан мумкин аст, ки дар ин айёми пурҳаводис дар як вазъи номувофиқи сиёсӣ ва иҷтимоӣ ин

минтақа қарор доштааст. Муҳаққиқони ватанию хоричӣ, ба монанди Логофету Шишов ва Гулшанию Балчувонӣ дар асарҳои таърихӣ худ оид ба Бухорои Шарқӣ маълумоти сарчашмавӣ гирд овардаанд. Ин муҳаққиқон худ дар ҳамин давра умр ба сар бурдаю аз ҳолу аҳволи мардуми ин сарзамин аз наздикӣ ошноӣ пайдо кардаанд. Ҳар он далеле, ки оид ба вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, давлатдорӣ, маишӣ, ҳифзи марзу бум дар осори таърихӣ худ инъикос намудаанд ҳама аз дидаҳо, шунидаҳо ва мушоҳидаҳои худ муаллифони дарак медиҳад.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Аҳгари инқилоб [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 263 с.
2. Айнӣ, С. Куллиёт [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966. – Ҷ.10. – 344 с.
3. Балчувонӣ, М. Таърихи нофеъӣ [Матн] / Муҳаммадалӣ ибни Муҳаммадсаиди Балчувонӣ. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 122 с.
4. Балчувонӣ, М. Таърихи нофеъӣ [Матн] / Муҳаммадалӣ ибни Муҳаммадсаиди Балчувонӣ. – Душанбе: Шарқи озод, 2014. – 344 с.
5. Гулшанӣ, М.С. Таърихи хумоюн [Матн] / Муҳаммад Содикхоҷаи Гулшанӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 168 с.
6. Дониш, А.М. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития [Матн] / Аҳмад Махдуми Дониш; таҳияи матн ба расмулхати тоҷикӣ ва тасҳеҳу тавзеҳот ва шарҳи луғот аз А. Ҳочизодаи Мадрушкатӣ. – Душанбе: Дониш, 2010. – 170 с.
7. Ғафуров, Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик [Матн] / Б. Ғафуров. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1947. – 383 с.
8. Ғафуров, Б., Прохоров, Н. Тоҷикон ва талошҳои таърихӣ онҳо барои озодии ватан [Матн] / Б. Ғафуров., Н. Прохоров. – Душанбе: Адиб, 2012. – 255 с.
9. Исмоилова, Б. Аморати Бухоро дар давраи вассалӣ [Матн] / Б. Исмоилова. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998. – 93 с.
10. Логофет, Д.Н. Кишвари беҳуқуқӣ. Дар кӯҳманзар ва водихои Бухоро [Матн]: очеркҳои таърихи Осиёи Миёна / Д. Н. Логофет. – Душанбе: ЭР – граф, 2020. – 540 с.
11. Мухторов, А. Таърихи Ҳисор [Матн] / А. Мухторов. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 446 с.
12. Мухторов, А. Шоҳиди инқилоби Бухоро [Матн] / А.Мухторов // Садои Шарқ. – 1992. – №2. – С. 101-115.
13. Мухторов, А. Сарчашмаи нодири таърихи инқилоби Бухоро [Матн] / А.Мухторов // Адабиёт ва санъат. – 1988. – 14 апрел.
14. Саидзода, А. Муаллифи “Таърихи нофеъӣ” [Матн] / А.Саидзода // Адабиёт ва санъат. – 1992. – 20 феврал.
15. Шишов, А. Тоҷикон [Матн] / А. Шишов. – Душанбе: Андалеб – Р, 2015. – 464 с.

ВАЗЪИ СИЁСӢ ВА ИҶТИМОӢИ БУХОРОИ ШАРҚӢИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОӢИ АСРИ XX АЗ ДИДГОӢИ МУҲАҚҚИҚОНИ ВАТАНӢ ВА ХОРИҶӢ (ТҲЛИЛИ ҚИЁСӢ – ТАЪРИХӢ)

Дар мақола оид ба масъалаи вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ Бухорои Шарқӣи охири асри XIX ва ибтидоӣ асри XX дар асоси омӯзиш, муқоиса ва таҳлили осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ маълумоти пураарзиши илмӣ гирдоварӣ шудааст. Ҳамзамон, бо истинод ба осори илмӣ муҳаққиқони ватанӣ чанбаҳои баҳснок ва камомӯхташудаи масъалаи фавқулзикр хотирнишон гардида, дар асоси онҳо аз диди

нав хулосаҳои зарурӣ бароварда шудааст. Имрӯзҳо бо шарофати ба даст овардани истиклолияти давлатӣ ва рушду инкишофи илми таърихи ватанӣ имкон фароҳам омадааст, ки ҳар як ҳаводиси таърихии охири асри XIX ва ибтидои асри XX-и халқи тоҷик (дар ҳудудҳои Бухорои Шарқӣ) тариқи объективона ва ҳолисона ба риштаи пажӯҳиш кашида шавад. Ҳамзамон, муҳаққиқ дар мақолаи мазкур кӯшиш ба ҳарч додааст, то сарчашмаҳои беназири давраи мавриди назарро ба риштаи таҳқиқ кашида, хулосаҳои боварибахшу объективона барорад. Омӯзиши таърихи сиёсӣ ва иҷтимоии Бухорои Шарқии охири асри XIX ва ибтидои асри XX аз нигоҳи муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ дорои аҳамияти ҷаҳулода муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: вазъи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, Бухорои Шарқӣ, пажӯҳиши илмӣ, муқоиса, муҳаққиқони ватанӣ, муҳаққиқони хориҷӣ, ҳаводиси замон, аморати Бухоро.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ВОСТОЧНОЙ БУХАРЫ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ (СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

Ценная научная информация собрана в статье о политическом и социальном положении Восточной Бухары в конце XIX - начале XX века на основе изучения, сравнения и анализа работ отечественных и зарубежных исследователей. При этом, обращаясь к научным трудам отечественных исследователей, были отмечены спорные и малоизученные аспекты вышеуказанного вопроса и на их основе сделаны необходимые выводы. Сегодня, благодаря достижению государственной независимости и развитию науки о национальной истории, стало возможным объективно и беспристрастно исследовать каждое историческое событие конца 19 - начала 20 веков таджикского народа (на территориях Восточной Бухары). В то же время, при написании данной статьи исследователь постарался привлечь уникальные источники своего исследовательского периода и сделать убедительные и объективные выводы. Изучение политической и социальной истории Восточной Бухары конца XIX - начала XX века чрезвычайно важно с точки зрения отечественных и зарубежных исследователей.

Ключевые слова: политическая ситуация, социальная ситуация, Восточная Бухара, научные исследования, сравнение, отечественные исследователи, зарубежные исследователи, современное положение, Бухарский эмират.

POLITICAL AND SOCIAL SITUATION OF EASTERN BUKHARA LATE XIX - BEGINNING XX CENTURY FROM THE POINT OF VIEW OF DOMESTIC AND FOREIGN RESEARCHERS (COMPARATIVE HISTORICAL ANALYSIS)

Valuable scientific information is collected in an article about the political and social situation of Eastern Bukhara at the end of the 19th - beginning of the 20th centuries based on the study, comparison and analysis of the works of domestic and foreign researchers. At the same time, turning to the scientific works of domestic researchers, controversial and little-studied aspects of the above issue were noted and the necessary conclusions were drawn on their basis.

Today, thanks to the achievement of state independence and the development of the science of national history, it has become possible to objectively and impartially study every historical event of the late 19th - early 20th centuries of the Tajik people (in the territories of Eastern Bukhara). At the same time, when writing this article, the researcher tried to attract unique sources from his research period and draw convincing and objective conclusions. The

study of the political and social history of Eastern Bukhara at the end of the 19th beginning of the 20th century is extremely important from the point of view of domestic and foreign researchers.

Keywords: political situation, social situation, Eastern Bukhara, scientific research, comparison, domestic researchers, foreign researchers, modern climate, Bukhara Emirate.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатзода Фотима Саймаруф – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносӣ. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Маяковский, 71/2. Тел.: +992 004.99.14.46. Почтаи электронӣ: daviatzodafatima.51@mail.ru.

Сведения об авторе: Давлатзода Фатима Саймаруф – Таджикского национальный университет, докторант кафедры историографии и архивоведения. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 71/2. Тел.: +992 004.99.14.46. Электронная почта: daviatzodafatima.51@mail.ru.

Information about the author: Davlatzoda Fatima Saimaruf – Tajik National University, doctoral student of the Department of historiography and archival studies. Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 71/2. Phone: +992 004.99.14.46. Email: daviatzodafatima.51@mail.ru

ТДУ 001+008:323 (575.3)

ТАЪРИХИ ОМУӢЗИШИ ВАЪӢИ МУАССИСАӢОИ ФАРӢАНГИИ ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Шарифзода Фирдавс

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон

Дар даврони истиқлол баъд аз ба эътидол омадани ваъӢи сиёсӣ иқтисодӣ дар Тоҷикистон барои рушду нумӯи муассисаҳои фарҳангӣ ва ҳамзамон омуӢзиши ваъӢи фаъолияти онҳо шароитҳои зарурӣ муҳайё карда шуданд. Қабл аз ҳама, таҳияву ба тасвиб расидани силсилаи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ доир ба соҳаҳои фарҳангу санъат ва дар заминаи татбиқи барномаҳои давлатӣ бунёди инфрасохтори нави муассисаҳои фарҳангӣ, таҳкими заминаи моддию техникаи онҳо барои хубтару беҳтар фаъолият намудани муассисаҳои мазкур мусоидат намуданд. Бунёдкориву созандагӣ дар ин самт барои пайдоиши афкори илмӣ замина гузошт. Аҳли қалам, аз ҷумла фарҳангшиносон, санъатшиносон, муаррихон ва олимони соҳаҳои дигари илм барои шинос намудани ҷомеа ба ваъӢи воқеии фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ дар даврони истиқлол, тавассути наشري асару рисолаҳо, маҷмуаҳои илмӣ ва мақолаҳо дар васоити ахбори умум доир ба масоили назарӣ амалии соҳаҳои гуногуни фарҳанг ва санъати миллӣ, фаъолияти гуногунпаҳлуи муассисаҳои фарҳангӣ, аз қабилӣ китобхона, осорхона, бойгонӣ, наشريёту матбаа, кино, сирк, театр, муассисаҳои консертӣ, таълимӣ, илмӣ-тадқиқотӣ ва фарҳангӣ-фароғатӣ ва ҷойгоҳу нақши онҳо дар таъмини ҳуқуқҳои конститутсионӣ шаҳрвандон ҷиҳати дастрасӣ ба қомеъҳои нави фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ, афқору андешаҳои худро баён кардаанд.

Афқору андешаҳои баёншуда, ки инъикоси воқеии худро дар осори ҷопӣ пайдо кардаанд барои феҳристнигорӣ маводи интишорёфта шароит муҳайё сохта, имкон доданд, ки муаллифи ин сатрҳо тавассути таҳияи китобномаи «Рушди фарҳанги миллӣ дар даврони истиқлол» [18] дар ҷамъоварию коркард, гурӯҳбандиву тавсифнигорӣ ва

таргибу ташвики адабиёти нашршуда сахм гирад. Китобномаи мазкур дар ду чилд тахия гардида, бо истиснои мақолаҳои дар рӯзномаҳо дарҷёфта, маводи ба забонҳои тоҷикию русии дар тӯли солҳои 1991-2021 дар нашрҳои даврӣ, ғайридаврӣ ва давомдор чопшударо фаро гирифтааст.

Чилди якуми китобнома аз пешгуфтор, 3 қисм ва 2 кумакфехрист иборат аст. Дар қисми якуми китобнома 510 санади меъёриву ҳуқуқӣ, аз қабилӣ Конститутсия, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, амру фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, стратегияҳо, концепсияҳо, барномаҳои давлатӣ, конвенсияҳои байналмилалӣ, шартномаҳои байнидавлатӣ ва байнихукуматӣ, оинномаҳо, низомномаҳо, қоидаҳо, тартиботҳо, дастурамалҳо, ҳамзамон дар ин қисм маълумотномаҳо ва маҷмуаи санадҳо доир ба фарҳанг ҷамъоварию гурӯҳбандӣ шудааст, ки бештари онҳо бори нахуст номнавис шудаанд. Дар қисми дуюми китобнома 361 номгӯи осори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба масоили фарҳанг ҷой дода шудааст. Ин қисм асосан номгӯи асару мақолаҳо, мусоҳибаҳо, паёмҳои Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, суҳанронӣҳо дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат, паёмҳои табрикотӣ ба муносибати ҷашнҳои миллӣ: Наврӯз, Меҳгон, Сада, суҳанронӣҳо дар маросими ифтитоҳи мақбараву мучассамаҳои шахсиятҳои маъруфи таърихӣ, ба истифодадихии муассисаҳои фарҳангии кишвар: китобхонаҳо, осорхонаҳо, театрҳо, қасрҳои фарҳанг, боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ ва ҳамзамон номгӯи суҳанронӣҳои Пешвои миллат дар конференсияю симпозиумҳо ва форумҳои байналмилалӣ оид ба масоили илму маориф ва фарҳангу адабро дар бар мегирад. Қисми сеюми китобнома, ки аз нигоҳи ҳаҷм ва фарогирии адабиёт нисбат ба ду қисми қаблӣ калонтар аст ҳамчун мавзӯи калидии дастур 861 номгӯи асару рисола, маҷмуаҳои илмӣ, донишномаҳо, тақвимҳо, китобномаҳо, маводи конференсияю симпозиумҳои илмию амалӣ ва мақолаҳои дар нашрияҳои илмӣ доир ба масъалаҳои таъриху назария ва амалияи фарҳанги миллӣ батабърасидаро инъикос мекунад.

Чилди дуюми китобномаи «Рушди фарҳанги миллӣ дар даврони истиқлол» аз пешгуфтор, 6 қисм ва 4 зерқисм иборат буда, 3283 номгӯи осори тӯли солҳои 1991-2021 нашршударо, фаро гирифтааст. Чилди мазкур номгӯи маводи интишорёфтаи марбут ба соҳаҳои осорхонашиносӣ, бостоншиносӣ, китобшиносӣ, китобхонашиносӣ, библиографияшиносӣ, бойғонишиносӣ, мусиқишиносӣ, театршиносӣ, киношиносӣ, сиркшиносӣ ва ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангиро инъикос мекунад.

«Дар ҳар ду чилди китобнома мураттиб 5015 номгӯи китобу рисола, маҷмуаи илмӣ ва мақолаҳои дар саҳифаҳои 92 маҷаллаву нашрияҳои илмӣ ва илмӣ-оммавии ватанию хориҷӣ нашршударо, ворид кардааст» [25, с.311].

Чунонки таҳлили маводи китобномаи мазкур нишон медиҳад, дар даврони истиқлол доир ба таҳқиқи вазъи воқеии фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ теъдоди зиёди асару мақолаҳо нашр шуда, рисолаҳои номзадию докторӣ дифоъ шуданд.

Аз ҷумла, дар рисолаи номзадии Р.Каримова [11] бори аввал таърихи рушди фарҳанги Тоҷикистон дар ду даҳсолаи аввали даврони истиқлол мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар боби якуми рисола – «Хусусиятҳои дигаргунсозии фарҳангӣ дар Тоҷикистон дар давраи истиқлолият» роҷеъ ба дигаргунӣҳои фарҳангии давраи гузариш ва заминаи қонунгузорӣ ва ҳуқуқӣ дар соҳаи фарҳанг маълумот дода шудааст. Дар зербоби дуюми ин боб асосан санадҳои меъёриву ҳуқуқии марбут ба соҳаи фарҳанг, аз қабилӣ қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳои Президенти мамлакат, созишномаҳо ва шартномаҳои байналмилалӣ, барномаҳои давлатӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтаанд. Боби дуюми рисола

– «Ғамоюлҳои муосири инкишофи фарҳанг ва санъат» ба таҳлили фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ, илмӣ ва таълимии соҳа, аз ҷумла Пажӯшишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот, Осорхонаи миллии бостони Тоҷикистон, Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов ва марказҳои илмиву фарҳангии дар шаҳри Душанбе фаъолиятдошта бахшида шудаанд. Масъалаҳои марбут ба адабиёт, публитсистика, санъати театрӣ, санъати кино, санъати мусиқӣ, санъати тасвирӣ, санъати меъморӣ дар зербоби дуҷуми боби дуҷум инъикос ёфтаанд. Дар боби сеюми рисолаи Р.Каримова – «Нақши ҷомеаи ҷаҳонӣ дар рушди фарҳанги Тоҷикистон» ҳамкорихои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ИДМ дар соҳаи фарҳанг ва ҳамзамон самтҳо ва шаклҳои асосии ҳамкорихои фарҳангии Тоҷикистон бо созмонҳои байналмилалӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Рисолаи номзоди Фирдавси Абдуҳамид [20] низ ба таҳқиқи масъалаҳои рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлол (солҳои 1991-2016) бахшида шудааст. Дар зербоби дуҷум ва сеюми боби дуҷуми рисола саҳми санъати театрӣ дар баланд бардоштани фарҳанги умумии аҳоли ва нақши кино дар тарбияи сокинони ҷумҳурӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Дар рисолаи номзоди Ш. Шарифов [24] таърихи ташаккулёбии муассисаҳои маданӣ-равшаннамоии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар даврони истиқлол (солҳои 1991-2016) мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтааст. Муҳаққиқ дар заминаи омӯзиши маводи бойгонӣ ва ҳуҷҷатҳои ҷопӣ нақшу мақоми ҳар як муассисаи маданӣ-равшаннамоиро дар ташаккули маънавияти мардуми минтақаи Кӯлоб баррасӣ карда, таърихӣ фаъолияти ин муассисаҳоро ба таври илмӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Дар зербоби дуҷуми боби якуми рисола муҳаққиқ ба фаъолияти китобхонаҳо, осорхонаҳо ва театрҳои минтақа, баҳусус дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ баҳои воқеӣ додааст. Муҳаққиқ дар зербоби сеюми боби якуми рисола дар заминаи татбиқи «Барномаи рушди ҳунарҳои бадеии халқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2015» оид ба таърихи ҳунарҳои мардумии ин минтақа, рушддиҳӣ ва истифодаи онҳо дар ташаккули муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ маълумот додааст. Аз ҷумла, тибқи маълумоти ӯ дар шаҳри ноҳии минтақаи Кӯлоб беш аз 1400 нафар ҳунармандони мардумӣ аз рӯи 117 намуди ҳунарҳои бадеӣ аз қабилҳои заргарӣ, ҳайкалтарошӣ, кандакорӣ дар ҷӯб, кулолгарӣ, оҳангарӣ, чакандӯзӣ, зардӯзӣ, наққошӣ, рассомӣ ва дигар ҳунарҳои бадеии халқӣ фаъолият мекунанд [24, с.90]. Саҳми Ҳукумати ҷумҳурӣ ва мақомоти иҷроияи ҳокимиятҳои маҳаллӣ дар барқарорсозӣ ва ташаккулёбии муассисаҳои маданӣ-равшаннамоии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар зербоби якуми боби дуҷуми рисола инъикос ёфтааст. Ба андешаи муҳаққиқ ба тасвиб расидани силсилаи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ доир ба соҳаи фарҳангу ҳунар ва татбиқи барномаҳои давлатии рушди муассисаҳои фарҳангӣ барои ба талаботу ниёзҳои ҷомеаи муосир мувофиқ намудани фаъолияти ин муассисаҳо, аз ҷумла китобхонаҳо, клубҳо шароити мусоид фароҳам овард [24, с.114]. Масъалаҳои марбут ба рушди осорхонаҳо ва фароҳамсозии ҳифзи кулли объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ ва сарватҳои фарҳангӣ дар минтақаи Кӯлоб дар зербоби дуҷуми боби дуҷуми рисола мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Вазъи иштироки муассисаҳои маданӣ-равшаннамоии минтақаи Кӯлоб: клуби китобхонаҳо, осорхонаҳо, қасри фарҳангу театрҳои халқӣ, боғҳои фарҳангу фароғат ва мактабҳои мусиқию санъат дар ҷорабиниҳои муҳимми фарҳангӣ, озмунҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ дар зербоби сеюми боби дуҷуми рисола таҳқиқ шудааст.

Дар рисолаи номзоди Б. Ғаффоров «Таърихи муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1991-2011)» [8] фаъолияти китобхонаҳо, осорхонаҳо,

театрҳои халқӣ ва клубҳо, ки дар сохтори онҳо маҳфилҳои хаваскорони бадеӣ низ шомиланд, мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар зербоби дуюми боби якуми рисола «Вазъияти китобхонаю осорхонаҳо дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ» фаъолияти муассисаҳои фарҳангию маърифатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла китобхонаву осорхонаҳо таҳлил карда шудааст. Сабабҳои бад шудани нишондиҳандаҳои асосии кори муассисаҳои фарҳангиро муҳаққиқ дар мавҷуд будани бухрони иқтисодию маънавӣ иртибот додааст, ки ҷамъиятро дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ ва баъд аз он дар ҷумҳурии фаро гирифта буд. Илова бар ин, заминаи моддию техникаи муассисаҳои фарҳангӣ ҷавобгӯи талабот набуданд ва бештари онҳо ба таъмири таъҷилии асосӣ ниёз доштанд. Ба андешаи муҳаққиқ, сушт шудани фаъолияти осорхонаҳо дар солҳои аввали соҳибистиклолии Тоҷикистон, қабл аз ҳама, ба ҷунин омилҳо рабт доштанд: нарасидани маблағҳои бучетӣ; заиф шудани заминаи моддию техникаи дар заминаи ноором шудани вазъи ҷомеа; афзоиши пешниҳоди шаклҳои гуногуни фароғат, махсусан ба вучуд омадани видео ва намоиши маводи видеоӣ; набудани хавасмандии эҷодӣ, нарасидани мутахассисони баландиқисоси соҳаи осорхона; номувофиқ будани толорҳои намоишӣ ва ба намоиш гузошта нашудани қисми зиёди коллексияҳои арзишманди осорхонаҳо; хароб гаштани бинои осорхонаҳои минтақаҳои фарогирифтаи амалиётҳои ҷангӣ; кам шудани шумораи сайёҳон ба қаламрави ҷумҳурии ва ғ. Дар баробари ин, муҳаққиқ ишора мекунад, ки бо сабабҳои гуногун экспонатҳои дорои аҳаммияти таърихӣ фарҳангӣ аз осорхонаҳои кишвар ғайб заданд. Ҳамзамон, бо мақсади пешгирии аз ҷумҳурии баровардани маҳсулоти нодири санъати халқӣ, ашъёи қадима, асарҳои устодони муосир харидорӣ намудани онҳоро аз ҷониби осорхонаҳои Тоҷикистон бисёр муҳим арзёбӣ кардааст [8, с.40-41]. Дар боби дуюми рисола «Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ ва томоюли рушди онҳо дар аввали асри XXI» муҳаққиқ Б. Гаффоров бо истифода аз маводи бойгониву ҷопӣ дар заминаи санадҳои меъёриву ҳуқуқии қабулшуда ва хусусан татбиқи барномаҳои давлатии соҳаи фарҳанг самтҳои асосии фаъолияти китобхонаҳо, осорхонаҳо, театрҳои халқӣ ва клубҳои ҷумҳуриро дар солҳои соҳибистиклолӣ таҳлил намуда, ҷиҳатҳои манфӣ ва мусбӣ фаъолияти ин муассисаҳоро дақиқназарона бо далелҳои мустанад арзёбӣ кардааст.

Нақшу мақоми муассисаҳои фарҳангӣ дар баланд бардоштани сатҳи фарҳангу маърифати ҷомеа дар рисолаҳои муҳаққиқони дигар низ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Масалан, дар рисолаи номзодии Алишери Амирхон «Ҳаёти фарҳангии вилояти Хатлон дар солҳои истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1991-2016)» [4] дар радифи таҳқиқи низоми таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ вилояти Хатлон, ҳамзамон ба омӯзиши фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ, аз қабилӣ воситаҳои ахбори омма: маҷалла, рӯзнома, шабакаҳои телевизионӣ, радио, оҷонсҳои иттилоотӣ, театрҳои касбию халқӣ, филармонияҳо, ансамблҳои тарона ва рақс, китобхонаҳо, осорхонаҳо, клубҳо ва боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шудааст. Дар зербоби 2-и боби дуюми диссертатсия муҳаққиқ дар заминаи осори ҷопиву бойгонӣ оид ба фаъолияти театрҳои вилоят, аз ҷумла Театри мусиқӣ-мазҳакавии ба номи Сайдалӣ Вализодаи шаҳри Кӯлоб, Театри мусиқӣ-мазҳакавии ба номи Ато Муҳаммадҷонови шаҳри Кӯрғонтеппа (ҳоло Бохтар), Театри ҷумҳуриявии мусиқӣ-драмавии ноҳияи Данғара, Театри давлатии вилоятӣ «Афсона»-и шаҳри Бохтар, 5 театри халқӣ шаҳру ноҳияҳои вилоят, фаъолияти шуъбаи Иттифоқи арбобони театрии Тоҷикистон дар шаҳри Кӯлоб, мактабҳои санъат ва мусиқии бачагонаи вилоят, маълумоти муфассал додааст. Дар зербоби 3-и боби дуюми рисола – «Таҳаввулот дар низоми муассисаҳои маданӣ-равшаннамой» дастоварду камбудихои кори китобхонаҳо, осорхонаҳо, муассисаҳои клубӣ, боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ ва вазъи

хифзу нигоҳдории ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии вилояти Хатлон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар ин зербоб муҳаққиқ дар заминаи таъриқи «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015» фаъолияти китобхонаҳои оммавии вилоятро таҳлил намуда, саҳми онҳоро дар ташкил ва баргузориҳои чорабиниҳои соҳавӣ, аз қабили намоиши китоб, конференсияи хонандагон, маҳфилҳои адабӣ, муаррифии китобҳо, шабнишиниҳои адабӣ-бадеӣ оид ба мавзӯҳои гуногуни мубрам, санаҳои муҳими таърихӣ ва ҷашнҳои миллӣ нишон додааст. Инчунин, диссертант масъалаҳои марбут ба таъмири тармим ва бунёди китобхонаҳои нав дар шаҳри навоҳӣ ва деҳоти вилоят, ҷалби соҳибкорон ва бо усули ҳашар сохтани китобхона-филиалҳо, тақмили фонди китобхонаҳо бо адабиёти тозанаشر, таъмини китобхонаҳо бо мутахассисони касбиро мавриди омӯзиш қарор додааст. Дар робита ба масъалаҳои осорхонаҳо дар ин зербоб муҳаққиқ роҷеъ ба фаъолият ва экспонатҳои арзишманди Мучтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб, Осорхона-мамнуъгоҳи таърихӣ фарҳангии Данғара, Мамнуъгоҳи таърихӣ фарҳангии Хулбук, Осорхонаи шуҳрати ҷангии шаҳри Кӯлоб, Осорхонаи шаҳрии «Бибихонум»-и шаҳри Бохтар, Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии ноҳияи Ховалинг, Боғ-осорхонаи шӯриши Восеъ, Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав ва қорҳои тармиму бозсозии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии вилояти Хатлон маълумот додааст. Муҳаққиқ дар хотимаи боби дуюми рисола фаъолияти муассисаҳои фарҳангиро ҷамъбаст намуда, ба хулосае меояд, ки тӯли солҳои 1991-2016 дар ҳаёти адабӣ-хунарии вилояти Хатлон бо дастгирии роҳбарияти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, саъю талоши ҳокимияти иҷроияи вилоят ва шаҳри ноҳияҳои он таҳаввулотӣ ҷиддӣ ба амал омад. Дар вилояти Хатлон соҳаи адабиёт, васоити ахбори омма, муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, аз қабили театр, дастаҳои мусиқӣ, китобхона, осорхона, хонаҳои фарҳанг, клубҳо, боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ нисбатан рушд ёфтанд [4, с.135].

Ҳаёти фарҳангии ин ё он минтақаи ҷумҳурӣ дар радиои дигар соҳаҳои ҳаёти ҷомеа дар бобу зербобҳои алоҳидаи таҳқиқотҳои диссертатсионӣ низ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Масалан, дар зербобҳои 1-2-и боби якуми рисолаи П.Абдурамонова [2] хусусиятҳои хоси ҳаёти фарҳангии ВМКБ ва дар робита ба он фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ ва рушди хунариҳои мардумӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Дар зербоби 4-и боби дуюми рисолаи З. Баҳромов [6] фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатии ВМКБ, аз қабили муассисаҳои клубӣ, китобхонаҳо, осорхонаҳо, театрҳо, гурӯҳҳои рақсӣ-вокалӣ, маркази эҷодӣ халқ ва мактабҳои мусиқии вилоят дар шароити нав баррасӣ ва таҳлил карда шудаанд.

«Саҳми қанони ВМКБ дар рушди фарҳанг» дар зербоби 2-и боби якуми рисолаи номзадии Н. Хучасайдова [21] таҳқиқ шудааст. Дар ин зербоб диссертант саҳми қанони вилоятро дар барқарорсозӣ ва рушди муассисаҳои фарҳангӣ ва иштироки фаъолони онҳоро дар ташкилу баргузориҳои чорабиниҳои фарҳангӣ, озмуну фестивалҳои вилоятӣ ҷумҳуриявӣ нек арзёбӣ карда, қайд менамояд, ки умуман шумораи қанон дар муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ нисбат ба шумораи мардон ду маротиба зиёд мебошад [21, с.12].

Масъалаҳои марбут ба фаъолияти муассисаҳои фарҳангии вилояти Хатлон дар даври истиқлол дар зербоби 3-и боби дуюми рисолаи номзадии Х. Аламов [3] мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар зербоби 2-и боби дуюми рисолаи А. Маҳсудов [14] дар заминаи маводи бойгониву ҷопӣ фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатии водии Рашт дар солҳои истиқлолият (1991-2021) таҳлил шуда, нақши ин муассисаҳо дар баланд бардоштани фарҳанги аҳоли нишон дода шудааст. Муҳаққиқ дар бахши «Санъати мусиқӣ»-и ин зербоб оид ба фаъолияти дастаҳои хунарии назди шӯбаи фарҳанги навоҳии минтақаи

Рашт, аз ҷумла гурӯҳи ҳунарии «Садои Лахш», ансамбли тарона ва рақси «Баёзи кӯхистон» ва мактабҳои санъати бачагонаи водӣ маълумот додааст. Дар баҳши «Муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ» муҳаққиқ аз вазъи нуговори муассисаҳои фарҳангии минтақа дар солҳои аввали истиқлолият сухан ронда, таъкид менамояд, ки «Дар навоҳии водии Рашт давоми солҳои 90-ум бештари муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ танҳо дар қоғаз вучуд доштанд – барои ҳисоботи оморӣ. Дар асл ин муассисаҳо бо мақсадҳои дигар истифода мешуданд. Масалан, бештари онҳо ба нуктаҳои савдо, анбор, масҷид, мағоза, ошхона ва ғайра табдил дода шуда буданд» [14, с.122]. Сипас, муҳаққиқ дар идомаи ин бахш дар заминаи татбиқи се барномаи давлатӣ ва барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии навоҳии водии Рашт (солҳои 2011-2013, 2016-2018, 2018-2020) таҳаввулотҳои бавуқуъпайвастаро дар самти бунёди инфрасохтори нави муассисаҳои фарҳангӣ, таъмиру тармим ва мучаҳҳазгардонии онҳо бо таҷҳизоти зарурӣ таҳлил кардааст. Илова бар ин, диссертант иштироки фаёлонаи сокинони навоҳии минтақаи Раштро дар фестивал-озмунҳои ҷумҳуриявии эҷодиёти халқ – «Андалеб», «Бустон», озмунҳои ҷумҳуриявии «Тоҷикистон – Ватани азизи ман», «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» бисёр муҳим арзёбӣ карда, озмуни ноҳиявии «Шоми меҳр», ки бо мақсади ҷалби аҳоли ба фарҳангу ҳунар ва тақвияти фазои фарҳангии ноҳияҳои водии Рашт баргузор гардидаанд, мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор додааст. Ҳамзамон, дар ин зербор диссертант фаёлияти театрҳои халқии ноҳияҳои Рашт, Сангвор, Лахш, осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносӣ, осорхонаҳои мактабӣ ва муассисаҳои клубӣ, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ, табииву монументалӣ, воситаҳои ахбори омма ва муассисаҳои таъбу нашри минтақаро воқеъбинона таҳлил намуда, камбудии кори онҳоро ошкор сохтааст ва барои ислоҳи норасоии мавҷуда тавсияҳои мушаххас пешниҳод кардааст.

Фаёлияти китобхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол ҳамчун масоили мубрами илми китобдорӣ тоҷик низ тавассути таҳқиқотҳои диссертатсионӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Аз ҷумла, фаёлияти китобхонаҳои анъанавӣ ва электронии Тоҷикистон дар даврони истиқлол дар рисолаи номзодии М.Комилов [12], таърихи фаёлияти китобдорӣ дар Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон дар рисолаи С. Ғулумшоев [9], таърихи рушди муассисаҳои китобдорӣ дар вилояти Хатлон дар рисолаи номзодии М. Изатова [10], таърихи Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рисолаи М. Мамадазимова [13], ташаккули фарҳанги касбии китобдори ояндаи мактаб дар рисолаи С. Абдумуминзода [1] мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Муҳаққиқ С. Ғулумшоев дар зербори 2-и боби дуоми рисолаи хеш «Китобхонаҳои ВМБК дар солҳои соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон» фаёлияти китобхонаҳои вилояти мазкурро дар солҳои 1991-2005 мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муҳаққиқ дар заминаи таҳлили маводи бойғони ва сарчашмаҳои таърихӣ ба омӯзиши чунин самтҳои асосии фаёлияти китобхонаҳои вилоят: тақмили захираи китобхонаҳо, роҳандозии ҳадамоти китобдорӣ-библиографӣ ба хонандагон, ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои оммавӣ, таҳкими заминаи моддию техникаи китобхонаҳо, омӯзиш ва тарғиби донишҳои китобдорӣ-иттилоотӣ, тарбияи кадрҳои баландхаттисос бештар таваҷҷуҳ зоҳир кардааст.

Дар рисолаи номзодии муҳаққиқ М. Мамадазимова «Таъсиси Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигаргунсозии он дар давраи солҳои 1933-2013» беш аз 20 соли фаёлияти Китобхонаи миллии бо дарназардошти вазъи иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсии солҳои аввали даврони истиқлол мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муҳаққиқ дар радиои ошкор сохтани омилҳои монеасозии рушди фаёлияти китобхона, ҳамзамон, нақши китобхонаро дар татбиқи навгониҳои соҳаи китобдорӣ ва истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ неқ арзёбӣ кардааст.

Дар рисолаи номзадии М. Изатова «Ташаккул ва рушди кори китобдорӣ дар вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1924-2018)» масъалаҳои таърихи рушди муассисаҳои китобдорӣ вилояти Хатлон чи дар давраи шуравӣ ва чи дар даврони сохибистиклолӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Боби дуоми рисола «Стратегияи рушди кори китобдорӣ вилояти Хатлон дар солҳои истиқлол», ки аз се зербоб иборат аст, пурра ба омӯзиши масъалаҳои рушди фаъолияти китобхонаҳои вилояти Хатлон дар солҳои истиқлолият бахшида шудааст. Дар ин боб муҳаққиқ кӯшиш намудааст, ки дар заминаи қабули санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ доир ба соҳаи китобдорӣ масъалаҳои мукамалгардонии фонди китобхонаҳои вилоят бо адабиёти тозанаشر, тақвияти заминаи моддию техникаи китобхонаҳо, мучаҳҳаз гардонидани китобхонаҳои вилоят бо технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, роҳандозии хадамоти китобдорӣ-библиографӣ бо истифода аз технологияи муосир, ташкил ва баргузори чорабиниҳои гуногуни оммавӣ: конференсияҳо, шабҳои саволу ҷавоб, намоишҳои китобӣ, вохӯриҳо бо шоирону нависандагон бахшида ба санаҳои муҳими таърихӣ ва ҷашнҳои миллӣ, ҷалби воситаҳои ғайрибучавии маблағгузорӣ тавассути пешниҳоди хадамоти музднок дар фаъолияти китобхонаҳои вилоят, бунёди китобхонаҳои нав дар шаҳру ноҳияҳо ва деҳоти вилоят, тайёр кардани кадрҳои соҳаи китобдорӣ ва дигар масоили марбут ба фаъолияти китобхонаҳои вилоятро мавриди таҳқиқ қарор диҳад.

Дар боби якуми рисолаи М. Комилов – «Омилҳои ташаккул ва таҳаввули китобхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол», ки фарогири 3 зербоб мебошад, заминаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангии фаъолияти китобхонаҳои мамлакат дар солҳои 1991-2016 баррасӣ гардида, раванди шаклгирӣ ва марҳилаҳои инкишофи шабакаи китобхонаҳои мамлакат, ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва татбиқи барномаҳои давлатии соҳаи китобдорӣ, нақши озмуну фестивалҳои соҳавӣ дар рушди анъанаҳои китобдорӣ, таҳқиқи таҳлил шудааст [12, с.14]. Муҳаққиқ сабабҳои бо таври назаррас коҳиш ёфтани нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти китобхонаҳои мамлакат, сол то сол кам шудани теъдоди китобхонаҳо, захираи китобии онҳо ва шумораи хонандагон – истифодабарандагони китобхонаҳо дар даҳсолаи аввали сохибистиклолӣ ба чунин омилҳо вобаста кардааст: аз байн рафтани китобхонаҳо дар минтақаҳои офатзадаи ҷанги шаҳрвандӣ; аз фаъолият боз мондани китобхонаҳо ва талаву тороч гардидани молу амволи онҳо; табдил дода шудани бинои китобхонаҳо ба штабҳои низомии силоҳдорон; ба тавозуни муассисаю ташкилотҳои дигар ва шахсони воқеӣ гузаронидани бинои китобхонаҳо; шахсикунонии муассисаҳои фарҳангӣ, аз ҷумла китобхонаҳо; ғайримақсаднок ва ғайриқонунӣ истифода шудани бинои китобхонаҳо ва худуди онҳо; дар биноҳои номувофиқу садамавӣ қарор доштани китобхонаҳо, бахусус дар деҳоти кишвар; ба шароити фаслҳои сол ҷавобгӯӣ набудани бинои китобхонаҳо; номувофиқии ҷойгиршавии китобхонаҳо ба шумораи маҳалҳои аҳолинишин, бахусус дар деҳоти кишвар; қатъ ёфтани воридшавии нусхаҳои ҳатмӣ аз ҷониби муассисаҳои интишоротӣ; афзудани нархи маҳсулоти чопӣ ва дигар васоити нигоҳдорандаи иттилоот; бо таври кофӣ маблағгузорӣ нашудани китобхонаҳо; паст будани маоши кормандони китобхонаҳо; тарки вазифа кардани китобдорони соҳибтаҷриба; муҳочир шудани аҳолии таҳҷойӣ; ҷумҳуриро тарк кардани аҳолии ғайритаҳҷойӣ [12, с.23-24]. Ҷамъамон, дар ин боби рисола муҳаққиқ қайд менамояд, ки қабул ва татбиқи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, бахусус барномаҳои давлатӣ дар соҳаи китобдорӣ барои таҳаввули фаъолияти китобхонаҳои мамлакат, тақвияти заминаҳои моддиву техникӣ, такмили фондҳои китобӣ, тақвияти фаъолияти иттилоотӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ ва маърифатии китобхонаҳои мамлакат ва танзими фаъолияти онҳо шароити зарурӣ фароҳам оварда, дар ин замина қорҳои зерин ба анҷом расонида шудаанд: китобхонаҳои нави замонавӣ

дар минтақаҳои гуногуни кишвар бунёд ёфта, бинои 75 китобхона дар шаҳру ноҳияҳои мамлакат таъмир карда шуданд; заминаи моддӣ-техникии китобхонаҳо мустақам шуда, қисме аз онҳо бо технологияи муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, таҷҳизоти хабардиҳию сӯхторхомушкунӣ, рӯшноидиҳию мушоҳидавӣ мучаҳҳаз гардонида шуданд; дар фаъолияти китобхонаҳои калонтарини мамлакат низоми худкори китобдорӣ-иттилоотӣ чорӣ карда шудааст; теъдоди китобхонаҳои электронӣ ва хонандагони маҷозӣ зиёд шуда, захираҳои ҳуҷҷатҳои электронӣ ташаккул ёфтанд; фонди китобхонаҳои анъанавӣ такмил ёфта, шумораи хонандагони муқимӣ дар китобхонаҳои мамлакат тадричан афзудааст; китобхонаҳои миллӣ, ҷумҳуриявӣ ва вилоятӣ тавассути пайваस्तшавӣ ба шабакаи Интернет ба фазои муосири иттилоотии ҷаҳон ворид гардида, дар фаъолияти онҳо таҳияи феҳристҳои электронӣ ва рақамгардонии хазинаи китобҳо роҳандозӣ карда шудааст; доираи пажӯҳиш ва таҳқиқоти илмӣ оид ба масоили назариявӣ китобшиносӣ, китобхонашиносӣ, библиографишиносӣ ва таърихи китоби тоҷик васеъ гардида, сатҳу сифати пажӯҳишҳои илмӣ дар самти омӯзиши таъриху фарҳанги китобдорӣ беҳтар шуда, теъдоди китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимию методӣ бо забони давлатӣ барои китобдорон афзуда, савияи дониши касбии китобдорон тадричан баланд гардидааст; ҳамкориҳои байналмилалии китобдорӣ иттилоотӣ дар самти мубодилаи байналмилалии китоб, омӯзиши таҷрибаи пешқадами китобдорӣ, баргузори чорабиниҳои илмӣ ва тарбияи мутахассисони соҳа густариш ёфтаанд; сатҳу сифати чорабиниҳои иттилоотӣ, фарҳангӣ ва маърифатӣ дар китобхонаҳои мамлакат беҳтар гардида, матбуоти даврии китобдорӣ ташаккул ёфтааст [12, с.25].

Боби дуюми рисолаи М. Комилов – «Пайдоиш ва ташаккули китобхонаҳои электронӣ дар Тоҷикистони муосир» аз се зербоб иборат буда, дар он масоили таърихи пайдоиш, зинаҳои инкишоф ва фаъолияти китобхонаҳои электронӣ ҳамчун марказҳои нави фароҳамоварӣ, ҳифзу нигоҳдорӣ ва истифодаву интиқоли манобеи электронӣ дар Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Дар рисолаи номзодии С. Абдумуминзода – «Ташаккули фарҳанги касбии китобдори ояндаи мактаб» масъалаҳои назариявӣ методологӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, хусусиятҳо ва омилҳои пешбарандаи ташаккули фарҳанги касбии китобдори ояндаи мактаб дар донишгоҳ дар шароити ба даст овардани истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд. Ҳамзамон, дар рисола барномаи педагогии марҳила ба марҳила ташаккули самти касбии мутахассисони оянда бо дарназардошти типологияи таҳияшудаи гурӯҳҳои донишҷӯён ва истифодабарандагони китобхона аз рӯи таркиби этникӣ пешниҳод шуда, таҷрибаи тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи фаъолияти китобдорӣ иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил ва ҷамъбаст гардидааст.

Дар даврони истиқлол доир ба масъалаҳои мубрами соҳаи осорхонашиносии тоҷик низ рисолаҳои номзадӣ навишта шудаанд. Аз ҷумла, натиҷаи таҳқиқотҳои ба анҷом расонидаи муҳаққиқ Г.Нуров дар рисолаи илмӣ ӯ «Ташаккул ва рушди фаъолияти осорхонаҳо дар Тоҷикистон (солҳои 30-юми асри XX – ибтидои асри XXI)» [17] баррасӣ шуданд. Бори нахуст аз дидгоҳи илмӣ баррасӣ шудани раванди таҳаввули фаъолияти осорхонаҳо, давраҳои ташаккул ва рушди осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносӣ, соҳавӣ, хона-осорхонаҳо дар Тоҷикистон, муайян кардани ҷойгоҳ, нақш ва мақоми осорхонаҳо дар рушди маориф, илм, фарҳанг ва тарбияи насли наврас – навоварии таҳқиқот ҳисоб меёбанд. Хулоса ва тавсияҳои муҳаққиқ барои беҳтар намудани сифату самарабахшии фаъолияти осорхонаҳои мамлакат, таҳияю эҷоди маводи таълимию услубӣ шароит муҳайё сохта, дар таҳқиқу баррасии масоили назарияу амалии илми осорхонашиносии тоҷик муфид мебошанд.

Дар рисолаи номзиди Ф. Шарифзода «Фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангии осорхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол (1991-2011)» [23] масъалаҳои тақмили заминаи меъёриву ҳуқуқи фаъолияти осорхонаҳо, рушди шабакаи осорхонаҳо дар ҷумҳурӣ, вазъи таъмини осорхонаҳо бо кадрҳо, фаъолияти ташкилию эҷодии осорхонаҳо дар самти роҳандозии корҳои илмӣ-фондӣ, намоишӣ-экспозитсионӣ, фарҳангӣ-маърифатӣ ва илмӣ-таҳқиқотӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Дар рисолаи номзиди Ҳ.Нурматзода «Созҳои мусиқии коллексияҳои осорхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарчашма дар омӯзиши таърихи фарҳанги халқи тоҷик» [15] бори нахуст коллексияҳои созҳои мусиқии ҳамаи осорхонаҳои Тоҷикистон ба таври комплексӣ ва дар асоси таҳқиқи бевоситаи онҳо, мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Бар замми ин, дар заминаи ҳуҷҷатҳои бойгонӣ ва асноди осорхонавӣ нахустин маротиба тавассути таҳқиқоти мазкур Феҳристи пурраи созҳои мусиқии осорхонаҳои Тоҷикистон (735 адад) таҳия гардидааст. Дар рисола 180 навъи акси созҳои мусиқии коллексияҳои осорхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон замима гардидааст, ки барои шинохти намудҳои гуногуни созҳои мусиқии тоҷик ва омӯзишу муаррифии шоистаи онҳо аҳамияти вижа дорад. Дар рисола коллексияи созҳои мусиқии ҳар як осорхона, аз ҷумла миқдори созҳо, таърихи пайдоиш, мансубияти этно-худудӣ, хусусиятҳои инфиродӣ ва дигар везагии онҳо муфассал таҳқиқ ва тавсиф шудааст. Дар заминаи таҳқиқи масоили матраҳшуда муҳаққиқ қайд менамояд, ки дар баробари дастовардҳои мушаххас дар қори ҷамъоварӣ ва таҳияи коллексияи созҳои мусиқӣ дар осорхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, як қатор мушкилот арзи вучуд доранд, ки бар тараф намудани онҳо метавонад дар ҳифзу пажӯҳиш ва оммавиғардонии созҳои мусиқӣ мусоидат намояд: роҳандозии риояи талаботҳои ҳуҷҷатнигорӣ, яъне бақайдгирии саҳеҳ ва таҳияи шиносномаи илмӣи созҳои мусиқӣ ҳамчун ашёи осорхонавӣ; риояи талаботҳои техникӣ: ҳарорат, равшаннокӣ ва бехатарии ҳифзу нигоҳдории ашёи осорхонавӣ, аз ҷумла созҳои мусиқӣ дар фонди осорхонаҳо; тибқи муқаррароти соҳавӣ экспозитсиякунонии ашёи осорхонавӣ махсусан созҳои мусиқӣ; тақвияти корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар самти омӯзиши таърихи пайдоиши созҳои мусиқӣ, унвони асли ва мансубияти онҳо ба навъи осорхонаву шахсияти мушаххас; оммавиғардонии фарҳанги мусиқии халқи тоҷик тавассути истифодаи созҳои мусиқии осорхонаҳо. Дар робита ба ин масъала, қайд гардидааст, ки «дар назди Осорхонаи созҳои мусиқии Гурминҷ Завқибекови шаҳри Душанбе ансамбли фолклории «Само», ҳамчунин дар назди Хона-музеи Мубораки Ваҳонӣ низ ансамбли фолклорӣ фаъолият менамоянд, ки бо барномаҳои консертӣ худ дар назди тамошобинон баромад мекунанд. Минаков Нуриддин – роҳбари Осорхонаи созҳои мусиқии Минаков Мусаввал созҳои мусиқиро назди тамошобинон менавозад» [16, с.143-145].

Дар рисолаи номзиди Б.Чалолов «Фаъолияти экспозитсионӣ – намоишии Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар муаррифии таърихи фарҳанги халқи тоҷик (солҳои 1991-2021)» [22] бори нахуст дар илми фарҳангшиносии тоҷик масъалаҳои назариявии экспозитсия ва намоишҳои осорхонавӣ, муҳимияти ороиши илмӣ-бадеии экспозитсияи осорхонавӣ аз нигоҳи таҳассусӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифта, роҳҳои асосии истифодаи дурусти технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионии муосир дар фаъолияти экспозитсияи осорхонавӣ муқаррар ва зарурати танзими речаи ҳарорат, рутубат ва рушноӣ дар фаъолияти экспозитсионии осорхона муайян карда шудааст. Ҳамзамон, дар рисола аҳамияти баргузории намоишҳои гуногуни осорхонавӣ дар муаррифии таърихи фарҳанги пурғановати халқи тоҷик бисёр муҳим арзёбӣ шуда, осори пурарзиши дар намоишҳои Осорхонаи миллии Тоҷикистон гузошташуда мансуб ба давраҳои гуногуни таърихӣ гурӯҳбандӣ шудааст. Аҳамияти илмӣ, маърифатӣ,

иттилоотӣ ва ҷаҳонии намоишҳои сайёр, байналмилалӣ ва маҷозии Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар зербоби сеюми боби дуюми рисола мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Дар рисолаи номзодии З.Боймуродова [7] бори аввал фаъолияти Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар самти муқаммал гардонидани фондҳои санъати тасвирӣ ва суннатӣ дар солҳои истиқлолият омӯхта шудааст.

Дар даврони истиқлол ба омӯзиши масъалаҳои соҳаи санъат, аз ҷумла санъати театри низ таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шуд. Дар ин самт, метавон рисолаи номзодии театршиноси маъруф М. Таваров «Иъикоси воқеаҳои таърихӣ дар фарҳанги театрии муосири тоҷик: Солҳои истиқлолият»-ро [19] ном бурд.

Таърихи театри касбии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлол (солҳои 1991-2021) дар рисолаи номзодии У.Амроев [5] мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Ҳамин тавр, таҳлили мазмуну муҳтавои рисолаҳои дифоъшуда нишон дод, ки дар даврони истиқлол аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ таҳқиқоти муҳим марбут ба масъалаҳои мубрами соҳаҳои фарҳангшиносӣ, китобхонашиносӣ, осорхонашиносӣ, театршиносӣ, мусиқииносӣ, киношиносӣ, ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, корҳои маданӣ-маърифатӣ, фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ҳамкориҳои фарҳангӣ, робитаҳои илмӣ фарҳангӣ, ҳаёти фарҳангӣ ва ҳунарҳои мардумӣ анҷом дода шуданд. Дар баробари ин, метавон қайд намуд, ки то кунун на ҳамаи масъалаҳои дар соҳаҳои фарҳангу санъат, бахусус муассисаҳои фарҳангӣ вучуддошта тавассути рисолаҳои диссертационӣ мавриди баррасиву таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Адабиёт

1. Абдумуминзода, С. Формирование профессиональной культуры будущего школьного библиотекаря (на материалах Республики Таджикистан) [Текст]: автореф. дис.... канд. пед.наук. – Душанбе, 2019. – 32 с.
2. Абдурамонова, П. Д. Ҳаёти фарҳангии Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон дар солҳои 1991-2016 [Матн]: дис. ... ном. илм. таърих: 07.00.02 / П.Д. Абдурамонова – Душанбе, 2019. – 195 с.
3. Аламов, Х. Н. Социально-экономическая и культурная жизнь Хатлонской области в период независимости Республики Таджикистан (1991-2015 гг.) [Текст]: автореф. дис.... канд. ист.наук. – Душанбе, 2019. – 25 с.
4. Амирхон, А. Ҳаёти фарҳангии вилояти Хатлон дар солҳои истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1991-2016) [Матн]: дис.... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзодии илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ. – Данғара, 2022. – 159 с.
5. Амроев, У. М. Таърихи театри касбии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлол (солҳои 1991-2021) [Матн]: дис. ... ном. илм. таърих: 07.00.02 / Амроев Умедҷон Мамадхонович. – Душанбе, 2024. – 209 с.
6. Баҳромов, З.М. Социально-экономическая и культурная жизнь ГБАО Республики Таджикистан в годы независимости (1991-2008) [Текст]: автореф. дис.... канд. ист.наук. – Душанбе, 2009. – 23 с.
7. Боймуродова, З.К. Формирование и развитие коллекций изобразительного и традиционного искусства Национального музея Таджикистана (1930-2021гг.) [Текст]: дис... канд.ист.наук: 5.6.1 / Боймуродова Зулола Кахоровна. – Душанбе, 2023. – 227 с.
8. Гаффоров, Б. История культурно - просветительных учреждений Республики Таджикистан (1991-2011гг.) [Текст]: дис.... канд. ист.наук. – Душанбе, 2014. – 185 с.
9. Гуломшоев, С. История библиотечного дела в ГБАО [Текст]: дис.... канд. ист. наук / С. Гуломшоев. – Душанбе, 2007. – 157 с.

10. Изатова, М. История развития библиотечного дела в Хатлонской области (1924-2018 гг.) [Текст]: автореф. дис.... канд. ист.наук. – Душанбе, 2021. – 26 с.
11. Каримова, Р.Н. История развития культуры Таджикистана в годы независимости (1991-2011) [Текст]: автореф. дис.... канд. ист.наук. – Душанбе, 2012. – 25 с.
12. Комилов, М. Фаъолияти китобхонаҳои Тоҷикистон дар даври истиқлол (солҳои 1991-2016) [Матн]: автореф.дис.... барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ. – Душанбе, 2021. – 66 с.
13. Мамадазимова, М. М. Становление Национальной библиотеки Республики Таджикистан и её трансформация в период с 1933 по 2013 гг. [Текст]: дис.... канд. ист. наук / М. М. Мамадазимова. – Душанбе, 2019. – 185 с.
14. Махсудов, А. М. Ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии водии Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият (1991-2021) [Матн]: дис.... барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D020301 – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик). – Душанбе, 2022. – 195 с.
15. Нурматзода, Ҳ. Фаъолияти экспозитсионӣ – намоиши Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар муаррифии таърихи фарҳанги халқи тоҷик (солҳои 1991-2021) [Матн]: автореф. дис. ... барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.09 – Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ / Нурматзода Ҳасан. – Душанбе, 2019. – 55 с.
16. Нурматзода, Ҳ. Фаъолияти экспозитсионӣ – намоиши Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар муаррифии таърихи фарҳанги халқи тоҷик (солҳои 1991-2021) [Матн]: дис. ... барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.09 – Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ. – Душанбе, 2019. – 175 с.
17. Нуров, Г. Формирование и развитие музейного дела в Таджикистане (30-е годы ХХ – начало ХХІ вв.) [Текст]: автореф. дис. ... канд.ист.наук: 07.00.02 / Гулмаҳмад Нуров. – Душанбе, 2011. – 27 с.
18. Рушди фарҳанги миллӣ дар даври истиқлол [Матн]: китобнома. Ҷилди 1 / мурағатӣ ва муаллифи пешгуфтор Ф. Шарифзода; муҳаррир: Ш. Комилзода. – Душанбе: Истеъдод, 2021. – 320 с.; Рушди фарҳанги миллӣ дар даври истиқлол [Матн]: китобнома. Ҷилди 2 / мурағатӣ ва муаллифи пешгуфтор Ф. Шарифзода; муҳаррир: Ш. Комилзода. – Душанбе: Истеъдод, 2022. – 320 с.
19. Таваров, М. С. Отражение исторических событий в современной таджикской театральной культуре: Годы независимости [Текст]: дис. ... канд.ист.наук: 07.00.02 / Таваров Муҳамадулло Султонович. – Душанбе, 2006. – 174 с.
20. Фирдавси, А. Развитие культуры Республики Таджикистан в годы независимости (1991-2016 гг.) [Текст]: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Фирдавси Абдулхамид. – Душанбе, 2017. – 191 с.
21. Худжасаидова, Н. Х. Участие женщин ГБАО в общественно-политической, культурной и экономической жизни Республики Таджикистан [Текст]: автореф. дис.... канд. ист.наук. – Душанбе, 2008. – 23 с.
22. Чалолов, Б. Ф. Фаъолияти экспозитсионӣ – намоиши Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар муаррифии таърихи фарҳанги халқи тоҷик (солҳои 1991-2021) [Матн]: автореф. дис. ... барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои фарҳангшиносӣ аз рӯи ихтисоси 24.00.01 – Назария ва таърихи фарҳанг / Чалолов Бехрӯз Фарҳодович. – Душанбе, 2024. – 54 с.
23. Шарифзода, Ф. Социально-культурная деятельность музеев Таджикистана в период независимости (1991-2011 гг.) [Текст]: дис. ... канд.ист.наук: 07.00.02 / Фирдавс Шарифзода. – Душанбе, 2014. – 216 с.

24. Шарифов, Ш. Ч. Таърихи ташаккулёбии муассисаҳои маданӣ – равшаннамоии вилояти Хатлон (аз рӯи маводи минтақаи Кӯлоб) (с.1991-2016) [Матн]: дис.... барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ. – Душанбе, 2020. – 217 с.

25. Шосайдзода, С., Нодирзода, С. Дастоварди камназир дар библиографияи тоҷик // Таҳқиқи фарҳанги миллӣ дар даврони истиқлол. – Душанбе: Истеъдод, 2023. – Ҷилди 2. – С.306-314.

ТАЪРИХИ ОМУЌИШИ ВАЪИ МУАССИСАҲОИ ФАРҲАНГӢ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақола чараёни омуџиши ваъи муассисаҳои фарҳангӣ дар даврони истиқлол мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд гардидааст, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии муайян кардани рушду нумӯи ин ё он соҳаи илм, қабл аз ҳама, натиҷаи таҳқиқотҳои анҷомёфта ва ҳимояи онҳо тавассути рисолаҳои номзадию докторӣ мебошад. Дар робита ба ин, дар мақола маълумоти муфассал дар бораи рисолаҳои марбут ба масъалаҳои мубрами соҳаҳои фарҳангшиносӣ, китобхонашиносӣ, осорхонашиносӣ, театршиносӣ, мусиқишиносӣ, киношиносӣ, ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, корҳои маданӣ-маърифатӣ, фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ҳамкориҳои фарҳангӣ, робитаҳои илмию фарҳангӣ, ҳаёти фарҳангӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дифоъшуда, пешниҳод шудааст.

Ба андешаи муаллиф ба рушди таҳқиқи масъалаҳои марбут ба фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ дар даврони истиқлол як қатор омилҳо, аз ҷумла: татбиқи сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; ба фаъолият шуруъ кардани Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот; Комиссияи Олии Атестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; ҷоннок шудани фаъолияти илмии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ; татбиқи лоиҳаҳои илмӣ ва мавзӯҳои бунёдӣ; ташкили экспедитсияҳои илмӣ ва ҳафриётҳои бостоншиносӣ; таъсиси матбуоти даврии таҳассусӣ; созмондиҳӣ ва баргузори фестивалҳо, озмунҳо доир ба соҳаҳои фарҳангу санъат мусоидат кардаанд.

Калидвожаҳо: таърихнигорӣ, муассисаҳои фарҳангӣ, омуџиш, таҳлил, рисола, фаъолияти илмӣ, асарҳои илмӣ, истиқлолият.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ СОСТОЯНИЯ УЧРЕЖДЕНИЙ КУЛЬТУРЫ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье рассматривается процесс изучения состояния учреждений культуры в период независимости. Отмечено, что одним из основных показателей, определяющих развитие и рост той или иной области науки, являются, прежде всего, результаты проводимых научных исследований и их защита в форме кандидатских и докторских диссертаций. В этой связи в статье дается подробная информация о диссертациях, посвященных актуальным проблемам в области культурологии, библиотековедения, музееведения, театроведения, музыковедения, киноведения, охраны памятников истории и культуры, культурно-просветительской работы, общественно-культурной деятельности, культурного сотрудничества, научных и культурных связей, культурной жизни и народного творчества.

По мнению автора, развитию исследований по вопросам деятельности учреждений культуры в период независимости способствовал ряд факторов, в том числе: реализация культурной политики Правительства Республики Таджикистан; создание Научно-

исследовательского института культуры и информации; Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан; активизация научной деятельности в высших учебных заведениях; реализация научных проектов и фундаментальных тем; организация научных экспедиций и археологических раскопок; создание специализированных периодических изданий; организация и проведение фестивалей, конкурсов в области культуры и искусства.

Ключевые слова: историография, учреждения культуры, исследование, анализ, диссертация, научная деятельность, научные труды, независимость.

HISTORY OF STUDYING THE STATE OF CULTURAL INSTITUTIONS IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

The article examines the process of studying the state of cultural institutions during the period of independence. It is noted that one of the main indicators determining the development and growth of a particular field of science is, first of all, the results of scientific research and their defense by candidate and doctoral dissertations. In this regard, the article provides detailed information on dissertations devoted to current issues in the field of cultural studies, library science, museology, theater studies, musicology, film studies, protection of historical and cultural monuments, cultural and educational work, social and cultural activities, cultural cooperation, scientific and cultural ties, cultural life and folk art.

According to the author, the development of research on the activities of cultural institutions during the period of independence was facilitated by a number of factors, including: the implementation of the cultural policy of the Government of the Republic of Tajikistan; the creation of the Research Institute of Culture and Information; the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan; activating scientific activity in higher education institutions; implementing scientific projects and fundamental topics; organizing scientific expeditions and archaeological excavations; creating specialized periodicals; organizing and holding festivals and competitions in the field of culture and art.

Keywords: historiography, cultural institutions, research, analysis, dissertation, scientific activity, scientific works, independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Фирдавс – номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ Сайёҳӣ ва Соҳибқорӣ Тоҷикистон. Нишонӣ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5; Тел.: (+992) 205 15 34 44; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Сведения об авторе: Шарифзода Фирдавс – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и философии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад, 48/5; Тел.: (+992) 205 15 34 44; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Information about the author: Sharifzoda Firdavs – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of history and philosophy at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave., 48/5; Tel.: (+992) 205 15 34 44; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

РЎЗНОМАНИГОРӢ
ЖУРНАЛИСТИКА
JOURNALISM

ТДУ 002.2: [659.32+323+327] (575.3)

РЎЗНОМАИ «ЧУМӢУРИЯТ» ВА МАСЪАЛАИ ЧАӢОНИШАВӢ

Сафарзода Хуршед Ӣайдар
Коллеҷи омӢзгории шаӢри Турсунзода

Яке аз ташаббусӢои глобалии Тоҷикистон, ки дар оғози солӢои соҳибистиқлолӢи сурат гирифт, ин кӢшишу талоши давлату Ӣукумат чихати таъмини сулҳу субот, наҷоти миллат аз нобудшавӢи ва ба ҳам овардани халқи тоҷик буд. Вазъи ноором ва хатарбори сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистон аз халқи оддӣ сар карда, то роҳбарони сиёсии вақт ҳамаро ба ташвиш овард. Раиси тозаинтихоби Шурои Олии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 12 декабри соли 1992 дар мурочиатномаи хеш, ки рӯзномаи «Чумҳурият» ба таъб расонидааст, таъкид дошт: «Халқи мо имрӯз душвортарин ва фочеаноктарин давраҳои таърихи хешро аз сар мегузаронад. Ӣақиқат талх аст, вале мо бояд иқрор шавем, ки қувваҳои муайян сабабгори фочеаи миллат гардиданд. Дар натиҷа будан ё набудани чумҳурии соҳибистиқлоли мо зери хатар монд...» [6, с.23]. Ӣамчунин дар идомаи ҳамин мурочиат гуфта шуд: «Фочеаи падарон, модарон ва хоҳарону бародарони мо фочеаи миллат аст. Ӣамон миллате, ки ҳазорсолаҳо инҷониб бо тамаддуни оламшумул ва фарзандони нобиғаи худ машҳури ҷаҳон гардида буд» [6, с.23].

Пас аз чанд моҳ, яъне 19-уми марти соли 1993 сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ба моҳияти глобалии (ҷаҳонишавии) ҳодисаҳои кишвар ишора карда гуфтанд: «Воқеаҳои, ки порсол дар чумҳурии мо сар заданд, ханӯз ҳам дар сар то сари олам вирди забони маҳофили иҷтимоист...» [6, с.3]. Ин воқеа аллакай хусусияти ҷаҳонӣ касб карда буд ва расонаҳои дунё аз воқеаҳои Тоҷикистон он вақт хабару гузориш меоданд. Раиси Шурои Олии Тоҷикистон барои ҳалли мушкили пешомада масъулияти баланди ватандӯстона эҳсос карда, аз ҷумла барои қатъи ҷанг ва расидан ба сулҳу субот ва амнияти миллӣ гуфта буд: «Вазъияти шадиди ҷамъиятию сиёсӣ талаб мекунад, ки ҷораҳои таъхирнопазир ва ҳалқунанда андешем... Дар ин роҳ ба мо чумҳуриҳои бародар, давлатҳои муштаракулманофеъ ва мамлакатҳои дигар дасти ёрӣ дароз мекунад. Ман шахсан барои ба чумҳурӣ ёрӣ расондан ба Созмони Милали Муттаҳид ва ҷомеаи ҷаҳонӣ мурочиат мекунам» [6, с.24]. Масъалаи сулҳу субот, амният ва ҷанг ҷузъи мушкilotи ҷаҳонӣ шуда буд. Бинобар ин, барои ба эътидол овардани вазъият давлатҳои ҳамсоя, созмонҳои байналмилалӣ ва Созмони Милали Муттаҳид ба Тоҷикистон кӯмак мекарданд. Сарвари давлат таъкид мекард, ки «Муколамаи сиёсӣ, ҳамчун роҳи ягонаи ҳалли масъалаҳои тоҷикон ва таъмини мусолиҳаи миллӣ аз ҷумлаи вазифаҳои асосии сиёсати мо номбар шуда буд, ки дар ин бора ман аз минбари Иҷлосияи 48-уми Ассамблеяи Генералӣ сухан ронда будам...» [6, с.35]. Дар ин суханронӣ роҳбари давлат аз аҳамияти ташаббусҳои котиби генералии СММ, ҳамгириҳои Шурои амният ва ҳамкориҳои Созмони Амният ва Ӣамкориҳои Аврупо дар боби тезондани ҷараёни мусолиҳаи миллӣ, фаъолияти намояндаи махсуси котиби генералии СММ, ҳайати намояндагии САӢА ёд карда, «бо роҳи гуфтушунид халқ кардани масъалаҳои баҳсталаб»-ро василаи аслии ба ҳадафи ниҳой даст ёфтан таъбир карда буд, ки воқеиятҳои баъдӣ иқдоми саривақтӣ ва таъсиргузор будани онро нишон дод.

Профессор И.Усмонов дар ин масъала ба маврид ишора кардааст: «Ин нияти холис ба Тоҷикистон низ имконият меод ҳамеша ба СММ аз нигоҳи таърихи назар афкананд» [8, с.29]. Чунин андешаҳо дурнамои воқеӣ дошт ва бо мурури вақт исбот гардид. Аҳамият ва тақдирсоз будани ташаббуси Тоҷикистон дар боби ҳамгироӣ ва истиқрори сулҳро дарк намуда, ВАО-и Тоҷикистон, бахусус рӯзномаи «Ҷумҳурият» шуруъ аз соли 1992 ба инъикоси ҳаматарафаи раванди мазкур диққати ҷиддӣ меод ва мушкилиҳоро воқеъбинона баррасӣ мекард. Дар давраи мавриди таҳқиқ мавзӯи сулҳи тоҷикон, суботи амният, хотимаи ҷанг ва паёмдӯҳи он муҳтавои асосии маводҳои дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» нашршударо ташкил медиҳад. Ба ифодаи дигар, нашрия ба он ҷиҳати мавзӯ бештар тавачҷуҳ кардааст, ки ба сарнавишти минбаъдаи тоҷикон ва давлатдорӣ онҳо дахл доштааст. Агар ба навиштаҳои муҳаққиқони тоҷик жарфтар назар кунем, мебинем, ки «Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба яке аз марҳилаҳои пуртаҳавули таърихи инсоният – ҷаҳонишавӣ рост омад» [7,9] гуфтани онҳо воқеият аст. Дар ин давраи хеле мураккаб дар фаъолияти матбуоти даврӣ, аз ҷумла рӯзномаи «Ҷумҳурият» ду тарзи муносибатро мушоҳида карда метавонем, ки яке шинохти воқеият ва дувум дар асоси он амал кардан аст. Дар назари аввал рӯзнома ба мутобиқати дувум, ба тарзи саҳеҳ интишор ёфтани онро муҳим донистааст. Рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар инъикоси воқеиятҳои раванди сулҳу суботи тоҷикон ва қатъи ҷанг тавачҷуҳи хос нишон дода, қору фаъолияти шоистаеро анҷом додааст. Хабару гузоришҳо, мушоҳибаву ҳисобот, мақолаву нигоришҳо, суҳбату тафсири воқеаҳо, ки дар матбуоти даврӣ ба ҷоп расидаанд, масъалаҳои муҳими ҷараёни музокироти сулҳи тоҷиконро фаро гирифтааст. Матбуоти даврӣ барои таъсир расонидан ба афкори хонанда, аз имкониятҳои гуногун истифода бурдаанд, ки мо онро аз тарзу тариқати матолиби рӯзномаи «Ҷумҳурият» мушоҳида намудем.

Мазмун ва муҳтавои маводи рӯзномаи «Ҷумҳурият» нишон медиҳад, ки он пеш аз ҳама, маводеро нашр кардааст, ки манфиатҳои Тоҷикистонро ифода мекунад. Рӯзномаи зикршуда дар инъикоси воқеаҳои сулҳу суботи тоҷикон, муноқишаи ба миён омада сараввал, ба сабаб ва таърихи зуҳури онҳо тавачҷуҳ кардааст. Дар ҳақиқат омилҳои руҳ додани воқеаву ҳодисаҳоро ба эътибор нагирифта, моҳияти раванди сулҳро муайян намудан душвор аст. Воқеаҳо, ки дар давраи истиқлолият рӯй додаанд, аз ҷумла ҷангу муноқишаҳо ва баъдан сулҳи тоҷикон, омилҳои худро доранд. Аз ин рӯ, рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар вақти инъикоси ҳодисаҳо ба сабабу омилҳои зикршуда диққат додааст. Ба ифодаи дигар, барои ба хонанда паёми саҳеҳ расонидан аз ҳақиқати ҳол дур нарафтааст. Рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар инъикоси воқеиятҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳу суботи тоҷикон ҳангомаҷӯӣ ва ё манфиатҳои нақарда, балки манфиати миллати тоҷик ва ояндаи онро ба эътибор гирифтааст. Дар яке аз шумораҳои «Ҷумҳурият» хабар дода шудааст, ки «Шуроӣ амният аз идомаи хушунат ва даргириҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бӯҳрони фазоянда дар марзи Тоҷикистону Афғонистон ва ҳатаре, ки аз ин ҷониб мутаваҷҷеҳи сулҳ ва суботи минтақаҳои Осиёи Марказӣ ва атрофи он аст, ибрази нигаронии амиқ қард» (Ҷумҳурият. – 1993. – 27 август). Аз хабаре, ки иқтибос шуд, бармеояд, ки воқеаҳои сиёсии он давр, бахусус шуруи ҷанги дохилӣ, нооромии бардавом ва маҳалли зисти доимашонро тарк кардани қисме аз аҳолии Тоҷикистон мавриди тавачҷуҳи рӯзномаи расмӣ будааст. Таҳқиқ ва таҳлили мазмуну мундариҷаи матолиби ба таъъ расида, тавачҷуҳро ба яке аз муҳимтарин масъалаҳои он замон дар доираи баррасии расонаӣ ҷалб мекунад ва ҷанд суолро низ дар миён мегузорад. Аввалан, матлаб ва иттилооти инъикоскунандаи воқеаҳои ҷаҳонишавӣ, аз ҷумла ҷараёни ҷанг ва сулҳи тоҷикон дар ин рӯзнома ҷӣ гуна омода шудаанд ва қадом сабабу омилҳо дар таҳияву интишори онҳо таъсиргузор будаанд? Оё муҳтавои маводҳо мувофиқи ҳолати муассис ё ходимони ин рӯзнома будааст ё маводи нашршуда инъикоси воқеъбинона аз воқеаҳои мавриди назар аст? Оё рӯноманигорон ё

худ сарчашмаҳои хабарии онҳо ба идораи нашрия тобеият доранд ё ин ки дар вақти интихоби мавзӯ ва нашри матлаб дар инъикос ва тавсири воқеиятҳои хабарӣ озодии интихоб доранд? Ба андешаи инчониб, вазъи сиёсӣ ва иҷтимоие, ки иттилоот оид ба ин мавзӯ дар он солҳо чоп мешуданд, дар ин раванд таъсири бевосита доштанд. Аз ин рӯ, дар чараёни интихоб ва нашри иттилооти мавриди назар омилҳои арзишҳои ҳоким дар ҷомеа ва муҳтавои густурдаи иҷтимоии таҳияи иттилоот таъсиргузор будаанд. Нуктаи муҳимме, ки дар алоқамандӣ ба ин масъала вучуд дорад, ин аст, ки рӯзномаи «Чумхурият» чихати ба фаҳми омма наздик кардани воқеиятҳои ҷанг ва сулҳи тоҷикон фарзияҳои хосеро дар бораи ҷомеа ва чигунагии ҳаракати он пайгирӣ кардаанд. Аз инҷо, муҳаққиқ Р. Нигрин навиштааст, ки «дар як сатҳи кулӣ агар умури иртиботро миёни инсонҳо ба назар бигирем, барои ин иртибот ба як забони муштарак ниёз пайдо мекунем. Бахусус агар ин амро дар сатҳе печидатар ва хостар, яъне умури иртиботи ҷамъӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор диҳем, дармебёем, ки соҳибони расонаҳо фарзро бар ин мегиранд ва ё ниёз ба чунин як тасаввуре эҳсос мекунанд, ки ҷомеа дар маҷмӯ то худуде бар пояи як табақабандии воҳид перомуни воқеияти иҷтимоӣ устувор аст, зеро дар ғайри ин сурат мо қодир нестем ба ҳодисоти рӯйи олам маъно ва мафҳум бубахшем. Бинобар ин, аз диди соҳибони расонаҳо ҷомеаи башарӣ аз як «иттифоқи назар» бархӯрдор аст ва ба ибораи дигар, бар асоси як «идеологияи кулӣ ва ҳамоҳанг» ба ҳаракати худ идома медиҳад. Ва ин назария аст, ки он чиро ки хабарнигорон менависанд ва маъниҳои иҷтимоиро, ки онҳо ба ҳодисот медиҳанд, устуворӣ мебахшад» [8, с.28]. Агар мо воқеиятеро ба назар гирем, ки дар замони даргириҳои Тоҷикистон ҳар рӯз ва ҳар соат садҳо рӯйдодҳои гуногун иттифоқ меафтод, он вақт метавон иқрои шуд, ки рӯзномаҳои кишвар, бахусус рӯзномаи «Чумхурият» дар роҳи инъикоси раванди музокирот ва сулҳи тоҷикон барои худ асос ва меъёрҳои доштааст, ки бо таваҷҷуҳ ба он воқеоти хабариро аз ғайри хабарӣ ҷудо мекарданд.

Дар ин равиш рӯзномаи «Чумхурият» оид ба инъикоси раванди музокирот ва сулҳи тоҷикон барои идораи чараёни нашри мавод тарзи пешниҳоди маъмуле доштааст. Аз ин мавқеъ инъикоси на ҳамаи рӯйдодҳои муҳим, боарзиш ва пурмуҳтаво будаанд. Чун ба муҳтавои хабарҳо ва маводҳои дигари рӯзномаи «Чумхурият» назар мекунем, мебинем, ки иттилоот барои рӯзноманигорон фақат инъикоси воқеаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ набуда, балки гузориши ҷанбаҳои матраҳшуда дар ҷомеа мебошанд. Ин рӯзнома, асосан ба инъикоси ҳамаи воқеаҳои музокирот ва сулҳи тоҷикон пардохтааст, ки фаврӣ, нав ва печидаву мураккаб набудаанд. Аз ин рӯ, нашрияи мазкур на фақат воқеаҳои рафти музокирот ва сулҳи тоҷиконро баррасӣ ва инъикос намудааст, балки ҳақиқатро равшан кардааст.

Рӯзномаи «Чумхурият» доир ба ташаннуҷи авзоъ дар Тоҷикистон бо назардошти омилҳои умда ва фарҳангии зикршуда матлаберо таҳти унвони «Муҳокимаи масъалаи Тоҷикистон» чоп кардааст. Муҳтавои ин матлаб бар он далолат мекунад, ки интихоби тақрорӣ рӯзнома дар мавзӯи бухрони Тоҷикистон танҳо ба арзиши хабарии ин рӯйдод таъя дорад. Омилҳои интихоби «Чумхурият» чунин аст: аҳамият, таъсиргузори ва маъмул будани хабар. Интихоб ва нашри хабар бар он асос ёфтааст, ки воқеаи хабарсоз (вазъи бухронии кишвар) бар рӯйи теъдоди зиёде аз афроди ҷомеа дар ҳамаи рӯзҳо ва баъди он низ таъсир гузошта метавонист. Як порча аз матолиби мазкур андешаи моро пурра мекунад.

«Шурои амниятӣ Созмони Милали Муттаҳид хостори музокира байни тарафҳои даргир дар бухрони Тоҷикистон шуд. Кишварҳои муштаракулманофеъ ба мақсади рӯёрӯӣ бо муҳолифони давлати Тоҷикистон як неруи муштарак ташкил медиҳад.

Хабарнигории ИТАР-ТАСС: Шурои амният шаби гузашта аз идомаи даргирӣ дар Тоҷикистон ва бухрони шадид дар ду марзи байни ин кишвар ва Афғонистон ва ҳамчунин таҳдиди сулҳ ва субот дар Осиёи Марказӣ ба шиддат ибрази нигаронӣ кард»

(Ҷумҳурият. – 1993. – 27 август). Дар ҳамин маврид андешаи муҳаққиқ М. Абдурахмон доир ба вазъи онрӯза хеле бамаврид аст: «...Зеро дар шароити муосир ҳеҷ як кишвар дар танҳоӣ наметавонад хавфу хатарҳои замони ҷаҳонишавиро аз байн барад» [1, с.123]. Доманаи интиҳоб ва нашри мавод доир ба авзои Тоҷикистон дар давраи қабл аз музокироти тоҷикон, раванди музокирот ва баъди он аз ҷониби рӯзномаи «Ҷумҳурият» хеле васеъ буда, жанрҳои гуногунро фаро мегирад. Аз ҷумла нашри ҳуҷҷати Фармони Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи авф (Ҷумҳурият. – 1993. – 31 июл), Мурочаатномаи Сардори давлат, Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов ба ҳамаи тоҷикистонӣне, ки қаламрави ҷумҳуриро ночор тарк намудаанд (Ҷумҳурият. – 1993. – 31 июл – 1 август) заминагузори гуфтушуниди Ҳукумат бо муҳолифин буда, ҷонибдорӣи рӯзномаро аз мавқеи сиёсии Тоҷикистон ва раҳбари давлат ифода мекунад. Аз оғоз таваҷҷуҳи матбуоти даврӣ баҳусус рӯзномаи «Ҷумҳурият» ба масъалаи сулҳи тоҷикон ва паёмдҳои он дӯҷониба, яъне, интишори мавод ҳам дар таъя ба агентҳои хабарии дохилӣ, ҳам берунӣ будааст. Дар ин замина метавон гуфт, ки дар ибтидои раванди иҷрои ташаббусҳои Тоҷикистон оид ба масъалаи сулҳу суботи тоҷикон мушкилоти мавҷуда дастрасӣ ба иттилооти саҳеҳ ва беғаразро гоҳо душвор мекард. Барои саҳеҳ арзёбӣ кардани нақши ВАО, аз ҷумла матбуот дар ин давраи ҳассоси таърихӣ баъзе омилҳоеро, ки ба раванди сулҳ бетаъсир набудаанд, зикр кардан мумкин аст:

1. Дар ибтидо омили нооромиҳои дохилӣ ва муқовиматҳои беруна то ҷое монанди инъикоси воқеъбинона ва таъсиргузори раванди сулҳофаринӣ будаанд.
2. Мушкилҳои молӣ ва амниятӣ низ ба фаъолияти густурда ва озоди матбуот дар инъикоси ҷараёни сулҳи тоҷикон маҳдудият ба вуҷуд оварда буд.
3. Дар нимаи солҳои 1993 озодии ВАО маҳдуд ва фаъолияти баъзе нашрияҳо боздошта шуд. Ин вазъият фақат баъди соли 1999 бо нашри мучаддади баъзе рӯзномаҳо ислоҳ шуда, барои инъикоси васеи масоили сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, аз ҷумла сулҳи тоҷикон шароити мусоид ба вуҷуд омад.
4. Коҳиши вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаи тоҷикон, таъсири муқовиматҳои сиёсӣ ва ҳарбӣ ба нашри паҳлуҳои мусбату манфии низои тоҷикон ва инъикоси саривактӣ ва касбии раванди сулҳ бетаъсир набуд.

Бо вуҷуди таъсири омилҳои зикршуда матбуоти даврии он солҳо, баҳусус рӯзномаи «Ҷумҳурият» охири солҳои навадум ва баъди он дар интиҳоб ва таҳлилу тафсири воқеаҳои раванди сулҳи тоҷикон ва паёмдҳои он пойбанди ормонҳои миллӣ, мучовират ва ҳамгироии бардавом буданд ва дар инъикоси беғаразонаи раванди сулҳ дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ таъсири судманд гузоштанд. Дар ҳамин росто профессор А. Азимов ибраз мебарорад, ки «... дар инъикос кардани масъалаҳои сулҳу ваҳдат ва расидан ба мақсадҳои оӣ, яъне созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ нақши матбуоти даврӣ калон аст» [2, с.92.].

Таҳлили мундариҷавии маводи матбуоти даврӣ аз он ҷумла рӯзномаи «Ҷумҳурият» бар он далолат мекунад, ки нашрия дар инъикоси мавзӯи сулҳу суботи тоҷикон пеш аз ҳама, барои ошкор кардани замина ва омилҳои пайдоиши масъалаи сулҳи тоҷикон, роҳҳои баргараф кардани низоъ ва ба мувофиқа расидани тарафҳо, шиносондани чеҳраҳои таъсиргузори ин раванд, арзёбии нақши ду тараф, яъне Ҳукумат ва муҳолифон кӯшиш намудааст. Дар ҷараёни таҳқиқи маводҳои вобаста ба мавзӯи сулҳи тоҷикон ва паёмдҳои он, ки пояи онро чеҳраи сиёсӣ ва сулҳофарини Тоҷикистон ташкил медиҳад, ҳалли вазифаҳои зерин ба назар гирифта шудааст.

1. Аз назар гузаронидани ҷузъиёти кушиш ва ташаббусҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷонибҳо ва созмонҳои байналхалқӣ дар роҳи истиқрори сулҳ дар фосолаи муайяни замон.

2. Ошкор намудани тамоюли таблиғоти маводи чопшуда ва хати тағйири он дар фосилаи замони муайян.

Барои таҳлили қиёсии мавзую мундариҷаи маводи дар матбуоти даврӣ, аз ҷумла нашрияҳои «Ҷумҳурият», «Садои мардум», «Минбари халқ» ва ғайра чопшуда хабар, ҳисобот, мусоҳибаҳо, мақолаҳо ва ғайра, ки аз оғози гуфтушуниди сулҳи тоҷикон ва солҳои баъд дар нашрияҳо чоп шудаанд, истифода гардидааст.

Барои таҳлили қиёсии мавзую мундариҷаи маводи ҷопии матбуоти даврӣ, аз ҷумла нашрияи «Ҷумҳурият» зарур аст, ки хабар, ҳисобот, мусоҳиба, мақола ва матлабҳои дигари онро дар жанрҳои гуногун аз оғози давраи гуфтушуниди сулҳи тоҷикон ва солҳои баъд мавриди баррасӣ қарор диҳем. Фосилаи замони таҳқиқи масъала аввалан маҳз дар ҳамин давраи раванди сулҳи тоҷикон оғоз ёфт ва ба фаъолияти ВАО, аз ҷумла матбуот таъсири амиқ гузошт ва назарҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ нисбат ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тамоюлҳои сулҳофаринии он тадриҷан дигаргун шуд. Муҳаққиқ А. Азимов вазъи хатарбори он солҳоро чунин арзёбӣ мекунад: «Агар мо ба саҳифаҳои матбуоти ҳамон замон нигоҳ кунем, мебинем, ки вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ то чи андоза печида ва мураккаб будааст» [2, с.128]. Рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар инъикоси мавзӯи сулҳу суботи тоҷикон ва оқибатҳои он, пеш аз ҳама, ба қонунҳо ва усулҳои касбии рӯзноманигорӣ алоқаманд буда, ҷараёни эҷод, таҳия ва ҷопи маводҳо дар ин маврид «аз рӯи хусусияти худ раванди ташаккули санадҳои зиндагии ҷорӣ чомеа»-ро [4, с.206] муайян мекунад. Дар ин равиш «афзалияти бунёди воқеиятҳои мавриди тасвир, бархӯрди кулӣ ва ҳамҷониба дар омӯзиш ва инъикоси мушкилот муҳимияти мундариҷавии маводи чопшуда мебошанд» [4, с.206]. Тамоюли асосӣ ва мусбати маводи дар ин мавзӯ чопкардаи рӯзномаро гуногунии санадҳо, арзёбиҳо ва андешаҳои қазоватҳои муайян менамояд, ки пеш аз ҳама, фарогири иттилоот дар ҳалли қазияи низоъ ва сулҳу салоҳи тоҷикон мебошанд. Ин гуна маводро рӯзномаи «Ҷумҳурият» «...зери таъсири усули иртиботию даркунӣ» [5, с.37.] ба нашр расондаанд, ки гоҳо дар худ меъёрҳо, чехраҳо, лавҳаҳо ва куллиёту ҷузъиёти воқеиятҳои раванди сулҳ ва музокироти тоҷиконро дар сатҳи ҷаҳонӣ фаро мегиранд. Дар ин робита рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар фосилаи байни солҳои 1993 то 1997, яъне то ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ маводи зиёдеро нашр кардаанд, ки аз санадҳои меъерӣ ҳуқуқӣ, табсираю мақолаҳо, хабарҳои ғайрӣ, мусоҳибаҳои ҳисобот, нигоришу сухбат ва ғайра иборат мебошанд. Дар ин замина маводҳои «Оғози гуфтушунидҳо умедбахш аст» (Ҷумҳурият. – 1994. – 27 апрел), «Ёддошти Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ҷумҳурият. – 1994. – 10 август), «Исломобод: тоҷиконро ҳаваси сулҳу сафост» (Ҷумҳурият. – 1994. – 3 ноябр), «Мурочиатнома. Ба ҳайати музокиракунандаи Ҳукумати Тоҷикистон ва муҳолифин дар Техрон» (Ҷумҳурият. – 1997. – 5 январ), «Қадами чиддӣ дар роҳи мусолиҳаи миллӣ» (Ҷумҳурият. – 1997. – 10 феврал) ва ғайраро зикр кардан мумкин аст, ки рӯзнома бо ҷопи чунин маводҳо вазъи сиёсии ҷумҳурӣ, шебу фарози раванди музокирот ва сулҳи тоҷиконро дар таърих ба сарчашмаҳои бозғамӣ воқеъбинона инъикос намудаанд. Таҳқиқу таҳлил ва баррасии матолиби дар мавзӯи сулҳи тоҷикон ва таҷрибаи дар ин раванд бадастомада далели он аст, ки аз соли 1993 сар карда, матбуоти даврии тоҷик, аз ҷумлаи рӯзномаи «Ҷумҳурият» ба ҷопи маводе тавачҷуҳ кардааст, ки масъалаҳои таҷрибаи сулҳи тоҷикон, музокироти тарафҳо ва натиҷаҳои дар ин раванд бадастомадаро бодикқат пайгирӣ ва ба таърих расонидаанд. Таҳлили мундариҷаи маводи дар ин замина чопшуда моро ба хулоса овард, ки мавзӯи низои тоҷикон, омилҳои шурӯӣ ҷанги шаҳрвандӣ, музокироти ба вуқӯъ пайваستا ва наشري иттилооти вобаста ба ҳамин мавзӯ ҳадафи асосии рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар давраи аввали музокирот ва раванди минбаъдаи истиқрори сулҳ дар мамлакат будааст. Таҳлил нишон дод, ки мавзӯҳои «Таъсирпазирии Тоҷикистон аз раванди ҷаҳонишавӣ

дар ҳалли қазияи ҷанг ва сулҳи тоҷикон», «Масъалаҳои низоъ ва сулҳи тоҷикон», «Ҳамгирӣ дар ҳалли қазияи ҷанг ва сулҳи тоҷикон», «Ҳамгирӣ дар раванди сулҳофаринӣ бо давлатҳои ҷаҳон ва минтақа» ва «Мушкилоти иҷтимоии Тоҷикистон» дар давраи мавриди таҳқиқи мо 30% матлабҳои рӯзномаи «Ҷумҳурият»-ро ташкил дода, қисми асосӣ ва таъсиргузори маводҳои нашрия маҳсуб мешавад ва ин дар амалияи журналистикаи тоҷик таҷрибаи хуб арзёбӣ мегардад. Маводи дар давоми солҳои музокироти сулҳи тоҷикон ҷопшуда, бахусус оид ба масъалаи «Таъсирпазирии Тоҷикистон аз раванди ҷаҳонишавӣ дар ҳалли қазияи ҷанг ва сулҳи тоҷикон» ҳамдигарфаҳмии ҳар ду тарафро бо СММ ва давлатҳои дуру наздик ба таври густурда инъикос менамояд, ки воқеабинона сурат гирифтааст. Ба таъбири муҳаққиқ М. Имомзода «Дар фазои ҷомеаи ҷаҳонӣ Тоҷикистон ҷун марказу манзили суботу намуна ва баргузори ҷорабиниҳои сатҳи баланд муаррифӣ гардид» [6, с.54.]. Инъикоси мавзӯи мазкур дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар маҷмӯъ тамоюли беғаразона дошта, равиши фаъолияти ҷонибҳои сулҳофарро дар ҷараёни музокирот таҷассум намудааст. Дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар давоми солҳое, ки музокироти тоҷикон идома дошт, маводи доир ба ҳамгирӣҳои ду тараф хеле зиёд ҷоп шудааст. Ба ифодаи дигар, инъикоси ҳамкории дутарафа дар матбуот ба маротиб зиёд ба назар марасад. Ҳангоми таҳлили ҷузъиёти ҷудоғонаи масъалаи «Таъсирпазирии Тоҷикистон аз раванди ҷаҳонишавӣ дар ҳалли қазияи ҷанг ва сулҳи тоҷикон» аксаран ҳамкории тарафи Ҳукумат ва муҳолифин инъикос ва баҳогузори шудааст. Афзудани инъикоси ин масъала дар саҳифаҳои матбуоти даврии он замон аз он ҷумла дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» гувоҳӣ медиҳад, ки унсурҳои мусбати ахлоқӣ дар ҷеҳраи сиёсии Тоҷикистон ҳамчун кишвари хоҳони муносибатҳои самимона ва ҳамгирӣ содиқона афзудааст. Дар миёни мавзӯю масъалаҳое, ки дар ҷараёни музокироти сулҳу салоҳи тоҷикон мавриди гуфтушунид қарор гирифта, ҷузъиёти он дар матбуоти даврӣ ҷоп шудааст, мушкилоти иҷтимоӣ ҷойгоҳи хос дорад. Ин мушкилот, пеш аз ҳама, ба вазъи зиндагӣ ва шароити будубоши ғуреҷаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ марбут аст, ки ҷанги дохилӣ онҳоро аз Ватан ва хонаву дар дур қарда буд. Рӯзномаи «Ҷумҳурият» ин мавзӯро пайваста пайгирӣ қарда, мавқеи Ҳукумат, муҳолифин, СММ ва давлатҳои кофили сулҳро мутаносибан таҷассум намудааст.

Зикр бояд қард, ки мавҷудияти ду тарзи муносибат дар инъикоси масъалаи сулҳи тоҷикон, ки ҷузъи сиёсати ҷаҳонишавӣ низ ҳаст, ба омилҳои зайл вобаста мебошад: яке муносибати ҳушёрона ва андешаи дақиқу бетарафона ба воқеияти сиёсӣ, дигаре амал ва андешаи дур аз таҳқиқу баррасии воқеӣ ва ҳақшиносона. Ба ҳар ҳол, бо вучуди баъзе фосилагириҳо аз инъикоси воқеиятҳои раванди музокироти сулҳи тоҷикон, матбуоти даврӣ дар мисоли «Ҷумҳурият» дар тӯли солҳои мавриди назар ба интишори иттилооти воқеӣ ва таҳкимбахши раванди сулҳи тоҷикон мусоидат намудаанд, ки таҷрибаи мусбати иттилоотрасонӣ дар давраи навини матбуоти тоҷик мебошад.

Адабиёт

1. Абдурахмон, М. Истиқлол ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ (таҷрибаи Тоҷикистон) [Матн]. – Душанбе, 2021. – 194 с.
2. Азимов, А. Рӯзнома ва рисолати худшиносӣ [Матн]. – Душанбе: Шарқи озод, 2015. – 152 с.
3. Азимов, А. Публицистика ва воқеият [Матн]. – Душанбе: Шарқи озод, 2020. – 143 с.
4. Ворошилов, В. В. Журналистика. Базовый курс. 5-е издание [Текст]: учебник / В. В. Ворошилов. – СПб: Изд-во Михайлова В. А., 2006. – 640 с.

5. Дзялошинский, И. М. Советская журналистика: три парадигмы творчества / И. М. Дзялошинский [Текст] // Журналист. Пресса. Аудитория. – Ленинград: Издательства Ленинградского Университета, 1991. – С.29-43.
6. Имомзода, М. С. Тараннуми садоқат ва муҳаббат [Матн]. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 244 с.
7. Мачидзода, Қ.З., Холиқзода, А.Ф., Одиназода, Р.С. Ҷавонон ва амнияти иттилоотӣ [Матн]. – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.
8. Нигрин, Р. Хабар ва таҳлили хабар [Матн] / Р. Нигрин // Рӯзноманигории хирфай: маҷмуъаи мақолот / ба эҳтимоми Фарид Қосимӣ. – Техрон: Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, маркази мутолиъот ва таҳқиқоти расонаҳо, 1378. – С. 25-42.
6. Раҳмонов, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Иборат аз чаҳор ҷилд [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2000. – Ҷилди 1. – 543 с.
7. Раҳмонов, Э. Суханронӣ дар иҷлосияи 58-уми Ассамблеяи Генералии СММ. Нью-Йорк, 30-уми сентябри соли 2003 [Матн] // Раҳмонов, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Иборат аз 11 ҷилд. – Душанбе: Ирфон, 2005. – Ҷ.5. – С.220-230.
8. Усмонов, И. Воситаҳои ахбори омма ва сиёсати хориҷии Тоҷикистон [Матн] / И. Усмонов. – Душанбе, 2003. – 64 с.
9. Усмон, И. Сулҳнома [Матн] / И. Усмон. – Душанбе: Ҷамъияти саҳҳомии навъи кушодаи «Матбуот», 2001. – 552 с.

РӯЗНОМАИ «ҶУМҲУРИЯТ» ВА МАСЪАЛАИ ҶАҲОНИШАВӢ

Дар мақолаи мазкур нақши рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар инъикоси масъалаҳои ҷаҳонишавӣ хеле нозук баён ёфтааст. Ҳодиса ва воқеаҳои, ки баъди ба Истиқлолият расидани Тоҷикистон ба вуқӯ пайвастан, хоҳу ноҳоҷ ҷузъи масъалаҳои глобалии замони муосир ба шумор мерафт. Воқеаҳои, ки солҳои навадуми асри гузашта дар қаламрави Тоҷикистон сурат гирифт, на танҳо мардуми тоҷикро бетараф намегузошт, балки ҷомеаи ҷаҳониро низ ба ташвиш оварда буд. Бахусус, давлатҳои ҳамсоя наметавонистанд, ки нисбат ба бетартибҳои дохилии Тоҷикистон бетараф бошанд. Аз ин рӯ, созишҳои байналхалқӣ, кишварҳои дӯст ва давлатҳои ҳамсоя бо Тоҷикистон ҳамкорӣ намуда, кӯмак расониданд. Вазъи хеле мураккаби кишвар ҷузъи масъалаҳои ҷаҳонишавӣ арзёбӣ мегардид. Дар ҳамин росто матбуоти даврӣ, чи дохилӣ ва чи хориҷӣ, ба инъикоси ин масъала рӯ оварда буданд. Ҳар як рӯзнома ва умуман нашрияҳои даврӣ аз дидгоҳ ва мавқеи худ ба воқеаҳо баҳо медоданд. Дар ҳамин вазият матбуоти расмӣ, хусусан рӯзномаи «Ҷумҳурият» ба вазъият ва раванди воқеаҳо баҳои дақиқ ва маълумоти воқеабинона дода, мардумро бо иттилоот таъмин менамуд.

Рӯзномаи «Ҷумҳурият» ҳангоми инъикоси воқеаҳо ба сабабу омилҳо ва рӯйдоди он диққати ҷиддӣ медод. Ба ифодаи дигар, барои ба хонанда расонидани паёми саҳеҳ аз ҳақиқати ҳол дур нарафт. Рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар инъикоси воқеаҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳу суботи тоҷикон ҳангомаҷӯӣ ва ё манфиатҳои нақарда, манфиати миллати тоҷик ва ояндаи онро ба эътибор гирифта, рисолати хоси худро анҷом додааст. Мазмун ва муҳтавои маводҳои рӯзномаи «Ҷумҳурият» нишон медиҳанд, ки дар нашрияи манбаъҳои иттилоотӣ, пеш аз ҳама, маводҳои ҷопшудаи манфиатҳои миллиро ифода мекунанд ва расидан ба сулҳу салоҳро тарғиб намудаанд.

Зикр бояд кард, ки ҳангоми инъикоси ҳодиса ва воқеаҳои раванди музокироти сулҳи тоҷикон матбуоти даврӣ, аз ҷумла рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар давоми солҳои мавриди назар бо интишори иттилооти воқеӣ ба таҳкими раванди сулҳи тоҷикон мусоидат намудааст, ки ин таҷрибаи мусбати иттилоотрасонӣ дар давраи навини матбуоти тоҷик мебошад.

Калидвожаҳо: матбуот, сулҳ, иттилоот, ҷаҳонишавӣ, ҷумҳурият, тоҷикон, Ватан, муҳолифин, музокирот, СММ, таблиғ, амнияти миллӣ, таҳлил.

ГАЗЕТА «ДЖУМХУРИЯТ» И ПРОБЛЕМА ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В данной статье анализируется роль газеты «Джумхурият» в освещении вопросов глобализации. События и процессы, произошедшие после обретения Таджикистаном независимости, были неотъемлемой частью глобальных проблем современной эпохи. События, произошедшие в Таджикистане в 1990-е годы, не оставили равнодушным не только таджикский народ, но и встревожили мировое сообщество. В частности, соседние страны не могли оставаться нейтральными по отношению к вооружённым столкновениям в Таджикистане. Поэтому международные организации, дружественные страны и соседние государства сотрудничали с Таджикистаном и оказывали ему помощь. Тяжелейшее положение страны оценивалось в контексте проблем глобализации. В это время эту тему стали освещать как отечественные, так и зарубежные периодические издания. Каждая газета и периодическое издание в целом оценивали события со своей точки зрения и позиции. В этой ситуации официальная печать, особенно газета «Джумхурият», давали точные оценки и фактическую информацию о ситуации и ходе событий, предоставляя общественности своевременную информацию.

Газета «Джумхурият» при освещении событий уделяла пристальное внимание причинам, факторам и обстоятельствам событий. Другими словами, она не отклонялась от истинной ситуации, чтобы донести до читателя правильное сообщение. Газета «Джумхурият» выполнила свою уникальную миссию, не стремясь к фаворитизму или корысти при освещении событий гражданской войны, мира и стабильности таджиков, а учитывала интересы таджикского народа и его будущего. Содержание материалов газеты «Джумхурият» показывают, что источники информации в издании, в первую очередь, публикуемые материалы, представляли общенациональные интересы и способствовали достижению мира и согласия.

Следует отметить, что освещая события и развитие таджикского мирного переговорного процесса, периодическая печать, в том числе газета «Джумхурият», в рассматриваемые годы вносила свой вклад в укрепление таджикского мирного процесса путем публикации фактической информации, что является положительным опытом распространения информации в новую эпоху таджикской прессы.

Ключевые слова: печать, мир, информация, глобализация, республика, таджики, Родина, оппозиция, диалог, ООН, пропаганда, национальная безопасность, анализ.

THE NEWSPAPER "JUMHURIYAT" AND THE PROBLEM OF GLOBALIZATION

This article very subtly describes the role of the newspaper "Jumhuriyat" in covering globalization issues. The events and processes that took place after Tajikistan gained independence were an integral part of the global problems of the modern era. The events that took place in Tajikistan in the 1990s did not leave indifferent not only the Tajik people, but also worried the world community. In particular, neighboring countries could not remain neutral towards the internal unrest in Tajikistan. Therefore, international organizations, friendly countries, and neighboring countries cooperated with Tajikistan and provided assistance. The very difficult situation of the country was assessed as part of globalization issues. In this regard, the periodical press, both domestic and foreign, turned to covering this issue. Each newspaper and periodicals in general assessed the events from their own perspective and position. In this situation, the official press, especially the newspaper

"Jumhuriyat", gave an accurate assessment and factual information about the situation and the course of events, providing the people with timely information.

The newspaper "Jumhuriyat" paid serious attention to the causes, factors and events when covering the events. In other words, in order to convey the correct message to the reader, it did not deviate from the truth of the situation. The newspaper "Jumhuriyat" did not seek favors or interests in covering the events of the civil war and the peace and stability of the Tajiks, but took into account the interests of the Tajik nation and its future, fulfilling its specific mission. The content and content of the materials of the newspaper "Jumhuriyat" show that the sources of information in the publication, first of all, the materials published, represent national interests and promote the achievement of peace and harmony.

It should be noted that while covering the events and developments of the Tajik peace negotiations process, the periodical press, including the newspaper "Jumhuriyat" during the years in question, contributed to the strengthening of the Tajik peace process by publishing factual information, which is a positive experience of information dissemination in the new era of the Tajik press.

Keywords: press, peace, information, globalization, republic, Tajiks, Motherland, opposition, negotiations, UN, propaganda, national security, analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Хуршед Ҳайдар – Коллеҷи омӯзгории шаҳри Турсунзода, номзади илмҳои филологӣ, доценти кафедраи забонҳои факултети фанҳои гуманитарӣ. Нишонӣ: 737450, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Турсунзода, ҷамоати деҳоти ба номи Турсун Туйчиев, деҳаи Дусти, E-mail: khursheds@mail.ru, Тел.: (+992) 918-21-44-44.

Сведения об авторе: Сафарзода Хуршед Ҳайдар – Педагогический колледж города Турсунзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры языков, факультета гуманитарных наук, Адрес: 737450, Республика Таджикистан, г. Турсунзаде, сельский совет имени Турсуна Туйчиева, село Дусти, E-mail: khursheds@mail.ru, Тел.: (+992) 918-21-44-44.

Information about the author: Safarzoda Khurshed Haidar – Pedagogical College of Tursunzade, Candidate of philological science, Associate Professor of the Department of Languages of the Faculty of Social Sciences, Address 737450, Republic of Tajikistan, Tursunzoda city, Tursun Tuychiev Rural District Council, Dusti village. E-mail: khursheds@mail.ru, Tel.: (+992) 918-21-44-44.

ТДУ 07 (100)+07:070.422 (575.3)

«БУХОРОИ ШАРИФ» – ГАҲВОРАИ ЖУРНАЛИСТИКАИ БАЙНАЛХАЛҚИИ ТОҶИК

Сухроби Мирзоалӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи қавмҳои миллатҳо ва давлатҳо ҳаммонандӣ ва умумияти зиёд доранд. Миёни нахустин рӯномаҳои кишварҳои олам ҳам умумиятҳои зиёде мавҷуданд. Тавачҷуҳи зиёд ба ахбори хориҷӣ дар ин нашрияҳо яке аз он умумиятҳо аст. Матбуоти чопии Аврупо ва олам аз рӯномаи «Релатсион» ... («Хабар») - «Relation: Aller Furnemmen» моҳи январи соли 1609 оғоз ёфтааст, ки дар шаҳри Страсбург ба таъби расида буд. «Саҳифаҳои он ахбори марбут ба Келн, Рим, Венетсия, Вена ва Прага ро фаро мегирифт» [16, с. 40].

Тавре маълум аст, то асри XX одамон дар хусуси китъаҳои гуногуни олам, одамони кишварҳои дигар ва олами ҳайвоноту наботот, урфу одат ва анъанаҳои халқҳо ба мисли имрӯз маълумоти зиёд надоштанд ва нахустин рӯзномаҳо пас аз асарҳои бадеӣ ва илмӣ дар ибтидои асри XVII ба манбаи ҳамаҷузъаи иттилоот табдил ёфтанд. «Аввалин рӯзномаҳои Аврупо пур аз ҳикояҳо ё нақли рӯйдодҳо дар саросари китъа ва берун аз он буданд» [10, с. 29].

Пайдоиши матбуот дар ибтидои асри XVI дар Аврупо бо мурури замон тавассути Русия, Ҳиндустон, Эрон ва Туркия ба пайдоиши матбуоти Осиёи Марказӣ низ тасири худро расонд. Муҳаққиқони журналистикаи тоҷик ва аз он ҷумла, Мурод Муродӣ ба ин назаранд, ки «дар таъсиси нахустрӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф» заминаҳои гуногун: пайдоиши матбуоти ҷаҳон, таъсиси матбуоти форсизабонон, ба вучуд омадани матбуоти рус дар Осиёи Марказӣ, ташаккули матбуоти мусулмонони Қавқозу Тоттористон таъсир доштаанд» [12, с. 276].

Воқеан ҳам дар пайдоиш ва ташаккули матбуоти тоҷик таъсири матбуоти рус низ мақоми хоса дорад. Бояд қайд кард, матбуоти рус аз нашрияҳои дастнависи «Куранты» соли 1621 оғоз ёфтааст, ки дар он ахбори хориҷӣ низ зиёд ҷой дода шуда буд. Бесабаб нест, ки сафир Булгаков «Куранты» -ро «ҳамчун тарҷумаҳо ва иқтибосҳо аз газетаҳои гуногуни хориҷӣ» [20] таъриф кардааст. Воқеан ҳам худи истилоҳи «куранты» дар асри XVII аз матбуоти Аврупои Ғарбӣ ба Русия ворид шудааст. Дар аввал на танҳо соатҳои маноравӣ, балки аввалин рӯзномаҳоро низ дар як қатор забонҳои аврупоӣ «курант» ном мебуданд.

Тоҷири ҳолландӣ Исаак Масс ҷаҳор аср пеш яке аз аввалин таъминкунандагони рӯзномаҳо ва хабарҳои аврупоӣ ба Маскав буд. Даре нагузашта ба Исаак Масс дигар гирдоварандагони иттилоот аз Ҳоланд Юлиус Кранк ва Дэвид Николас Роутс, инчунин олмониҳо Мелчер Бекман ва Юстус Филимонатус ҳамроҳ шуданд. Чунин шабакаи муҳбирҳо ба Маскав имкон медод, ки аз курантҳои ҳоландӣ ва олмонӣ ахбор дарёфт намояд. Дар Маскав дастнависҳо бо хабарҳои тарҷумашуда аз рӯзномаҳои Аврупои Ғарбӣ дар асри XVII мувофиқи анъанаи он давра, на дар дафтарҳо ё китобҳои маъмулӣ, балки ба «сутунҳои дароз» - варақчаҳо часпонида мешуданд. Варақаи хабарӣ аслан як лентаи қоғазӣ буда, то чанд метр андоза дошт [20].

Мундариҷаи варақаҳои соли 1621 барои имрӯз хеле ҷолиб аст: Авҷ гирифтани ҷанги сисола дар Аврупо, ба таъхир афтидани сафари шоҳи Олмон Фердинанд II ба сабаби амалиёти ҷарбӣ, ғоратгариҳо ва ҷангҳо дар Аврупо, лашкаркашии султони турк ба Лахистон, ғайб гаштани роҳзанҳои баҳрӣ дар сарзамини Италия. Инчунин гузоришҳо дар бораи рӯйдодҳои ҳайратовар ва нофаҳмо низ дар курантҳои нашр мешуданд. Рӯзномаҳо ва ахбор аз Аврупо то Маскав дар муддати то се ҳафта расонда шуда, гурӯҳи тарҷумонҳо онро ба забони русӣ тарҷума менамуданд. «Курант»-ҳо ба пуррагӣ ҷавобгӯии талаботи рӯзномаро надоштанд, онҳо тиражи кам ва аудиторияи васеъ набуд. Онҳоро барои подшоҳ ё амалдорон афроди махсус мехонданд.

Анъанаи наشري ахбори хориҷӣ дар матбуоти ҷопии рус аз рӯзномаи «Ведомости» соли 1702 идома пайдо карда, ба як бахши доимии журналистикаи рус табдил ёфт. Бо таъсис ёфтани агентҳои иттилоотӣ ва ихтироъи дастгоҳҳои иртиботӣ дастрасӣ ба ахбори байналмилалӣ боз ҳам беҳтар гардид. Матбуот ва агентҳои иттилоотии рус дар навбати худ ба сарчашмаи ахбори матбуоти кишварҳои тобеи он ва ҳамсоҷишварҳо табдил ёфтанд. Аз он ҷумла, барои нахустрӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф» яке аз сарчашмаҳои ахбор ВАО-и рус буд.

Нахустрӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф» сароғози журналистикаи тоҷик буда, ҳанӯз аз аввал ба инъикоси авзои олам дар баробари навигариҳои Бухоро пардохтааст. Дар ин хусус муҳаррирони рӯзнома чунин ишора намуданд: «рӯзномаи мо аз ёрморкоҳо, мисли Нижнӣ-Нувғуруд ва ғайра маълумот дода, аз моли алтиҷораи дохил

ва хорич ва махсулоти Бухорои шариф ва атрофу тобеи он мисли пунба, пашм, пӯсти карокул, қимати мазаннаи нон, гӯшт, пунба, абрешим, чой ва гайраву гайра иттилоот хоҳад дод» [17].

Ахбори кишварҳои Австрия, Албания, Алчазоир, Афғонистон, Балкан, Британиаи Кабир, Булғористон, Венгрия, Гурҷистон (Тифлис) ва дигар минтақаҳои Қафқоз, Зеландияи нав, ИМА, Испания, Италия, Мароқаш, Миср, Муғулистон, Непал, Норвегия, Озорбойҷон, Олмон, Рим, Русия, Руминия, Сербия, Тунис, Туркия (Империяи Усмонӣ), Финландия, Фаронса, Ҳиндустон, Чин, Чопон, Эрон, Юнон, Яман ва шаҳрҳои Димишк, Вашингтон, Санкт-Петербург, Стокгольм, Лондон, Берлин, Боку, Батуми, Вена, Будапешт, Истамбул, Калкута, Кобул, Ливерпул, Мадрид, Нью-Йорк, Техрон, Табрез, Токиё, Париж, Пекин, София, Белград, Одесса, Астрахан ва дигар минтақаҳо дар баробари навигариҳои маҳаллӣ дар рӯзномаи «Бухорои шариф» нашр гардиданд. Ахбори байналхалқӣ дар рӯзномаи «Бухорои шариф» одатан дар зерӣ рубрикаҳои «Телеграфотика, Ахбори хорича, Ахбори тичоратӣ, Эрон, Туркия, Сандуқчаи истихборот, Тилгрофи шабона, Ахбори маҳаллӣ ва Туркистон» нашр мегардиданд. Ба андешаи муҳаққиқ Атозода М. маводи рубрикаҳои «Ахбори тичоратӣ», «Ахбори хорича» ва «Ахбори маҳаллӣ ва Туркистон» «аслан тарҷумаи агентҳои иттилоотӣ мебошанд» [5, с. 22]. Зерӣ рубрикаи «Ахбори маҳаллӣ» дар баробари навигариҳои Аморати Бухоро рӯйдодҳои Русия низ интишор мегашт. Аз ҷиҳати замон ва ҳукумати ҳамонвақта навигариҳои Русия барои Бухоро, ки мустамликаи он буд, ахбори маҳаллӣ ба шумор мерафт, аммо дар замони муосир барои мо ин ахбори хоричӣ маҳсуб меёбад.

Дар баробари он ки рубрикаҳо ба минтақаи ахбори байналхалқӣ ишора менамоянд, инчунин рубрикаҳои дар «Бухорои шариф» истифода мешаванд, ки бевосита ба як мавзӯ ишора менамоянд. Мисоли ин рубрикаи «Гулулаборон» [21] дар шумораи сиёми рӯзномаи мазкур буда метавонад. Дар ибтидои ҳар хабар номи кишвар ва ё шаҳр оварда мешавад, ки ишора ба макони рӯйдод ва навигарӣ аст. Мисол: Техрон – сафирҳои Русу Инглис аз ҷавоби Эрон ба нутаи Русу Инглис изҳори ташаккур намуданд [27].

Дар рӯзномаи «Бухорои шариф» ахборе, ки марбут ба ҷангҳо, сӯхтор, офатҳои табиӣ ва фалокатҳо ҳастанд, хеле зиёданд. Рӯзнома дар хусуси фалокати киштии «Титаник» якчанд мавод нашр намудааст: «Ландан – Дар бораи ғарқ шудани пороҳуди бузурги инглисӣ «Титонӣ», ки аз киштиҳои бузурги дунёст, хабар расидааст» [25]. Киштии «Титаник» дар санаи 15 апрели соли 1912 ғарқ шудааст, аммо таърихи нашри рӯзномаи «Бухорои шариф» «4-уми апрели соли 1912 сабт шудааст, ки ягон пешгӯӣ ва ё ғайбдонӣ нест, балки дар он замон тақвими юлианӣ истифода мегардид. Декрет дар бораи ҷорӣ намудани тақвими Аврупои Ғарбӣ (гузариш аз тақвими юлианӣ ба григориянӣ С.М.)» дар Россия 24 январи (6 февралӣ) соли 1918 дар маҷлиси Шӯрои Комиссарони Халқ қабул карда шуд ва он аз ҷониби раиси Шӯрои Комиссарони Халқ В. И. Ленин 26 январи (8 февралӣ) 1918 имзо гардида буд» [23]. Фарқият миёни солшумории юлианӣ ва григориянӣ аз 11 то 13 рӯзро ташкил медиҳад. Пас маълум мегардад, ки тахминан санаи 17 апрели соли 1912 «Бухорои шариф» дар хусуси фочеаи Титаник хабар додааст. Бояд қайд кард, ки рӯзнома дар хусуси ғарқшавии «Титаник» чанд хабарҳои дигар ҳам таҳия намуда, дар яке аз онҳо мардонагӣ ва фидокории мардони англис ва амрикоиро барои начоти занҳо ва кӯдакон ситоиш намудааст: «чӣ қадар ботарбия будаву чӣ қадар мардонагӣ буруз додаанд» [22].

Зимни таҳқиқ маълум гардид, ки «Бухорои шариф» аз ҷиҳати истифодаи ахбори хоричӣ ба курантҳои дар солҳои 1620-ум то андозае монандӣ пайдо кардааст, ки «аксаран ба хабарҳои хоричӣ бахшида шуда буданд» [18, с. 153]. Бояд қайд намуд, ки

баъзан маводи хайратовар низ дар «Бухорои шариф» нашр мегардад. Масалан, рӯзнома дар хабари «Тифли ачиб» дар асоси маводи рӯзномаи русӣ иттилоъ додааст, ки дар деҳи Молувонӣ зани русӣ бачае зоида, ки ду бадан, ду сар, чаҳор даст ва се по дорад [26].

Ба андешаи муҳаққиқон Соҳибова Барно ва Одил Нозир ахбори хориҷии рӯзномаи «Бухорои шариф» аз ҷиҳати фарогирии мавзӯӣ аз матбуоти Ғарб фарқият низ дошт, зеро дар баҳши ахбори хориҷӣ ба аҳолии Бухоро ва атрофи он «аз аҳвол ва зиндагии мардуми Эрон, Афғонистон, Ироқ, Туркия, Чин ва дигар мамолик» [15] хабар ирсол мегардид.

Хабар серистеъмолтарин жанр дар рӯзномаи «Бухорои шариф» ба шумор рафта, дар баъзе шумораҳо нисфи зиёди маводи нашрияро ташкил додаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқ М. Атозода муайян намудааст, ки дар шумораи аввали нашрия аз 23 хабар 17 хабари хориҷӣ ва дар шумораи дуюм аз 39 мавод 35 хабари хориҷӣ нашр гардидааст. Ахбори хориҷии рӯзномаи «Бухорои шариф» бештар ба рӯйдодҳои сиёсии кишварҳо, муносибатҳои байналхалқӣ, ҷангҳо, баҳсҳои марзӣю обӣ, садамаҳо, тижорати хориҷӣ, арзиши маҳсулот, баҳусус пахта дар биржаҳои Нью-Йорк, Ливерпул, Маскав ва дигар масъалаҳои олам бахшида шудаанд, ки ин табиати журналистикаи байналхалқӣ аст. «Огоҳ намудани аудитория аз рӯйдоди хориҷи кишвар» [11, с.286] вазифаи нахустини журналистикаи байналхалқӣ мебошад.

Ба андешаи М. Атозода «сабаби аслии бартарӣ додан ба воқеаҳои сиёсии ҷаҳон, огоҳ намудани хонандагони Бухоро аз рушди сиёсӣю иқтисодӣ ва фарҳангию иҷтимоии олам будааст, ки чун василаи бедорӣ ва ҳудогоҳӣ ба сокинони Амورات хидмат менамуд» [5, с. 27]. инчунин муҳаққиқи мазкур дигар сабаби бознашро барои кормандони «Бухорои шариф» мувофиқтар будан медонад. Аммо сабабҳои дигари ба ахбори хориҷӣ бештар тавачҷӯх намудан дар рӯзномаи «Бухорои шариф» ҷой дошт. Аз он ҷумла, душвор будани ҷамъоварии иттилоот аз сарсари Аморати Бухоро, яъне мавҷуд набудани мухбирони рӯзнома дар ҳамаи маҳалҳо ва надоштани агентии иттилоотии ватанӣ нашри ахбори дохилро мушкул мегардонд. Инчунин назорати ҷиддии рӯзнома аз тарафи генерал-губернатории Русия ва Аморати Бухоро сабаби дигари бештар нашр намудани ахбори хориҷӣ буда метавонад. Чунин вазъиятро аввалин рӯзномаҳои аврупоӣ низ доштанд. Аз ин рӯ, «нашри хабарҳои хориҷӣ назар ба инъикоси хабарҳои дохилӣ дар он замон камтар хатарнок буд» [10, с. 29].

Дар журналистика жанри репортаж яке аз жанрҳои серистеъмол ба шумор меравад, зеро дар муқоиса ба хабар дар доираи ин жанр тасвири рӯйдод ва шарҳи он ҷой дорад. Журналист ҳамчун шоҳид ва ё донандаи иттилооти бештар рӯйдодро шарҳ медиҳад. Муҳаққиқ М. Атозода ба ин назар аст, ки аломатҳои жанри гузориш дар нахустин шумораи «Бухорои шариф» ба назар расида, заминаҳо барои қорбурди ин жанр дар журналистикаи тоҷик маҳз дар он давра гузошта шудааст. Маводи рубрикаи «Мухорибаи Туркия ва Итолиё» мисоли гуфтаҳои мазкур ҳисоб намудан мумкин аст. Зеро «муаллиф дар баробари инъикоси ҷараёни воқеа» [5, с. 33] мавқеи худро бо ҷонибдорӣ аз артиши Туркия маълум намуда, бо эҳсос суханронӣ намудааст, ки ин амал ҳоси жанри репортаж аст. Дар маводи рубрикаи мазкур иштироки муаллиф, мавқеи ӯ ва вучуд доштани таҳлилҳо баёнгари истифодаи жанри репортаж дар рӯзномаи «Бухорои шариф» аст. Ҳамзамон рӯзномаи мазкурро «мелодгоҳи жанри репортаж» [5, с. 38] дар таърихи журналистикаи тоҷик номиданд, ки воқеан дуруст аст.

Муҳаққиқ Пайванд Гулмуродзода дар мақолаи худ «Бухорои шариф» - нахустин нашрияи форсизабон дар Осиёи Миёна» ба манбаҳои маводи рӯзномаи «Бухорои шариф» дар таърих ба худӣ нашрия чунин овардааст: «Мундариҷоти умумия: телеграфоти аҷенти Петербург, мақомоти илмия, ҳикоёти таърих, мустахбироти Ислонбул,

Мадинаи мунаввара, Миср, Техрон, Табреш, Рашт, Тошканд, Марғелон, Андичон, Хучанд, Самарқанд, тарҷумаи аҳволи ашхоси машҳурин» [8].

Муҳаққиқи ҷавон М.Атоев дар рисолаи илмии худ доир ба ин масъала таваҷҷуҳ намуда, муайян кардааст, ки «Бухорои шариф» беш аз 50 дарсади маълумоти нашрнамуздашро аз рӯзномаву маҷаллаҳои пештози кишварҳои хориҷӣ ҷамъоварӣ намуда, баъд аз тарҷума, таҳрир ва ташреҳ пешкаши хонандагони тоҷикзабони Аморати Бухоро намудааст» [3, с.91].

Ҳамонгунае ки журналистони байналхалқӣ вазифаи огоҳ намудани аудитория аз рӯйдодҳои хориҷи кишварро бевосита ва бавосита амалӣ менамоянд, муҳаррирони рӯзномаи «Бухорои шариф» аз сарчашмаҳои иттилоотӣ дар шакли мустақим, бевосита ва бавосита аз агентҳои иттилоотӣ ва зиёда аз 40 рӯзнома ва маҷаллаҳои хориҷӣ истифода намудаанд. Сарчашмаи маводи хориҷии «Бухорои шариф» рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои Русия, Эрон, Туркия, Озарбойҷон, Италия, Олмон, Англия ва дигар кишварҳо гардиданд. Нашрияҳои «Раннее утро», «Русское слово», «Звезда», «Корреспондент», «Трибуна», «Самая правда», «Туркестанский Курьер», «Барий Журнал», «Вақт», «Қонун», «ЖунТурк», «Матин», «Танин», «Миз», «Садо», «Сабоҳ» «Еврожурнал», «Ню фрей ПРЕСС», «БИ. ЭЛ. О.», «Стампа», «ПРЕСС вран», «Эйшбид Порис», «Бирж вайд», «Вич.ВР», «Рач», «Дейли экспресс» ва дигар нашрияҳо аз манобеи хабарии «Бухорои шариф» маҳсуб мешуданд» [6, с.74].

Рӯзномаи «Бухорои Шариф» вақте аз як сарчашма ахбори бештар дар як шумора истифода мебарад, онро ба таври маҳсус қайд менамояд. Аз ҷумла, пас аз рубрикаи асосии «Муҳорибаи Туркия ва Итолиё» сарчашма чунин ишора гардидааст: Ахбороти «Рускуя слуву» Ислонбул [19]. Чун замони нашри рӯзнома ба давраи ҷанги Итолиё ва империяи Усмонӣ рост омада буд, ахбори хориҷии «Бухорои шариф» дар ин хусус бештар интишор гардидааст. Баъзе аз маводи дохилӣ ва хориҷӣ дар рӯзномаи «Бухорои шариф» бо имзои «Муҳбири маҳсус» нашр гардидааст, зеро ки «рӯзнома дар Ишқобод, Самарқанд, Истонбул ва дигар шаҳрҳо хабарнигорон доштааст» [8]. Вале номи аслии муҳбирони маҳсус ва муҳбирони бухороии нашрияро ба хоҳири таъмини амнияти муаллифон ошкор намекарданд. Зеро дар ҷомеае ки рӯзномаро «китоби бобиён» ва рӯзномаҳои моёи бадмазҳабӣ медонистанд, фаъолият дар матбуот хеле хавфнок буд. Аз ин рӯ, дар рӯзномаи «Бухорои шариф» муаллифон бо имзоҳои мустақили «Сомонӣ», Сиёхпӯш, Амир ибни Русул [3, с. 81], Бухороӣ, Расул ибни Амин [3, с. 91], М.С., М.Р., М.Б., М-Х., С.Ъ., Б.Х., Н.А., Х.Н., Ҷалол, Сироч, С. Мирзо [3, с. 117-118] ва ғайра мавод интишор менамуданд.

Дар муаррифии авзои олам ба хонандагони тоҷик нақши сармуҳаррири рӯзнома Мирзочалол Юсуфзода хеле бузург аст ва дар ин ҷода таҷрибаи ҷандинсолаи ӯ дар матбуоти Озарбойҷон қор дод. Ӯ дар баробари боҳабар намудани хонандагон аз рӯйдодҳои дохилу ҷаҳон, дар ташаккули ҷаҳонбинии онҳо ва гирифтани сабақ аз ҳаводиси олам саҳми бузург доштааст.

Нахустрӯзномаи тоҷикӣ дар ташаккули афкори ҷомеа нақши хеле бузург дошт ва дар ин маврид муҳаққиқ М. Атозода чунин қайд наудааст: «Афкоре ки рӯзномаи «Бухорои шариф» таълиғ мекард, на танҳо ба мардуми тоҷик, балки ба сокинони кулли минтақа муҳим буд» [5, с. 23]. Чунин нуфузи рӯзномаро қаблан муҳаққиқ П. Гулмуродзода таъкид карда буд: ««Бухорои шариф» на танҳо дар қаламрави аморату байни мурдумони Осиёи Миёна, балки Эрону Афғонистон, Русияву Ҳиндустон ва Қафқозу Туркия ва дигар мамлакатҳои мусулмонӣ ном баровард» [7, с. 18].

Бояд қайд намуд, ки таҳлили авзои олам ва ҳамоҳанг намудани он ба дид ва мавқеи сиёсии кишвар яке аз вазифаҳои журналистикаи байналхалқӣ мебошад. «Ин вазифаи журналисти байналхалқӣ аз ду баҳши муҳим иборат буда, аз журналисти

байналхалқӣ талаб менамояд, ки вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, варзишӣ, ҳарбӣ, иҷтимоӣ, муносибатҳои байналхалқӣ ва дигар соҳаҳои муҳими оламро дуруст дарк намуда, дирӯз, имрӯз ва ояндаи равобитаи кишварҳо ва ҷараёни рӯйдодҳои байналхалқиро таҳлил карда, онро мувофиқ ба сиёсати хориҷии кишвар таҳия ва пешниҳоди аудитория намояд» [11, с. 286]. Журналисти байналхалқӣ чихати омода намудани чунин мавод метавонад аз кишварҳои дигар бевосита худ иттилоот ҷамъоварӣ намуда, маводро омода намояд ва ҳам метавонад ба дигар кишварҳо сафар накарда, дар асоси маводи дигар ВАО маводи таҳлилии худро анҷом диҳад. Дар рӯзномаи «Бухорои шариф» бештар ба таҳияи мавод дар асоси маводи нашрияҳои хориҷӣ таваҷҷуҳ намуданд. Масалан, дар мақолаи «Аҳамияти буғозҳо» (Аҳамияти гулӯгоҳҳо С.М.) муаллифи маводи мазкур «Сомонӣ» дар асоси ахбори матбуоти баъзе кишварҳои Аврупо, Русия ва Туркия коҳиш ёфтани тичорати байналхалқӣ дар пасманзари 15 рӯзи баста шудани гулӯгоҳи Дарданел ва Босфорро дар ҷавоб ба ҳуҷуми қувваҳои мусаллаҳи баҳрии Итолиё таҳлил намудааст.

«Буғоз» калимаи туркӣ буда, маънои гулӯгоҳро дорад. Тавре маълум аст, дар ҳудуди Туркия гулӯгоҳҳои Дарданел ва Босфор ҷойгир буда, ягона роҳи оби пайвандгари баҳрҳои Сиёҳ, Мармар, Эгей ва Миёназамин ба уқёнусҳо мебошад. Аз ҷумла, муаллиф муҳимияти масъаларо ба хонандагон чунин шарҳ додааст: «Медонед, ки ба воситаи ҳуҷуми киштиҳои ҷангии Итолиё ба Буғози Чанок-қалъа давлати Усмонӣ Буғозро ба воситаи «мин»-ҳо баста шуд ва ҳеҷ кишти наҷвонист аз Буғоз убуру мурур кунад. Ва ба воситаи ин буғозхост, ки Ислумбул яке аз бузургтарин марокизи тичоратии олам ба ҳисоб меравад» [24]. Ҳамзамон муаллиф аз хисороти молии Русия, Англия, Руминия, Булғористон ва дигар кишварҳои ҳавзаи Баҳри Сиёҳ дар паи ин ҳодиса иттилоъ дода, ба хонандагон маълум намудааст, ки аҳамияти сиёсии гулӯгоҳҳо зиёда аз аҳамияти тичоратишон аст. Зеро Туркия ба хоҳири мудофияи пойтахти худ ва таъсир расондан ба рақибон бо бастани гулӯгоҳҳо фишор меоварад.

Муҳаққиқ М. Атоев зимни таҳқиқ муайян намудааст, ки мақолаҳои рӯзномаи «Бухорои шариф» ду навъ мешаванд: сармақола ва мақолаҳои умумитаҳлилий. Мақолаи «Аҳамияти буғозҳо» низ намунаи мақолаи умумитаҳлилий мебошад. Дар мақолаҳои умумитаҳлилий як масъала баррасӣ гардида, бо мисолу далелҳои муайян асоснок карда шудааст. «Дар онҳо масъалаи муҳокимашаванда бо таклифу пешниҳод ва назару андешаи ҳамраёна доир ба соҳаҳои муайян ибраз шудааст» [4, с. 290].

Тавре қайд гардид дар рӯзномаи «Бухорои шариф» авзои замон ва таҳаввулоти ҷаҳон низ барои аудитория шарҳ ва таҳлил мегардид ва Мирзосирочи Ҳаким яке аз бунёдгузори наشريи мазкур дар мақолааш «Баъзе аз фавоиди рӯзнома» онро «ойинаи ҷаҳоннамои ҳама халқи олам» қаламдод намудааст. Инчунин ӯ зарурати наشريро чунин таъкид кардааст: «Рӯзнома чизест, ки ҷумларо вокифи ҳоли ҳамдигар мекунад, агар моён имрӯз ҷароид хонем, баъд мефаҳмем, ки зиндагонӣ ва маъишати Аврупо чи гуна будааст» [8].

Муҳаққиқон А.Х. Азимов ва Н.У. Фаффоров чунин мешуморанд, ки назари Мирзо Сирочи Ҳаким дар бобати аҳамияти рӯзнома ва нақши он дар рушди миллат суҳанҳои хушқу холи ва бепоя набуданд, балки натиҷаи «саёҳати мамолики гуногун, дидани пешрафти кишварҳои мутараққӣ, шиносӣ бо матбуоти онҳо, мутолиаи осори маорифпарварони халқҳои дигар аз ҷониби ӯ буданд» [1, с.4]. Табиист ки сафарҳои Мирзо Сирочи Ҳаким ба кишварҳои Аврупо, Русия ва Осиёи Ҷанубӣ, таҳсил дар хориҷа зимни таҳлил ва шарҳи авзои олам дар рӯзномаи «Бухорои шариф» ба ӯ хеле кӯмак намудааст.

Дар замоне ки Туркия, Русия ва Британияи Кабир барои нуфузи бештар доштан дар Осиёи Марказӣ ба ҳам дар ихтилоф буданд ва тарғиботи матбуотии онҳо ба

сокинони минтақа афзуд, фаъолияти нашрияи миллие чун «Бухорои шариф» дар ташаккули афкори миллӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ нақши бориз дошт. Дар ин маврид муҳаққиқон Сангин Гулов ва Хуршед Мавлонов ба ин назаранд: «Бухорои шариф» чун заминагузори матбуоти тоҷик, дар партави он ҷомеаи тоҷикзабон аз муҳимияти матбуот бархурдор гардида, минбаъд дар ташаккули афкори ҷомеаи Бухоро дигаргунии ҷиддӣ ворид сохтанд» [9, с. 119].

Ҳамзамон, рӯзномаи «Бухорои шариф» нахустин нашрияест, ки хонандагони тоҷикро бо асарҳои адабони ҷаҳонӣ, ба монанди нависандаи бузурги рус Л.Н.Толстой ва дигарон шинос намудааст. Масалан, дар шумораи садуми «Бухорои шариф» асари «Асири қафқозӣ»-и муаллифи мазкур нашр гаштааст. Муҳаққиқ М. Атоев муайян намудааст, ки қиссаву ҳикоя ва достонҳои Л. Толстой дар беш аз 50 шумораи рӯзнома ба нашр расидааст [3, с. 140]. Муҳаққиқ Г.Р. Рустамова низ нашр гардидани асарҳои Л.Н.Толстойро дар рӯзномаи «Бухорои шариф» тасдиқ намудааст, вале ба наشري 12 асари хурду бузурги нависандаи мазкур аз шумораи 60-уми нашрия то шумораи 101 «таҳти сарлавҳаи «Осори Гроф Толстой» [14, с. 60] ишора намудааст.

Новобаста ба зуд баста шудан рӯзномаи «Бухорои шариф» дар бедории миллати тоҷик хидмати басазоеро иҷро намуд, ки онро метавон чароғе дар дасти соҳибдилон ва ватандӯстон номид, ки «роҳи ояндаи миллатро барои озодии маънавӣ ва сиёсӣ равшан менамуд» [13].

Дар масъалаи омилҳои басташавии «Бухорои шариф» мо андешаи зеринро ҷонибдорӣ менамоем: «чун «Бухорои шариф» ва «Тӯрон» диққати назари умумии аҳолии Туркистонро ба худ ҷалб карда, дар димоғи хонандагон афкори олия илқо намудан гирифт, ин кор ба кайфияти маъмурони рус мувофиқ наафтод» [17]. Ин ақида аз қайдҳои зерини устод Айнӣ сарчашма мегирад: «Элчихонаи рус дар оғоз гумон карда буд, ки ин газета ҳам ба мисли «Туркистон вилоятининг газети», ки дар Тошканд, зери дасти Остроумов нашр мегардид, барои иғфоли мусулмонон воситае хоҳад шуд» [2, с. 109]. Устод Айнӣ дуруст қайд намуданд, ки рӯзномаҳои «Бухорои шариф» ва замимаи он «Тӯрон» фикри халқро кушода, онҳоро ба маданият ва маориф ташвиқ намуда, маҳбубияти рӯзнома дар ҷомеа боло меравад. Афзоиши обрӯ ва нуфузи рӯзномаҳои мазкур дар Бухоро маъмурони рус хатар ба манфиатҳои худ дониста, дастури қатъӣ фаъолияти нашрияҳоро ба маъмурони Аморати Бухоро ирсол намуда, монети идомаи наشري онҳо гаштанд. Ҳарчанд рӯзномаҳои мазкур ба муқобили сиёсати ҳукумати Русияи подшоҳӣ мавод интишор накарда бошанд ҳам, фаъолияти маорифпарваронаи наشريя, мавҷуд будани руҳияи ҷонибдорӣ аз Туркия замони ҷангҳои бо Италия дар бештари мавод, инчунин афзоиш ёфтани ҳаракати пантуркистон дар Осиёи Миёна омили бастани «Бухорои шариф» ва замимаи он буда метавонад.

Муаллифон ва муҳаррирони рӯзномаи «Бухорои шариф» дар баробари иттилоърасонӣ дар қавсайн мафҳумҳои илмӣ, техникаӣ ва номҳои манотиқи ҷуғрофӣ барои аудиторияи худ ноошноро шарҳ доданд. Иштироки фаъол дар инъикоси навигарӣҳои олам, таҳлил ва баррасии вазъи ҷаҳон ва нақши бориз доштани рӯзномаи «Бухорои шариф» дар ташаккули ҷаҳонбинии аудитория ва шинохти олам моро бовар мекунонад, ки рӯзномаи мазкурро на танҳо сароғози журналистикаи ҷопии тоҷик, балки журналистикаи байналхалқии тоҷик низ эътироф намоем.

Адабиёт

1. Азимов, А.Х. Нақши Мирзо Сирочи Ҳаким дар танвири афкор ва бедории тоҷикон [Матн] / А.Х.Азимов, Н.У. Ғаффоров Н // Паёми ДМТ. – 2016. – № 3/8 (216). – С. 3-9.

2. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби Бухоро [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
3. Атоев, М. Аносири жанрҳои публитсистӣ дар рӯзномаи «Бухорои шариф» [Матн]: дисс... барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ / Муҳаммадиқбол Атоев. – Душанбе, 2023. – 177 с.
4. Атоев, М. Ташаккули жанрии мақола дар рӯзномаи «Бухорои шариф» [Матн] / М. Атоев // Паёми ДМТ. – 2019. – № 4. – С. 288-292.
5. Атозода, М. «Бухорои шариф» ва ташаккули жанрҳои публитсистӣ [Матн] / М. Атозода. – Душанбе, 2020. – 68 с.
6. Атозода, М. «Бухорои шариф» ва сарчашмаҳои иттилоотии он [Матн] / М. Атозода // Паёми китобхонаи миллӣ. – 2023. – № 3 (3). – С. 74-78.
7. Гулмуродзода, П. Мулоҳизае чанд перомунӣ шумораи яқум [Матн] / П. Гулмуродзода // Чашни фархундаи матбуоти тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2012. – С. 76-89.
8. Гулмуродзода, П. «Бухорои шариф» - нахустин нашрияти форсизабон дар Осиёи Миёна [Матн] / П. Гулмуродзода. // – [Манобеи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: https://www.bbc.com/tajik/institutional/2012/03/120306_ea_bukharai_sharif
9. Гулов, С. Н. Матбуот ҳамчун аввалин ташаккулдиҳандаи афкори умум [Матн] / С. Н. Гулов, Х. Д. Мавлонов // Номаи донишгоҳ. – 2021. – № 1(66). – С. 115-120.
10. Мирзоалӣ, С. Заминаҳои пайдоиши журналистикаи байналхалқӣ [Матн] / С. Мирзоалӣ // Паёми ДДК. – 2023. – № 4. – С. 28-38.
11. Мирзоалӣ, С. Баъзе вижагиҳои журналистикаи байналхалқӣ [Матн] / С. Мирзоалӣ // Паёми ДМТ. – 2023. – № 7. – С. 285-292.
12. Муродӣ, М. Чанд омили пайдоиши «Бухорои шариф» [Матн] / М. Муродӣ // Паёми ДМТ. – 2012. – №4/4 (91). – С. 274-277.
13. Набавӣ, А. Инъикоси маориф ва маънавият дар «Бухорои шариф» [Матн] / А. Набавӣ. // [Манобеи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: <https://omuzgor-gazeta.tj/?p=3132>
14. Рустамова, Г.Р. Рассказы Льва Толстого в газете «Благородная Бухара» [Текст] / Г.Р. Рустамова // Челябинский гуманитарий. – 2014. – № 1 (26). – С. 58-61.
15. Соҳибова, Б. Таърихномаи «Бухорои шариф» [Матн] / Б. Соҳибова, О. Нозир // [Манобеи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: <https://farazh.tj/sahifai-asosy/farhang/tarihnomai-buhoroi-sharif/>
16. Усмонов, И.К. ва диг. Таърихи журналистикаи кишварҳои хориҷӣ [Матн]: китоби дарсӣ / И.К. Усмонов, М.А. Муқимов, А. Қутбиддинов, Ҷ. Яқубов, С. Мирзоалӣ ва дигарон. – Душанбе, 2011. – 200 с.
17. Шарифзода, Қ. «Бухорои шариф» чӣ гуна пайдо шуд? [Матн] / Қ. Шарифзода // – [Манобеи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: <https://sadoimardum.tj/maorif/buhoroi-sharif-ch-guna-pajdo-shud/>
18. Stephens, M. A. History of News. [Text] / M. A. Stephens. Fort Worth, TX: Harcourt Brace. – 2007. – 356 p.

Манбаъ

19. Ахбороти «Руская слуву» [Матн] // Бухорои шариф. – 1912. – 11 март.
20. Вольнец, А. "Куранты" и "курантельщики". 400 лет назад в России появилось первое регулярное СМИ [Текст] / А. Вольнец // – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://tass.ru/opinions/10457137>
21. Гулулаборон [Матн] // Бухорои шариф. – 1912. – 15 апрел.
22. Фарқи Титоник [Матн] // Бухорои шариф. – 1912. – 19 апрел.

23. Декрет о введении в Российской республике западноевропейского календаря – [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Декрет _о_ введении_в_Российской_республике_западноевропейского_календаря](https://ru.wikipedia.org/wiki/Декрет_о_введении_в_Российской_республике_западноевропейского_календаря)
24. Сомонӣ. Аҳамияти буғозҳо [Матн] // Бухорои шариф. – 1912. – 28 май.
25. Телеграфотика [Матн] // Бухорои шариф. – 1912. – 4 апрел.
26. Тифли ачиб [Матн] // Бухорои шариф. – 1912. – 19 апрел.
27. Эрон [Матн] // Бухорои шариф. – 1912. – 22 март.

«БУХОРОИ ШАРИФ» – ГАҲВОРАИ ЖУРНАЛИСТИКАИ БАЙНАЛХАЛҚИИ ТОЧИК

Дар мавзуи «Бухорои шариф» ҳамчун нахустин рӯзномаи тоҷикӣ таҳқиқоти зиёд анҷом дода шуда бошад ҳам, мавзуи сароғози журналистикаи байналхалқии тоҷик будани он самти хеле кам омӯхташуда мебошад. Дар мақола заминаҳои пайдоиши журналистикаи байналхалқии тоҷик бар пояи рӯзномаи «Бухорои шариф» таҳқиқ гашта, нишонаҳои журналистикаи байналхалқӣ, хусусиятҳои он ва пайванди нашрия бо журналистикаи ҷаҳонӣ муайян карда шудааст. Зимни паҷуҳиш таваҷҷуҳи асосӣ ба таҳқиқи таърихи пайдоиши журналистикаи байналхалқии тоҷик, сарчашмаҳои иттилооти байналхалқии он, мавқеи ахбори хориҷӣ дар матбуоти аввалини ҷаҳон ва тоҷик таҳқиқ гардидааст.

Муайян гардид, ки «Бухорои шариф» на танҳо аз авзои минтақа, балки ҷаҳон аудиторияи худро огоҳ намуда, дар ташаккули ҷаҳонбинии аудиторияи худ нақши бориз доштааст. Рӯзномаи «Бухорои шариф» навигарҳои биржаҳои ҷаҳонӣ, ҷангҳо дар саросари олам, офатҳо, равобити дипломатӣ, тичоратӣ ва фарҳангии кишварҳо, ихтирооти ҷаҳонӣ, кашфи сарзаминҳои нав, намунаи адибони ҷаҳонӣ ва дигар ахбори оламро инъикос намудааст. Бо истифода аз маводи матбуоти хориҷӣ рӯзномаи «Бухорои шариф» ҳатто дар хусуси фалокати киштии «Титаник» силсилаи мавадро пешкаши хонандагон гардондааст.

Аз таҳқиқи мазкур ба ҷунин ҳулоса омадем, ки пайдоиши журналистикаи байналхалқии тоҷик ба таърихи зуҳури рӯзномаи «Бухорои шариф» сахт алоқаманд буда, рӯзномаи мазкурро сароғози журналистикаи байналхалқии тоҷик номидан дуруст аст.

Калидвожа: Журналистикаи байналхалқӣ, «Бухорои шариф», Титаник, хабар, репортаж, мақола, телеграф, Мирзо Сироч, Айнӣ, Мирзочалол Юсуфзода.

«БУХАРАИ ШАРИФ» – КОЛЫБЕЛЬ ТАДЖИКСКОЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ

Хотя было проведено много исследований по теме «Бухараи шариф» как первой таджикской газеты, ее роль как пионера таджикской международной журналистики остается крайне малоизученной областью. В статье рассматриваются основы возникновения таджикской международной журналистики на базе газеты «Бухараи шариф», выявляются признаки международной журналистики, ее особенности, связь издания с мировой журналистикой. В ходе исследования основное внимание уделялось изучению истории становления таджикской международной журналистики, ее источников международной информации, а также места зарубежных новостей в ранней мировой и таджикской прессе.

Установлено, что «Бухараи шариф» сыграл значительную роль в формировании мировоззрения своей аудитории, информируя ее не только о ситуации в регионе, но и в

мире. Газета «Бухараи шариф» освещает новости с мировых фондовых бирж, войны по всему миру, катастрофы, дипломатические, торговые и культурные отношения между странами, мировые изобретения, открытие новых земель, образцы творчества мировых писателей и другие мировые новости. Используя материалы зарубежных СМИ, газета «Бухараи шариф» даже представила своим читателям серию материалов о гибели «Титаника».

В результате данного исследования мы пришли к выводу, что возникновение таджикской международной журналистики тесно связано с историей появления газеты «Бухараи шариф», и эту газету справедливо можно назвать основоположником таджикской международной журналистики.

Ключевые слова: Международная журналистика, «Бухараи шариф», Титаник, новость, репортаж, статья, телеграф, Мирзо Сиродж, Аини, Мирзоджалол Юсуфзода.

"BUKHARAI SHARIF" – THE CRADLE OF TAJIK INTERNATIONAL JOURNALISM

Although much research has been conducted on the topic of "Bukharai sharif" as the first Tajik newspaper, its role as a pioneer of Tajik international journalism remains an extremely poorly studied area. The article examines the foundations of the emergence of Tajik international journalism based on the newspaper "Bukharai sharif", identifies the characteristics of international journalism, its features, and the publication's connection with world journalism.

The study focused on the history of the formation of Tajik international journalism, its sources of international information, as well as the place of foreign news in the early world and Tajik press. It was established that "Bukharai sharif" played a significant role in shaping the worldview of its audience, informing it not only about the situation in the region, but also in the world. The newspaper "Bukharai sharif" covers news from world stock exchanges, wars around the world, disasters, diplomatic, trade and cultural relations between countries, world inventions, discoveries of new lands, examples of world writers and other world news. Using materials from foreign media, the newspaper "Bukharai sharif" even presented its readers with a series of materials about the sinking of the Titanic.

As a result of this study, we came to the conclusion that the emergence of Tajik international journalism is closely connected with the history of the emergence of the newspaper "Bukharai sharif", and this newspaper can rightly be called the founder of Tajik international journalism.

Keywords: International journalism, "Bukharai sharif", Titanic, news, report, article, telegraph, Mirzo Siroj, Aini, Mirzojalol Yusufzoda.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сухроби Мирзоалӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, докторанти кафедраи журналистикаи байналхалқӣ. Нишонӣ: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: (+992) 918873484; E-mail: suhrobjsm@mail.ru

Сведения об авторе: Сухроби Мирзоали – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры международной журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел: (+992) 918873484; E-mail: suhrobjsm@mail.ru

Information about the author: Suhrobi Mirzoali – Tajik national university, Candidate of philological sciences, Associate professor of the Department of International Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel.: (+992) 918 87 34 84; E-mail: suhrobjsm@mail.ru

ТДУ 891.550+1: [32+327]

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ СИЁСӢ ДАР ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ**Сафарзода Эҳсон**

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нависанда, шоир, олим, файласуф ва арбоби давлатӣ Аҳмади Дониш (солҳои 1827-1897), пеш аз ҳама, бо асари «Наводиру-л-вақоеъ» машҳур аст. Ба андешаи муҳаққиқ М. Муродӣ, «Аҳмади Дониш дар тамаддуни тоҷикӣ ҳамчун нависандаи маъруф, мутафаккири барҷаста, шоир, саромади ҷараёни маорифпарварии Осӣи Марказӣ ва бунёдгузори равияи маорифпарварии адабиёти тоҷик шинохта шудааст» [12, с. 41]. «Наводиру-л-вақоеъ» асари асосӣ ва мондагори мавсуф аст, ки аҳамияти баланди иҷтимоӣ, сиёсӣ, таърихӣ, адабӣ, ахлоқӣ дорад. Аҳмади Дониш онро баъди ба даст овардани таҷрибаи ҳамаҷарафаи зиндагӣ, ҳаёти сиёсӣ, сафарҳо, донишу маърифат дар охири фаъолияти илмию эҷодии фароҳи хеш таълиф кардааст. Ҳадафи асосии асар насихат ва раҳнамоӣ ба подшоҳон, амирон, мансабдорон, фарзандон, насли нав, умуман, тамоми қишрҳои ҷомеа мебошад. Асар «тахминан дар давоми солҳои 1868-1873 навишта шуда, баъди соли 1875 аз ҷониби муаллиф чанд дафъаи дигар таҳриру тақмил ёфтааст» [14, с. 10].

«Наводиру-л-вақоеъ» дар насри тоҷик мавқеи баланд дорад. То ба он замон чунин як асари насрии дорои аҳамияти баланди сиёсӣ, иҷтимоӣ ва таърихӣ ба вучуд наомадааст. Аз ҳама муҳимтар, бо аҳамияти сиёсии хеш асар дар адабиёти тоҷик назир надорад. Ҳақ ба ҷониби нависандаи маъруф С. Улуғзода аст, ки навиштааст: «Агар ҳолис таърихи адабиёти тоҷикро гирем, дар ин боб ҳам вай (Аҳмади Дониш) хидмати бузурге дорад. Услуби насрнависии реалистиву соданависӣ, ки дар адабиёти асри XIX тоҷик пайдо шуд, аз Аҳмад Маҳдум сар мешавад. Дар ин маъно номи вайро ба сардафтари адабиёти «давраи нав»-и тоҷикӣ гузоштан мумкин аст» [16, с. 8]. Ба таъкиди доктори илми филология Ҷ. Назриев, «дар он давраҳо на ҳама имкони пайдову мутолааи кардани «Наводиру-л-вақоеъ»-ро доштанд. Ҳатто ҳуди устод Айнӣ, ки Аҳмади Донишро хуб мешинохту сифати ин асарро зиёд шунидаву ташнаи мутолааи он буд, танҳо баъди се-чаҳор соли рихлати Аҳмади Дониш имкон пайдо кардааст, ки бо наводири ин асари беназир аз наздик ошно шавад» [14, с. 10].

Аз донишмандони тоҷик нахустин шахсе, ки ба «Наводиру-л-вақоеъ» таваҷҷуҳ намуда, дар бораи аҳамияти он сухан ба миён гузоштааст, устод Садриддин Айнӣ мебошад. Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» зикр мекунад, ки «одамони ба илму адабиёт дахлдор медонистанд, ки Аҳмад Маҳдум «Наводиру-л-вақоеъ» ном асари калоне дорад, аммо нухай он дар дасти ҳеҷ кадом аз одамон маълум набуд. Фақат ин китобро касоне медонистанд, ки бо муаллифи он рафтуомад доштанду онро дар дасти ӯ дида буданду дар маҷлисҳои дӯстона аз мундариҷоти он ба сад гуна тағйиру табдил порчаҳо нақл мекарданд» [3, с. 547]. Ӯ дар мавриди бардошти нахустини худ чунин таъкиди ҷолиби диққат кардааст: «Ҷоҳи ба ман таъсирбахши «Наводиру-л-вақоеъ» он ҷоҳ буданд, ки ман он ҳодисаҳоро дар зиндагӣ дида будаму аз он аҳвол дилтанг мешудам, аммо ҳеҷ гоҳ ислоҳ кардану ислоҳ шудани он аҳвол дар хотирам намегузашт» [3, с. 548]. Яъне, он вақт устод Айнӣ ҳамчун хонанда асари мазкурро мутолиа карда, тасвири ҳаёти воқеиро дар он дарёфтааст, аммо ҷӣ тавр дигаргун сохтани ҷомеаи мазкурро намедонистааст, дурусттараш ин фикр ба сараш ҳам наомадааст. Хуллас, дар он замон – охири асри нуздаҳ дарки ҷомеашиносии Аҳмади Дониш ба дараҷаи баланд тараққӣ карда, ӯ асари мазкурро дар услуби публитсистӣ иншо намудааст. Устод Айнӣ зикр мекунад, ки

Аҳмади Дониш вақти дар ҳаёт буданаш як нусхаи бо дасти худ навиштаи «Наводиру-л-вақоеъ»-ро ба Сиддиқхони Ҳашмат, ки аз муҳолифини сиёсати давлатдории хонадони манғит ва бародари амир Абдулаҳад буд, тақдим мекунад. Баъди чанд соли рихлати Аҳмади Дониш Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё бо Сиддиқхони Ҳашмат иртиботи махфӣ баста, китобро барои нусхабардорӣ ба орият мегирад ва нусхабардориро ба уҳдаи Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим мегузорад. Баъд аз анҷоми китобат Шарифҷон Маҳдум аз устод Айнӣ хоҳиш мекунад, то дар тасҳеҳу татбиқи нусхаи Мунзим бо нусхаи дастнависи муаллиф ширкат варзад. Устод Айнӣ ин хоҳиши Садри Зиёро мепазирад ва дар ҳучраи Мунзим ба кор шуруъ мекунад. «Дар рафти кор ман нусхаи дастнависи Аҳмад Маҳдумро ба даст гирифта нигоҳ мекардам, Мирзо Абдулвоҳид нусхаеро, ки худ навишта буд, бо овози баланд мехонду дар ҳар ҷо, ки хато рафта бошад, ман луқма меодаму Мирзо Абдулвоҳид аз хондан бозистода, нусхаи худро бо қалами худ тасҳеҳ мекард. Ҳар гоҳ ки ӯ аз хондани худ монда мешуд, ман бо овози баланд аз нусхаи асли мехондаму ӯ аз рӯйи хониши ман ба нусхаи худ ғалате ёбад, маро аз хондан боздошта, нусхаашро дуруст мекард» [3, с. 548].

Яке аз норасоҳои ҷиддиро дар сохти мавҷудаи даврони зиндагиаш Аҳмади Дониш дар ифротгароӣ ва таассуб дидааст, ки имрӯз ҳам ин мавзӯ гарм аст: «Ва уламо ҷиҳати майли раёсат ҳақиқати дину диёнатро ба таъвил мепӯшанд, аз аломати ислом ҳамин амомаҳо бар сар аст ва аз шиори имон ҳамон азон бар манора ва бар забонҳо «қола Абиҳанифа» ҷорист. Аммо дар кирдор ва атвор тафовути фоҳиш дар миён аст, ки ба ҳеч миллат ошноӣ надорад» [7, с. 47]. Яъне, пеш аз ҳама, мансабдорони рӯхонӣ аз илми дин фақат ҳамонро медонанд, ки намоишкорӣ ва беҳудагӯиро касби асосӣ қарор додаанд ва агар неқ нигарем, имрӯз ҳам ин ҳолат ҷой дорад ва он монеи ҳама гуна пешрафт мегашту мегардад. Ин аст, ки аҳамияти публитсистии «Наводиру-л-вақоеъ» то ба ҳол аз байн нарафтааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки асарҳои публитсистии мондагор ва бо устодии баланд навишташуда ҳеч гоҳ аҳамияти сиёсӣ ва иҷтимоии худро аз даст нахоҳанд дод. Дар натиҷа муаллиф ба хулоса меояд, ки «ба сабаби фӯрӯгузошти аркони дин ва майли уламо ба мудоҳанату зоҳирбинӣ ва инҳирофи таъби ҳуқуқ ба зулму ҷавр заъфи дин то ба кучо расида!» [7, с. 50]. Алҳол Аҳмади Дониш танҳо дар масъалаи дину мазҳаб ва фарҳанг қафо мондани сарварони ҷомеаро зикр карда бошад, сипас, ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ низ таваҷҷуҳ намудааст.

Яке аз мавзӯҳои муҳим дар «Наводиру-л-вақоеъ» дастгирии ҳоҷатмандон аст, ки дар ин маврид Аҳмади Дониш додани нафақа ба камбизоатонро яке аз рукнҳои ибодат доништааст. Ба қавли ӯ, танҳо онҳое, ки ба ибодат машғуланд, аз додани хайр озоданд: «чун банда ба ибодати Офаридгори таоло шуғл гирад, ҳамаи ин ҳуқуқ аз гардани ӯ соқит аст» [7, с. 69].

Дар саҳифаҳои алоҳидаи асар унсурҳои публитсистию илмӣ возеҳ мушоҳида мешавад, чунончӣ дар мавриди офариниши олам меорад: «Машҳуртар таърихи хунуд ва Хито ва Фурс аст» [7, с. 144].

Ба масъалаи сафар кардан ва ҷаҳон дидан таваҷҷуҳи хоса намуда, аҳамияти онро дар фароҳ гаштани дониш зикр кардааст:

*То ба дуккону хона дар гаравӣ,
Ҳаргиз, эй хом, одамӣ нашавӣ.
Бирав, андар ҷаҳон тафарруҷ кун,
Пеш аз он рӯз, к-аз ҷаҳон биравӣ* [7, с. 187].

Дар маснавие низ, ки ба васфи маросими хонадоршавии духтари императори Россия бахшидааст, мисраъҳои публитсистӣ мушоҳида мешаванд:

*Шаҳи адл дар мулк ноибхудост,
Шаҳонро ба ҷуз адл миллат кучост,
Зи шоҳон ҳамин адл пурсанду бас,
На аз дину тоат, на аз дастрас.
Чаҳонро ба ҷуз аз адл натвон гирифт,
Амирии бо зулм бошад шигифт [7, с. 290].*

М.Муродӣ зикр менамояд, ки «сафар ба Россия ва шиносӣ бо ҳаёти Петербург, ки дар он вақт яке аз марказҳои бузурги сиёсӣ ва иқтисодӣ ва фарҳангии ҷаҳон буд, доираи назар ва ҷаҳонбинии Донишро вусъат бахшид. Аз ин сафари семоҳа, ки ҳайати сафорати амир бо корхонаҳои саноатӣ, ёдгориҳои фарҳангӣ таърихӣ, осорхонаву китобхонаҳо ва дигар марказҳои фарҳангии пойтахти Россия шинос шуданд, Аҳмади Дониш фаҳмид, ки Бухоро ва мардуми он дар ғафлату ҷаҳолат мондаанд, соҳти мамлакатдории амирон то андоза беназму пурнуқс аст» [12, с. 42-43].

«Наводир-ул-вақоеъ» аз бисту се боб иборат мебошад. «Тарзу баёни он гуногун: илмӣ, фалсафӣ, публицистӣ аст. Ба вижа, дар бобҳои 7-8-ум, ки таассуроти сафарҳои муаллифро дар бар мегиранд, услуби публицистӣ афзалият дорад. Боби 15-уми асар, ки «Рисола дар назми тамаддун ва таовун» унвон гирифтааст, низ саршор аз музокираҳои публицистӣ. Як хусусияти эҷодии Аҳмади Дониш он буда, ки ӯ ба масъалаҳо ва интиқоди онҳо муносибати бериё дорад, суҳанаширо ошкоро мегӯяд ва аз гуфтани ҳақиқати тезутунд низ парҳез намекунад» [12, с. 45].

А. Дониш дар маросиму маъракаи мардуми рус низ мардуми аз тақдир норизоро мушоҳида кардааст: «Ва ҳамчунин дар раставу бозор ва тамошохонаҳо ҳеч тана осудаву беғам ба назар дарнаёмад» [7, с. 298]. Яъне, тараққиҳои илму дониш ва тарзи зиндагии мардуми рус маъноӣ онро надорад, ки дар он ҷо ҳама чиз тибқи табиқи одамон бошад. Он ҷо ҳам одамони норизо аз тақдири худ мавҷуданд. Аҳмади Дониш ин ҳолатро алҳол танҳо дар рӯҳияи мардуми дорои рус мушоҳида кардааст, агар имкони вазъи мардуми одии русро мавриди назар қарор додан мебуд, мушкилоти зиёде барояш аён мегардид. Худи ҳамин ҳолат ҳам аз ҷаҳми таҳқиқгароёнаи муаллиф дур намондааст.

Бо вучуди асари публицистӣ будан, дар «Наводиру-л-вақоеъ» оҳанги бадеият, ҳатто ҷо-ҷо насри мусаччаъ ба назар мерасад: «Бодаи хулларӣ, гуфтӣ, лаъли Бадахшон аст ва соғари булӯрӣ, гӯӣ, меҳри дурахшон, сурию сунбул табақ бар табақ рехта, раёҳину гул варақ ба варақ ба ҳам омехта, гул ба хирману сунбул ба доман, раёҳин даста-даста, шақоик баста-баста, мичмар афрӯхта, анбар сӯхта, таронаи уд, замзами руд, нағмаи чанг, нолаи занг, бодаи мусаффо, бодоми мунаққо...» [7, с. 346-347].

Муттаассифона, аҳли ҷоҳи Бухоро ҳолати мавҷудаи давлати Россияро тасаввур карда наметавонистанд. Дар мавриди пешрафти санъат ва соҳаи ҳарбии давлатҳои пешрафта уламои Бухоро умуман хабаре надоштанд, онҳо бар он буданд, ки: «Ҳарифон ба ҳар муқаддима аз ин тақдир инқоре мекарданд ва эътирозе болиғ меоварданд, ки «ғайр аз асокири давлати мо дар ҷаҳон аскаре мебошад, ё мисли адавоти арбу таъни мо дар дигар ҷой асбобе омода бувад?!» [7, с. 192].

Аҳмади Дониш барои расидан ё аққалан қадаме наздик шудан ба пешрафти иқтисодӣ рафъи мушкилоти мавҷудаи Бухоро зарур дониста, дар ин бобат масъалагузориҳо намудааст. Зарурати омӯзиши пешаву ҳунар ва саноатро дар кишвар иброз доштааст: «Масалан, замин, ки мо дорем, ҳеҷ вақт дар он роҳи оҳан ва аробаи оташӣ барнамехӯрад, зеро ки замини мо маҳдуд аст ва муҳоташ маълум; агар хоҳем, дар муддати андак ба аспу уштур онро давр хоҳем кард. Ва кори мо муфзӣ ба ҳараче

нест, балки эҷоди роҳи оҳан ба мо ҳарач аст, чунки замини мо васати маъмура аст, касрати анҳору ашҷор ва бисёрии тилолу кӯҳсор монё аст. Бояд ки барои обод кардани роҳе замини мазореи бисёрро хароб гардонем. Ва дигар, баҳр надорем, то дар он киштии оташӣ ба қор ояд. Ва он чӣ назди мост, ки мумкин аст, ки бар он қиср бандем, индалҳочат завракҳои қафида ва киштиҳои даридаи мо кифоя мекунад» [7, с. 198-199].

Аҳмади Дониш ҳарчанд донишманди бузурги замони худ буд ва инро намояндагони рус ҳам дарк карданд, як фиристода, вакили давлати қафомондаи Бухоро маҳсуб мешуд ва дар ҳалли мушкилоти мазкур аз дасти ӯ коре намеомад. Бинобар ин, таъкид ва роҳнамоии намояндаи рус ба сарварони давлати Бухоро равона шудааст.

Таъкид бояд намуд, ки яке аз аҳамияти муҳимми «Наводиру-л-вақоеъ» асари насихатӣ ва роҳнамо будани он аст. Дар фаслҳои аввал муаллиф бештар ба фарзанди худ муроҷиат кардааст. Аз ҷумла, таъкид кардааст: «Ва ҳатталимкон бо султон тақарруб маҷӯед» [7, с. 473]. Ин масъаларо ба фарзанд борҳо таъкид кардааст ва сабаби онро шарҳ додааст: «Ва нони ҷавин хӯрдану дар хона нишастан беҳ, ки дар хизмати амир истодан ва камари зарин бастан» [7, с. 535]. «Ва ба ҳама ҳол шоқиру розӣ бошед» [9, с. 476]; «то дар марҳалаи соли панҷоҳу панҷум аз умр, ки бисёр таҷрибаҳо захираи авқоти ман шуда буд ва бисёр ба неку бад расида, аз суҳбату хизмати ҳуққом канора гузида, ба гӯшаи қаноату маҷхулӣ орамида будам» [9, с. 782]. Ин маъноӣ онро дорад, ки дар мавриди бо подшоҳон ҳамнишини нашудан Аҳмади Дониш ба таҷрибаи бади хеш така намудааст. Маълум аст, ки мавсуф чанд сола бо амирони Бухоро рафтуомад ва ҳамсафарию ҳамнишинӣ карда, ҳислат, кордории онҳоро хуб дарк кардааст. Онҳо якрав, танбал, гапнорав ва кунду карахт ҳастанд, ки танҳо маишат, хӯрду хоб ва манфиати шахсии хешро медонанд ва ба ободонӣ ва тараққии мамлакат тавачҷуҳе надоранд. Ҷавобан ба ин, ҳуди амир ҳам панду насихат ва раҳнамоии одамони доноро қабул ва хуш надорад. Ин аст, ки амир Музаффар баъди шиносӣ ба матлаб ва аризаҳои Аҳмади Дониш гуфтааст, ки мо фалониро ба Россия вакил карда фиристодем, натиҷа он гардид, ки ӯ оқибат моро насихатгар шуд, дигар нахоҳам фиристод. Бо вучуди ин, Аҳмади Дониш асари бузург ва мондагори худ – «Наводиру-л-вақоеъ»-ро навишта, аз худ мероси арзандае боқӣ гузоштааст, ки барои ояндагон имрӯз ҳам аҳамияти муҳимро дорост.

Аҳмади Дониш таъкид кардааст, ки мулоҳиза ва пешниҳодҳои ӯ аз мушоҳида ва омӯзиши китобу донишҳои замон ҳосил шудааст: «Ва моро дар ин илм, ки бештари халқ аз он ғофиланд, на аз он аст, ки аз мобайни авроқ ва муҷаллад ба ҳам расида бувад, ё аз кисаи дигарон дуздида, балки аз бисёрии тафаккур ва ғавр дар ҳақиқати умур, ки он чиз чаро инчунин аст ва аз чӣ инчунин шуда ва чист, ки ин чунин нашуда» [9, с. 486]. Зарурати омӯзиши дониш ва пешниҳоди онро ба дигарон муҳим ва шартӣ асосии ислоҳи вазъ ва расидан ба пешрафт дониста, изҳори таассуф кардааст, ки на ҳама онро дарк мекунанд ва истифода менамоянд: «Ва он чи дақоқ ва ҳақоқ, ки моро аз маҳабби файз дар хотир рехтааст, шатто ва мутафарриқ ба ҳар ҷо навиштаем, чунки арбоби дунё ва абноӣ рӯзгор қобили муҳоварат ва муқоламот набуданд. Ва аз ҷиҳати нуқсонӣ фитрат, ки бад-он маҷбур буданд, ин шуғро маҳмул бар сӯй ва савдои мизочи муҳаррир медоштанд ва ин амалро мазҳака ва масҳара мепиндоштанд, ё бар орият ва сиркат нисбат меоданд» [9, с. 487].

Дар мавриди омӯзиши донишҳо ва касбу ҳунар муаллиф иқрор шудааст, ки на ҳама барои ҳама қор офаридаанд, ҳар як инсонро барои касбу коре офаридаанд ва аз таҷрибаи хеш мисол овардааст, ки чӣ тавр ҳофизи Қуръон шуда натавонист, ҳарчанд онро хуб дарк карда, шарҳ дода метавонист: «Ҳикмати он ки Қуръон маҳфузи ман нашуд, баъд аз рушд маълум кардам, ки ҳақ он аст, ки Қуръон ман набошад, чунки

бисёр ба аҳли шуруру фасод мухталит омадам аз муъмину кофир» [9, с. 493]. Албатта, дар ин маврид худро гунаҳгор кардан, ки ман бо одамони ҳархела нишастаам, бинобар ин, ҳифзи Куръони азимушшаън ба ман даст намедихад, як хоксории муаллифро собит месозад, аммо дуруст аст, ки Аҳмади Дониш шахсияти донишманд ва зақӣ буда, бо сабабҳои қисмонӣ натавонист ҳофизи Куръон шавад. Ва илова кардааст: «чунки истеъдодоти илму чаҳли инсонӣ фитрӣ ва чибиλλӣ аст. Таваҷҷуҳ ва саъйи абавайн валадро ба ислоҳу роҳи фалоҳ наёрад. Чихили фитриро саъйи падару модар олим нагардонад ва олими чибиλλиро беилтифотӣ ва бетаваҷҷуҳии эшон чоҳил накунад» [9, с. 493]. Албатта, қувваи қисмониву равонии ҳар инсон на ҳама вақт барои иҷрои коре имкон фароҳам оварда метавонад, аммо муаллиф кӯшишу ғайратро дуруст ва муҳим арзёбӣ карда, ба насли наврас муроҷиат кардааст: «Ва чун ихтиёри чузъӣ ба шумо додаанд, аз талаб мавқуф нашавед, лоақал орзуи талаб дар шумо бошад» [9, с. 550].

Мутафаккиро ваъзи баамаломата дар шеваи гузиниши соҳибмансабон ба ғазаб овардааст: «Чи медуам, ки касони ба рутбаҳои пастрар аз ҳоли ман ба маносиби баланд фоиз буданд» [9, с. 498]. Аҳмади Дониш ба ин ҳолат созиш карда натавонад ҳам, роҳи насихат ва фаҳмондадихиро ба кор бурда, умедвор шудааст, ки рӯзе мерасад мардум зарурати омӯзиши донишро дарк хоҳанд кард. Аммо худ бо доштани донишу маърифати баланд ҳеч ба даст овардани мансаб ва бо ин роҳ даст ёфтган ба зиндагии боҳашамматро ба шаъни худ дуруст наҳисобидааст: «Тавон гуфт, ки қазову раёсат ҳеч кори ҳалол ва мубоҳ надорад ғайр аз ҳароми маҳз ва шубаҳот... Ва нафси ман ба шавкати қозӣ ва савлати раис ҳеч аз чой начунбид ва майл наёвард» [9, с. 534]. Аз он ки кори давлатмандон низ оқибат ба сустӣ кашад ва рӯзе мерасад, ки онҳо шуҳрат ва шавкати хешро аз даст медиҳанд, муаллиф ба хулоса омадааст, ки бинои зулм ва ноҳаққӣ ҳеч гоҳ абадӣ нест: «Фалочарам, кори авлоди агниё бештар ба бесомонӣ кашад. Ва агар пояд ҳам, ба хӯрду хобу дилгири бигузаронад ва мардуми фурӯмо ба гирдаш тананд ва ба хушомад ўро аз касби фазоил отил гардонанд, аз ин чиҳат ў ба уқало ручўъ натавонад кард ва эшон бо вай омадшуд... Ва дар ҳар асреву аҳде умарозодагони гадо ва мутамавилзодагони бенаво бисёранд, ки эҳтиёҷ ба тамсилу назир намеравад» [9, с. 569]. Умуман, дар бораи оянда ва авлоди давлатмандон мушоҳидаи аҷиб баён кардааст: «Ва аз ин чиҳат парокандагии хотир аст, ки асҳоби чоҳу давлатро фарзанд камтар ояд ва он чи ояд, ноқисулхилқа валақл бошад, ба воситаи он ки суҳбати онҳо бо зан ба фароғат даст надихад, назокати бистари нарм ва ҳаловати бағали гармро камокон наёбанд. Аммо гадоён ва муфлисон дар харобаҳо ва мақобир болои сангу кулӯх он фароғат биёбанд» [9, с. 573].

Аз ин рӯ, Аҳмади Дониш барои ҳама қишри ҷомеа меъёри давлат ва фароғатро пешниҳод кардааст, ки бо истифода аз он метавон зиндагиро ба роҳат ба роҳ монд: «Ва чун шумо ноқисед (фарзандон ва хонандагон), меъёри давлат ва роҳатро ба шумо бинамоем, то доништа талаб кунед ва ғалат накунад ва фиреб нахӯред ва бад-он меъёр давлат ва роҳати абнои чинсро низ бидонед» [9, с. 578]. Ба хулоса омадааст, ки: «Пас, меъёри давлат он бувад, ки шахсро маконе бувад насеҳу босафо аз шаҳру саҳро муштамил ба имороти муносибати мизочи ў ва вачҳи маош дар уҳдаи касе дорад, ки пайваст бояду шояд бад-ў мерасонад аз маъкулу малбуси ў» [9, с. 579].

Насихат ва роҳнамоиҳои Аҳмади Дониш ҳам ба фарзандон ва ҳам ба толибилмону аҳли илму фарҳанг зарурӣ буда, имрӯз ҳам аҳамияти худро гум накардаанд ва метавон аз онҳо босамар истифода намуд: «Дигар, дар пеши ғайри дин аз чухуду насоро аз тазаййуфу таҳқири миллати ў ва дар назди уқало аз изҳори муқаддима, ки ба мизони шаръ ва ақл насанчидаед, сухан наронед, ки хичолат баред... Ва агар сухан санчида доред ва хасм тааққул накунад, бигузored, ки ба чаҳли мураккаб бимирад ва барои фаҳмонидани ў беш заҳмат мабаред» [9, с. 602]. Зеро аз омӯхтани касе, ки танбал асту ба

дониш таваччуҳ надорад, кори беҳуда аст, аз ин рӯ, фармудааст: «Агар ҳазор динор бидиҳед, ҳеч устои моҳири ҳарирбоф пари магас иншо ва ихтироъ натавонад кард» [9, с. 612]. Тавозуъ ва хоксорию танпарвар набудан аз хислатҳои беҳтарини инсон аст. Касе, ки танпарвар аст, ҳеч гоҳ ба муроди хеш намерасад: «Ва чун касе шикампарвар бувад, бисёр бемор бувад... Ин аст музорри хӯрдан» [7, с. 480].

Адолат яке аз қисматҳои муҳими роҳнамоӣ ба сарварони давлат аст, ки муаллиф ба он чун гузаштагони донишманди хеш таваччуҳи зиёд кардааст. Дар мавриди адолати подшоҳон даҳ шарт овардааст: «Шарти аввал. Дар ҳар воқеа, ки раоёро пеши ҳоким афтад, подшоҳ худро дар он воқеа аз раоё тасаввур кунад ва дигарро бар худ ҳоким донад. Ва дар он ҳол ҳар ҳукм, ки аз дигаре бар худ раво намедорад, мисли он аз худ бар дигаре раво надорад ва гар раво дорад, хиёнат карда бошад...бар он ки ҳар чӣ худро нарасондад, ҳеч мусулмонро раво надорад» [9, с. 627]. Муҳим ин фикрест, ки инсон ҳар чизро, ки ба худ нарасондад, ба дигарон низ набояд раво донад. Ин маънӣ дар асарҳои мутафаккирони гузаштаи тоҷик низ борҳо изҳор шудааст. Аҳмади Дониш илова кардааст: «Се касанд, ки Худои таоло дар рӯзи қиёмат бар эшон нанигарад: аввал султони ҷобир, дувум пири фосиқ, сеюм гадои мутақаббир» [9, с. 633]. Ин ҷо зери ибораи «гадои мутақаббир» Аҳмади Дониш чун Убайди Зокони шоиронро, ки ба васфи подшоҳон ва мансабдорон машғуланд, дар назар дорад, ки чизе надоранду барои як луқма нон мансабдоронро тавсиф мекунад. Ҷойи дигар низ Аҳмади Дониш дар ин маврид овардааст: «Ва ман медам, ки аксаре арбоби шеърро қофия мағрур ва мутақаббир буданд» [9, с. 541]. Бинобар ин, ба подшоҳон маслиҳат додааст: «Ва бояд, ки аҳли тақаббурро дар умури мулкӣ мадҳал надиҳад, ки кибр мучиби нафрати мардумон аст. Омаи мардум сифати ҷабриён доранд, ки неку бадро ба подшоҳ нисбат диҳанд. Ва чун аз аъёнӣ мамлакат нафрат кунанд, подшоҳро нафрини бад фиристанд» [9, с. 665]. Ва подшоҳро насиҳат кардааст, ки аз дидори уламои ҳарис ҳазар кунад, ки «бар вай сано гӯянд ва хушнудии вай талабанд, то аз он мурдор ва ҳаром, ки дар дасти вай аст, чизе ба мақуру ҳила ба даст оваранд... Ва дар ҳар асру аҳд заъфи дин аз майли уламои сӯъ аст ба дарбори салотин, ки роҳи ҳақро ба хушомад бипӯшонанд» [9, с. 635]. Умуман, бо сабаби эҳтиёҷ ба касе бо хоҳишу зорӣ мурочиат карданро кори нодуруст ва шармовар ҳисобидааст: «Назди ман марги боҷазми азоби охираат беҳтар бувад аз машаққати зиндагӣ, ки ҳар нафасе ба чандин мисли худӣ илтиҷову илтимос бояд бурд, то маводи зиндагӣ ба даст ояд ва он ҳам бекудурат тамом нашавад» [9, с. 758].

Яке аз шартҳои муҳими дигари адли подшоҳро он доништааст, ки одамони нолаиқро вазифа надиҳад, то дар ҳаққи халқ бадӣ кунанду мардум онро аз подшоҳ донанд: «Шарти нухум, он ки аз таҷассуси хиёнати нуввоб ва зулми уммол ғофил набошад ва гургиратони золиро бар раоёи мазлум мусаллат накунад ва чун зулми хиёнати яке аз эшон зоҳир бошад, ўро ба муоҳаза ва уқубат ибрати дигарон гардонад» [9, с. 639]. Чӣ тавре мебинед, ба ҷазо расонидани мансабдорони золиро зарур шуморидааст, то ба дигарон ибрат шавад ва мардум бидонанд, ки золим ҳеч гоҳ аз ҷазо нахоҳад гурехт: «Ашрори мамлакат ҷароҳати носури оқиларо монад ва аҳёи мамлакат ба манзилаи аъзои саҳеҳа, ҳамчунон ки носур аз уви алил ба узви саҳеҳ сироят кунад, аҳёр низ ҳӯи ашрор гиранд. Илоҷи ин ҳамон илоҷи носур аст, ки то ҳар кучо, ки сироят карда, қатъ кунанд ва илло шахси мамлакат ба маҳлика анҷомад» [9, с. 656]. Бинобар ин, роҳбари давлатро зарур аст, ки аз ҳолу қорбарии ҳар як дастнишондааш ғофил набошад, то ба хиёнат даст назананд: «Дар ҳама ҳол аз макр ва ғадри душман эмин нанишинад ва мутафаккис бошад. Ва аркони давлат ва аъёнӣ ҳазратро бояд ки мушрифӣ ниҳонӣ фармояд, то неку бади ҳар қадам ва зиндагонии эшон маълум кунад, ки агар тахлите равад, пинҳон намонад» [9, с. 670]. Ҳамчунин, ба подшоҳон тарзу усули тақсими вазифа ва мансабҳоро низ маслиҳат ва машварат додааст, ки ин масъала дар

кори давлатдорӣ имрӯз ҳам муҳим арзёбӣ мешавад: «Ду касро ба якдигар улфати зиёдатӣ набошад, дар амалу мансаб шарик гардонад, то ба хиёнат бо ҳам дарнасосанд» [9, с. 671]. Яке аз масъалҳои муҳим, чӣ тавре дар асарҳои Носири Хусрав ва Низоммулмулк низ ба мушоҳида мерасад, муайян кардани маош аз хазинаи давлат барои хидматчиёни давлатӣ мебошад. Носири Хусрав дар «Сафарнома»-аш таъини маошро барои хидматчиёни давлатӣ дар мисоли давлатдорӣ дар шаҳрҳои Амну Адл боиси барқарорӣ адлу амн доништааст. Дар ин маврид Аҳмади Дониш низ чунин таъкид намудааст: «Ва ба ҳар кадоми инҳо (раису қозӣ, мушриф, амини бозор, ноиб) аз хизона мавочиб муқаррар дорад, то баракати хазинаро аз хориҷ надузданд; чӣ ҳайф бар раоё – нуқсон дар хазина аст» [9, с. 680]. Ҳамчунин, дар мавриди таъини хазина барои қарз додан ба дармондагон чун мисолҳои воқеии овардаи Носири Хусрав Аҳмади Дониш низ чунин таъкид кардааст: «дар васати шаҳр хазинае вазъ кунад аз вучуди мозода ва бар он амине мансуб донад, то ҳар киро аз ин гурӯҳ мағбун, ки ба маблағе эҳтиёҷ равад, ба миод ва сичилл ва замон нишон диҳад ва мояҳтоҷи хеш бардорад ва ба суди даҳ-ним дар вақташ боз ба ҳамон хазина расонад ва супорад... Барҷомондагонро дар маҳаллате чамъ дорад ва вазоифи эшон аз байтулмол бирасонад, то ба гидяву тамаъ халқро мушавваш надоранд» [9, с. 695-696]. Чӣ тавре мебинем, ғамхорӣ дар ҳаққи гадоён ва талбандагонро низ кори давлат доништааст. Вобаста ба ин, илова кардааст: «Подшоҳон падари ятимонанд, бояд ки беҳтар аз он ғам хӯранд, ки ятимро падар бувад, то фарқ бувад миёни падари дарвеш ва падари подшоҳ» [9, с. 693].

Подшоҳ бояд оқилу доно ва закиву бофаросат бошад, то аз як нигоҳ замири тобеонро бифаҳмад. Дар ин бора овардааст: «Бояд ки султон табиати ҳар шахсе бидонад ва ҳеч кас ҳӯи подшоҳро нашиносанд, ки шояд дар амре муаззам ўро ба тамаллуқ фиреб диҳанд» [9, с. 702]. Маслиҳати донишмандонро гирад, аммо онро чунон ба қор барад, ки ҳама манфиати ин гуфтору кирдорро мардум аз подшоҳ донанд: «Ва сухани аъозиму уламову машоих модоме, ки мақрун ба ҳавову ҳавас набошад ва «ҳасбатан ли-л-Лоҳ гӯянд, бипазирад, лекин он амалро чунон ба қой оварад, ки омма онро аз подшоҳ донанд, то ба худӣ ў гароянд ва дар ҳар амал чунон сулук фармояд, ки аз ў донанд, агар дар воқеъ аз дигаре бувад ва бадихоро аз ғайри ў донанд, агарчи аз ў бошад. Ин амал мӯҷиби таълифи дилҳо бошад» [9, с. 702-703]. Аҳмади Дониш подшоҳи машҳури Сомониён Исмоилро ҳамчун намоди адлу шафқат тасвир кардааст. Ў дар ин маврид як амали Исмоилро мисол овардааст, ки вақте бо панҷоҳ ҳазор савор аз деҳае мегузашт, шохи дарахти себ аз болои девор овезон буд ва амир вақти гузаштан теъдоди он себҳои дарахтро баршумурд, вақте ба манзиле расиданд ва истоданд, одам фиристода фармуд, ки дар сари фалон девор теъдоди себҳоро шумурда ояд, рафта шумурда омад, ҳамон адад буд, ки султон теъдод карда буд, гуфт: «Тамоми Хуросон ба қабзаи давлати қоҳира дарояд ва ин самарии адолат аст, ки ин миқдор аскар гузаранд ва он себҳоро барначинанд. Ва албатта адл мӯриси зафар бошад» [7, с. 231]. Подшоҳ сухани ростро ҳарчанд талх бошад, бояд бипазирад: «Пас, агар касе хоҳад, ки сухан рост гӯяд, ки дар нафси сомеъ муассир ояд, бояд ки талх гӯяд ва илло хомӯш бинишинад» [9, с. 754].

Бо вучуди насихату раҳнамоӣ ва зарурати фаҳмидани хислати инсонҳо гуногун будани атвори одамонро таъкид намуда, изҳор доштааст, ки замири инсон як муаммои душвор аст, ки фаҳмиданаш осон нест: «Ҳамчунин дар ҳар оне хосияте аҷибу сифате ғариб аз таркиби тинати одамӣ ба зухур мерасад, ки дар андешаи ҳеч як аз файласуфони мӯшикоф хутур накарда буд» [9, с. 859]. Дар ин бора илова кардааст: «Аз ин ҷиҳат сарриштаи матлабҳо гум аст ва ҷоддаи мақсадҳо номаълум. Ихтилофи

мазоҳиб аз ин ҷост ва тафовути машориб дар ин ҷо» [9, с. 861]. Яъне, мураккабии тинати инсон, гуногунии он сабаби ба вучуд омадани фикру мулоҳиза, фаҳмиш, ниҳоят ин қадар мазҳабу динҳо гардида, инсонҳоро аз ҳамдигар дур намудааст.

Аҳмади Дониш дар асари дигари маъруфаш «Рисола (ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития)» низ дар мавриди вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии даврони амирони манғитӣ афкор ва мулоҳизаҳои муҳим арзёбӣ кардааст. Ба андешаи муҳаққиқ М. Муродӣ, «афкори фалсафавию ахлоқӣ ва иҷтимоиву сиёсии Аҳмади Дониш, асосан, дар ду асараш – «Наводир-ул-вақоеъ» ва «Рисолаи таърихӣ» инъикос шудаанд. Ин асарҳо баробари баҳси масъалаҳои фалсафавиву иҷтимоӣ, илмӣ ва ахлоқиро дар бар гирифтанд, ифодагари воқеияти ҳоли вақту замони муайянанд. Мундариҷаи онҳоро метавон як навъ бозгӯи авзои сиёсии нимаи дуюми асри XIX-и кишварҳои Осиёи Миёна номид» [12, с. 44].

Аз ҷумла, овардааст: «ба сабаби он ки мардуми ўзбек дар умури давлатӣ тадохул ёфтааст, ҷиҳати бесабтии салтанат шуда, ҳар чи аз ҳар ҷо ёфтаанд, мутасаррифу молик шуда, шуъла аз чароғи бевазан ва нон аз анбори ў қоқ дуздида ба масрафи шикаму харчи худ мерасониданд ва касеро мачоли бозхост набуд» [11, с. 120]. Дар умум, аксари подшоҳони манғитиро дар зулму таадӣ ба ҳам монанд карда, байни онҳо кирдорҳои амир Ҳайдар ва Насруллоҳро беинсофона шуморидааст: «аз ҷиҳати бақои давлати худ ҳама ашхоси элдорро ба замин мутақоид намуда, аксар тоҷику мардуми мусофирро бар сари маносибу аъмол баровард; ин маслакро ҳам аз падари худ омӯхта буд, ки амир Ҳайдар баъд аз он ки ба фитна ва муҳосимаҳои элу улус воқиф шуд, аксар умарои элдор ва номварро бар замин нишонида, он гоҳ ба фароғат ҳукмронӣ менамуд. Ин шева агарчи барои ҳифзи давлат дар зоҳир марзо афтад, лекин дар охир зарари бисёр ба ҳавоиши (наздикони) салтанат расонид. Зеро ҳеч касе дар айёми писари ў, ки амир Насруллоҳ аст, аз уҳдаи ҳеч коре набаромаданд ва вилоятҳоро ба ҳасм тафвиз намуданд» [11, с. 128]. Яке аз саҳифаҳои таассуфовар ҳучуми асокири рус ва ба истикболи ҷанг баромадани лашкари ислом мебошад: «Эй, турфа саҳт замони аҷиб буд, уламо ба фарзияти чиҳод нафир мекашиданду намедонистанд, ки ин ғазо кучо фарз шуд ва сабаби вучуби он чӣ буд ва ғазо ба чӣ асбоб тавон кард?» [11, с. 133].

Дар мавриди аҳаммияти «Наводиру-л-вақоеъ» Х. Асозода навиштааст: «Бояд гуфт, ки ҳама тағйироти сифатӣ дар шаклу мундариҷаи адабиёт, пеш аз ҳама, ба падидаи сар даровардани нишонаҳои ҷомеаҳои сармоядорӣ вобастагӣ дошт. Аҳмади Дониш агар ба ҷаҳони сармоядорӣ ошноӣ пайдо намекард, андешаҳои адабию иҷтимоии ў ба вучуд намеомаданд» [5, с. 3]. Ин мулоҳизаи муҳаққиқи тоҷик то андозае ангезаи сиёсӣ дорад, пайдоиши андешаҳои адабию иҷтимоии як халқро ба ҷаҳони сармоядорӣ пурра вобаста кардан дуруст нест, зеро аз Носири Хусрав шурӯъ карда, то Аҳмади Дониш, асосан, дар натиҷаи мулоҳиза, дарк ва муқоисаи ҷомеаи худӣ ба ҳулосаҳои иҷтимоии пешқадам расидаанд.

Дар мавриди «Рисола» бошад, М. Муродӣ менависад, ки «дар ин асар Аҳмади Дониш чун мунавварфикри айём сохти сиёсиву иҷтимоии замонашро ниҳоят тезтунд мавриди танқид қарор медиҳад, лаҳзаҳои ҷудоғонаи ҳаёти шахсӣ ва иҷтимоии амирони Бухоро: Шохмурод, Ҳайдар ва хислатҳои разилонаи Музаффар ва Абдулаҳдро инъикос ва тасвир менамояд [12, с. 44].

Аҳмади Дониш мутафаккири бузурги тоҷик, шоир ва нависандаи ҳақгӯй ва ҳаққӯй буд. «Наводиру-л-вақоеъ»-ӯ дар адабиёти тоҷик, умуман, Осиёи Миёна асари бебаҳоест, ки дар он ба таври ошкор норасоҳои иҷтимоӣ ва сиёсии давр фош карда шудааст. Алиқул Девонқулов дар пешгуфтори нашри пешини китоби «Наводир-ул-вақоеъ» (номи асар дар ҷопҳои пешин ба ин шакл - «Наводир-ул-вақоеъ» нашр шудааст, аммо дар ҷопи соли 2017 номи асар ба шакли «Наводиру-л-вақоеъ» ба таъб расидааст. – С.

Э.) таъкид менамояд, ки «асар... масъалаҳои тарбияи инсон, муайян кардани мавқеи маърифат дар тақомули фарди ҷамъиятӣ, танқиди ҳаёти феодалий, мазаммати зулму истибдод, васфи адлу адолат, тарзи нави идораи давлат, таассуроти сафарҳои Россия ва ҷанде ҳикояҳои фалсафӣю реалистиро дарбар мегирад [6, с. 5]. Аҳаммияти дигари асар аз он иборат аст, ки дар ҳама масъалаҳо донишманд роҳи ҳалли мушкилотро низ нишон додааст. «Наводиру-л-вақоеъ»-ро, бешак, намунаи аввалини публитсистикаи сиёсӣ ва иҷтимоӣ метавон номид. Зеро маҳз ин асар барои ба вуҷуд омадани нахустин мақолаҳои публитсистӣ дар рӯзномаю маҷаллаҳои оғози асри бистум, публитсистикаи сиёсии адибон ва журналистони баъдиинқилобии тоҷик, пеш аз ҳама, устод Садриддин Айнӣ заминаи асосӣ гузошт.

Адабиёт

1. Абдуллаев, М. А. Таджикская публицистика и национальная идентичность [Текст] / М. Абдуллаев. – Душанбе, 2014. – 309 с.
2. Азимов, А. Публицистика ва воқеият [Матн] / А. Азимов. – Душанбе: Шарқи овоз, 2020. – 143 с.
3. Айнӣ, С. Ёддоштҳо [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе, 2009. – 680 с.
4. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав) [Матн] / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004. – 672 с.
5. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав) [Матн] / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004. – 672 с.
6. Девонкулов, А. «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш [Матн] / А. Девонкулов // Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 1. – Душанбе: Дониш, 1988. – 287 с.
7. Дониш, А. Наводиру-л-вақоеъ. Китоби 1 [Матн] / А. Дониш. – Душанбе: Дониш, 2017. – 462 с.
8. Дониш, А. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 1 [Матн] / А. Дониш. – Душанбе: Дониш, 1988. – 287 с.
9. Дониш, А. Наводиру-л-вақоеъ. Китоби 2 [Матн] / А. Дониш. – Душанбе: Дониш, 2017. – 496 с.
10. Дониш, А. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 2 [Матн] / А. Дониш. – Душанбе: Дониш, 1989. – 344 с.
11. Дониш, А. Рисола (ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития) [Матн] / А. Дониш // Энциклопедияи насри тоҷикӣ форс. – Душанбе: 2010. – 116-191 с.
12. Муродӣ, М. Б. Публицистикаи тоҷик [Матн] / М. Б. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2021. – 576 с.
13. Муродов, М. Аз замон то замон [Матн] / М. Муродов. – Душанбе: Шучоён, 2010. – 248 с.
14. Назриев, Ҷ. Аҳмад Маҳдуми Дониш ва «Наводиру-л-вақоеъ»-и ӯ [Матн] / Ҷ. Назриев // Наводиру-л-вақоеъ. – Душанбе: Дониш, 2017. – 462 с.
15. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт [Матн] / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
16. Улуғзода, С. Аҳмади Дониш [Матн] / С. Улуғзода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1946. – 88 с.
17. Усмонов, И. Журналистика [Матн] / И. Усмонов. – Душанбе, 2011. – Ҷилди 4. – 474 с.
18. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист [Матн] / М. Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҶОИ СИЁСӢ ДАР ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ

Дар мақола ба яке аз мавзӯҳои ба қадри зарурӣ таҳқиқнашудаи илми публитсистика – заминаҳои пайдоиши публитсистикаи сиёсӣ дар мисоли осори нависанда, шоир, олим, файласуф ва арбоби давлатӣ Аҳмади Дониш таваҷҷуҳ шудааст. Муаллифи мақола зимни таҳқиқи пажӯҳиш таъкид менамояд, ки асари «Наводиру-л-вақоеъ»-и А. Дониш аҳамияти баланди иҷтимоӣ, сиёсӣ, таърихӣ, адабӣ ва ахлоқӣ дорад, ки мавриди таҳқиқи хос қарор додани он ба манфиат хоҳад буд. Зеро А. Дониш ин асарро баъди ҳосил кардани таҷрибаи ҳаматарафаи зиндагӣ, ҳаёти сиёсӣ, сафарҳо ба Россия ва донишу маърифат дар охири фаъолияти илмию эҷодии фарохи хеш таълиф кардааст. Ҳадафи асосии асар насихат ва раҳнамоӣ ба подшоҳон, амирон, мансабдорон, фарзандон, насли нав, умуман, тамоми қишрҳои ҷомеа мебошад.

Муаллифи мақола, инчунин, таъкид менамояд, ки аз донишмандони тоҷик устод Садриддин Айни нахустин шуда ба «Наводиру-л-вақоеъ» таваҷҷуҳ намуда, дар бораи аҳамияти ғоявию сиёсии он сухан ба миён гузоштааст. Бо таъкид ба сарчашмаҳои дигари илмӣ, таъкид шудааст, ки «Наводиру-л-вақоеъ» аз бисту се боб иборат буда, дар бобҳои 7-8-ум, ки таассуроти сафарҳои муаллифро дар бар мегиранд, услуби публитсистӣ афзалият дорад.

Дар баробари «Наводиру-л-вақоеъ», муҳаққиқ асари дигари А. Дониш-«Рисола (ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития)»-ро низ мавриди таҳқиқ қарор дода, таъкид намудааст, ки дар асар вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии даврони амирони манғитӣ андешаҳои ҷолиб тасвир ёфтааст.

Дар охири мақола муҳаққиқ ба хулоса омадааст, ки «Наводиру-л-вақоеъ» намунаи аввалин публитсистикаи сиёсӣ ва иҷтимоӣ буда, маҳз ин асар барои ба вучуд омадани нахустин мақолаҳои публитсистӣ дар рӯзномаю маҷаллаҳои оғози асри бистум, публитсистикаи сиёсии адибон ва журналистони баъдиинқилобии тоҷик заминаи асосӣ гузоштааст.

Калидвожаҳо: адиб, нависанда, файласуф, сиёсат, публитсистика, ҳувият, тоҷик, Наводиру-л-вақоеъ, Рисола, Аҳмад, Дониш, Россия, шаҳр, худшиносӣ, адабиёт, таърих, эҷод, наср, назм.

ОТРАЖЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ВОПРОСОВ В ТВОРЧЕСТВАХ АХМАДА ДОНИША

В статье рассматривается одна из малоизученных тем в публицистической науке – основы возникновения политической журналистики на примере творчества писателя, поэта, ученого, философа и государственного деятеля Ахмада Дониша. Автор статьи в ходе своего исследования подчеркивает, что произведение «Навадиру-л-вакое» А. Дониш имеют большое социальное, политическое, историческое, литературное и моральное значение, которое должно стать предметом специального изучения для определения их полезности. Потому что А. Дониш написал эту работу, приобретя обширный жизненный опыт, политическую осведомленность, поездках в Россию, а также знания и просвещение в конце своей обширной научной и творческой карьеры. Основная цель работы — предоставление советов и рекомендаций, эмирам, чиновникам, детям, новому поколению и в целом всем слоям общества.

Автор статьи также подчеркивает, что среди таджикских ученых Садриддин Айни был первым, кто обратил внимание на «Навадиру-л-вакое» и заговорил о его идейно-политическом значении. На основании других научных источников подчеркивается, что

«Навадиру-л-вакое» состоит из двадцати трех глав, причем в главах 7–8, содержащих впечатления автора от путешествий, преобладает публицистический стиль.

Наряду с «Навадиру-л-вакое» автор также рассмотрел другое произведение А. Дониша «Трактат (или краткую историю династии мангитов)», подчеркнув, что в работе содержатся интересные идеи о политической и социальной ситуации в эпоху эмиров династии мангитов.

В конце статьи исследователь приходит к выводу, что «Навадиру-л-вакое» является первым образцом политической и социальной публицистики, и именно это произведение положило начало появлению первых публицистических статей в газетах и журналах начала XX века, а также политической публицистики послереволюционных таджикских писателей и журналистов.

Ключевые слова: писатель, философ, политика, публицистика, личность, таджик, Навадиру-л-вакае, Рисола, Ахмад, Дониш, Россия, город, самопознание, литература, история, творчество, проза, поэзия.

REFLECTION OF POLITICAL ISSUES IN THE WORKS OF AHMAD DONISH

The article focuses on one of the insufficiently studied topics of journalism - the foundations of the emergence of political journalism, using the works of the writer, poet, scientist, philosopher and statesman Ahmad Donish as an example.

The author of the article emphasizes that the work "Navadiru-l-vaqo'e" by A. Donish has great social, political, historical, literary and moral significance, which would be beneficial to consider as a subject of special study. Because A. Donish wrote this work after gaining extensive life experience, political life, trips to Russia and knowledge and enlightenment at the end of his extensive scientific and creative activity. The main goal of the work is to advise and guide kings, emirs, officials, children, the new generation, in general, all segments of society.

The author of the article also emphasizes that among Tajik scholars, Ust. Sadridin Aini was the first to pay attention to "Navadiru-l-vaqo'e" and to speak about its ideological and political significance. Based on other scientific sources, it is emphasized that "Navadiru-l-vaqo'e" consists of twenty-three chapters, and in chapters 7-8, which contain the author's impressions of his travels, the journalistic style prevails.

Along with "Navadiru-l-vaqo'e", the researcher also mentions another work by A. Donish also studied "Risola (or a summary of the history of the Mangitid dynasty)", emphasizing that the work contains interesting ideas about the political and social situation of the era of the Mangitid emirs.

At the end of the article, the researcher concluded that "Navadiru-l-vaqo'e" is an example of the first political and social journalism, and it was this work that laid the foundation for the emergence of the first journalistic articles in newspapers and magazines of the early twentieth century, and the political journalism of post-revolutionary Tajik writers and journalists.

Keywords: writer, writer, philosopher, politics, journalism, identity, Tajik, Navodiru-l-vaqo'e, Risola, Ahmad, Donish, Russia, city, self-awareness, literature, history, creativity, prose, poetry.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Эхсон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, устоди кафедраи журналистикаи байналхалқии факултети журналистика. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 946-40-40-40. E-mail: ehson.89@mail.ru

Сведения об авторе: Сафарзода Эхсон - Таджикский национальный университет, преподаватель кафедры международной журналистики факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 946-40-40-40. E-mail: ehson.89@mail.ru

Information about the author: Safarzoda Ehsan - Tajik National University, lecturer of the Department of international journalism of the faculty of journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Tel.: (+992) 946-40-40-40. E-mail: ehson.89@mail.ru

ТДУ 002.2-053.2+07-053.2 (420)

ТАФОВУТ ВА ҲАМРАНГИИ НАШРИЯҶОИ МУОСИРИ БАЧАГОНАИ БРИТАНИЯИ КАБИР

Исмоилзода Саиднуриддин Исмоил
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нашрияҳои бачагона на танҳо ба таълиму тарбия ва рушди фарҳанги кӯдакон, балки ба равандҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки таъсири мусбати худро ба насли наврас мерасонанд, низ муҳим ҳастанд. Нашриёти кӯдакона дар Британияи Кабир дорои таърихи бой ва гуногун мебошад. Рушди рӯзномаву маҷаллаҳо ва солномаҳои бачагонаи Британия дар ибтидои асри XIX оғоз ёфта, дар Британияи Кабир маҷаллаҳо ва солномаҳои зиёде барои кӯдакон нашр шудаанд. Аз ҷумла рӯзномаи «Children's Encyclopedia» (Энсиклопедияи кӯдакон, соли 1908), «The Children's Newspaper» (Рӯзномаи кӯдакон, соли 1919), «The Dandy» (Олуфта, соли 1937), «The Beano Comic» (Фароғати комиксӣ, соли 1938), «Look and Learn» (Бубин ва омӯз, соли 1962), «First News» (Хабари яқум, соли 2006) ва даҳҳо нашрияи дигарро метавон ном гирифт, ки маҳз барои кӯдакон ва наврасон таъсис ёфтаанд [1, 2].

Нашрияҳои муосири бачагонаи Британияи Кабир бо шаклу ороиши гуногун интишор меёфтанд. Ҳар як нашрия барои ҷолиб шудани саҳифаҳои худ кӯшиш мекард ва талоши зиёд намудани хонандагону муштариёни худро дошт. Муҳаррирон сайъ мекарданд то хонандаи худро қонеъ карда тавонанд. Ҳар як нашрия мавзӯро зерин таҳрир ва интишор қарор медоданд, ки бо дарди ҷомеа бархурд дошта бошанд.

Яке аз он нашрияҳо «Children's Encyclopedia» (Энсиклопедияи кӯдакон) буд, ки ҳар як шумораи онро муассисаҳои таълимӣ барои тадриси мактаббачагон харидорӣ менамуданд. Ҳамзамон нашрияи мазкур яке аз шумораҳои аввалини худро барои аз дигар нашрияҳо фарқкунанда ва ҷолиб шуданаш бо ранги қаҳваранг аз ҷоп баровард [10].

Нашрияи дигаре бо номи «The Children's Newspaper» (Рӯзномаи кӯдакон) бештар хабарҳо, ҳикояҳо, мақолаҳои илмӣ, инчунин рубрикаҳо дар бораи фарҳанг, варзиш ва рӯйдодҳои дар Британия ва дар дигар давлатҳо рӯйдодаро интишор менамуд. Нашрияи мазкур ба кӯдакон ва наврасон бештар барои фаҳмидани ҷаҳони атроф, дар бораи рӯйдодҳои замон ва рушди ҷаҳонбинии онҳо кӯшиш менамуд. Ҳамзамон доир ба мавзӯҳои илмӣ, аз қабиле геология, биология ва астрономия маводҳо омода ва ҷоп менамуд, ки ба ин васила омӯзишро барои хонандагон боз ҳам шавқовар кардан мехост. Инчунин сиёсати Британияи Кабирро таълиғ намуда шавқи ватандӯстиро дар дили наврасон бедор менамуд [4].

Маҷаллаи «The Dandy» (Олуфта) як нашрияи ҳаҷвии кӯдакони шотландӣ буд, ки 4-уми декабри соли 1937 аввалин шумораи он аз чоп баромад ва ҳарҳафта нашр мешуд. Нашрия бо номи «The Digital Dandy» низ тули шаш моҳ дар вебсайти худ барои дӯстдоронаш фаъолият кардааст. Соли 2004 нашрия бо коғази ҷилдор ва бо нархи баланд ба чоп баромад [14, 15].

Яке аз нашрияи дигар ин «The Beano Comic» (Фароғати ҳамроҳ бо хандаву дилхушӣ) мебошад, ки нахустин шумораи худро 30 июли соли 1938 пешкаши хонандагон намудааст. Агар мо ба номи нашрияи мазкур назар афканем, ки он ҳам аз истилоҳи «beano», ки маънои «роҳати шод» ё «фароғат»-ро дорад гирифта шудааст, ки аз шунидани ин ном ҳар як шунаванда дарк менамояд, ки ин нашрия дар қадом қолаб интишор меёбад ва ё бештар чӣ гуна маводхоро барои хонандагони наврасаш чоп мекунад. Ин нашрия бо чопи маводҳои ҷолибу ҳаҷвӣ як шавқ ва хурсандиро барои хонандагони ҷавон муҳайё менамуд. Ҳамзамон нисбат ба дигар нашрияҳои дар он замон чопшаванда кӯшиш менамуд, ки барои шодию хурсандӣ ва болидахотирии хонандагони навраси худ қаҳрамонҳои гуногунро пайдо намояд. Ҳамчунин ба кӯдакон доир ба хатари бозӣ бо лавозимоти ҷангии нотаркида в ё тарканда тавсияҳо меод, ки ин гуна иқдомҳо қариб дар дигар нашрияҳо дида намешуд. Ин амал ҳам дар оғози ҷанги дуоми ҷаҳон буд, ки ҷомеа дар он давра ба чунин маводҳо ва роҳнамоиҳо эҳтиёҷ доштанд ва ин гуна амалҳо яке аз тафовутҳои ин нашрияро аз дигар нашрияҳои бачагонаи Британияро нишон медиҳад.

Нашрияи «The Beano Comic» бештар ҳикояҳои дорои қаҳрамонҳои ғайриодиро ба чоп мебарорад ва диққати миллионҳо кӯдакро ба ин васила ба худ ҷалб намудааст. Ҳамчунин барои аз дигар нашрияҳои машҳури Британия қафо намонданаш ва барои боз ҳам ҷалб намудани диққати кӯдакону наврасон аз шумораи 2674-ум, яъне аз соли 1993 пурра ба чопи ранга гузашт. Нашрия то имрӯз бо чопи ранга маводхоро, дар бораи қаҳрамонҳои маъруф ба нашр мерасонад ва яке аз нашрияҳои машҳури Британия мебошад [13].

Нашрияи «First News» (Хабари нахустин) низ яке аз нашрияҳои маъмултариини замони муосир барои кӯдакони бритониёӣ мебошад, ки бештар унсурҳои фароғат ва омӯзишро дар бар мегирад ва доир ба рӯйдодҳо ва сиёсатҳои ҷорӣ дар ҷаҳон, дар формати барои кӯдакон мувофиқ мавод интишор менамояд. Ҳамзамон ҳамчун як рӯзномаи миллии Британияи Кабир дар шакли ранга, маҳз барои кӯдакону наврасони аз ҳафт то чордаҳсолаи бритониёӣ интишор меёфт. Бештар барои ҷалби кӯдакон ба илму дониш, кушодани ҷашмони кӯдакон ба атроф, рушди малакаи навиштан ва нутқи онҳо кӯшиш менамуд.

Дар нашрияи мазкур гузоришҳои мухталиф низ интишор меёфт. Аз ҷумла зери рубрикаҳои «Ахбори ҷаҳонӣ», «Варзиш», «Тамаддун ва фарҳанг», «Таҳқиқот», «Тиб ва ҷомеа» пайваста мавод чоп мегардид. Ҳамчунин рӯзнома дар вебсайти худ низ хабарҳо, тестҳо ва маводи таълимиро пешниҳоди кӯдакону наврасон менамуд [8, 9].

Британияи Кабир нашрияҳои нав ба навро вобаста ба хоҳиши кӯдакони замони таъсис ва интишор менамояд. Маводи ба талаботи хонанда ҷавобгӯро назорат намуда нашрияҳои махсус барои писарон ва духтарон таъсис дода маводи ҷалбкунандаро бештар ҷустуҷӯ ва дар нашрияҳои худ ҷойгир менамояд. Нашрияҳои бачагоноро дар Британияи Кабир метавон ба чунин гурӯҳҳо ва ё мавзӯҳо ҷудо намуд: нашрияҳои сиёсӣ, таълимӣ, фарҳангӣ, илмӣ ва ё вижанома. Дар аксари нашрияҳо кӯшиши чопи мавод дар бораи навоариҳои замони муосир, рушди технология, китобҳои рақамӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, таълимиву тарбиявӣ, фалсафа, одобу ахлоқӣ ва дигар мавзӯҳои мубрам ба назар мерасад, ки чунин иқдомҳо дар натиҷа, ба таҳкими донишомӯзии кӯдакон кумак мекунад. Бештар барои чоп маводеро пайгирӣ ва пешниҳод мекунад, ки ба насли нав

ва афкори ҷомеа таъсирнокии бештар доранд. Ҳамчунин нашрияҳои бачагона дар Британияи Кабир дар шаклҳои гуногун, аз қабилӣ маҷаллаҳо, китобҳо ва нашрияҳои электронӣ низ барои ҷомеа пешниҳод мегарданд. Онҳо дар баробари интишори мавод доир ба масоили иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, аз рамзҳои махсуси технологӣ истифода менамоянд, ки ба ин васила имкониятҳои навро баҳри хондан, навиштан ва دیدан барои кӯдакону наврасон ба вуҷуд меоранд.

Дар Британияи Кабир, бозори нашриёти кӯдакона хеле густурда ва гуногун ба назар мерасад. Дар ин кишвар нашрияҳои гуногуни кӯдакона фаъолият доранд, ки ҳар кадоми онҳо қолаб ва ё мавзӯи мувофиқ ба формати худро пайгири менамоянд. Ин нашрияҳо бештар доир ба нишонгузорӣ, таълиму тарбия, аниматсионӣ ва интерактивиро барои кӯдакон бо ба инобат гирифтани синну соли гуногуни онҳо пешниҳод мекунанд. Нашрияҳои муосири бритониёӣ маҳз барои таҳкими сатҳи фикронӣ, манфиатҳо ва васеъ кардани доираи фаҳмиш ва бархурдори онҳо аз манфиатҳои иҷтимоӣ, инчунин ошноии бештари кӯдакон ба фарҳангҳои гуногун равона гардидаанд.

Тафовут ва ҳамрангии муосири нашрияҳои бачагонаи Британияи Кабирро метавон ба якчанд шакл баён намуд. Аз ҷумла:

- маъно ва мавзӯ: яъне аксар вақт мавзӯҳои иҷтимоӣ, эҷодӣ ва илмиро дар бар мегиранд, ки ба ҳаёти кӯдакон тааллуқ доранд;
- услуби навиштани муаллифон ва тарроҳии онҳо;
- масъалаҳои иҷтимоӣ: ба масъалаҳои муҳимме, ки ба ҳаёти кӯдакон таъсир мерасонад, бештар равона гардидааст;
- воситаҳо ва технологияи нав: бо истифода аз барномаҳои рақамӣ ва технологияи нав;
- махсус: маводро маҳз барои писарону духтарон омода ва интишор менамоянд.

Инчунин баъзе аз нашрияҳо рамзхоро дар саҳифаҳояшон ҷойгир намудаанд, ки ба хонандагон имкон медиҳанд, то бо истифодаи телефони мобилӣ ва ё дигар таҷҳизотҳои технологияи нав ба мундариҷаи мавзӯҳо, видеоҳо, аниматсияҳо, таълимоти иловагӣ ва тавсияҳо ворид гардида аз онҳо бархурдор шаванд. Яъне ҳар як нашрия бо истифода аз ҳар як имкониятҳои дастдоштааш ва ба ҳар роҳу восита кӯшиш мекунад, ки аз дигар рақибонаш тафовут дошта бошад. Ҳамчунин кӯшиш менамояд, ки таваҷҷуҳи кӯдаконро бештар ба худ ҷалб намояд. Чунин нашрияҳо барои рушди маърифати кӯдакон муҳим мебошанд, зеро онҳо натавонанд тавачҷуҳи онҳоро ба хондан ҷалб мекунад, балки қобилияти фикркунии онҳо ва ба рушди зехнии ҷомеаро низ раванқ медиҳанд.

Ҳамзамон бо рушди техника ва технология то имрӯз дар Англия, Уэлс, Шотландия ва Ирландияи Шимолии Британияи Кабир даҳҳо рӯзномаву маҷаллаҳо барои кӯдакону наврасон нашр мешаванд. Британияи Кабир бо вуҷуди ин ҳама рушду пешрафт ва соҳиби техникаву технологияи муосир буданаш, боз ҳам интишори маводи ҷопӣ, аз ҷумла нашрияҳои бачагоноро муҳим медонад. Баръакс бо истифодаи самараноки технологияҳои замони муосир нашрияҳои худро ба шакли ҷолибтару муфидтар дар дастрасии ҷомеа қарор медиҳад. Ба монанди нашрияҳои дар боло овардашуда метавон даҳҳо нашрияи дигарро ном гирифт.

Британияи Кабир, ки аз ҳар ҷиҳат пеш рафтааст, соҳаи матбуотро низ мавриди таваҷҷуҳи хос қарор додааст. Ба нашрияҳои бачагона, ки ҷиҳати хубу босифат интишор ёфтани онҳо диққати ҷиддӣ дода мешуд, аз оғози пайдоиш то ба имрӯз дар Британияи Кабир мавқеи худро аз даст надодаанд. Имрӯз низ ба нашрияҳои бачагона таваҷҷуҳи ҷомеа коҳиш наёфтааст.

Адабиёт

1. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] (Standard english-tajik dictionary). Нашри такмилшудаи сеюм / Абдусалом Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 1016 с.
2. Усмонов И.К. Таърихи журналистикаи кишварҳои хориҷӣ [Матн]. – Душанбе, 2011. – 56 с.
3. The Children's Newspaper (манбаи электронӣ) https://en.wikipedia.org/wiki/The_Children%27s_Newspaper (санаи истифодабарӣ 20.02.2025)
4. The Children's Friend (British magazine), (манбаи электронӣ) [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Children%27s_Friend_\(British_magazine\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Children%27s_Friend_(British_magazine)) (санаи истифодабарӣ 27.12.2024)
5. The Boy's Own Paper (манбаи электронӣ) https://en.wikipedia.org/wiki/The_Boy%27s_Own_Paper (санаи истифодабарӣ 12.02.2025)
6. The Girl's Own Paper (манбаи электронӣ) https://en.wikipedia.org/wiki/The_Girl%27s_Own_Paper (санаи истифодабарӣ 28.12.2024)
7. First News (манбаи электронӣ) https://en.wikipedia.org/wiki/First_News (санаи истифодабарӣ 30.12.2024)
8. Соколов В. С., Виноградова С. М. Периодическая печать Великобритании. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000 – 112 (манбаи электронӣ) [c.https://studfile.net/preview/4516316/](https://studfile.net/preview/4516316/) (санаи истифодабарӣ 3.01.2025)
9. The Children's Encyclopædia (манбаи электронӣ) https://en.wikipedia.org/wiki/The_Children%27s_Encyclop%C3%A6dia (санаи истифодабарӣ 5.01.2025)
10. Highlights from The Girl's Own Paper 2017 (манбаи электронӣ) <http://highlightsfromthegirlsownpaper.blogspot.com/> (санаи истифодабарӣ 7.01.2025)
11. Darren Davies? British Comics, 2024 (манбаи электронӣ) <https://britishcomics.com/british-comics-darren-davies/> (санаи истифодабарӣ 10.01.2025)
12. The Beano (манбаи электронӣ) https://en.wikipedia.org/wiki/The_Beano (санаи истифодабарӣ 12.01.2025)
13. The Dandy (манбаи электронӣ) https://en.wikipedia.org/wiki/The_Dandy (санаи истифодабарӣ 15.01.2025)
14. The Dandy (манбаи электронӣ) https://ukcomics.fandom.com/wiki/The_Dandy (санаи истифодабарӣ 16.01.2025)

ТАФОВУТ ВА ҲАМРАНГИИ НАШРИЯҲОИ МУОСИРИ БАЧАГОНАИ БРИТАНИЯИ КАБИР

Дар мақола тафовут ва ҳамрангии нашрияҳои муосири бачагонаи Британияи Кабир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Таъкид шудааст, ки нашрияҳои муосири бачагонаи Британияи Кабир бо шакли дизайнҳои гуногун интишор ёфта, ҳар як нашрия барои ҷолиб шудани саҳифаҳои худ кӯшиш намуда, шумораи хонандагону муштариёни худро пайваستا афзоиш медиҳад.

Матбуоти бачагона инъикоскунандаи неруи ахлоқию ақлонӣ буда, дар тарбияи кӯдак нақши муҳим мебозад ва арзишҳои фарҳангӣ ва миллиро дар ӯ инкишоф медиҳад.

Дар матбуоти даврии бачагона проблемаҳои ҳақиқии ҳаёти бачагону наврасон нишон дода шудаанд. Ҳар як давраи мушаххас аз рӯи сатҳи инкишофи тафаккур ва зеҳн фарқ мекунад. Ва аз ин рӯ, ВАО, ки ба аудиторияи ҷавон нигаронида шудааст, бояд хусусиятҳои рушди ҷомеа дар мароҳили гуногун ва тағйиротро, ки дар руҳи равони кӯдакону наврасон дар ҳар давра падида меояд, мавриди таваҷҷуҳ қарор диҳад.

Муаллиф чунин натиҷагирӣ менамояд, ки матбуот натанҳо василаи касби иттилоот, балки воситаи тарбияи ахлоқию маънавӣ низ мебошад, бинобарин матбуоти даврии бачагона бояд ба меъёрҳои ахлоқӣ мувофиқат кунад, зеро ба воситаи он муносибати кӯдак ба кирдораш ва олами атроф ташаккул ёфта, ба рафтори ӯ баҳо дода мешавад.

Ҳамин тариқ, матбуоти даврии кӯдакона ҳам сарчашмаи иттилоот ва ҳам усули коркард ва паҳнкунии он ва ҳам усули иртибот ва василаи он аст, зеро дар ибтидо публитсистика ва журналистикаи кӯдакона ҳамчун як навъи муколама ба майдон омадаанд.

Калидвожаҳо: Британияи Кабир, нашрия, тафовут, рӯзнома, кӯдакон, наврасон, чоп, интишор, бачагона.

РАЗЛИЧИЯ И СХОДСТВА СОВРЕМЕННЫХ ДЕТСКОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

В статье рассматриваются данные о различиях и сходствах современных СМИ Великобритании, предназначенных для детей и подростков.

Автор отмечает, что современные детские СМИ Великобритании выпускались в самых разных форматах и дизайнах, при этом каждое издание стремилось сделать свои страницы более привлекательными и увеличить число читателей и подписчиков.

Детская печать является отражением нравственного и этического потенциала, который играет важную роль в воспитании ребёнка и развивает в нём культурные и национальные ценности.

Детская периодика показывает проблемы реальной жизни детей и подростков. Каждый определённый период разнообразен и отличается уровнем развития мышления и интеллекта. И поэтому СМИ, адресованные юной аудитории, должны отличаться своей широтой и разнообразием.

Автор заключает, что детская периодика должна соответствовать моральным и этическим нормам, потому, что через них создаются отношения ребёнка к своим поступкам, окружаемому миру и даётся оценка поведением.

Таким образом, детская периодика – это и источник информации, и способ её обработки и распространения, и способ коммуникации, и средство её, поскольку изначально детская журналистика и публицистика зарождаются как вид диалога.

Ключевые слова: Великобритания, печать, различия, газета, дети, подростки, публикация, издательство, детский.

DIFFERENCES AND SIMILARITIES OF MODERN CHILDREN'S PRESS IN GREAT BRITAIN

The article presents information about the differences and similarities of modern the children's press in Great Britain.

Modern British children's press have come in a variety of formats and designs, with each publication striving to make its pages more attractive and increase its readership and subscriber base.

Children's print is a reflection of moral and ethical potential, which plays an important role in the upbringing of a child and develops cultural and national values in him.

Children's periodicals show the real-life problems of children and adolescents. Each specific period is diverse and differs in the level of development of thinking and intelligence. And therefore, the media, which is addressed to a young audience, must be extensive.

Children's periodicals must comply with moral and ethical standards, because through them a child's attitude towards his actions is created and behavior is assessed.

Thus, children's periodicals are both a source of information, and a method of processing and distributing it, and a method of communication, and a means of it, since initially children's journalism and journalism originated as a type of dialogue.

Keywords: Great Britain, publishing, differences, newspaper, children, teenagers, publication, printing, children's.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилзода Саиднуриддин Исмоил – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D-и кафедраи журналистикаи байналхалқӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E mail: Saidnuriddinismoilzoda@gmail.com Тел: (+992) 915010182

Сведения об авторе: Исмаилзода Саиднуриддин Исмаил – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры международной журналистики. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E mail: Saidnuriddinismoilzoda@gmail.com Тел: (+992) 915010182

Information about the author: Ismoilzoda Saidnuriddin Ismoil – Tajik National University, PhD student of the Department of International Journalism. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: Saidnuriddinismoilzoda@gmail.com Тел: (+992) 915010182

ПЕДАГОГИКАИ УМУМӢ, ТАЪРИХИ ПЕДАГОГИКА ВА ТАҲСИЛОТ
 ОБЩАЯ ПЕДАГОГИКА, ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
 GENERAL PEDAGOGY, HISTORY OF PEDAGOGY AND EDUCATION

ТДУ 159.9: [371+37.015.3+378]

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГӢ ВА ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ МАВКЕИ ИНСОНГАРОЁНАИ ДОНИШЧӢЁНИ МАКОТИБИ ОЛИИ КАСБӢ

Шаропов Шавкат Аҳмадович,
 Расулова Азизахон Солиҷоновна

МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”

Ташаккули мавкеи инсонгароёнаи донишчӯёни мактабҳои олии педагогӣ дар раванди омодагии касбӣ тавассути азхудкунии низоми арзишҳо ва инкишофи низоми самтгириҳои арзишии психологӣ-педагогӣ амалӣ мегардад. Ҳалли ин масъала муайян кардани мундариҷа, шаклҳо ва методҳои ҷалб намудани донишчӯёнро ба арзишҳоеро тақозо мекунад, ки шакли анғезаҳоро қабул карда, фаъолияти педагогро таҳриқ мекунад. Дар доираи ин фаъолият онҳо татбиқ гардида, мавкеи ба ин арзишҳо мувофиқи омӯзгорро ба вучуд меоранд.

Бо назардошти он, ки мавкеи инсонгароёна маҷмуае аз муносибатҳои инсонгароёна мебошад, мо чунин ақида дорем, ки тавассути дар донишчӯён ташаккул додани муносибати арзишӣ ба омӯзиш, ба донишҳо, ба ҳамдарсон, педагогҳо ва ғайра, метавонад ба ташаккули мавкеи инсонгароёна мусоидат намояд, ки дар раванди худтаҳлилкунӣ ва худбаҳодиҳии омӯзгор ба фаъолияти худ ва шахсияти худ ҳамчун субъекти он рӯй медиҳад.

Барои инкишофи мавкеи инсонгароёна ҷанбаи охирин махсусан муҳим аст, ки (вақте сухан дар бораи донишчӯён меравад) ҳам дар дарки умумии касби ояндаи худ ва ҷойгоҳи худ дар он, ҳам дар муносибати мушаххас ба типҳои гуногуни донишҳои илмӣ, ба фаъолият, ба одамон зоҳир мешавад. Арзишҳои умумиинсонӣ ва меъёрҳои ахлоқӣ танҳо тавассути ҳиссиёт ба арзишу меъёрҳои шахсиятӣ табдил ёфта метавонанд. Дар баробари рефлексия (аз калимаи лот. ба маънои бозтоб, инъикос), ба назари мо, мафҳуми “эмпатия” (ҳамнавоӣ, ҳамовозӣ, ҳамдилӣ, ҳамҳиссӣ)-ро низ метавон яке аз шартҳои дохилии ташаккули мавкеи инсонгароёна донист. Рефлексия (инъикос) ин раванд ва натиҷаи ба қайд гирифтани субъектҳо (иштирокчиёни раванди педагогӣ) ҳолати рушди худ, худинкишофӣ ва сабабҳои он мебошад. Эмпатия **ин қобилияти эҳсос ва фаҳмидани эҳсосоти одамони дигар аст. Шахсияти ҳамнаво метавонад худро ба ҷои шахси дигар гузорад ва дарк кунад, ки онҳо чӣ ҳис мекунад: ғамгинӣ, шодӣ, дард.**

Дар таҳқиқоти худ мо ба ғояҳои К.Рочерс таъҷиб кардем, ки мувофиқи таъкиди ӯ эмпатия қобилияти ба олам бо ҷашмони инсонии дигар нигоҳ кардан, воридшавӣ ба олами ботинии инсон аст, то ки дар саёҳат ба сӯи сарчашмаҳои худ ба ӯ ҳамроҳӣ карда шавад [6].

Шаклҳои олитарини эмпатия огоҳӣ аз ҳолати эмотсионалӣ, воридшавӣ ба таассуроти инсонии дигар, ҳамҳиссӣ мебошанд. Маҳз дар онҳо муносибати инсон ба одамони дигар ифода меёбад.

Ҳамҳиссӣ (ҳамнавоӣ) – фаҳмидани андешаву ҳиссиёти инсонии дигар, мутаассиршавӣ аз чизҳои ӯ, ки ӯ аз сар мегузаронад. Ҳамҳиссӣ имкон медиҳад, ки ҳар кас худро ба ҷои каси дигар гузорад, дар ӯ шахси ба худаш монандро бинад.

Хайрхоҳӣ, хассосӣ, меҳрубонӣ, адолат, оштинопазирӣ ба бетарафӣ ва бераҳмӣ аз зоҳир гардидани муносибатҳои эмпатӣ гувоҳӣ медиҳад. Зарурату аҳаммияти инкишофи эмпатияро ҳамчун қобилияти ҳис кардан, ба эҳсоси каси дигар фуру рафтани аз ҳамин ҷо маншаъ мегирад.

Дар ҳолати эмпатия қарор доштан маъноӣ дарк намудани олами ботинии каси дигарро бо нигоҳ доштани тобишҳои эмотсионалӣ ва маъноӣ ифода мекунад. Инсон гӯё ба як шахси дигар табдил меёбад, аммо бидуни гум кардани эҳсоси «гӯё ки». Чунончи, шодӣ ё дарди каси дигарро мисли ӯ эҳсос карда, сабабҳои онро ҳамон тавре дарк мекунад, ки ӯ дарк менамояд. Аммо ҳатман тобиши «гӯё ки» бояд нигоҳ дошта шавад: гӯё ман хушҳолам ё ғамгин мебошам. Агар ин тобиш гум шавад, ҳолати ҳаммонандшавӣ ба миён меояд [7].

Дар ҳама гуна лаҳзаҳои вақт инсон ҳолатҳоеро аз сар гузаронида, минбаъд борҳо ҳангоми ҷустуҷӯи маънояшон ба онҳо муроҷиат карда метавонад. Онҳо дар ин ҷустуҷӯ як навъ роҳнамои субъективӣ мебошанд.

Воситаи эмпатии (ҳамнавоӣ, ҳамҳиссии) муошират бо шахсияти дигар якҷанд паҳлӯҳо дорад. Он мисли воридшавӣ ба олами шахсии каси дигар ва дар он «чун дар ҳонаи худ» қарор доштан аст. Он хассосияти доимӣ ба таассуроти тағйирёбандаи каси дигар - тарс ё ғазаб, ҳаяҷон ё шармро дарбар мегирад. Ин маъноӣ ҳис кардани он чизҳоеро дорад, ки каси дигар худаш ҳоло кам дарк кардааст. Аммо зимнан барои ошкор намудани ҳиссиёти тамоман даркношуда кӯшиш карда намешавад, зеро онҳо осебрасонанда буда метавонанд. Ин муроҷиати бисёрқаратро ба шахси дигар барои санҷидани таассурот ва бодикқат гӯш кардан ба ҷавобҳои гирифташударо пешбинӣ менамояд. Ҳамроҳ будан бо каси дигар бо ҳамин тарз маъноӣ онро дорад, ки барои воридшавӣ ба олами каси дигар нуқтаи назари худ муддате ба як тараф гузошта мешавад.

К.Рочерс феномени эмпатияро чунин тавсиф кардааст: «... чунон ҳис кардани олами шахсии мизоч, ки гӯё ӯ азони худи шумост, аммо бе гум кардани ин сифат» - ҳамин аст эмпатия. Ҳис кардани ғазаб, тарс ё хичолати мизоч, мисли он, ки онҳо ба шумо тааллуқдоранд, аммо бидуни воридкунии ғазаб, тарс ё хичолат - ҳамин гуна аст шарте, ки мо ба тасвир кардани он кӯшиш дорем» [7, с.24].

Олимон - психологҳо, аз ҷумла, психоаналитикҳо бояд на танҳо ба фаҳмиши эмпатӣ, балки даст кашидан аз самтгирии эмпатӣ омода бошанд. Агар психолог эмпатӣ набошад, ӯ мушоҳида карда, фактҳо чамъ оварда наметавонад. Агар психолог аз ҳудуди эмпатия берун баромада натавонад, фарзияву назарияҳои навро офарида, дар ниҳояти қор далелҳои мушоҳидашавандаро шарҳ дода наметавонад.

Душвориҳо дар фаъолияти педагогӣ зимни таъсироти мутақобили «омӯзгор-ҳонанда» ба он вобастаанд, ки воситаҳои лафзӣ ва ғайрилафзӣ мубодила ва амалҳои ҳиссиёти гуногун, баъзан ба ҳамдигар муҳолифро ифода мекунад. Суханон, рафтор ва воситаҳои ғайрилафзӣ бояд ба ҳамдигар мувофиқ бошанд, дар ин ҳолат омӯзгорро конгуэртӣ номидан мумкин аст. Ҳиссиёт бо тарзи лафзӣ, ғайрилафзӣ ифода шуда, метавонанд мумкин аст тамоман ноаён бошанд ва танҳо дар рафтор зоҳир гарданд. Барои возеҳ интиқол додани ҳиссиёти худ онҳоро дарк намуда, пазируфтани ва ба таври кофӣ ифода карда тавониш зарур аст.

Вақте ки инсон ҳиссиёти худро дарк намекунад ё намепазирад, онҳоро хуб ифода карда наметавонад, ҳиссиёт бо ёрии «тамғазанӣ» ба одамони дигар интиқол карда мешаванд. Вақте ки инсон ғазабро эҳсос мекунад, ӯ каси дигарро худхоҳ ва душман номида метавонад; вақте ки қалбаш ором аст, ӯ метавонад гӯяд, ки каси дигар ӯро мефаҳмад; вақте ки дар хичолат аст, каси дигарро дағал шуморида метавонад.

Барои пазируфтани ҳиссиёти худ якҷанд воситаҳои вучуддоранд, ки бо ёрии онҳо ҳиссиётро номгузорӣ кардан мумкин аст, барои тасвири он ташбеҳ, маҷозро истифода

метавон кард, ба кадом амал водор кардани хиссиётро баён кардан мумкин аст, инчунин хиссиётро метавон бо ёрии ибораҳои устувори нутқ тавсиф метавон кард. Ҳангоми тавсифи хиссиёт бояд онро дақиқ ифода кард. Зимнан лозим аст бидонем, ки ифодаву баён хусусияти шахсӣ дорад. Бо ин мақсад ҷонишини шахсии «ман», ҳамчунин таркибҳои «азони ман», «ба ман» бояд истифода шаванд. Ҳиссиёт бояд бо ёрии номгузорӣ, амал, водоркунӣ, муқоиса ё ибораҳои дигари нутқ ифода шаванд. Барои хуб ифода кардани хиссиёт чихати барпо кардану тақвият додани муносибатҳои наздики дӯстона барои возеҳу дуруст ифода намудани хиссиёт, алалхусус, эҳсоси меҳрубонӣ, хусни тавачҷуҳ кӯшиш бояд кард. Агар хиссиёт бо ёрии фармонҳо, саволҳо, айбдоркунӣ ё мулоҳизаронӣ ифода шаванд, ин ба субъектҳои таъсироти мутақобил дуруст фаҳмидани хиссиёти онҳоро имкон намедихад. Тасвир кардани хиссиёт барои самаранокии коммуникатсия (муошират) муҳим аст. Барои он, ки шарик ба самимияту ҳаққонияти муносибатҳо бовар кунад, паёмҳои лафзиву ғайрилафзӣ ва амал набояд ба ҳамдигар ихтилоф дошта бошанд.

Конгруэнтнокӣ (ҳамсозӣ, ҳамоҳангӣ) пешбинӣ мекунад, ки педагог бояд маҳз ҳамон хел бошад, ки воқеан ҳаст. Ба ғайр аз ин, ӯ бояд муносибати худро ба одамони дигар дарк намояд. Ин ҳамчунин маъноӣ онро дорад, ки ӯ хиссиёти воқеии худро дарёфтааст.

Ҳамин тавр, ӯ дар муносибатҳо бо хонандагон самимиву кушод мегардад. Ӯ метавонад аз чизе ба вачд ояд, ки барояш маъқул аст, ӯ ҳангоми гуфтугӯ дар мавзӯҳои, ки шавқи ӯро намеоранд, зикриву хастагӣ зоҳир намояд. Ӯ метавонад боғазаб ё сард, ё баръакс, ҳассос ва ботавачҷуҳ бошад. Азбаски ӯ хиссиёти худро дарёфтааст, барои ӯ нисбат додани онҳо ба хонандагон ё ба ҳамин хиссиёт маҷбур кардани онҳо зарур нест.

Конгруэнтӣ (аз лот. congruens-мутаносиб, ҳамсоз, ҳамоҳанг) ба маъноӣ қобилияти инсон барои дақиқ садо додан ва ифодаи эҳсосот ва эҳсосоти худ бо калимаҳо, мимика ва имову ишора аст. Конгруэнтӣ раванди аз ҷониби инсон бидуни баҳодиҳӣ дарк намудани эҳсосу таассуроти ҳаққонӣ ва мушкилоти худ, дақиқ ифода кардан ва дар рафтор таҷассум намудани онҳо мебошад, ки бе осебрасонӣ ба одамони дигар баён мегарданд. Конгруэнтнокӣ мувофиқату ҳамсозии пурраи педагог бо ҳудаш, мутаносибӣ дар худифодакунӣ, самимият, «шаффофият», возеҳ будани ниятҳо мебошад. Дар ин ҳолат бачагон ӯро чун инсоне дарк мекунанд, ки барояшон хатарнок нест. Самимият дар омодагӣ барои муҳокимаи ҳама гуна муаммоҳо бо ҳамкорон ва тарбиятирандагон, дар бартараф кардани ниҳонкорӣ дар муносибатҳо бо бачагон, дар ёрмандӣ ба кӯдак барои фаҳмидани ҳудаш, дар қобилияти гуфтугӯи боваринок бо ӯ, фароҳам овардани имконияти додани саволҳо, ошкоро шарҳ додану яқҷоя мулоҳизаронӣ намудан зоҳир мешавад. Дар байни тамоми гуногунии муносибатҳо мавқеи махсусро пазируфтани каси дигар ба муносибати хайрхоҳона, мусоидат карда, таъсироти мутақобили самаранокро таъмин мекунад, ки ба он натиҷабахшии раванди таълиму тарбия вобаста аст. Таълиме, ки барои хонанда муҳим мегардад, дар ҳолате ҷой дошта метавонад, ки агар омӯзгор хонандаро ҷӣ хеле, ки ҳаст, пазируфта, барои фаҳмидани хиссиёти ӯ қобил аст. Пазируфтан - боварии қатъии педагог ба он аст, ки ҳар як кӯдак, новобаста ба наҷод, миллат, ақидаҳои сиёсӣ, одатҳо, рафтор ба он ҳуқуқ дорад, ки бидуни баҳодиҳии пешакӣ ва ягон шарт ҷӣ хеле, ки ҳаст, бояд пазируфта шавад. Пазируфтан бе ягон шарт рози худпазируфтани кӯдакро имконпазир мегардонад. Таҷриба нишон медиҳад, ки пазируфтани педагогӣ сифати фитрӣ нест, он тадриҷан ташаққул меёбад, онро пайваста инкишоф бояд дод.

Инсон кӯшиш менамояд, ки дар муносибатҳояш бо дигарон хиссиёти ӯ фаҳмида, қабул карда шаванд, аммо дар айни замон озодии ӯ маҳдуд нагардад. Омӯзгор вачду ташаббускории ба донишҳои ҳудаш алоқамандро интиқол дода метавонад, аммо

бидуни исрори он, ки хонандагон ба \bar{u} пайравӣ намоянд; беғаразӣ, қаноатмандӣ, вачду хаяҷонеро ифода карда метавонад, ки \bar{u} нисбат ба амалҳои як хонанда ё тамоми гурӯҳ ҳис мекунад, аммо зимнан барои хонандагон «қамчин» ё «кулчақанд» намегардад. Хэррис таъкид кардааст, ки чор мавқеъ вучуд доранд, ки зимни пазируфтани худ ва инсон дигар ишғол метавон кард:

1. Ман нохубам, ту - хуб. Дар ин мавқеъ инсон худро ба одамони дигар вобаста мешуморад. \bar{U} ҳис мекунад, ки ба дастгирӣ, эътироф ва пазируфтани хеле мӯҳтоҷ аст. Чунин инсон умед дорад, ки онҳое, ки муваффақанд, \bar{u} ро дастгирӣ намуда, мепазиранд. \bar{U} сари корҳое фикр мекунад, ки барои дастгириву пазируфтани аз ҷониби дигарон бояд анҷом диҳад. \bar{U} ба дигарон нишон медиҳад, ки худро эҳтиром намекунад ва ба дастгириву пазируфтани онҳо мӯҳтоҷ аст.

2. Ман нохубам, ту - нохуб. Дар ин мавқеъ манбаи дастгирӣ ва пазируфтани, ки ҳам аз худ, ҳам аз дигарон бармеояд, вучуд надорад. Одамоне, ки дар ин ҳолат қарор доранд, аз ҳама гуна умеди хушбахт будан даст кашида, аз воридшавӣ ба муносибатҳои дурӣ мечӯянд. Ҳатто агар одамони дигар барои дастгириву пазируфтани онҳо кӯшиш намоянд, инсон дар ин ҳолат аз дастгирӣ даст мекашад, зеро онҳо «нохубанд». \bar{U} ба дигарон нишон медиҳад, ки ҳам худаш, ҳам дигаронро рад мекунад.

3. Ман хубам, ту - нохуб. Инсон дар ин мавқеъ дастгириву пазируфтани одамони дигарро қабул намекунад, аммо худашро мепазирад ва дастгирӣ менамояд. \bar{U} ҳис мекунад, ки тамоми корҳояш хуб мешаванд, агар одамони дигар \bar{u} ро ба ҳолаш гузоранд. \bar{U} аз ҳад зиёд мустақил буда, бо дигарон саруқор доштан намехоҳад. Дастгирии дигаронро рад менамояд, зеро «онҳо нохубанд». \bar{U} ба дигарон нишон медиҳад, ки тамоми корҳояш хубанд, аз онҳо дигарон бошад, хуб нест.

4. Ман хубам, ту - хуб. Дар ин ҳолат инсон худаш ва дигаронро арзанда мешуморад. \bar{U} худро пазируфта, ба пазируфтани одамони дигар ҷавоб медиҳад. Ба дигарон дастгириву пазируфтаниро додаву, дастгириву пазируфтани онҳоро қабул карда метавонад. \bar{U} ба муносибатҳои барояш муҳим бо одами дигар озодона ворид гардида, ба \bar{u} нишон медиҳад, ки дар қадом мавқеъ қарор дорад. Аксари одамон ба дигарон ҳамон тавре муносибат мекунанд, ки ба худ муносибат доранд. Муҳим аст, ки инсон бошуурона қароре қабул кунад, ки \bar{u} барои муносибат бо дигарон аз мавқеи чорум кӯшиш мекунад. Танҳо дар сурати пазируфтани худ ва одамони дигар \bar{u} метавонад муносибатҳои комил ва муҳимро ба роҳ монда, тақвият диҳад.

Пазируфтани худ маънои эҳтиром кардани худро дорад. Бо напазируфтани худ муносибати безътиноёна ба худ алоқаманд аст. Одатан сатҳи баланди пазируфтани худ бо сатҳи баланди мутобиқшавии иҷтимоӣ алоқаманд мебошад. Солимии равонии инсон ба он вобаста мебошад, ки \bar{u} нисбат ба худаш чиро эҳсос мекунад. Дар сурати солимии равонӣ инсон ҳис мекунад, ки ба дигарон маъқул аст, \bar{u} ба онҳо даркор аст, барои додани ягон чиз ба онҳо қобил аст, ба эҳтирому пазируфтани одамони дигар сазовор мебошад. Одамоне, ки худро аз ҳад зиёд танқид мекунанд, ғолибан изтиробноканд, онҳо худро бехатар ҳис намекунанд. Онҳо бештар безътино буда, нисбат ба одамоне, ки худро пазируфтаанд, бештар ба депрессия (ноумедӣ, костагии руҳӣ) гирифта мешаванд. Одамоне, ки худро пазируфтаанд, нисбат ба одамони худро радкунанда олами атрофро бештар хайрхоҷ мешуморанд, бинобар ин дар онҳо ақсуламалҳои муҳофизаткунанда камтар зоҳир мешаванд. Карл Рочерс чунин ақида дорад, ки худпазирӣ дар инкишофи шахсият ва солимии равонии \bar{u} нақши хеле муҳим дорад. Одамоне, ки муҳаббат, эҳтиром ва пазируфтани дигаронро эҳсос мекунанд, нисбат ба онҳое, ки худро комилан ноарзанда, ба ҳеҷ кас нодаркор, беқобилият, напазируфта мешуморанд, ба комёбиҳои бештар ноил мешаванд.

Ҳамин тавр, барои инкишоф ёфтани пазируфтани худро омӯхтан зарур аст. Одамоне, ки худро пазируфтаанд, одатан дигаронро низ мепазиранд. Агар инсон ҷиҳатҳои арзандаву хуби худро дида тавонад, дар бораи дигарон низ хуб фикр мекунад, агар ӯ худро мақбул нашуморад, эҳтимол, дигаронро низ мақбул намедонад. Он чизҳоеро инсон дар ҳудудҳои ноҳақиқат мегирад, аксар вақт дар дигарон танқид мекунад. Инсоне, ки хушунати худро пахш мекунад, одамонро тезтунд танқид мекунад, ки хушунатро ифода мекунад. Инсоне, ки ҳиссиёти шахвониро пахш мекунад, одамонро танқид менамояд, ки чунин ҳиссиёти худро ошкоротар ифода мекунад. Агар инсон ҳиссиёти худро дарк намояд ё пазируфта бошад, одатан чунин ҳиссиёти одамони дигарро низ эътироф мекунад. Дар муқоиса бо одаме, ки худро напазируфтааст, нисбат ба ҳудудҳои одамони дигар ақсуламалҳои муҳофизатиро камтар зоҳир мекунад. Худпазирии инсон ҳамон вақт инкишоф меёбад, ки дигарон ӯро мепазиранд. Роҳи беҳтарини фаҳмидани пазируфтани худ ҳис кардани он аст, ки одамоне, ки ӯ дӯст медораду эҳтиром мекунад, ӯро пазируфтаанд.

Пазируфтани метавонад пешгӯии амалишудае гардад, вақте ки интизорӣ оид дар он хусус, ки дигарон инсонро чӣ тавр мепазиранд, дар натиҷаи рафтори ӯ ҳақиқатан амалӣ мешавад. Масалан, инсоне, ки худро рад кардааст, интизор аст, ки ӯро дигарон рад мекунад, бинобар ин ҳудудҳои онҳоро рад мекунад. Аз ин ҷо, интизориҳои ибтидоии ӯ тасдиқ мешаванд. Аз тарафи дигар, инсоне, ки худро пазируфтааст, умедвор аст, ки аз ҷониби одамони дигар пазируфта мешавад, бинобар ин, онҳоро мепазирад. Маҳз ба шарофати чунин пешгӯиҳои амалишуда муносибатҳои хуб ё бадро дар низоми «омӯзгор-хонанда» ба роҳ мондан мумкин аст.

Барои беҳтарсозии пазируфтани ошкор намудани худро бояд омӯхт. Одамон онҳоро намепазиранд, ки худро намедонанд. Дар ин ҳолат онҳо бетафовут ё бетарафанд. Робитаи муҳимме байни худпазирӣ, худошкорсозӣ ва пазируфтани инсон аз ҷониби одамони дигар ба мушоҳида мерасад. Агар инсон худро ошкор накунад, ӯро одамони дигар пазируфта намедонанд, аз ин ҷо, худпазирии ӯ афзун намешавад. Худошкорсозӣ боиси афзудани худпазирӣ ва дар натиҷа пазируфтани аз ҷониби одамони дигар мегардад. Сатҳи бо осонӣ ошкор кардани худ пеши одамони дигар бо сатҳи пазируфтани худ алоқаманд аст. Пазируфтани худ - воситаи коҳиш додани изтироб ва тарсе мебошад, ки бо осебпазирӣ - натиҷаи худошкорсозӣ робита дорад. Агар инсон аз самимӣ будан тарсад, оид ба воқунишҳои одамони дигар ба худошкорсозии изтироб ҳис кунад, ӯ худро ошкор намекунад, барои инкишофи муносибатҳои хуб бо одамон мусоидат наменамояд. Агар инсон худро рад кунад, напазирад, худошкорсозӣ ба назари ӯ кори хавфнок менамояд. Дар инсони худро радкунанда эътиқоди амиқе вучуд дорад, ки баъди ӯро беҳтар шинохтан одамон ӯро маъқул накарда, рад менамоянд. Чунин инсон бояд ҷасорат зоҳир карда, худро то тағйирёбии ақидааш дар бораи худ ошкор намояд, он гоҳ пазируфтани бештарро аз ҷониби одамони дигар эҳсос мекунад. Барои худпазирӣ ҳангоми ошкорсозии худ самимӣ будан, росткор будан хеле муҳим аст. Агар инсон ягон чизро дар бораи худ пинҳон дорад ё кӯшиш намояд, ки дар дигарон таассурот боқӣ гузорад, пазируфтани онҳо боиси коҳиши пазируфтани ҳудудҳои мегардад. Инсон хоҳад донист, ки ба одамон маъқул аст ва онҳо на «Ман»-и воқеии ӯ, балки ниқобро пазируфта, маъқул хоҳанд кард. Чунин «пазируфтани ботил» танҳо боиси радкунии худ шуда метавонад.

Инсоне, ки дорони сатҳи баланди худпазирӣ аст, бо чунин рафтор фарқ мекунад: ба арзишу принсипҳои муайяне бовар дошта, онҳоро ҳатто дар сурати муқобилати саҳти гурӯҳ ҳимоят мекунад; ӯ худро ба таври кофӣ муҳофизатдор ҳис менамояд, ақидаҳои тағйир дода метавонад, агар таҷриба ва далелҳо хато будани онҳоро исбот кунанд; барои амал кардан мувофиқи ақидаҳои бидуни эҳсоси гуноҳкорӣ ва бидуни пушаймонӣ аз амалҳои худ, вақте ки дигарон кори кардаи ӯро маъқул

намешуморанд, қобилият дорад; ба фардо, ба гузашта ва он чизе, ки ҳозир рӯй дода истодааст, некбинона назар мекунад, ӯ бовар дорад, ки мушкilotи худро ҳал мекунад, ҳатто агар ба нокомиҳо ва монеаҳо дучор шавад; новобаста ба тафовути қобилиятҳо, баромади иҷтимоӣ ё муносибати онҳо худро байни одамон баробар ҳис мекунад; арзишманду мавриди тавачҷӯҳи дигарон қарор гирифтани худро ҳамчун чизи табиӣ қабул мекунад; таҳсину офаринро бидуни хоксории бардурӯғ қабул карда метавонад; ба дигарон иҷозат намедихад, ки ӯро идора кунанд, фикри каси дигарро қабул карда, пеши дигарон эътироф карда метавонад, ки доираи васеи ангезаҳо ва хошишхоро аз нафрат то муҳаббат, аз ғамгинӣ то хушҳолӣ, аз ҳисси мазаммат то пазируфтани қобил аст; барои лаззат бурдан аз машғулиятҳои сершумор: кор, бозӣ, шугли дӯстдошта, дӯстӣ ё бекорӣ қобилият дорад; ӯ ба эҳтиёҷоти дигарон, ба қоидаҳои иҷтимоии қабулшуда ҳассос буда, махсусан ақидаеро тарафдорӣ мекунад, ки аз ҳисоби одамони дигар лаззат бурдан мумкин нест.

Яке аз роҳҳои инкишофи худпазирӣ - дарк кардани ҷиҳатҳои арзандаи худ аст. Таҳқиқи имкониятҳо, татбиқи амалии онҳо боиси инкишофи сифатҳои шахсӣ гардида, худпазирро беҳтар мекунад. Худпазирӣ дар инкишофи шахсият нақши муҳим дорад. Барои педагог бошад, он шартӣ таъсироти мутақобили бомуваффақият бо донишҷӯён мебошад. Аз ин бармеояд, ки тамоси психологӣ шартӣ ҳатмӣ ва натиҷаи таъсироти мутақобили сермаҳсули донишҷӯён, волидайн ва омӯзгорон буда, боиси беҳтар гардидани раванди таъсироти мутақобил ва беҳтаршавии инкишофи ахлоқӣ мегардад.

Самаранокии таъсироти мутақобилро дараҷаи ошкор будани мавқеҳои субъектҳои раванди таҳсилот муайян мекунад, ки бевосита бо шиддатнокии муоширати шахсиятӣ, намоиши ғаёлона гӯш кардан, истифодаи тарзҳои муоширати боваринок, рефлексия ва эмпатия алоқаманд аст. Истифодаи чунин роҳу равишҳо дар раванди таъсироти мутақобил боиси пайдоиши эътимоду эминии психологӣ мешавад, ки дар навбати худ, барои ташаккули мавқеи инсонгароёнаи донишҷӯён замина фароҳам меорад.

Механизмҳои асосии татбиқи шароити педагогии муайяншудаи таъсироти мутақобили субъектҳои таҳсилот бо мақсади ташаккули мавқеи инсонгароёнаи донишҷӯён инҳоянд: ташвиқи иштироки ғаёлона; фароҳам овардани вазъияте, ки дар онҳо арзишмандӣ ва аҳаммияти дигарон, муносибати мусбат ба онҳо зоҳир мегардад; имконияти ба даст овардан ва ифода кардани дастгирии эмотсионалӣ; имкони посухгирӣ (дарёфти посух) оид ба рафтори худ; дарк кардани таассуроти шахсӣ оид ба таъсироти мутақобил бо одамони дигар; таҳриқи мутаассиршавии шахсӣ; ихтиёрӣ будани иштирок дар шаклҳои пешбинишудаи кор; интиҳоби воситаи созандаи рафтор дар таъсироти мутақобил бо иштирокчиёни дигари раванди таҳсилот; таҳлили тарзи афзалиятноки рафтор дар таъсироти мутақобил бо иштирокчиёни дигар; шаклгирии тасаввуроте, ки як вазъият ё муаммо якчанд роҳи ҳал дошта метавонад.

Шароити педагогии зикршуда ба ташаккули мавқеи инсонгароёнаи донишҷӯён, ба инкишофи фардияти онҳо дар ҳар соҳа мусоидат мекунанд: дар соҳаи ангежавӣ - инкишофи мақсадгузории ғаёолияти эҷодӣ, кӯшиши ноилшавӣ ба комёбиҳо дар ғаёолияти эҷодӣ, эҳтиёҷ барои худтатбиқшавии эҷодӣ; дар соҳаи зеҳнӣ - инкишофи тафаккури эҷодӣ, таълимпазири касбӣ, тахайюли эҷодӣ; дар соҳаи эмотсионалӣ - инкишофи маҳорати идоракунии ҳолати эмотсионалиии худ дар шароити ғаёолияти эҷодӣ; дар соҳаи иродавӣ - инкишофи суботкорӣ, ҳадафмандӣ дар ғаёолияти эҷодӣ, қобилияти бартараф кардани мушкilot дар вазъияти навмедӣ; дар соҳаи предметӣ-амалӣ - инкишофи қобилияти эҷодӣ; дар соҳаи худтанзимкунӣ - инкишофи маҳорати идоракунии худ дар ҳолати ҷустуҷӯ, таҳлили амалҳои эҷодии худ; дар соҳаи экзистенциалӣ - инкишофи тасаввурот дар бораи худ ҳамчун фардияти эҷодӣ, мустақилият ва соҳибистиклолӣ.

Ҳамин тавр, омӯзгоре, ки дорои сатҳи баланди инкишофи шахсият, қобилият ва маҳорати мутаносиби педагогӣ мебошад, дар таълиму тарбия ва камолоти ҳамаҷонибаи шахсияти шогирдони худ, ташкил кардану бомуваффақият амалӣ намудани ин раванд ба иқтидори муҳим қодир аст. Омӯзгор бояд шахсияти ба инсонгарой тамоюлдошта, соҳиб ва ифодакунандаи фарҳанг ва арзишҳои маънавии умуминсонӣ бошад.

Адабиёт

1. Конжиев, Н.М. Личностно-ориентированное обучение: гуманистический аспект [Текст]: учеб. пособие для вузов / Н.М.Конжиев, Е.Н.Федорова, Г.М.Янюшкина; Карел, гос. пед. ун - т. – Петрозаводск: КГПУ, 2002. – 92 с.
2. Кузьмина, Н.В. Формирование педагогических способностей [Текст] / Н. В. Кузьмина. – Л.: Изд-во Ленинград, ун-та, 1961. – 98 с.
3. Маралов, В.Г. Психология педагогического взаимодействия воспитателя с детьми [Текст] / В. Г. Маралов. – М.: Прометей, 1992. – 80 с.
4. Митина, Л.М. Психология профессионального развития учителя [Текст]: учеб.-метод, пособие / Л. М. Митина, Д. И. Фельдштейн; Акад. пед. и соц. наук, Моск. психол.-соц. ин-т. – М.: Моск. психолого-соц. ин-т, 1998. – 204 с.
5. Наин, А. Я. Педагогические инновации и научный эксперимент [Текст]/ А. Я. Наин // Педагогика. – 1996. – №5. – С.10-15.
6. Роджерс, К. Взгляд на психотерапию. Становление человека [Текст] / К. Роджерс; пер.с англ. М. М. Исениной; общ. ред. и предисл. Е. И. Исениной. – М.: Прогресс: Универс, 1994. – 480 с.
7. Роджерс, К. Эмпатия [Текст] / К.Роджерс // Психология эмоций: тексты / под ред. В. В. Вилюнаса, 10. Б. Гиппенрейтер. – М., 1984. – С. 235-237.
8. Родионов, В.А. Взаимодействие психолога и педагога в учебном процессе [Текст]: метод, рекомендации / В.А. Родионов, М. А. Ступницкая; Федер. прогр. книгоизд. России. – Ярославль: Акад. Развития: Акад. Холдинг, 2001. – 159 с.
9. Рубинштейн, С.Л. Проблемы общей психологии [Текст] / С.Л.Рубинштейн; ред. Е.В.Шорохова. -2-е изд. – М.: Педагогика, 1976. – 415 с.
10. Ситаров, В.А. Педагогика и психология ненасилия в образовательном процессе [Текст]: учеб. пособие для пед. вузов / В. А. Ситаров, В. Г. Маралов; под ред. В. А. Сластенина. – М.: Академия, 2000. – 211 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГӢ ВА ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ МАВКЕИ ИНСОНГАРОЁНАИ ДОНИШҚУЁНИ МАКОТИБИ ОЛИИ КАСБӢ

Дар мақолаи мазкур баъзе хусусиятҳои психологӣ ва педагогии ташаккули мавқеи инсонгароёнаи донишқуёни макотиби олии касбӣ баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки ташаккули мавқеи инсонгароёнаи донишқуёни мактабҳои олии педагогӣ дар раванди омодагии касбӣ тавассути азхудкунии низоми арзишҳо ва инкишофи низоми самтгириҳои арзишии психологӣ-педагогӣ амалӣ мегардад. Амалӣ гардидани ин масъала муайян кардани мундариҷа, шаклҳо ва методҳои ҷалб намудани донишқуёнро ба арзишҳои тақозо мекунад, ки шакли ангезаҳоро қабул карда, ғайрияти педагогро тақвият медиҳанд. Дар доираи ин ғайрияти онҳо дар амал татбиқи гардида, мавқеи ба ин арзишҳо мувофиқи омӯзгорро ба вучуд меоранд. Душвориҳо дар ғайрияти педагогӣ зимни таъсири мутақобили «омӯзгор-хонанда» ба он вобастаанд, ки воситаҳои лафзӣ ва ғайрилафзӣ мубодила ва амалҳо ҳиссиёти гуногун, баъзан ба ҳамдигар муҳолифро ифода мекунанд. Суханон, рафтор ва воситаҳои ғайрилафзӣ бояд

ба ҳамдигар мувофиқ бошанд, дар ин ҳолат омӯзгорро конгуэртӣ номидан мумкин аст. Ҳиссиёт бо тарзи лафзӣ, гайрилафзӣ ифода шуда, метавонанд тамоман ноаён бошанд ва танҳо дар рафтор зоҳир гарданд. Хулоса шудааст, ки омӯзгоре, ки дорои сатҳи баланди инкишофи шахсият, қобилият ва маҳорати мутаносиби педагогӣ мебошад, дар таълиму тарбия ва камолоти ҳамаҷонибаи шахсияти шогирдони худ, ташкил кардану бомуваффақият амалӣ намудани ин раванд ба иқтидори муҳим қодир аст. Омӯзгор бояд шахсияти ба инсонгарой тамоюлдошта, соҳиб ва ифодакунандаи фарҳанг ва арзишҳои маънавии умумиинсонӣ бошад.

Калидвожаҳо: хусусиятҳои психологӣ ва педагогӣ, мавқеи инсонгароёна, муносибат, методҳо, шаклҳо, муошират, раванди таълим, тарбия, омӯзгор, донишҷӯ.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГУМАНИСТИЧЕСКОЙ ПОЗИЦИИ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ

В данной статье рассматриваются некоторые психологические и педагогические особенности формирования гуманистической позиции студентов высших учебных заведений. Отмечается, что формирование гуманистической позиции студентов высших педагогических учебных заведений в процессе профессиональной подготовки осуществляется путем овладения системой ценностей и развития системы ценностно-психологических ориентаций. Реализация этого вопроса требует определения содержания, форм и методов привлечения учащихся к ценностям, которые принимают форму мотивации и стимулируют педагогическую деятельность. В рамках этой деятельности они реализуются на практике, создавая позицию, соответствующую этим ценностям учителя. Трудности в педагогической деятельности при взаимодействии "учитель-ученик" обусловлены тем, что вербальные и невербальные средства обмена и действий выражают разные, порой противоречащие друг другу эмоции. Слова, поведение и невербальные средства должны соответствовать друг другу, и в этом случае учителя можно назвать конгуэртцем. Чувства выражаются словесно, невербально, могут быть полностью невидимы и проявляться только в поведении. Сделан вывод о том, что педагог, обладающий высоким уровнем личностного развития, соразмерными педагогическими способностями и навыками, способен обладать важным потенциалом в обучении и воспитании и всестороннем развитии личности своих учеников, организации и успешном осуществлении этого процесса. Учитель должен быть гуманистически ориентированной личностью, обладателем и выразителем всеобщей культуры и духовных ценностей.

Ключевые слова: психологические и педагогические особенности, гуманистическая позиция, отношение, методы, формы, общение, процесс обучения, воспитание, педагог, студент.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF THE HUMANISTIC POSITION OF UNIVERSITY STUDENTS

The article discusses some psychological and pedagogical features of the formation of a humanistic position of students of higher educational institutions. It is noted that the formation of a humanistic position of students of higher pedagogical schools in the process of professional training is carried out through the assimilation of a system of values and the development of a system of psychological and pedagogical value orientations. The implementation of this issue requires determining the content, forms and methods of attracting students to values that take the form of motivation and stimulate the activity of the teacher. Within the framework of this activity, they are implemented in practice, creating a

position of the teacher corresponding to these values. Difficulties in pedagogical activity during the interaction of the "teacher-student" are due to the fact that verbal and non-verbal means of communication and actions express different, sometimes contradictory, feelings. Words, behavior and non-verbal means must be consistent with each other, in which case the teacher can be called congruent. Feelings are expressed verbally, non-verbally, and can be completely invisible and manifest only in behavior. It is concluded that a teacher with a high level of personality development, appropriate pedagogical abilities and skills is capable of organizing and successfully implementing this process in the education and upbringing and comprehensive development of the personality of his students. A teacher should be a person inclined to humanism, possessing and expressing universal human culture and spiritual values.

Keywords: psychological and pedagogical characteristics, humanistic position, attitude, methods, forms, communication, educational process, upbringing, teacher, student.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шаропов Шавкат Аҳмадович - доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров”. Нишонӣ: 735700. ш.Хуҷанд. гузари Мавлонбеков 1.Тел.: 927717870. E-mail. Sharofzod1954@mail.ru

Расулова Азизахон Солиҷоновна - унвонҷӯи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров”. Нишонӣ: 735700. ш.Хуҷанд. гузари Мавлонбеков 1.Тел.: 927717870.

Сведения об авторах: Шаропов Шавкат Аҳмадович - доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова”. Адрес: 735700. г.Худжанд. пр.Мавлонбекова 1.Тел.: 927717870. E-mail. Sharofzod1954@mail.ru

Расулова Азизахон Солиҷановна - соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики “Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова”. Адрес: 735700. г.Худжанд. пр.Мавлонбекова 1. Тел.: 927717870. E-mail.

Information about the authors: Sharopov Shavkat Akhmadovich – doctor of pedagogical Sciences, Professor of the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution “Khujand State University named after Academician B. Gafurov” Address: 735700, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1. Tel.: (+992) 927 71 78 70. E-mail. Sharofzod1954@mail.ru

Rasulova Azizakhon Solidzhanovna – candidate of the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution “Khujand State University named after Academician B. Gafurov” Address: 735700, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1. Tel.: (+992) 927 71 78 70.

ТДУ: 371.32:802.0 (575.3)

THE ROLE OF STUDENTS' PEDAGOGICAL PRACTICE IN THEIR PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Haitmatov Farhod Kholikulovich

Tajik International University of Foreign Languages named after SotimUlughzoda

Vision

Competence-based training of future primary school teachers is implemented during lectures and laboratory practical classes, writing scientific papers on teaching methods and

during pedagogical practice. It is pedagogical practice that is given special importance in the process of forming students' methodological competence, because during its implementation the process of professional development and self-determination of a specialist is activated, the theoretical knowledge of future teachers is deepened, methodological skills, practical skills, professionally significant personality qualities are developed, conditions are created for developing their own methodological style. The practice results serve as an indicator of students' readiness for professional activity.

The theoretical foundations of the organization of pedagogical practice, grounded in scientific developments, investigated the history of the formation and development of pedagogical education, in particular, the pedagogical practice of future teachers [4, 80]. The historical and pedagogical aspects of the organization of pedagogical practice are highlighted in the dissertations of various researchers.

Scientific research is devoted to certain issues related to the organization and conduct of students' teaching practice.

The purpose of the article is to find out the specifics of teaching practice in higher education and to substantiate its importance in the formation of methodological competence of future primary school teachers.

Materials and methods

In the pedagogical dictionary, practice is defined as a purposeful, sensually objective activity of people determined by the specifics of social existence, the content of which is the transformation of nature and society, a specifically human form of life activity, and the way a person lives in the world. In accordance with the "Regulations on internship by students of higher educational institutions", the purpose of the internship is to develop professional skills and abilities for students to make independent decisions during specific work in real market and production conditions, to foster the need to systematically update their knowledge and creatively apply it in practice [7, 62].

Students' pedagogical practice is understood as a way of studying the educational process based on the direct participation of interns in it. In our opinion, the purpose of pedagogical practice is to develop students' skills and abilities necessary for future teaching activities, consolidate theoretical knowledge, and apply it in pedagogical practice [6, 87].

The results of scientific research give grounds to assert that the pedagogical practice of students is one of the most important components of the process of methodological training of future teachers in higher education institutions; it serves as a link between theoretical training and future professional activity, the final stage of practical training. During pedagogical practice, future teachers deepen their knowledge, gain their first pedagogical experience, and improve their methodological skills [8, 482].

We agree with the opinion that the convergence of teaching methods with the methods of future pedagogical activity ensures the growth of cognitive activity and creative pedagogical thinking of students. There is an opinion that pedagogical practice is an integral part of the educational process, which contributes to the formation of a future specialist's creative attitude to teaching, determines the degree of his professional aptitude and the level of pedagogical orientation [10, 87].

The analysis of scientific sources gives grounds to assert that scientists consider the importance of pedagogical practice in the professional training of teachers in different ways, define the purpose of practice as a test of theoretical positions, the formation of professional abilities, abilities and skills; point to the leading role of practice in the formation of the personality of the future teacher, the development of his professional qualities. In our opinion, the opinion is fair about pedagogical practice as a special type of educational activity, the subject of which is the student in the totality of his individual qualities, and the result is a

qualitative transformation of the personality of the future teacher and the formation of the foundations and prerequisites for his individual style of future professional activity [9, 12].

The final result of pedagogical practice is seen in the formation of a competent teacher who is ready for theoretical and practical solutions to professional problems, achieving high results in pedagogical activity, being realized in it both personally and professionally [9, 78].

As a result of studying scientific works and the real state of the organization of pedagogical practice of future teachers at the university, a number of contradictions have been identified that need to be resolved [8, 62].

- between modern requirements for the personality of a teacher and the real professional pedagogical training of future teachers in the higher education system in general and the organization of pedagogical practice in particular;

- between the need to implement a personality-oriented approach to the training of future teachers and traditional approaches to the organization of pedagogical practice at the university;

- between the massive nature of the organization of pedagogical practice and the individual nature of mastering the teacher's activities;

- between the experience of organizing pedagogical practice at the university and the need to study it from the perspective of forming the methodological competence of future teachers.

The study revealed shortcomings in the organization of teaching practice in higher education institutions, the most common of which are the following:

- limitations in the curricula of the time allocated to practice;

- inadequate supervision of the internship, which is often assigned to insufficiently trained teachers;

- shifting a significant part of the tasks of pedagogical practice to teachers of secondary schools with minimal participation of university teachers;

- focusing on the organizational aspect rather than the content;

- inadequate methodological level of lesson analysis (extracurricular activities), during which attention is focused on minor errors rather than significant methodological shortcomings;

- insufficient attention to the development of the individual methodological style of the student, the formation of his methodological competence.

Given these shortcomings and contradictions, it is necessary to identify ways to improve the organization of pedagogical practice for future primary school teachers. Thus, a set of pedagogical conditions should be applied that can optimize the methodological training of students in the process of pedagogical practice:

- formation of students' positive motivation for methodological and practical activities;

- updating students' theoretical knowledge on the subject teaching methodology;

- formation of students' adequate self-assessment of the level of their methodological training;

- activation of their independence and creativity;

- the use of various forms and methods of work of practice supervisors based on an individual and differentiated approach to students [9, 156].

Results and discussion

To create positive motivation and a favorable psychological microclimate during the entire period of pedagogical practice, it is important to choose a general education institution that has a strong material base for conducting classes, as well as experienced human resources that will ensure the passage of practice at a high methodological level. In addition, great importance should be attached not only to the professional, but also to the personal qualities

of the teacher, whose mentoring, methodological assistance and his own example will contribute to the formation of a positive attitude among students towards future professional activities and the development of their methodological style. According to research, the success of students' practice largely depends on the understanding of the school staff of its role in the training of future teachers, the business attitude of the team, a friendly atmosphere for students and a clear organization of joint activities of teachers and trainees [12, 29].

On the part of the higher education institution, careful selection of a practice supervisor who has extensive school experience or is a part-time primary school teacher is required. It is such a teacher-mentor, and not a theoretical scientist, who will be able to provide real methodological assistance to students in specific pedagogical situations that will arise during pedagogical practice [13, 82].

The above gives grounds to conclude that there is a need for close cooperation between general education and higher education institutions in the organization and conduct of pedagogical practice for future primary school teachers. The results of such cooperation are the creation of experimental sites, conducting research, scientific seminars, etc. An interesting proposal is based on research and recommends restoring the status of "model" schools, which demonstrated perfect examples of educational work with students and served as the basis for scientific and methodological work of pedagogical education departments.

Another important aspect of the methodological training of future primary school teachers is the involvement of students in scientific research during teaching practice, collecting materials for writing term papers and qualifying papers [11, 48].

In addition, it requires improving the methodology of organizing pedagogical practice based on the implementation of individual and differentiated approaches, involving them in designing an individual internship route to ensure the freedom of choice of future teachers. We agree with the opinion that a student should be considered as a subject of pedagogical activity, and pedagogical practice should acquire the character of an individual educational activity that takes into account not only the needs of the school and society, but also the personal abilities and interests of the student.

We recommend that when organizing practice, each student's training should be personality-oriented, integrated (performing all the functions of a teacher), private-practical (gradually engaging in active professional activity) and creative (developing research skills and abilities) [4, 42].

In the process of forming the methodological competence of future primary school teachers, it is important to perform specially developed methodological tasks during practice aimed at developing their creativity and developing an individual methodological style. In addition, students keep a diary of pedagogical practice, in which they analyze the work of experienced teachers, record certain methodological findings ("methodological highlights"), which they will be able to use in their professional activities in the future.

The application of an adequate assessment of the results of pedagogical practice is of great importance in the methodological training of future primary school teachers. Scientific research shows the advantages of using a rating system for evaluating pedagogical practice, which allows for a larger number of parameters to be taken into account, which ensures greater objectivity of assessment. However, it should be pointed out that there is a need to develop clear scales and criteria for evaluating students based on the results of their teaching practice. In addition, the implementation of the competence-based approach in the educational process of the university provides for testing not only the level of methodological knowledge, skills, but also the level of formation of methodological competence of future primary school teachers. One of the ways to authentically assess students' methodological competencies is to create a methodological portfolio. So, instead of accounting documentation

on teaching practice, it is possible to use a portfolio. The content of the students' portfolio includes the following components:

- information about the author;
- personal pedagogical motto;
- feedback on the practice (teachers, students, and own feedback);
- summaries of test lessons;
- summaries of extracurricular activities;
- self-analysis of the lessons conducted;
- an essay;
- characteristics of the trainee student.

Conclusion

So, pedagogical practice is important in the system of methodological training of future primary school teachers, the formation of their methodological competence. Practice makes it possible to determine the real level of students' assimilation of psychological, pedagogical, special and methodological knowledge, deepen and generalize them, improve methodological skills, demonstrate pedagogical abilities, and gain professional experience. In addition, pedagogical practice is a means of professional development of a student, formation of his pedagogical position, improvement of the level of pedagogical skills, development of an individual methodological style of a future primary school teacher.

Important in the organization of pedagogical practice is the choice of a base and practice leaders, the establishment of a close relationship with teachers, the implementation of individual and differentiated approaches, conducting experimental research work in accordance with the subject of course or qualification work, the use of a rating system for evaluating pedagogical practice and the creation of a student's methodological portfolio.

The professional development of a future primary school teacher as a competent specialist depends to a large extent on the quality of teaching practice, that is, practice is a kind of indicator of the trainees' readiness for future professional activity. During pedagogical practice, students may have an increased desire to work in a general education institution, or, conversely, they may have doubts about the correctness of their choice of profession.

We see prospects for further research in the development of a system of methodological tasks of pedagogical practice in the context of a competence-based approach, the justification of an effective system for evaluating the activities of future teachers, and the study of the quality of their training during pedagogical practices.

References

1. Akramova, N.M., Nigmatullina A.Sh., Galiakberova A.R. Fostering the process of learner autonomy in foreign languages classrooms // Problemy Nauki, 2019. № 11-2 (144). [Electronic Resource]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fostering-the-process-of-learner-autonomy-in-foreign-languages-classrooms>.

2. Abbasova, N.K. The importance of techniques in developing critical abilities of the learners in teaching English proverbs and sayings. // "Mirovaya nauka". № 9 (30). [Electronic Resource]. URL: https://science-j.com/domains_data/files/30/Abbasova.pdf.

3. Anurova, N.R. The use of multimedia learning tools in the English language // "Mirovaya nauka". № 9 (30). [Electronic Resource]. URL: <https://sciencej.com>.

4. Бадалов, Л.А. Обеспечение кадровых связей между научно-педагогической деятельностью и практикой [Текст] // Федерализм. – 2017. – № 2 (86). С.35-46.

5. Gordeeva, I.V. Reading as one of the types of speech activity in English lessons // Young scientist. – 2015. – №19. – С.569-571.

6. Занина, М.А. Формирование творческой личности будущего педагога в ходе педагогических практик [Текст] // Актуальные проблемы модернизации математического и естественно-научного образования: материалы Всероссийской научно-методической конференции / под редакцией М.А. Ляшко. М., 2016. – С. 85-89.

7. Неценко, О.В. Диагностика среды в педагогической теории и современных социально-педагогических практиках [Текст] // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета / Серия 4 Педагогика. Психология. – 2017. – № 44. – С.57-66.

8. Rustemov, S.K., Alimzhanov, B.E., Baiguskarov, M.I., Bazhanov, R.J. Methods of teaching reading at English lessons // Young scientist. – 2015. – №11. – P.1478-1481.

9. Alan Maley, "Games for children" // Oxford University Press, 1999. – P. 5.

10. Birkner, V. Reading Comprehension in Teaching English as a Foreign Language [Internet]. Available from: [https://www.monografias.com/trabajos68/read in comprehension-teaching-english/readins-comprehension-teaching-english2.shtml](https://www.monografias.com/trabajos68/read%20in%20comprehension-teaching-english/readins-comprehension-teaching-english2.shtml).

11. Rixon, S. How to use games in language teaching. – London: Publisher. Macmillan Education, 1981. – P. 144.

12. Savinkina, L.S. "Individual approach to underachieving students and undisciplined", 2002. – С. 1422.

13. Piligin, A. A. "Ways to upgrade school. Development of cognitive strategies for school: from the experience of a city experimental platform". – Moscow, 2006. – С. 145.

THE ROLE OF STUDENTS' PEDAGOGICAL PRACTICE IN THEIR PROFESSIONAL DEVELOPMENT

In the context of the integration of the country's education system into the European educational space, the problem of improving the quality of training of future specialists is becoming increasingly urgent. One of the tasks of higher education is the formation of highly qualified teachers who are competent in their professional activities and capable of creatively solving pedagogical problems. According to the competency-based approach, the goal of professional training in a higher educational institution is not only the assimilation of a certain amount of knowledge, the development of relevant skills and abilities, but also the ability to apply them in non-standard conditions, the ability to quickly navigate the conditions of direct professional activity, that is, the acquisition of experience in teaching.

In modern conditions of informatization of society and the development of new technologies, the education system is faced with the task of ensuring the training of highly qualified specialists. In solving this problem, teachers play a huge role, on whom depends the preparation of educated, well-mannered graduates who will develop, complement and multiply the foundations laid by the teacher, no matter what profession they choose. In this regard, high-quality teacher training is one of the priorities of the system of pedagogical professional education.

The importance of pedagogical practice in the system of professional training of teachers was considered in their works by famous teachers, philosophers, and public figures of the 19th – early 20th centuries.

Keywords: Competence, pedagogical practice, education, students, activity. pedagogical practice, professional development, practical experience, pedagogical skills, theory and practice, methodical teaching, professional training, reflection, competencies, pedagogical activity, interaction with students, professional identity, feedback, methodological approaches, social skills, professional standards, effectiveness assessment, innovative teaching methods, pedagogical ethics, self-development.

НАҚШИ ТАҶРИБАОМУӢЗИИ ПЕДАГОГИИ ДОНИШЧӢӢН ДАР ТАШАККУЛИ КАСБИИ ОНӢО

Дар шароити ҳамгирии системаи маорифи кишвар бо фазои таълимии Аврупо, мушкилоти баланд бардоштани сифати тайер кардани мутахассисони оянда торафт муҳимтар мегардад. Яке аз вазифаҳои мактаби олии ташаккули омӯзгорони баланддиректсия, ки дар фаъолияти касбии худ салоҳият доранд ва қодиранд мушкилоти педагогиро ба таври эҷодӣ ҳал кунанд. Мувофиқи равиши салоҳиятнокӣ, ҳадафи таълими касбӣ дар муассисаи таҳсилоти олии на танҳо азхудкунии микдори муайяни дониш, таҳияи малака ва малакаҳои мувофиқ, балки қобилияти истифодаи онҳо дар шароити ғайристандартӣ, қобилияти пешрафти бошитоб дар шароити фаъолияти бевоситаи касбӣ, яъне ба даст овардани таҷрибаи фаъолияти педагогӣ мебошад.

Дар шароити муосири иттилоотсозии ҷомеа ва рушди технологияҳои нав, системаи маориф вазифаи таъмини омодагисозии мутахассисони баланддиректсиясиро дорад. Дар ҳалли ин масъала муаллимоне нақши бузург доранд, ки тайер кардани хатмкунандагони бомаърифат ва бофарҳанг аз онҳо вобаста аст, ки новобаста аз кадом касб, асосҳои гузаштаи муаллимиро таҳия, пурра ва афзун мекунанд. Дар робита ба ин, таълими босифати муаллим яке аз вазифаҳои афзалиятноки системаи таълими касбии педагогӣ мебошад.

Аҳамияти амалияи педагогиро дар системаи тайерии касбии омӯзгорон дар асарҳои худ педагогҳо, файласуфон, ходимони ҷамъиятии асри XIX ибтидои асри XX баррасӣ кардаанд.

Калидвожаҳо: Салоҳият, таҷрибаомӯзии педагогӣ, таълим, донишчӯен, фаъолият, ташаккули касбӣ, таҷрибаи амалӣ, малакаҳои педагогӣ, назария ва амалия, таълими методӣ, таълими касбӣ, инъикос, фаъолияти педагогӣ, ҳамкорӣ бо донишчӯен, хувияти касбӣ, фикру мулоҳизаҳо, равишҳои методӣ, малакаҳои иҷтимоӣ, стандартҳои касбӣ, арзёбии самаранокӣ, усулҳои инноватсионии таълим, этикаи педагогӣ, рушди худ.

РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ СТУДЕНТОВ В ИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СТАНОВЛЕНИИ

В условиях интеграции системы образования страны в европейское образовательное пространство все более актуальной становится проблема повышения качества подготовки будущих специалистов. Одной из задач высшей школы является формирование высококвалифицированных педагогов, компетентных в своей профессиональной деятельности, способных творчески решать педагогические проблемы. Согласно компетентностного подхода целью профессиональной подготовки в высшем учебном заведении является не только усвоение определенного объема знаний, выработка соответствующих умений и навыков, но и способность их применять в нестандартных условиях, умение быстро ориентироваться в условиях непосредственной профессиональной деятельности, то есть приобретение опыта педагогической деятельности.

В современных условиях информатизации общества и развития новых технологий перед системой образования стоит задача обеспечения подготовки высококвалифицированных специалистов. В решении данной проблемы огромную роль играют учителя, от которых зависит подготовка образованных, воспитанных выпускников, которые будут развивать, дополнять и преумножать основы, заложенные учителем, какую бы профессию они ни выбрали. В связи с этим качественная

подготовка учителя является одной из приоритетных задач системы педагогического профессионального образования.

Значение педагогической практики в системе профессиональной подготовки учителя рассматривали в своих трудах известные педагоги, философы, общественные деятели XIX – начала XX века.

Ключевые слова: Компетенция, педагогическая практика, обучение, студенты, деятельность педагогическая практика, профессиональное становление, практический опыт, педагогические навыки, теория и практика, методическое обучение, профессиональная подготовка, рефлексия, компетенции, педагогическая деятельность, взаимодействие с учениками, профессиональная идентичность, обратная связь, методические подходы, социальные навыки, профессиональные стандарты, оценка эффективности, инновационные методы обучения, педагогическая этика, саморазвитие.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хаитматов Фарход Холикулович – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи методикаи таълим забонҳои хориҷӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. Тел. моб.: (+992) 904 01 2000, E-mail: fara20111985@mail.ru

Сведения об авторе: Хаитматов Фарход Холикулович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, старший преподаватель кафедры методики преподавания иностранных языков. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Моб. тел.: (+992) 904012000, E-mail: fara20111985@mail.ru

Information about the author: Haitmatov Farhod Kholikulovich – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Senior lecturer of the Department of methods of teaching foreign languages. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str. 17/6. Tel.: (+992) 904 01 2000, E-mail: fara20111985@mail.ru

ТДУ 802.0: [372.8+373+371]

МЕТОДҲОИ ИСТИФОДАБАРИИ ВОСИТАҲОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМӢ ЧИҲАТИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲИ ҶАҲОНБИНӢ ВА ФАРҲАНГИ МУОШИРАТИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ ДАР РАВАНДИ ДАРСҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Сайфуллоева Зарина Хайруллоевна

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Насрудинзода Аслиддин Насрудин

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷадафи восита ва усулҳои таълим ҳамоно ноил шудан ба натиҷаҳои мусбат ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти педагогӣ мебошад. Яъне, восита, шакл ва усулҳои таълим ба баланд гардидани нуруи зеҳнӣ мусоидат карда, сатҳи тафаккур ва ақли хонандагонро ташаккул медиҳанд.

Инчунин, восита ва усулҳои таълими муосир, ки ин раванд аз педагогӣ мохир ва таҷрибадор вобастагии калон дорад, як навъ тағйироту навоарӣ дар низоми маориф

ба шумор рафта, чихати ба сатҳи баланд бардоштани ҷаҳонбинӣ, маърифат ва маҳорату малакаҳои хонандагон мусидат мекунад.

Тавре педагогҳо М.Д.Тошматова ва М.Ғ. Абдуллоева қайд мекунад: «Навовариҳо дар соҳаи маориф тағйироти фарогире мебошанд, ки унсурҳои навро ба система табдил медиҳанд, ки он аз як шакл ба шакли дигар мегузарад. Албатта, инноватсия дар ҳолате ҷорӣ карда мешавад, ки ба он талабот пайдо гардад. Ба тӯфайли он дар ҷараёни таълиму тарбиявӣ дар мактаб ё донишгоҳҳо дигаргуниҳои сифатӣ амалӣ мегарданд» [13, с.12].

Бояд гуфт, ки истифодаи самараноки ҳар як восита танҳо дар сурате натиҷаи дилхоҳ медиҳад, ки омӯзгор таҷрибаи кофӣ ва дорои сатҳи баланди касбӣ бошад. Ва донанд, ки кадом воситаро дар кучо ва дар кадом ҳолат истифода барад, то раванди таълиму тадрис пурмазмун ва диққатҷалбкунанда гардад.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташудаи таълими забони англисӣ дар мактаби миёна истифодаи чунин воситаҳои гуногуни таълимӣ пешбинӣ шудааст:

- асосӣ ва ёрирасон;

- аёни. Ба воситаҳои аёни дохил мешаванд: расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳо;

- техникаӣ. Воситаҳои техникаӣ, ки дар ҷараёни дарсҳои забони англисӣ истифода мегарданд инҳо мебошанд: сабти савтӣ ва аудиоӣ, намоишҳои телевизионӣ, порчаҳои видеоӣ, барномаҳои мултимедиявӣ ва ғайра;

- воситаҳои ивазкунандаи омӯзгор дар баъзе маворид ва лаҳзаҳои дарсӣ. Ба чунин воситаҳо дохил мешаванд: сатри давомноки дар экрани монитор сабтгардида, лугатҳо, қоидаҳои ҷопӣ, супоришҳои тестӣ ва ғайра.

Воситаҳои асосӣ ва ёрирасони раванди таълимӣ дар забони англисӣ. Воситаҳои асосӣ ва ёрирасони раванди таълим маҷмуаҳо, адабиёт ва маводи ҷопию методиро дар бар мегиранд.

Зери мафҳуми маҷмуаҳои таълимию методӣ воситаи асосии таълимӣ ба мисли, барномаи кории таълимӣ, китобҳо барои омӯзгорон ва хонандагон, дафтари корӣ, журнали бақайдгирӣ ва амсоли инҳо дохил мешаванд.

Ба андешаи педагог Д.Х. Юсуфҷонова: «Воситаҳои таълимӣ ин хусусияти таълимӣ, тарбиявӣ ва ташаккулёбиро дар худ инъикос намуда, ҳамчун воситаи бедор намудан, идора кардан, назорати фаъолияти таълимию маърифатӣ ва муайян кардани ниёзи хонанда ва банақшагирии минбаъдаи омӯзгор мусоидат мекунад» [15, с.165].

Агар маҷмуаҳои таълимию методиро, ки дар раванди дарсҳои забони англисӣ мавриди истифода қарор мегиранд, таҳлил намоем ба онҳо чунин номгӯӣ дохил мешаванд:

- *барномаи кори таълимӣ.* Барнома ҳуҷҷатест, ки бояд омӯзгор бо истифода аз он раванди машғулиятҳо бо таври мақсаднок ва дар асоси принципҳои инкишофдиҳии хонандагон бароҳ монад. Барномаи таълимии ҳар як гурӯҳи хонандагон аз ҳамдигар тафовут дошта, омӯзгор дар раванди кори худ дар як синфи муайян мавриди истифода қарор медиҳад. Мақсади барнома эҷодкорона бароҳ мондани раванди таълим ва дар ин замина сатҳи ҷаҳонбинӣ ва сифатҳои инсонгароёнаи хонандагонро баланд бардоштан мебошад.

Агар барномаи намунавӣ-стандартӣ дониш, маҳорат, малакаҳои асосиро муайян намуда, низоми ғояҳои пешбаранда ва тавсияҳои умумии дорои хусусияти методиро инъикос намояд, пас барномаи кории фанни таълимӣ тартиби раванди мувофиқро бо назардошти талаботи зарурӣ муайян мекунад. Барномаи корӣ бевосита талаботи стандарти таълимиро муайян намуда, барои омӯзгор ҳамчун роҳнамои раванди таълим кумак мерасонад.

Муҳаққиқ И.Н. Стукалова чунин қайд мекунад: «Барномаи корӣ ғояҳо ва муқаррароти асосии Стандарти давлатиро барои таҳсилоти умумии асосӣ инъикос намуда, пайвастагӣ бо барномаҳои намунавии фанҳои таълимии таҳсилоти миёнаи умумиро нигоҳ медорад» [12, с.6].

Ҳангоми тартиб додани барномаи кории таълимӣ бояд микдори зиёди китобҳои дарсӣ, дафтарҳои корӣ ва адабиёти методӣ бодикқат омӯхта шаванд. Зеро, маҷмуаҳои таълимӣ инъикоскунандаи муҳтавои барномаи кории таълимӣ ба шумор рафта, муваффақият ва самараи кори омӯзгорро ошкор месозанд;

- *китобҳо барои омӯзгорон ва хонандагон*. Мушоҳидаҳои педагогӣ нишон медиҳанд, ки китоб ва мутолиаи он яке аз роҳҳои самараноки омӯзиш ва аз худ кардани забони англисӣ ба шумор меравад. Китобҳои дарсӣ ва ғайридарсӣ, ки муҳтаво ва сюжети онҳо ҷанбаҳои тарбиявӣ, ахлоқӣ ва маърифатӣ дошта бошанд, барои хонандагони синфҳои болоӣ манбаъ ва сарчашмаи боэътимоди аз худ кардани забони англисӣ доништа мешаванд.

Китобҳои дарсӣ маводе мебошанд, ки дорои муқаррароти илмӣ, пайгирона ва дастраси донишҷӯён буда, мазмуни фанни таълимиро, ки ба барнома ва талаботи дидактикӣ мувофиқ аст, инъикос менамоянд. Ба андешаи дигар, китобҳои дарсӣ ҳамчун низоми бисёрфункционалии психодидактикӣ мебошанд, ки онҳо мундариҷаи фанни омӯхташавандаро инъикос менамояд ва бо дарназардошти хусусиятҳои психофизиологии хонандагон тартиб дода шудаанд, шуморида мешаванд. Инчунин, китобҳо ба ташаккули ҷаҳонбинӣ, маънавӣ ва маърифатии хонандагон заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Дар ин бора муҳаққиқ Е. В. Геддис чунин андеша дорад: «Китобҳои дарсӣ ҳамчун воситаи таълим дар маърифатикунонии хонандагон мавқеи муайянро ишғол менамоянд. Ба воситаи китобҳои дарсӣ як қатор вазифаҳои дидактикӣ, ки сифатан ҳал намудани онҳо самаранокии раванди таълимиро муайян мекунад, ба миён гузошта мешаванд» [1, с.84].

Китобҳои дарсӣ се вазифаи асосии педагогиро ба мисли, таълими умумӣ, инкишоф ва тарбияро иҷро мекунад. Агар аввалӣ муҷаҳҳаз сохтани хонандагонро бо донишҳои назариявӣ оид ба мавзӯ ва ташаккули фаъолияти таълимию маърифатӣ иҷро намояд, пас дуюмӣ ва сеюмӣ ба ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон ва дар онҳо талқин намудани арзишҳои умумибашарӣ, ташаккул додани тафаккури таҳлилӣ ва баҳо додан ба амалҳои рафторҳои худ, нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, дар китобҳои дарсӣ на танҳо матнҳо, ки мазмуни илмӣ, маърифатӣ, тарбиявӣ ва пайгирона ҷой дода шаванд, балки маводҳои ҷой дода шаванд, ки ба донишҷӯи арзишҳои умумибашарӣ ва фарҳангӣ мусоидат намоянд.

Нақши бузурги китоби дарсӣ дар тарбияи насли наврасро М.Н.Скаткин қайд мекунад, ки раванди таълим тавассути мундариҷа, шакл ва услубҳои маърифатӣ амалӣ мешавад, ки ин ба воситаи китобҳои дарсии фаннӣ роҳандозӣ мегардад [2].

Олим дар бораи вазифаи таълимию тарбиявии китобҳои дарсӣ сухан ронда, зарурати пурзур намудани нақши китобҳо дар ташаккули сифатҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва ҷаҳонбинии хонандагон баррасӣ месозад. Чунин иҷро ва амалисозии вазифаро китобҳои дарсии забони англисӣ, ки ташаккули ҷаҳонбинӣ ва баланд бардоштани фарҳанги муоширати хонандагонро ба душ доранд, дар фаъолияти педагогӣ татбиқ карда метавонанд.

Омӯзиши забони англисӣ бо мақоми он ҳамчун воситаи муоширати байни миллатҳо ва моҳияти он бошад дар эҷоди фазои бисёрзабонӣ дар ҷаҳони имрӯза муайян карда мешавад;

- *дафтари корӣ ва журнали бақайдгирии омӯзгор*. Масъалаи маҳорати педагогӣ дар назария ва амалияи муосир мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Зеро, ташаккули насли наврас, солим, созанда ва ҳамаҷониба раванди мураккабу бисёрҷанба буда, аз омӯзгор на танҳо донишҳои амиқ, қобилият ва маҳоратҳои гуногун, балки муносибати эҷодкоронаро дар раванди тадрис талаб мекунад.

Бояд қайд кард, ки муваффақияти раванди таълиму тарбияи хонандагони синфҳои болоӣ бештар ба эътиқоди ғоявӣ, маҳорати касбӣ ва донишу фарҳанги омӯзгор вобастагии калон дорад.

Бароҳ мондани дафтари корӣ ва журналҳои бақайдгирии хонандагони синфҳои болоӣ барои беҳтар намудани чараёни таълиму тарбия ва дар ин замина ташаккули додани ҷаҳонбинӣ ва фарҳанги муоширати онҳо дар дарсҳои забони англисӣ асоси воқеии маърифатӣ мегузорад. Омӯзгори муосир бояд талаботи маънавий, ҷаҳонфаҳмӣ ва тарбиявии хонандагонро қонеъ карда тавонад.

Омӯзгори муосир пеш аз оне, ки дафтари корӣ ва журналҳои таълимию тарбиявии худро омода ва татбиқи онҳоро дар амал ҷорӣ намояд, бояд озодона ва ба таври бояду шояд андеша карда тавонад, олами воқеиро илман дарк кунад ва ҷаҳонбинии васеъ дошта бошад. Зеро, ҳолатҳои дар раванди дарсҳои забони англисӣ пайдо шуданаш мумкин, ки хонандагони синфҳои болоӣ аз омӯзгор дар бораи баъзан лаҳзаҳои ҳаёти пурсон мешаванд.

Ҷавоб гардонидан ба саволҳои хонандагон, қонеъ кардани талаботи маънавии онҳо ва беҳтар кардани раванди дарсҳои забони англисӣ аз омӯзгор савияи баланди касбӣ, маҳорати педагогӣ, зеҳни тез, навсозии раванди таълим ва амсоли инҳоро талаб дорад.

Дигар воситае, ки дар раванди дарсҳои забони англисӣ истифода мегардад, *аёнӣят* мебошад.

Муҳаққиқ А.Ф.Сендажи дар ин бора чунин қайд мекунад: «Дар раванди таълим аёнӣят бояд ҳамчун воситаи маърифатӣ истифода шавад, ки дар натиҷа ба ташаккули салоҳиятнокии хонандагон оварда мерасонад. Чунин аёнӣят манбаи иттилооте башумор меравад, ки барои осонтар азхуд кардани забони хоричӣ ба хонандагон мусоидат мекунад» [11, с.35].

Тавре дар боло зикр кардем ба воситаҳои аёнӣ дохил мешаванд: расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳо. Ва барои пурра ва мукамал фаҳмидани воситаҳои аёнӣ ҳар як қисмати онро таҳлил менамоем.

- *Расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳо*. Яке аз воситаҳои муассири таълимӣ ва баланд бардоштани тафаккури таҳлилии хонандагони синфҳои болоӣ метавонад истифодаи расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳо дар дарси дарсҳои забони англисӣ бошанд. Расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳо қариб ҳамаи омӯзгороне, ки сатҳи баланди касбӣ доранд, дар дарсҳои англисӣ истифода мекунанд.

Педагогон А.А. Юнусов, Д.Раҳимбек, А.А.Юнусова ва Н.Ж. Айтбаева дар ин бора чунин андеша доранд: «Маҳз, таълим додани хонандагон ба воситаи ашъи аёнӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки усулҳои фаъоли таълиму тарбияро дар раванди машғулиятҳо роҳандозӣ намояд. Ашъи аёнӣ ба таъмини принципҳои илмӣ ва маърифатии хонандагон мусоидат намуда, ҷиҳати беҳтару хубтар аз худ кардани маводи таълимӣ, самараноксозии чараёни машғулиятҳо, ҳамаҷониба ва пурра ташаккули ёфтани маънавиёту тафаккур, бедор кардани шавқу рағбати дарсомӯзӣ, дарки ҷанбаҳои эстетикӣ ва инкишофи муносибатҳои эҷодкоронаи онҳо шароит фароҳам меорад» [14, с.240].

Барои муассир ташкил кардани раванди дарси англисӣ омӯзгор дар асоси фаҳмиши худ, ба эътибор гирифтани синну соли хонандагон, вазъи саломатӣ ва

тафаккури интиқодии онҳо расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳои гуногунро мавриди истифода қарор медиҳад. Расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳо хотира, тафаккур ва тасаввуроти хонандагонро фаъол намуда, ба ташаккули маърифат, ҷаҳонбинӣ ва баланд гардидани санъати сухани онҳо мусоидат мекунанд.

Расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳо дар дарсҳои забони англисӣ чунин ҷанбаҳои маърифатии хонандагони синфҳои болоиро инкишоф медиҳанд:

- хотира, тафаккур ва тасаввуроти хонандагонро беихтиёр фаъол мегардонанд;
- имкон медиҳанд, ки хонандагон дар дарсҳои забони англисӣ бештар ба забони англисӣ ҳарф зананд;
- нутқро бо тамоми ҷиҳатҳои забонӣ рушд мебахшанд;
- хонандагон дар асоси муқоиса воқеаҳои ҳаётиро дарк карда, бештар ба умқи онҳо сарфаҳм мераванд.

Ҳангоми истифодаи расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳо дар дарсҳои забони англисӣ омӯзгорро мебояд, доираи мақсади дарс, хусусиятҳои синну соли ва равонии хонандагонро ба назар гирад. Масалан, омӯзгор расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳои мавзуро метавонад ҳангоми ташкили шиносии хонандагон бо калимаҳои нав, тарзи талафузу шаклҳои муошират ва ҳам барои ташкили қори мустақилонаи хонандагон дар шаклҳои гуногун истифода барад. Дар ин раванд омӯзгор бояд равандҳои маърифатӣ, сатҳи ҷаҳонбинӣ ва ақлии хонандагони синфҳои болоиро баътибор гирад. Дар ҳолати баназар нагирифтани сифатҳои дар боло зикр гардида мақсади дарс барои хонандагон нофаҳмо гардида, раванди самаранокии таълим кошта мегардад.

Ҳар як омӯзгор бояд нақши муҳимму возеҳи сенсории хонандагонро, махсусан, ҳангоми таълими забони дуюм ба назар гирад.

Ба андешаи педагог Э.М. Кравченя: «Одам тақрибан 90% тамоми иттилоотро дар бораи олами атроф тавассути анализатори чашм мегирад. Чашм ба мо имкон медиҳад, ки шакл, ранг, равшанӣ ва ҳаракати ашъро дарк кунем. Имконияти дарки сенсорӣ бо хусусиятҳои қувватнокӣ, фазой, вақтӣ ва иттилооти қабулшуда муайян карда мешавад. Маҷмуи ин хусусиятҳо ва арзишҳои адабии онҳо тавассути дидани объект ба чашм муайян карда мешавад» [5, с.7].

Мақсади асосии истифодаи расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳои мавзӯӣ дар дарсҳои забони англисӣ ин инкишоф ва рушд бахшидани тафаккури хонандагони синфҳои болоӣ, таассурот, эҳсосот ва таҳайюли онҳо мебошад. Аз ҷумла:

- расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳо барои хонандагон ҳисси кунҷқобӣ ва шавқу ҳавасро бедор месозанд;
- ба рушди эҷодиёти хонандагон мусоидат мекунанд;
- хусусиятҳои фарҳанги миллиро пайгирӣ менамоянд;
- мақсади дарсро ба пуррагӣ намоён месозанд.

Мушоҳидаҳои педагогӣ нишон медиҳанд, ки дар тӯли солҳо расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳо самаранокии раванди таълимро афзоиш дода, ба хонандагон барои бехтару хубтар омӯختани фанҳои мухталифи таълимӣ кумак карданд. Маводҳои компютерӣ, ки дар амалияи муосири педагогӣ васеъ истифода мешаванд, нақш ва истифодаи расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳо дар дарсҳои забони англисӣ иваз накардаанд. Зеро, моҳияти расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳо дар раванди машғулиятҳо фаъолияти равонии хонандагонро дучанд карда, шавқу ҳавасро ба дарсҳои забоншиносӣ бедор мекунанд. Инчунин, ҳаҷми маводи азхудкардаи хонандагонро васеъ, хастагиро коҳиш, таассуротро ғанӣ, эҷодро сайқал ва иродаро ташаккул медиҳанд.

Бояд қайд кард, ки кор бо маводи аёнӣ дар раванди омӯзиши забони англисӣ ба хонандагони синфҳои болоӣ имконият медиҳад, ки раванди таълим таъсирнок гардад, шавқ ба эҷодиёти бадеӣ пайдо шавад, сатҳи мушоҳида, тавачҷух, диққат ва тахайюл, ки асоси тарбияи ҷаҳонбинӣ ва фарҳанги муошират ба шумор мераванд, шакли дигар гиранд. Дар ҳолати кор бо маводи аёнӣ тасаввуроти фазоӣ, хотира, малакаҳои дарки ашӯ, тафаккури эҷодӣ, ҳаракатҳои сенсории ҷашм ва ҳисси кунҷқобонаи хонандагон инкишоф меёбад. Инчунин, истифодаи ашӯи аёнӣ дар раванди дарсҳои англисӣ ба баррасии масъалаҳо ва вазифаҳои ҳалталаби воқеӣ ва тавлиди ғояҳои муносиби ҳалли мушкилоти мавҷуда ёрии амалӣ мерасонад. Бояд қайд кард, ки ба ашӯи аёнӣ расм, тасвир, ашӯи табиӣ, китобҳо, намоиши порчаҳои филмӣ ва ғайраро дохил мешаванд.

Дар раванди дарсҳои забони англисӣ воситаҳои техникӣ низ васеъ истифода мегарданд. Ба воситаҳои техникӣ, ки дар раванди дарсҳои забони англисӣ истифода мегарданд инҳо дохил мешаванд: сабти овозӣ ва аудиоӣ, намоишҳои телевизионӣ, порчаҳои видеоӣ, барномаҳои мултимедиявӣ, проекторҳо, тахтаҳои интерактивӣ ва ғайра.

Тавре муҳаққион Г.В. Карпов ва В.А.Романин қайд мекунанд: «Воситаҳои техникӣ имконият фароҳам меоранд, ки дар машғулиятҳо унсурҳои нави сохторӣ ворид карда шаванд, махсусан, дар сурати ташкил кардани фазо ва муҳит баҳри ҳалли масъалаҳои проблемавии дарс, ки дар ин раванд порчаҳои филм, сабти овозӣ ва аудиоӣ истифода мегардад, муҳим шуморида мешаванд. Самаранокҳои раванди тамоми фанҳои мактабӣ аз возеҳу равшан сурат гирифтани ҷараёни машғулиятҳо ва тасвири баён, аз маҳорати омӯзгор дар офаридани образҳо дар асоси сухани зинда ва бо истифода аз воситаҳои техникӣ аёнӣву аудиоӣ вобаста аст» [4, с.7].

Муаллим тавассути истифодаи асбобҳои аёнӣ, ки тасвири воқеиро дар якҷоягӣ бо нутқи образнок дақиқтар инъикос мекунанд, таъсири бештари тарбиявиро ба даст меорад.

Бояд қайд кард, ки тараққиёти муосири илм ва техника ба ҳаёти мо устуворона ба ҳаёти ҳаррӯза ворид гардида истодаанд. Имрӯзҳо шахсонero ёфт кардан душвор аст, ки ҳаёти худро бе интернетӣ баландсуръат, компютери инфиродӣ ва дигар воситаҳои техникӣ гузаронанд.

Равандҳои компютерикунонӣ тамоми соҳаҳои ҳаёти инсонро фаро гирифтанд. Ин раванд ба низоми маориф низ таъсирҳои худро гузошта истодааст. Имрӯзҳо низоми маориф дар таъмини рушду таҳсили хонандагон нақши хоса дошта, ба хонандагон таъсирҳои дарозмуддати иҷтимоӣ ва тарбиявӣ мегузоранд, ки муассиртарин васила ҷиҳати ташаккул додани маҳорату малака ва сатҳи маърифати онҳо ба шумор меравад.

Мусаллам аст, ки дар шароити имрӯза бидуни таҷҳизотҳои техникӣ фаъолияти омӯзгор самари хуб намедиҳад. Воситаҳои техникӣ таълим ашӯе мебошанд, ки омӯзгор ба воситаи онҳо ба хонандагон раванди таъмин ва дастрасӣ ба иттилооти таълимӣ, идоракунии равандҳои маърифатӣ, дар хотир нигоҳ доштан, татбиқу дарки дониш ва назорат кардани натиҷаҳои таълимиро таъмин месозад.

Тавре ки дар боло зикр кардем истифодаи сабти овозию аудиоӣ, намоишҳои телевизионӣ, порчаҳои видеоӣ ва барномаҳои мултимедиявӣ воситаҳои муассири омӯзишӣ ба шумор мераванд.

Муҳаққиқ Н.В. Карева чунин андеша дорад: «Маводҳои аудио ва видео, дар ҳақиқати ҳол, барои ҳалли масъалаҳои таълимию тарбиявӣ ва дурусту самаранок бароҳ мондани раванди машғулиятҳои имкониятҳои калон доранд. Воситаҳои техникӣ мазмун ва мундариҷаи дарсҳоро пурзур намуда, фазои мусоид барои муоширати воқеии забонии хонандагон омода мекунанд. Инчунин, воситаҳои техникӣ инъикоскунандаи маълумотҳои зарурии таълимӣ буда, барои ҷалби бештари хонандагон ва дар ниҳоди

онҳо пайдо гардидани меҳр, шавқ, рағбат ва талош чихати забонамӯзӣ шароитҳо фароҳам меоранд» [3, с.87].

Хулоса, имкониятҳои дидактикии воситаҳои техникӣ раванди таълимиро мукамал сохта, манбаи иттилоотӣ мебошанд. Истифодаи воситаҳои техникӣ, ки дар онҳо иқтидори пурзури педагогӣ вучуд дорад, дар дарсҳои забони англисӣ дарк ва аз худ кардани маводҳои таълимиро дар хонандагони синфҳои болоӣ мунтазам баланд мебардорад. Ба воситаи сабти овозию аудиоӣ, намоишҳои телевизионӣ ва порчаҳои видеоӣ дар забони англисӣ, ки хонандагон маълумоти таълимиро ба воситаи чашм мебинанд, мафҳумҳоро мушаххас мекунанд, падидаҳо ва ҳодисаҳоро воқеан назорат мекунанд, ташаккули маънавиёт, ҷаҳонбинӣ, тарзи гуфтори онҳо ба маротиб баланд мегардад, ки ин ҳолат шавқу завқ ва ҳаваси дарсхонию пардохтану аз худа кардани забони англисиро тақвият мебахшад.

Адабиёт

1. Геддис, Е. В. Современный школьный учебник как средство построения процесса обучения [Текст] // Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена. 2019. – №193. – С. 84-91.

2. Занаев, С.З. М. Н. Скаткин как автор учебников и учебных пособий. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа [Текст]: <https://cyberleninka.ru/article/n/m-n-skatkin-kak-avtor-uchebnikov-i-uchebnyh-posobiy?ysclid=m1lmwjeбne433737153> (Санаи мурочиат 10.08.2024).

3. Карева, Н.В. Использование аутентичных аудио и видео материалов для повышения мотивации изучения иностранного языка [Текст] // Интернет-журнал «Науковедение». – 2014. – №3 (22) – С87-93.

4. Карпов, Г. В. Технические средства обучения [Текст]: учеб. пособие. – М.: Просвещение, 1972. – 384 с.

5. Кравчяня, Э.М. Технические средства обучения и методика их применения [Текст]: методическое пособие / Э.М. Кравчяня. – Минск: БНТУ, 2011. – 55 с.

6. Луғати вожаҳои серистеъмоли забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ [Матн]. – Душанбе, 2022. – 40 с.

7. Лутфуллоев, М. Возрождение педагогики Аджамы [Текст] / М. Лутфуллоев. – Душанбе, 1997. – 149 с.

8. Лутфуллоев, М. Личность и воспитание [Текст] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 317 с.

9. Лутфуллоев, М. Образование – основы развития общества [Текст] / М. Лутфуллоев, Ф. Шарифов. – Душанбе: Сахб, 2004. – 63 с.

10. Методика обучения иностранным языкам [Текст]: учеб. пособие / под ред. Л.Р. Сакаева, А.Р. Баранова. – Казань, КФУ, 2016. – 189 с.

11. Сендажы, А.Ф. Использование художественной наглядности в обучении устной речи на уроках английского языка в школе [Текст] // Столыпинский вестник. – 2023. – №11. – 658 с.

12. Стукалова, И.Н. Разработка рабочих программ учебных предметов, курсов, направленных на достижение образовательных результатов в соответствии с требованиями ФГОС ООО [Текст] / И.Н. Стукалова. – Барнаул: АК ИПКРО, 2013. – 40 с.

13. Тошматова, М.Д., Абдуллоева, М.Ф. Истифодабарии усулҳои инноватсионӣ дар раванди таълими мактабҳои олии [Матн] // Нақши технологияҳои информатсионӣ дар баланд бардоштани сифати таълим: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ – методӣ. – Хучанд: Дабир, 2019. – 244 с.

14. Юнусов, А.А. Наглядность в активизации познавательной деятельности учащихся [Текст] // Advances in current natural sciences. – 2013. – №10. – С.240-243.

15. Юсуфҷонова, Д.Х. Истифодаи воситаҳои таълим ва роҳҳои самарабахши тақвияти малакаҳои хониш дар синфҳои ибтидоӣ [Матн] // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав. – 2022. – №1/2. – С.160-169.

МЕТОДҲОИ ИСТИФОДАБАРИИ ВОСИТАҲОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМӢ ЧИҲАТИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲИ ЧАҲОНБИНӢ ВА ФАРҲАНГИ МУОШИРАТИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ ДАР РАВАНДИ ДАРСҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақола воситаҳои муосири таълимӣ чихати баланд бардоштани сатҳи чаҳонбинӣ ва фарҳанги муоширати хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди дарсҳои забони англисӣ ва методҳои истифодабарии онҳо инъикос ёфтааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки ҳадафи восита ва усулҳои таълим ин ноил шудан ба натиҷаҳои мусбат ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти педагогӣ мебошад. Яъне, восита, шакл ва усулҳои таълим ба баланд гардидани неруи зеҳнӣ мусоидат карда, сатҳи тафаккур ва ақли хонандагонро ташаккул медиҳанд.

Бояд гуфт, ки истифодаи самараноки ҳар як восита танҳо дар сурате натиҷаи дилхоҳ медиҳад, ки омӯзгор таҷрибаи кофӣ ва дорои сатҳи баланди касбӣ бошад. Ва донанд, ки кадом воситаро дар кучо ва дар кадом ҳолат истифода барад, то раванди таълиму тадрис пурмазмун ва диққатҷалбкунанда гардад.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташудаи таълими забони англисӣ дар мактаби миёна истифодаи чунин воситаҳои гуногуни таълимӣ пешбинӣ шудааст. Ба мисли, асосӣ ва ёрирасон; аёнӣ, ки ба ин воситаҳо дохил мешаванд: расмҳо, мусаввараҳо, тасвирҳо ва аксҳо; техникӣ, ки ба инҳо дохил мешавад: сабти овозӣ ва аудиоӣ, намоишҳои телевизионӣ, порчаҳои видеой, барномаҳои мултимедиявӣ ва ғайра; воситаҳои ивазкунандаи омӯзгор дар баъзан маврид ва лаҳзаҳои дарсӣ, ки ба инҳо дохил мешаванд: сатри давомноки дар экрани монитор сабтгардида, луғатҳо, қоидаҳои чопӣ, супоришҳои тестӣ ва ғайра.

Калидвожаҳо: дарси забони англисӣ, метод, восита, барномаҳои таълимӣ, омӯзгор, самаранокӣ, фарҳанги муошират, чаҳонбинӣ, муҳаққиқон, китобҳои дарсӣ, маҳорати педагогӣ, хонандагони синфҳои болоӣ.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ МИРОВОЗЗРЕНИЯ И КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

В статье отражены современные педагогические средства повышения уровня мировоззрения и культуры общения старшеклассников в процессе обучения английскому языку и методика их использования.

Автор отмечает, что целью использования средств и методов обучения является достижение положительных результатов и повышение эффективности педагогической деятельности. То есть средства и методы обучения способствуют развитию интеллектуальных способностей, формируют уровень мышления и интеллекта учащихся.

Следует отметить, что эффективное использование любого инструмента принесет желаемые результаты только в том случае, если преподаватель имеет достаточный опыт

и высокий уровень профессионализма. И знайте, какие инструменты использовать, где и в каких ситуациях, чтобы сделать процесс преподавания и обучения осмысленным и интересным.

Для достижения целей обучения английскому языку в средней школе планируется использовать такие разнообразные учебные средства. Как, например, основные и вспомогательные; визуальные, в том числе: рисунки, иллюстрации, картинки и фотографии; технические, к которым относятся: голосовые и аудиозаписи, телевизионные, видеоклипы, мультимедийные программы и т. д.; Инструменты, заменяющие учителя в определенных ситуациях и моментах урока, к которым относятся: непрерывная строка, записанная на экране монитора, словари, тестовые задания и т. д.

Ключевые слова: уроки английского языка, методы, средства, образовательные программы, педагог, эффективность, культура общения, мировоззрение, исследователи, учебники, педагогическое мастерство, старшеклассники.

METHODS OF USING MODERN EDUCATIONAL TOOLS TO IMPROVE THE LEVEL OF WORLDVIEW AND COMMUNICATION CULTURE OF SENIOR SCHOOL PUPILS IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH

The article reflects modern pedagogical tools for improving the level of worldview and communication culture of senior school pupils in the process of teaching English and the methods of their use.

The author notes that the purpose of teaching tools and methods is to achieve positive results and improve the effectiveness of pedagogical activity. That is, teaching tools and methods contribute to the development of intellectual abilities, form the level of thinking and intelligence of pupils.

It should be said that the effective use of each tool will give the desired result only if the teacher has sufficient experience and a high level of professionalism, knows which tool to use where and in what situation, so that the teaching and learning process becomes meaningful and interesting.

To achieve the goals of teaching English in secondary school, it is planned to use such a variety of teaching tools. Such as primary and auxiliary; visual, including: drawings, illustrations, pictures and photographs; technical, which include: voice and audio recordings, television, video clips, multimedia programs, etc.; Tools that replace the teacher in certain situations and moments of the lesson, which include: a continuous line recorded on the monitor screen, dictionaries, test tasks, etc.

Keywords: English lessons, methods, tools, educational programs, teacher, efficiency, communication culture, worldview, researchers, textbooks, pedagogical skills, senior school pupils.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сайфуллоева Зарина Хайруллоевна – профессори кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, доктори илмҳои педагогӣ. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 48. Тел.: 003669895, email: zarinasayfulloeva206@gmail.com

Насрудинзода Аслиддин Насрудин – унвонҷӯи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи Саид Носир, 33. Тел.: 557555566, email: saduloiev1993@mail.ru.

Сведения об авторах: Сайфуллоева Зарина Хайруллоевна – профессор кафедры иностранных языков Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, доктор педагогических наук. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 48. Тел.: 003669895, email: zarinasayfulloeva206@gmail.com

Насурдинзода Аслиддин Насурдин – соискатель Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33. Тел.: 557555566, email: saduloiev1993@mail.ru.

Information about the authors: Sayfulloeva Zarina Khairulloevna – Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Doctor of pedagogical sciences, Professor of the Department of Foreign Languages. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 48, Tel.: (+992) 003 669 895, E-mail: zarinasayfulloeva206@gmail.com

Nasurdinzoda Asliddin Nasurdin – candidate of Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Str. 33, Tel.: (+992) 557 555 566, E-mail: saduloiev1993@mail.ru

ТДУ 323: [394.2+398+008] (575.3)

АНЪАНА ВА УРФУ ОДАТҲОИ МИЛЛӢ – ОМИЛИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ ВА ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТ

Сайдамадзода Хусноро

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таърих гувоҳ аст, ки тамаддунҳои пешрафта ва зиндагисоз, суннату фарҳангҳои дорои ҷанбаи ҳаётӣ, алалхусус, дастовардҳои зеҳнӣ ва маърифатӣ дар ҳама давру замон пешбарандаи ҷомеаи башарӣ буданд ва бо ҳамин сифат боқӣ монданд. Тоҷикон чун дигар миллатҳои мутамаддини ҷаҳон дорои анъанаву суннатҳо ва расму ойинҳои гуногун мебошанд, ки дар тӯли таърихи чандҳазорсола такмилу инкишоф ёфтаанд. Танзими расму ойин ва анъанаҳо ҷанбаи ҳеле муҳимми масъалаи миллӣ мебошад. Аз ин хотир, мо миллати тоҷик вазифадор ҳастем, ки пеш аз ҳама сарватҳои маънавии қадимаи халқамонро ҳамчун манбаи нодиру гаронбаҳо истифода барем. Эҳё ва пос доштани хотираи таърихӣ халқ ва номи неки аҷдоди сарбаландмон кори хайрест, ки аҳамияти ҳеле бузург дошта, пеш аз ҳама барои наслҳои имрӯзу оянда ба хотири тарбияи онҳо дар рӯҳияи ҳудогоҳиву ватанпарастӣ ва худшиносии миллӣ, азиз доштани тамоми муқаддасоти сарзамини аҷдодӣ ва афзун гардонидани сарвати маънавии миллат анҷом дода мешавад.

Чуноне, ки профессор Файзализода Ҷ.Х, қайд менамоянд, “Ба масири таъриху тамаддуни ниёғони хеш назар афканда, мо беҳтарин афкор ва сарнавишти миллатамонро барои имрӯзу фардои ворисон, меомӯзем ва истифода мекунем. Зеро бе омӯхтан ва арҷгузори арзишҳои маънавию ахлоқии гузаштагон мо дар ин ҷаҳони пуртазод наметавонем инкишофи ҳамаҷонибаи кишварро таъмин намоем” [9. с. 336]

Миллати тоҷик аз қадим ҳамчун миллати бунёдкор ва созанда бо шохкорҳои худ миёни дигар қавму миллатҳо намунаи ибрат буда, маҳз бо ба мерос гузоштани хунаҳои волои худ расму оини гузаштагонро аз насл ба насл мегузарониданд. Дар расму оинҳо ва анъанаву маросимҳои халқи тоҷик муҳимтарин категорияҳои фалсафии ахлоқӣ инъикос ёфтаанд, ки ин арзишҳо ба ахлоқи умуминсонӣ ва пешрафти иҷтимоию ахлоқии халқи тоҷик мусоидат менамояд.

Хунарҳои мардумӣ беҳтарин ва холистарин анвои санъат буда, ҳамеша бо ҳаёти инсон алоқаманд аст ва ҳисси зебоипарастии инсонро таҷассум намуда, инчунин фарогири ҳамаи кишрҳои ҷомеа буда, инъикосгари миллати тоҷик дар байни миллатҳои дигар ба ҳисоб рафта, пайвандгари насли имрӯза ба гузаштаи таърихи башарият мебошад. Ҳамзамон, анъанаҳо ва ҷашну маросим - меъёрҳои таърихан ташаккулёфта ва нисбатан устувори рафтор, тарзи зиндагӣ ва рӯзгордорӣ ҳоси ин ё он қавмиату халқҳост, ки аз насл ба насл ба мерос расида, дар афқору хотираи аҳли ҷомеа ҳамчун қоидаи рафтори қобили эътироф нақш бастаанд. Анъана дар сарчашмаҳои илмӣ ва энциклопедӣ намуди махсуси алоқаи иҷтимоӣ шинохта шудааст, ки хангоми амали арзишҳои фарҳангӣ таҷрибаи ҷаҳониро наслҳои гузаштара дар худ инъикос намуда, дар зинаҳои гуногуни таърих бо мақсади ҳал намудани масъалаҳои нави амалӣ таъбир карда мешавад [1. с.52].

Дар байни меъёрҳои иҷтимоӣ анъана ва ҷашну маросимҳои мардумӣ мавқеи хосро дар танзими муносибатҳои иҷтимоӣ касб мекунад. Ба анъана ва ҷашну маросимҳо назари аҳли илм вобаста аз самти таҳқиқот ва доираи мавзӯи баррасии илмӣ бо дар назардошти предмет ва объект бо усулҳои хосса назар ва муносибат менамояд. Аз ин ҷост, ки ба ин мафҳумҳо аз паҳлуҳои мухталифи фалсафӣ, рӯҳӣ, фарҳангӣ, суннатӣ ва ҳуқуқӣ назар намуда, дар маҷмӯъ як муносибати комилан илмӣ ба манфиати ин рукни муҳими ҷомеа, ки дар тавозун ба ҳадафҳои аслии халқ рушд намояд, дар илми ватанӣ то ҳанӯз вучуд надорад [2. с. 369].

Бо дарки ин муҳимият Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба фарҳанги миллӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, баҳри аз нав эҳё намудани анъанаҳои сирф тоҷикӣ ва хунарҳои мардумӣ, ки аз қадим миллати мо онро худ кашф намудаву ба ҷаҳониён муаррифӣ намуда буду бо сабабҳои гуногун дар арафаи нестшавӣ қарор доштанд, иқдомҳои гуногунро ба роҳ монданд. Бояд қайд намуд, ки иншо ва нашри китоби “Тоҷикон дар оинаи таърих” ва рӯй овардан ба таърихи халқи хеш, худ гувоҳи эҳё намудани таърих ва фарҳанги миллӣ аз тарафи Президенти маҳбуби кишварамон мебошад. Тоҷикистон дар баробари ин, ки узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳон аз низому меъёрҳои пазируфташудаи байналмилалӣ пайравӣ мекунад, рушди минбаъдаи давлат ва пешрафти ҷомеаи кишварро дар заминаи истифодаи васеъ аз фарҳангу анъана ва суннатҳои таърихиву миллӣ таъмин менамояд. Зеро кишвари мо дар шароит ва марҳилаи эъмори давлати соҳибистиклол ва муосири миллӣ қарор дорад.

Маълум аст, ки шаклу мазмуни арзишҳои фарҳангӣ, ки дар шарҳи мафҳуми анъана вучуд дорад, новобаста аз он ки дар мазмунгирӣ ва табиати ботинии онҳо таъсири амиқ доранд, дар кушода додани моҳият ва ҷавҳари он ба мушкилиҳо мувҷеҳ аст. Зеро анъана ва ҷашнҳои мардумӣ ва ё маросимҳо, ки мо атрофи он ҳарф заданӣ ҳастем бештар ҷанбаи меъёрӣ ва иҷтимоӣ дошта, бо тарзи зуҳур ва таъсири худ ба муносибатҳои иҷтимоӣ ба таври комилтар ҷавҳар ва маърифтаи аслии худро мекушояд [8. с. 369].

Анъанаҳо, урфу одатҳои миллӣ ва хунарҳои мардумие, ки имрӯз бо шарофати Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаббусҳои созандаи Пешвои муаззами миллат, мардуми тоҷик паи эҳёи дубораи онҳо камари ғиммат бастаанд, таърихи ҳазорсолаҳоро доро буда, дар ҳар ҳунари он саҳифаи таърих ва зиндагии мардум ниҳон аст. Гуфтан ҷои аз аст, ки тарбияи инсонӣ комил дар педагогикаи муосири тоҷик дар асоси қадимтарин ақидаҳои педагогии ниёгони мо сурат мегирад ва яке аз бузургтарин сарчашмаҳои он расму оин ва анъанаву маросимҳои халқӣ мебошад. Халқи тоҷик дар тӯли асрҳо дорои тарзи ба худ хоси ахлоқ ва фарҳанги арзишманди маънавий аст. Дар байни мардуми тоҷик, ба мисли халқҳои дигар, анъанаву маросими

зиёде буданд ва имрӯз ҳам ҳастанд, ки ба рӯзгори мардум таъсири мусбӣ расонида, дар онҳо ҳисси вафодориву мардонагӣ, ҷасорату сарбаландӣ ва ахлоқи ҳамидаро тарбия менамоянд. Анъана ва маросимҳои миллӣ ҳамчун қисми муҳимтарини педагогикаи халқӣ, ки дорои таърихи чандинасра мебошад, дар тарбияи ахлоқии насли ҷавон нақши муҳим доранд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои ҳамасола ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат намуда сатҳи миллӣ ва тарбиявии ахлоқи насли навро дар баланд бардоштани нақши фарҳанг дар рӯзгори иҷтимоӣ ва рушди маънавии ҷомеаи муосири ҳар халқу миллат чун падидаи бузург ва арзишманду муассир арзёбӣ намуда онро муаррифгари фарҳангу тамаддуни башарият меҳисобанд. Чуноне, ки дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 апрели соли 2012 иброз намуданд “Таърихи тӯлонӣ ва пуршебу фарози башар собит месозад, ки маънавиёт ва фарҳангу маърифат сифатҳои фитрии инсон буда, густариш ва таҳкими пайваस्ताи арзишҳои милливу умумибашарӣ, рушди ҳамвораи илму маориф, технология ва татбиқи бозёфтҳои навтарин дар фаъолияти созандаи инсоният ҷавҳари аслии рушду тараққии ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад.

Таҷриба ва мероси бузургони гузаштаи мо, бидуни шак, таҷаллии барҷастаи ин рисолати наҷиб ва таърихӣ буда, корномаи онҳо саҳми бузурге дар раванди бепоёни инсонсозӣ ва маънависозии ҷомеаи башарӣ маҳсуб мешавад. Ниёғони тамаддунофаро мо доимо таъкид доштаанд, ки инсон падидаи тарбиятӣ мебошад. Ташаккул ва тақомули ҳақиқии инсон раванди пайгир ва огоҳонаи рушди маънавӣ ва ахлоқии ӯ дар робита бо такмили мазмуни инсонгароии низоми иҷтимоист. Ҳаёт тақозо мекунад, ки мо имрӯз кудрати шинохти мазмуни аслии равандҳо ва таҳаввулоти иҷтимоиро доро ва ба кушодани гирехҳои печида, мушкилоти умдаи рӯз ва равшансозии роҳи ояндаи худ қодир бошем. Чунин шинохт дар асл омили асосии таъмини сатҳи матлуби худшиносиву ҳудогоҳӣ ва муҳити солими иҷтимоӣ мебошад. Бидуни чунин худшиносӣ ва ҳудогоҳӣ дар шароити пурталотуми ҷаҳонишавӣ ва хуруҷи нерӯҳои харобиовар ҳифзи асолат, ҳувият ва сирати миллӣ ниҳоят мушкил хоҳад гардид. Бинобар ин, зарур аст, ки дар зехну шуури афроди ҷомеа сатҳи мувофиқ ва муассири масъулияти иҷтимоӣ тарбия карда шавад, то ҳар фард дар назди Ватан ва сарнавишти он, ҳифзи арзишҳои милливу фарҳангӣ масъулияти хоса эҳсос намуда, барои иҷрои қарзи фарзандии худ ҳамеша омода бошад” [6].

Чӣ гуна, ки ба ҳамагон маълум аст фарҳанги миллӣ, эҳёи анъанаҳо ва урфу одатҳои миллӣ ба сифати пояи устувори маънавиёт ва таҳкими аркони давлатдорӣ арзиши ниҳоят бузург дошта, ҳифзи он ва ба ояндагон ба мерос гузоштани ин ганҷинаи маънавии халқ вазифаи давлат ва тамоми шахрвандони кишвар, алалхусус занону бонувон ба ҳисоб меравад. Агар ба гузашта назар андозем мебинем, ки занону бонувони тоҷик бо вучуди мушкиливу машақатҳои замони худ барои рӯзгори худ чизе меофаридаанд, бо дӯку чархаю чалак аз пашми бузу гӯсфандон ришта мересиданду аз он молҳои зарури рӯзгорро мебофтанд. Ва ё дигар намудҳои хунарҳое, ки бонувон дар он замон сарфи даромади рӯзгори худ менамуданд, масалан, гулдӯзӣ, чакандӯзӣ, чомадӯзӣ, қуроғдӯзӣ, шерозбофӣ, мӯҳрарезӣ, тоқидӯзӣ ва инчунин заргарӣ, ки дар аввал мардон ба он бештар шуғл доштанд, вале баъдан занҳо низ ин хунарро омӯхта заргарӣ намуданд, буд.

Ҳар як хунаре, ки эҳё ва омӯзонидани мешавад натавонанд асари моддӣ, балки осори маънавии миллат маҳсуб мешавад. Пас бояд донист, ки эҳё ва ташаккули баъзе хунарҳои косибонаи мардумӣ, ки имрӯз қариб аз миён рафтааст, вазифаи аслии хунармандон аст ва месозад, ки ин рисолат баҳри пойдории фарҳанги миллати тоҷик сарбаландона анҷом дода шавад. Эҳё ва такмили хунарҳои мардумӣ бояд тарзе ба роҳ

монда шавад, ки ҳар як тоҷик асолати ҳастии хешро дар ин замина амиқтару дақиқтар пайдо кунад. Дар баробари ин, дар шароити муосир рушди ҳунарҳои мардумӣ барои муаррифии фарҳанги миллӣ ва беҳтар гардонидани вазъи иҷтимоии ҳунармандон низ кӯмак мерасонанд. Набояд фаромӯш сохт, ки маҳсулоти ҳунармандӣ ва намунаҳои фарҳангии суннатӣ яке аз василаҳои ҷалби сайёҳон ба кишвар маҳсуб ёфта, сарзамини мо бо табиати дилошӯбу фарҳанги нотакрораш ҳазорон сайёҳону дӯстдорони табиатро ба сӯи худ ҷалб менамояд.

Дар ин радиф бо мақсади рушд додани соҳаи сайёҳӣ, истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷуда дар ин самт, инкишофи инфрасохтори сайёҳӣ, беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ, густариши раванди танзими давлатӣ ва дастгирии сайёҳии дохилию хориҷӣ, ҷалби ҳарчи бештари сармоя дар ин самт ва омода соختани кадрҳои болаёқат дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори алоҳида оид ба соҳаи сайёҳӣ таъсис дода шуд.

Бо ифтихормандии хосса гуфтан мумкин аст, ки мардуми хирадманди тоҷик аз замони қадим то ба имрӯз соҳиби расму оин ва маросимҳои гуногун буданд, ки аксари онҳо дорои хусусияти ахлоқию маънавӣ ҳастанд. Аммо боиси таассуф аст, ки аксарияти мардум ба қадри ин расму оинҳо нарасида, дар тӯли асрҳо ба онҳо тағйиротҳои зиёде ворид кардаанд, ки дар натиҷа асолат ва моҳияти маънавии онҳо аз байн рафта, ба маросимҳои мушкилу маърақаҳои исрофкорона ва худнамоӣ табдил ёфтаанд. Мардуми мо мутаассифона, ҳанӯз аз моҳияту маъноии аслии баргузори маросимҳо беҳабар буда, аксарияти онҳо ҳангоми иҷрои расму оинҳои диниву миллӣ, масалан, маросимҳои марбут ба эҳтироми арвоҳи гузаштагон, хатнасур, чашни хонадоршавӣ ва монанди инҳо ба сарфи маблағҳои калон роҳ медиҳанд.

Чунин ҳолатҳо алалхусус то замони қабул шудани қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросимҳо» хеле зиёд ба назар мерасиданд ва ба вазъи иҷтимоиву иқтисодии оммаи васеи мардум таъсири манфӣ ворид мекарданд. Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 қайд намуданд, ки "... аз модарону бонувони кишвар даъват ба амал меорем, ки дар риояи қонунҳои миллиамон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросими миллӣ» ва «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» боз ҳам фаъол бошанд, фарзандонро ба зиндагии мустақилона омода карда, онҳоро ба роҳи дурусти зиндагӣ ҳидоят намоянд, сарфаю сариштакориро, ки яке аз хислатҳои беҳтарини миллати қадимаи мо, риоя кунанд, дар эҳёи ҳунарҳои мардумӣ ҳамеша пешсаф бошанд, расму оини, анъанаву суннатҳо ва фарҳанги миллиамонро ҳифз намоянд [4].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазъи иҷтимоию иқтисодии мардуми кишвар аҳамияти махсус зоҳир намуда, аз ҳамагон хоҳиш намуданд, ки то баргузори машварати умумиҷумҳуриявӣ (24-уми майи соли 2007) тамоми хоҳишу дархост ва оид ба тарзи анҷом додани урфу одатҳои миллӣ фикру андешаҳои худро ирсол намоянд. Аз ҷониби шаҳрвандони мамлакат беш аз 6 ҳазор таклифу пешниҳодоти муфид ирсол гардид ва аксарияти аҳоли иқдоми танзими анъанаҳои мардумӣ ва миллиро пурра ҷонибдорӣ намуданд. Қонуни мазкур як теъдод чашну маросим ва анъанаҳои бемаъниро, ки аслан барои фарҳанги милливу динии мо бегона буда, дар раванди ҷаҳонишавӣ ба таври сунъӣ ба фарҳанги миллии мо ворид гаштаанд, аз байн бурд ва маросимҳои соф миллиро дар худ нигоҳ дошт. Он на танҳо боиси беҳтар шудани рӯзгори мардум, балки рушди ҳаёти маънавӣ ва ахлоқии мардуми ҷумҳури гардидааст ва дар ниҳояти қор, ба он нигаронда шудааст, ки симои шахси боимону тақводор, шаҳрванди ватандӯсту худогоҳро дар асоси суннатҳои миллии мардуми Тоҷикистон муайян мекунад. Инчунин, қонуни мазкур дар ҳақиқат ба нафъи мардум хизмат

намуда, зимнан барои таъмини амнияти озукавории ҷомеа, ки яке аз ҳадафҳои стратегии сиёсати кунунии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон махсуб мешавад, низ нақши хеле муҳимро иҷро мекунад.

Ҷамзамон, ёдовар шудан бамаврид аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар баробари ҳадафҳои иқтисодӣ барои баланд бардоштани маданият ва фарҳанги баргузор намудани маърақаҳои мардумӣ ва риояи талаботи қонунгузории кишвар низ мусоидат карда, дар ҳалли мушкилии иҷтимоии ҳазорҳо шаҳрвандон нақши мусбат гузошта истодааст. Яъне имрӯзҳо тибқи муқаррароти Қонун ва ба таври ихтиёрию бе истиҳола ва ҳиҷолатмандӣ баргузор намудани маърақаҳо ба ҳукми анъана даромадааст, ки ҳар як меъёри он дар баробари ҳифзи арзишҳои асили фарҳанги миллӣ ва эҳтиром ба суннатҳои мардумӣ барои баланд бардоштани сатҳи иҷтимоию иқтисодии ҳаёти шаҳрвандон нигаронида шудааст.

Гуфтан ба маврид аст, ки Президенти кишвар дар баромади хеш бахшида ба 10-солагии қонуни мазкур вобаста ба ду масъалаи ниҳоят муҳим – арҷи бештар гузоштан ба забони давлатӣ ва риояи фарҳанги миллӣ, ки дар ташаккули андешаи миллӣ ва боло рафтани ҳудогоҳиву худшиносии мардум, баҳусус, наврасону ҷавонон таъсири амиқ доранд, чунин изҳори назар намуданд: “Забони миллӣ рӯкни муҳимтарини давлатдорӣ буда, ҳифз кардани он, риоя намудани меъёрҳо ва аз забони халқу осори гаронбаҳои пешин бой ғардонидани захираи луғавии ин забони нобу шоирона вазифаи ҳар як соҳибватан мебошад. Махсусан, дар маърақаву ҷорабиниҳо, маҳфилу суҳбатҳо ва ҷойҳои ҷамъиятӣ бо забони адабӣ сухан гуфтан ва риояи бечунуҷарои талаботи меъёри забони тоҷикӣ қарзи вичдонии мо мебошад. Мо бояд дар шароити кунунӣ ба рушди забонамон эътибори ҷиддӣ диҳем ва онро аз таъсири манфии ҳар гуна унсурҳои бегона эмин нигоҳ дорем” [5].

Набояд фаромӯш сохт, ки фарҳанги миллӣ ба сифати пояи устувори маънавиёт ва таҳкими арқони давлатдорӣ арзиши ниҳоят бузург дошта, ҳифзи он ва ба ояндагон ба мерос гузоштани ин ганҷинаи маънавии халқ вазифаи давлат ва тамоми шаҳрвандони кишвар ба ҳисоб меравад. Аммо мутаассифона солҳои охир бо таъсири шабакаҳои интернетӣ ва гурӯҳҳои алоҳида тарғиби сару либоси ба фарҳанги мо бегона миёни занон вусъат гирифта истодааст. Як гурӯҳи маҳдуди занону духтарон диндориро на дар ботин, балки дар зоҳир тасаввур карда, бо пӯшидани либосҳои сиёҳу торик арзишҳои фарҳанги миллии моро поймол ва фазои маънавии ҷомеаро тира месозанд. Вобаста ба ин масъала низ Сарвари давлат чунин ибрози ақида намуданд. “Якчанд маротиба такрор ба такрор иброз доштам ва бори дигар таъкид менамоем, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ агар хоҳанд давлатеро аз байн баранд, аввал забон ва баъдан фарҳангашро нест мекунанд. Моро зарур аст, ки ба зухуроти нангини бегонапарастӣ ҳарчи зудтар хотима бахшида, сару либосҳои миллии духтарону бонувонро бештар тарғиб намоем, пеши роҳи тақлиду таассуб ва зоҳирпарастиро гирем ва дар миёни занону бонувон қорҳои фаҳмондадиҳиро вусъат бахшем” [7].

Ҳифзи мероси фарҳангии давраҳои гузашта, яъне пайвасти омӯхтани он аз мавқеи имрӯз, мавриди таҳлилу баҳогузори қарор додани арзиши таърихӣ он, ошкор намудани захираҳои ботинӣ он аст. Эътирофи арзишмандии анъанаҳои миллӣ чунин маъно дорад, ки мо набояд нақши онҳоро дар тарбияи ахлоқию этикии ҷомеа фаромӯш намоем. Фарҳанги иҷтимоии муосир танҳо ба шартӣ аз худ кардан ва истифода бурдани тамоми арзишҳои соҳаи фарҳанг, ки наслҳои гузаштаи одамон офаридаанд, инкишоф меёбад.

Вобаста ба ин олимони зиёди илми педагогика фикрҳои гуногуни худро пешниҳод намудаанд. Чӣ гуна, ки профессор Маҷидова Б. қайд менамоянд “Тавре пай бурдем,

анъана ва урфу одатҳо ҳамчун воситаи интиқоли таҷрибаи бисёрасраи инсоният дар соҳаи таълиму тарбия ва ташаккули шахсият хизмат мекунанд, онҳо ба ҳалли мушкилотҳои тарбияи ахлоқии фарзандон дар муҳити оила ва дар доираи ҷамъият аз хурдсолӣ мусоидат менамоянд. Бояд қайд кард, ки ҳуди мафҳуми «анъана», ки дар заминаи «одат» ва «расм» истифода мешавад, ҳамаи мероси маънавию рӯҳонии аз насл ба насл гузаштаре дар бар мегирад. Анъанавӣ ин одати муқарраршуда, аз насл ба насл гузаранда, таърихӣ таҳияшуда ва ташаккулёфта аст. Меъёри аҳамияти иҷтимоии ҳар як анъана, аз ҷумла таълимӣ, бояд ба мақсаду вазифаҳои тарбиявӣ ва рушди маънавии насли наврас мувофиқ бошад [3. с. 67].

Боиси ифтихор аст, ки дар даврони соҳибистиклолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон расму оинҳои миллӣ дубора эҳё карда шуда, барои инкишофи онҳо заминаҳои мусоид фароҳам оварда шуданд. Аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста талош намуд, ки на танҳо арзишҳои фарҳангии қадимаи миллати тоҷик эҳё гарданд, ҳамчунин дар ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ ба таври шоиста барои ҷомеаи ҷаҳонӣ муаррифӣ карда шаванд. Ҳадафи ин сиёсатро пуштибонӣ аз манфиатҳо ва арзишҳои миллӣ, дифоъ аз забон ва таърихи тоҷикон дар сатҳи сиёсати давлатӣ дар баробари эҳтиром ба дастовардҳои маънавии халқҳои дигар ва арҷгузорӣ ба арзишҳои умумибашарӣ ташкил мекунад.

Анъана ва расму оинҳои милливу динии мо аз ниёгонамон тавассути аз насл ба насл додани донишҳо, меъёрҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ то ба имрӯз омада расидаанд. Ҳамзамон анъана ва ҷашну маросимҳои миллӣ яке аз омилҳои муҳимми таъсиррасон дар ҳаёти иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, дар ҳаёти ҳаррӯзаӣ мо дар шакли меъёри муайяни қоидаи рафтор зоҳир гардида, риоя ва эҳтироми онҳо дайни вичдонии наслҳои баъдӣ низ ба ҳисоб рафта дар тарбияи ахлоқии насли наврас саҳми арзанда хоҳад гузошт.

Адабиёт

1. Аҳмадов, Р. Анъана [Матн] // Энциклопедияи миллии тоҷик. – Душанбе: СИЭМТ, 2011. – Ҷилди 1. – С. 52.
2. Абдулхонов, Ф. М. Эмомалӣ Раҳмон – ислохотгари бузурги оинҳои миллӣ [Матн] // Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. – Душанбе, 2021. – Ҷилди 1. – С. 346-364.
3. Маҷидова, Б. Анъанаҳо ва оинҳои мардумӣ ҳамчун воситаи ташаккулёбии сифатҳои маънавии кӯдакон дар оила [Матн]: рисолаи илмӣ барои дарёфт намудани дараҷаи доктори илмҳои педагогӣ. – Душанбе, 2004. – 364 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12. 2018 [Матн] // [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: president.tj/event/missives/17365
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2017 [Матн] // [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: president.tj/event/missives/15376
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20.04.2012 [Матн] // [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: president.tj/event/missives/854
7. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар мулоқот ба муносибати 10-солагии қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», 11.07.2017 [Матн] // [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: president.tj/event/speeches/14494

8. Сафарзода, Д. Ҷ. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар идомаи ислоҳоти ойинҳои миллӣ ва ҷашну маросим [Матн] // Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. – Душанбе, 2021. – Ҷилди 1. – С.364-381.

9. Файзализода, Ҷ. Х. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар эҳё ва рушди арзишҳои миллӣ дар замони истиқлол [Матн] // Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. – Душанбе, 2021. – Ҷилди 1. – С.334-346.

АНЪАНА ВА УРҒУ ОДАТҲОИ МИЛЛӢ – ОМИЛИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ ВА ТАШАККУЛИ ШАҲСИЯТ

Муаллиф дар мақолаи мазкур қайд шудааст, ки ҳунарҳои мардумӣ беҳтарин ва холистарин анвои санъат буда, ҳамеша бо ҳаёти инсон алоқаманд аст ва ҳисси зебоипарастии инсонро таҷассум менамоянд. Инчунин фароғири ҳамаи қишрҳои ҷомеа буда, инъикосгари миллати тоҷик дар байни миллатҳои дигар ба ҳисоб рафта, пайвандгари насли имрӯза ба гузаштаи таърихи башариат мебошад.

Лозим ба зикр зикр аст, ки тарбияи инсонӣ комил дар педагогикаи муосири тоҷик дар асоси қадимтарин ақидаҳои педагогии ниёғони мо сурат мегирад ва яке аз бузургтарин сарчашмаҳои он расму оин ва анъанаву маросимҳои халқӣ мебошад. Халқи тоҷик дар тӯли асрҳо дорои тарзи ба худ хоси ахлоқ ва фарҳанги арзишманди маънавӣ аст. Дар байни мардуми тоҷик, ба мисли халқҳои дигар, анъанаву маросими зиёде буданд ва имрӯз ҳам ҳастанд, ки ба рӯзгори мардум таъсири мусбӣ расонида, дар онҳо ҳисси вафодориву мардонагӣ, ҷасорату сарбаландӣ ва ахлоқи ҳамидаро тарбия менамоянд.

Муҳимияти ин масъаларо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хуб дарк намуда баҳри аз нав эҳё намудани анъанаҳои сирф тоҷикӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, иқдомҳои гуногунро ба роҳ монданд.

Эҳёи анъанаҳо ва урғу одатҳои миллӣ, ки ҷузъи ҷудонашавандаи раванди тамаддунҳо ба ҳисоб меравад, метавонад дар тарбияи инсонӣ комил нақши бориз гузошта бошад.

Калидвожаҳо: Эмомалӣ Раҳмон, расму оин, ҳунарҳои мардумӣ, урғу одатҳои миллӣ, худшиносӣ, фарҳанги миллӣ, фарҳанги бегона, танзими анъана ва ҷашну маросимҳо, миллати тоҷик, арзишҳои фарҳангӣ.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ И ОБЫЧАИ – ФАКТОР ВОСПИТАНИЯ ОБРАЗОВАНИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ

В данной статье автор указывает, что народное искусство является лучшим и чистейшим видом искусства, оно всегда связано с жизнью человека и воплощает в себе человеческое чувство красоты. Кроме того, оно охватывает все слои общества, рассматривается как отражение образа таджикской нации среди других народов и является связующим звеном между нынешним поколением и прошлым человеческой истории.

Стоит отметить, что воспитание совершенного человека в современной таджикской педагогике основано на древнейших педагогических идеях наших предков, важнейшими источниками которых являются обычаи, традиции и народные обряды. Таджикский народ на протяжении веков имел свою нравственную и ценную духовную культуру. Среди таджикского народа, как и у других народов, существовало и существует множество традиций и обрядов, которые положительно влияют на жизнь

народа и прививают в нем чувство верности и мужественности, мужества, гордости, нравственности.

Основатель национального мира и единства, лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон хорошо понимал важность этого вопроса и предпринимал различные меры по возрождению чисто таджикских традиций и народных промыслов.

Возрождение национальных традиций и обычаев, являющееся неотъемлемой частью цивилизационного процесса, может сыграть значительную роль в воспитании совершенного человека.

Ключевые слова: Эмомали Рахмон, обычаи, народные промыслы, национальные обычаи, самопознание, национальная культура, чуждая культура, регламентация традиций и праздников, таджикский народ, культурные ценности.

NATIONAL TRADITIONS AND CUSTOMS – A FACTOR IN EDUCATION AND PERSONALITY FORMATION

In this article, the author points out that folk art is the best and purest form of art, it is always connected with human life and embodies the human sense of beauty. In addition, it covers all layers of society, is considered as a reflection of the Tajik nation among other peoples and is a link between the current generation and the past of human history.

It is worth noting that the education of a perfect person in modern Tajik pedagogy is based on the ancient pedagogical ideas of our ancestors, and one of the largest sources of this are customs, traditions and folk rituals. For centuries, the Tajik people have had their own moral and valuable spiritual culture. Among the Tajik people, like other peoples, there were and are many traditions and rituals that positively influence the life of the people and instill in them a sense of loyalty and masculinity, courage, pride, and morality.

The founder of national peace and unity, leader of the nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon well understood the importance of this issue and took various measures to revive purely Tajik traditions and folk crafts.

The revival of national traditions and customs, which is an integral part of the civilizational process, can play a significant role in raising a perfect person.

Keywords: Emomali Rahmon, customs, folk crafts, national customs, self-knowledge, national culture, foreign culture, regulation of traditions and holidays, Tajik people, cultural values.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдамадзода Хусноро - унвонҷӯи кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: шаҳри Душанбе, кучаи Н. Махсум 94 хучраи 87, Тел: (+992) 915-65-90-90, e-mail: khushoro.saydahmadzoda mail.ru

Сведения об авторе: Саидамадзода Хусноро - соискатель кафедры психологии и социологии управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: г. Душанбе, ул. Н. Махсума 94, каб. 87, Тел: (+992) 915-65-90-90, e-mail: khushoro.saydahmadzoda mail.ru

About the author: Saidamadzoda Khusnoro - candidate of the Department of Psychology and Sociology of Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, N. Makhsum St. 94, office 87, Tel.: (+992) 915-65-90-90, e-mail: khushoro.saydahmadzoda@mail.ru

УДК 681.3: [371.124+371+377]

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ (ТРУДОВОЕ ОБУЧЕНИЕ)

Рауфзода Сайвали Гурез,
Носирзода Боймухаммад Носир

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Уровень развития образования является важнейшим социальным фактором, который является ярким индикатором общего состояния государства и общества и их демократических изменений. Опыт современного мира доказывает, что эффективное решение политических, экономических и социальных вопросов возможно только тогда, когда государственная политика в области образования имеет надежную научную основу, когда созданы приоритетные условия для развития образования, и эти условия связаны с социальной политикой, соответствуют экономике государства и отвечают требованиям развития образования.

Изменение в сфере образования в Республике Таджикистан непосредственно затронуло все направления системы образования в работе по выбору профессии. Поэтому процесс профориентационной работы в условиях изменений в системе образования требует пересмотра сущности и содержания профориентационной работы, что, несомненно, предполагает научно-педагогические исследования и поиск новых форм профориентационной работы.

Основная цель – создание реальных возможностей использования потенциала всех членов общества в экономике с учетом способностей и интересов каждого человека и потребности государства в высококвалифицированных кадрах.

Основоположник мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахман в своем послании Верховному Собранию Республики Таджикистан объявил ускоренную индустриализацию страны четвертой стратегической задачей. Данное поручение Лидера нации является обоснованным и своевременным, оно способствует развитию национальной экономики, обеспечению населения достойной работой и заработной платой, обогащению государственного бюджета и повышению конкурентоспособности национальной экономики на международной арене.

В современных условиях развития экономики знаний, которая опирается на образование, становится одним из факторов экономического успеха государства. Развитие общества, обеспечение безопасности общества и государства, качество жизни людей, выход экономики на мировой уровень, освоение новых технологических возможностей и, в целом, социальное развитие напрямую связаны с уровнем образования, организацией упорядоченного и качественного процесса обучения и воспитания школьников и студентов, одним словом, с уровнем грамотности нации.

Все те, кто живут на нашей планете, независимо от того, кто они и в какой части света они живут, независимо от того, в какой исторический период они жили и живут, и какую нацию, национальность, народ, этнос, они представляют задавали себе эти вопросы, задают их и будут задавать.

Человек хочет знать историю всего человечества, континентов, регионов. В рамках настоящего исследования мы прежде всего рассматриваем историю народов, народностей и этносов, населяющих Центральную Азию, с древнейших времен до наших дней. В этом регионе испокон веков жили и продолжают жить таджики,

являющиеся представителями одного из древнейших народов мира, и тюрки, представителями которых являются узбеки, казахи, туркмены, каракалпаки и кыргызы.

Несмотря на родство и своеобразие истории этих народов, в зарождении и развитии их истории имеются отличительные признаки, особенности, связанные с языком, бытом, традициями, обычаями, одеждой и т. д. Одной из важнейших особенностей этих народов являются орудия труда и родственные им профессии. Изучение истории их возникновения, развития, совершенствования и регулирования в разные исторические периоды имеет чрезвычайное научно-теоретическое и практическое значение и считается важной темой исследования.

Каждая профессия, в том числе и профессия учителя, предъявляет особые требования к личностным качествам работника. Под понятием важных качеств личности педагога понимают совокупность интеллектуальных, эмоциональных и волевых сторон личности, которые положительно влияют на эффективность профессионально-педагогической деятельности педагога и составляют основу его индивидуального стиля [2].

Понятие «самоопределение» в современном языке представлено следующими синонимами: «самоактивация», «самоприменение», «самореализация», «самопревосхождение», которые связаны с трудовой деятельностью. и работа. Например, А. Маслоу считает, что «самореализация» проявляется через страсть к важной работе. К. Ясперс связывал самореализацию с «работой», которую выполняет человек. И.Е. Кон говорит, что «самореализация» проявляется через упорный труд, труд и общение. П.Г. Щедровский считает, что «смысл самоопределения сокрыт в способности человека творить самого себя, в способности творить свою личную историю, в способности постоянно обновлять восприятие своей сущности».

В состав аксеологических качеств входят духовно-нравственные качества, позволяющие учителю понять контекстуальные смыслы профессионально-педагогической деятельности; и являются демонологическими качествами, создающими образ педагога, ответственного за свои профессионально-педагогические действия по отношению к обучающимся, другим участникам образовательного процесса, по отношению к своей профессии, обществу и самому себе в процессе профессионально-педагогической деятельности.

Духовно-нравственные качества: педагогический гуманизм; педагогическая добродетель; педагогическая этика.

Этико-демонологические качества: педагогическая честность; педагогическая ответственность; педагогическая совесть; педагогическая ответственность; педагогическая толерантность.

В состав праксиологических качеств входят компетентные качества, определяющие педагога как профессиональную личность, способную правильно организовать педагогическое сотрудничество. Также в состав праксиологических качеств входят управленческие качества, отвечающие за технологию учителя в решении профессионально-педагогических задач.

Компетентные качества: педагогическая технология; педагогическая любознательность; педагогический юмор; педагогическая мудрость.

Компетентное отношение – легитимность развития системы образования, характеризующаяся поиском путей и средств качественного удовлетворения потребностей постоянно развивающегося общества. В ее основе лежит представление о способности студентов самостоятельно решать важнейшие практические задачи [11]. Поэтому связь с компетентностью тесно связана с технологическими, экологическими и другими отношениями.

Основная причина повышенного интереса к компетентному подходу заключается в том, что образование в современных условиях не реагирует оперативно на потребности человека и общества в направлении социального и личного самоопределения, профессионального потенциала человека. Низкая эффективность воспитательной работы, организованной в традиционных формах, также мотивирует внимание к компетентному подходу. Визуальное и формальное обучение реализуется так, как будто человек сам ничего не умеет. Сегодня центром образования являются не знания, а их носитель – человек, в деятельности которого проявляется и реализуется качество образования [12, с.107].

Чаще всего термины «компетенция» или «компетентность» считаются синонимами, однако между ними существуют определенные различия. Специалисты называют способность действовать согласно социальным требованиям и ожиданиям человека, а компетентностью называют критерий (уровень) приобретения компетентности. Эти термины можно определить и так: компетентность – это совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, способов деятельности), необходимых для эффективной деятельности, а компетентность – это степень соответствия соответствующей компетентности [4, с. 56].

В образовании тенденция перехода от понятия «квалификация» к понятию «компетенция» является общеевропейской и даже мировой тенденцией. Деятельность компетентного человека, его поведение и решения во всех случаях соответствуют вопросам, которые встают перед ним.

Некоторые ученые понимают под педагогической технологией совокупность психолого-педагогических положений, определяющих особую группу форм, методов и способов, методов обучения, учебных средств или инструментов педагогического процесса и их разделение [10, с.56].

Другие ученые рассматривают педагогическую технологию как реализацию образовательного процесса. Третья группа описывает процесс достижения запланированных образовательных результатов, называемый педагогической технологией [5, с.90].

По мнению четвертой группы, педагогическая технология представляет собой пример совместной педагогической деятельности по проектированию, организации и осуществлению образовательного процесса. Ученые пятой группы описывают педагогическую технологию как систематизированную совокупность и порядок всех личных, инструментальных и методических средств получения педагогических приемов. Шестая группа дает обобщающее содержание понятия «педагогическая технология», включающего в себя все приведенные определения.

Таким образом, подготовка высококвалифицированных и профессиональных кадров в сфере образования, соответствующих современным требованиям находится в центре внимания правительства Республики Таджикистан, а также в этом заинтересованы сотрудники системы образования, ученые и специалисты.

В решении данной задачи важнейшую роль играют педагогические ВУЗы, призванные реализовывать профессиональную подготовку предстоящих учителей технологии (трудовое обучение) для системы образования республики, способных качественно и результативно проводить трудовую деятельность.

В научных трудах И.А. Зимней обобщены и систематизированы сущности следующих проблем: компетентность, которая имеет отношение к самому себе как к личности, субъекту жизнедеятельности; компетентность, которая предусматривает взаимодействие человека с другим человеком; компетентность, предусматривающая реализацию разных видов человеческой деятельности и позволившая выявить две

подструктуры, первая из них – деятельностная, а вторая – коммуникативная [6]. Исследователь Н.В. Кузьмина [8] на основе анализа и изучения деятельности преподавателей и профессионалов производственного обучения, выделила некоторые виды компетентностей. Позже в исследованиях В.П. Косырева и А.А. Кива [7], на основе компетентностного подхода были рассмотрены дидактические проектирования.

На наш взгляд, компетенции в этом случае необходимо постигать как образовательный результат будущего выпускника, а компетентность, как критерий соответствия образования реальному уровню трудности решаемых проблем, а также выполнения поставленных задач. Для определения сущности понятия «компетентность» необходимо, прежде всего, провести «границу» между синонимически близкими понятиями «компетенция» и «компетентность».

Понятие «компетентность» в современной литературе трактуется как: «владение обусловленными знаниями, умениями, навыками, опытом работы, комплексный личностный ресурс и потенциал, предоставляющий возможность успешного и результативного взаимодействия с окружающим миром той области и зависящие от требований для этой компетенции; наличие внутренней мотивации у индивида к качественному исполнению профессиональной деятельности; степень образованности специалиста, позволяющие самостоятельно решать зарождающиеся познавательные проблемы и установления личностной позиции; высший уровень готовности, означающий силу и уверенность обусловленными знаниями, умениями и навыками [1].

Профессиональную компетентность специалиста, наподобие феномена, впервые начали основательно исследовать лишь в 80-90-х годах XX века. В словарях понятие «компетентность» (лат. *Competentia* - совместно добиваюсь, достигаю, соответствую, подхожу) трактуется таким образом: «обладание знаниями, позволяющими судить о чем-либо» [3, с.302].

Компетенция – отличительная черта результата образования, выражающаяся в реальном владении способами и средствами деятельности, обладание такого порядка и вида сочетаний знаний и умений, позволяющая достигать поставленной цели [9, с.152].

Важно понимать, что компетентность не следует отождествлять с профессиональной квалификацией, поскольку это понятие обозначает интегрированные качественные характеристики подготовки выпускника, категории результата образования.

На основании вышесказанного, владение ключевыми профессиональными компетенциями является одной из первостепенных задач педагогической теории и практики в современном мире. Исследование существующих и разрабатываемых ключевых компетенций дает возможность определить персональные стратегии в образовании, подобрать соответствующие технологии обучения, предопределить внутренние и внешние механизмы оценивания приобретающийся знаний.

Таким образом, посредством развития личности в системе профессионального образования достигается уровень профессиональной компетентности. Однако в уточнении и детализации нуждается содержание каждого составляющего понятия «профессиональная компетентность» для студентов технологии. Применительно к образованию, под профессиональной компетенцией студентов следует понимать особый вид компетенции, который представляет системную интеллектуально-личностную характеристику, включающий комплекс полученных знаний, умений и профессиональных навыков, и, кроме того, ценностных ориентаций, социально и профессионально значимых личностных качеств с целью внедрения будущего специалиста в профессиональную сферу деятельности.

Литература

1. Алламуродов, Б. О развитии технического творчества учащихся на уроках технологии [Текст] / Б. Алламуродов, А. Э. Сатторов // Вестник Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава. – 2014. – № 3(29). – С. 122-124. – EDN TNQH1B.
2. Алламуродов, Б. Н. Планирование и организация самостоятельной работы студентов в кредитной системе обучения [Текст] / Б. Н. Алламуродов, Х. Б. Фаттоев, А. Э. Сатторов // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-2. – С. 201-204. – EDN XOIUWL.
3. Абрамов, Н.О. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений [Текст] / Н.О. Абрамов. – М.: Русские словари, 1999. – 431 с.
4. Баранников, А.В. Компетентности подход и качество образования [Текст] / А.В. Баранников, Л.Е. Кузнецова. – М., 2008. – 88 с.
5. Волков, И.П. Системы развивающего обучения с направленностью на развитие творческих качеств личности [Текст] / И.П. Волков. – Сыктывкар, 2005. – 249 с.
6. Зимняя, И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека [Текст] / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2005. – № 11. – С. 14-20.
7. Кива, А.А. Дидактическое проектирование на основе компетентного подхода [Текст] / А.А. Кива., В.П. Косырев., А.Н. Кузнецов. – М., 2005. – 142 с.
8. Кузьмина, Н.В. Проблемы профессиональной подготовки специалистов в вузах [Текст] / Н.В. Кузьмина // Проблемы отбора и профессиональной подготовки специалистов в вузах. – Ленинград, 1970. – С. 47-61.
9. Литвинский, Б.А. Сложносоставной лук в древней Средней Азии. (К проблеме эволюции лука на Востоке) [Текст] / Б.А. Литвинский. – М., 1966. – 283 с.
10. Огнев, А.С. Практика внедрения позитивно-ориентированного субъектогенеза в систему высшего образования [Текст] / А.С. Огнев, Э.В. Лихачева // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2014. – Т. 11. – № 2. – С. 51-67.
11. Сатторов, А. Э. О развитии технического творчества учащихся [Текст] / А. Э. Сатторов, Б. Н. Алламуродов // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. – № 3-4. – С. 159-161. – EDN WTPDMX.
12. Сатторов, А. Э. Реализация компетентного подхода в обучении учащихся предметам технологии (трудовое обучение) [Текст] / А. Э. Сатторов, Б. Н. Алламуродов, И. Т. Джонмахмадов // Педагогическое образование: традиции, инновации, поиски, перспективы: материалы XIV Международной научно-практической конференции, Шадринск, 27 октября 2023 года. – Шадринск: Шадринский государственный педагогический университет, 2024. – С. 107-116. – EDN YOTHZC.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ (ТРУДОВОЕ ОБУЧЕНИЕ)

В статье рассматриваются основные понятия, связанные с профессиональной компетентностью будущих учителей технологии (трудовое обучение) Понятие «самоопределение» в современном языке представлено следующими синонимами: «самоактивация», «самоприменение», «самореализация», «самопревосхождение», которые связаны с трудовой деятельностью, и работой.

На наш взгляд, компетенции в этом случае необходимо постигать как образовательный результат будущего выпускника, а компетентность, как критерий соответствия образования реальному уровню трудности решаемых проблем, а также выполнения поставленных задач.

Исследование существующих и разрабатываемых ключевых компетенций дает возможность определить персональные стратегии в образовании, подобрать соответствующие технологии обучения, предопределить внутренние и внешние механизмы оценивания приобретающийся знаний.

Таким образом, посредством развития личности в системе профессионального образования достигается уровень профессиональной компетентности. Однако в уточнении и детализации нуждается содержание каждого составляющего понятия «профессиональная компетентность» для студентов технологии. Применительно к образованию, под профессиональной компетенцией студентов следует понимать особый вид компетенции, который представляет системную интеллектуально-личностную характеристику, включающий комплекс полученных знаний, умений и профессиональных навыков, и, кроме того, ценностных ориентаций, социально и профессионально значимых личностных качеств с целью внедрения будущего специалиста в профессиональную сферу деятельности

Ключевые слова: компетентность, учитель, профессия, профессиональность, труд, обучения, подготовка, проблема, технология, компетенции, образования, профессиональное образование

САЛОҲИЯТҲОИ КАСБИИ ОМУЌЗГОРОНИ ОЯНДАИ ТЕХНОЛОГИЯ (ТАЪЛИМИ МЕҲНАТ)

Дар мақола мафҳумҳои асосии салоҳиятҳои касбии омузгори ояндаи технология (таълими меҳнат) баррасӣ шудааст. Дар мақола мафҳуми «худмуайянкунӣ» дар забони муосир бо синонимҳои зерин ифода ёфтааст: «худфаъолшавӣ», «худтаъминкунӣ», «худшиносӣ», «худфаъолият», ки бо фаъолияти меҳнатӣ ва қор алоқаманданд.

Ба андешаи мо, салоҳият дар ин маврид бояд натиҷаи таълими хатмкунандаи оянда ва салоҳият ҳамчун меъёри мутобиқати таълим ба сатҳи воқеии мушкилии масъалаҳои ҳалшаванда, инчунин иҷрои вазифаҳои гузошташуда фаҳмида шавад.

Омузиши салоҳиятҳои асосии мавҷуда ва инкишофёбанда имкон медиҳад, ки стратегияҳои шахсӣ дар соҳаи маориф муайян карда, технологияҳои мувофиқи таълим интихоб карда шаванд ва механизмҳои дохилию берунии баҳодихии донишҳои гирифташуда пешақӣ муайян карда шаванд.

Ҳамин тариқ, тавассути ташаккули шахсият дар системаи таҳсилоти касбӣ сатҳи салоҳияти касбӣ ба даст меояд. Бо вучуди ин, мазмуни ҳар як ҷузъи мафҳуми «салоҳияти касбӣ» барои донишҷӯёни технологӣ ба равшанӣ ва тафсилот ниёз дорад. Дар робита ба таълим салоҳияти касбии донишҷӯёнро бояд як навъи махсуси салоҳият, ки хусусияти системавии зеҳнӣ ва шахсӣ, аз ҷумла маҷмӯи дониш, малака ва маҳорати касбии бадастомада ва илова бар ин, самтҳои арзишӣ, сифатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва касбӣ аҳаммияти шахсиро бо мақсади ба соҳаи касбии фаъолият ҷорӣ намудани мутахассиси ояндаро ифода мекунад, фаҳмидан лозим аст.

Калидвожаҳо: салоҳият, омузгор, касб, маҳорати касбӣ, меҳнат, таълим, омодагӣ, мушкилот, технология, салоҳиятҳо, таълим, таҳсилоти касбӣ

PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF TECHNOLOGY (LABOR TRAINING)

The article discusses the basic concepts of professional competence of future teachers of technology (labor training). In the article, the concept of "self-determination" in modern language is presented by the following synonyms: "self-activation", "self-application", "self-realization", "self-transcendence", which are associated with labor activity, and work.

In our opinion, competencies in this case must be comprehended as an educational result of a future graduate, and competence, as a criterion for the conformity of education to the real level of difficulty of the problems being solved, as well as the fulfillment of the tasks.

The study of existing and developing key competencies makes it possible to define personal strategies in education, select appropriate learning technologies, and predetermine internal and external mechanisms for assessing acquired knowledge. Thus, through the development of personality in the system of professional education, the level of professional competence is achieved. However, the content of each component of the concept of "professional competence" for technology students needs to be clarified and detailed. With regard to education, the professional competence of students should be understood as a special type of competence that represents a systemic intellectual and personal characteristic, including a set of acquired knowledge, skills and professional abilities, and, in addition, value orientations, socially and professionally significant personal qualities in order to introduce a future specialist into the professional sphere of activity

Keywords: competence, teacher, profession, professionalism, work, training, preparation, problem, technology, competence, education, vocational education.

Маълумот дар бораи муаллифон: Рауфзода Сайвали Гурез – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, омӯзгори кафедраи методикаи таълими технология. Нишонӣ: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айнӣ 67. Тел.: (+992) 909-91-99-90; e-mail: raufov2021@inbox.ru

Носирзода Боймуҳаммад Носир – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, номзоди илмҳои педагогӣ и.в. дотсенти кафедраи методикаи таълими технология. Нишонӣ: 7351040, ш. Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи С. Айнӣ, 67. Тел.: (+992)905-03-51-23; E-mail: ballamurodov83@mail.ru

Сведения об авторах: Рауфзода Сайвали Гурез – Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, преподаватель кафедры методики преподавания технологии. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айнӣ 67. Тел.: (+992) 909-91-99-90; e-mail: raufov2021@inbox.ru

Носирзода Боймуҳаммад Носир – Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, кандидат педагогических наук, и.о. доцента кафедры методики преподавания технологии. Адрес: 7351040, г. Бохтар, Республика Таджикистан, улица С.Айни, 67. Телефон: (+992)905-03-51-23;

Information about the authors: Raufzoda Sayvali Gurez – Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav, lecturer of the Department of methods of teaching technology. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Aini st., 67. Phone: (+992) 909-91-99-90; E-mail: raufov2021@inbox.ru

Nosirzoda Boymukhammad Nosir – Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the Department of methodology of teaching technology. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Ayni street 67. Tel.: (+992) 905-06-51-23; E-mail: ballamurodov83@mail.ru

ТДУ 681.3: [37.035.3+371.42]

ИСТИФОДАИ МУНОСИБАТИ ШАХСИЯТНИГАР ДАР ТАЪЛИМИ ТЕХНОЛОГИЯ (ТАЪЛИМИ МЕХНАТ)

Азизов Абдулатиф Абдухалимович,
Ганиева Малика Абдуқодировна

МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров”

Унсурҳои таълими шахсиятнигар ҳамеша вучуд доштанд. Қариб ҳама гуна низоми маориф аз “мавод”-и инсонӣ, ки дар айни замон мавҷуд аст, истифода мебарад ва онро тағйир дода, маҷбур аст, ки худро ба хусусиятҳои вазъиятҳои таълимӣ мутобиқ кунад. Дар натиҷа низоми маориф аз нав ташкил гардида, воситаҳо ҷомеау ҳаматарафа ва методҳову шаклҳои таълим мушаххас мешаванд. Ба ин муносибат баъзе хусусиятҳои фанни технология (таълими меҳнат)-ро баррасӣ менамоем.

Таърихи таълими меҳнат якҷанд модели асосии аз ҷиҳати таърихӣ исботшуда дорад. Сарфи назар аз кӯҳна будан ё хусусиятҳои хос, онҳо як қатор тарафҳои мусбат доранд:

“Модел (франс. *modele* – намуна, аз лот. *modulus* – ченак, андоза) – образи шартӣ (тасвир, нақша, навиштаҷот ва ғ.) шумораи объект (ё низоми объектҳо), ки барои истифодаи муносибати байни донишҳои инсон дар бораи объектҳо ва ҳуди ин объектҳо хизмат мекунад; яке аз воситаҳои айёният дар таълим” [12, с. 852].

– модели предметии таълими меҳнат имкон медиҳад, ки объекти мушаххаси меҳнат ба сифати манбаи ҳавасмандгардонӣ дар марҳилаи муайяни таълим истифода шавад, ки ин дар таълими меҳнати пеш аз касбӣ аҳамият дорад. Ин хусусият мавқеи ибтидоии усули лоиҳаро ташкил медиҳад.

“Пайдоиши аввалин усули лоиҳаро ба нимаи дуҷуми асри XIX дар мактабҳои хоҷагии қишлоқи ИМА нисбат додан мумкин аст. Дар асоси усули лоиҳа концепсияи назариявии педагогикаи прогматикӣ ҷой гирифтааст, ки моҳияти он “хондан бо воситаи таълим” аст, дар он чунин фаъолнокӣ (фаъолияти хонандагон, ки онҳо худ интихоб кардаанд), ки маркази ҳақиқии қори таълимӣ мебошад, пешбинӣ шудааст” [1, с. 337].

– модели амалиётҳои таълими меҳнат имкон медиҳад, ки ба омӯзиши амалиётҳои технологӣ ҳамчун роҳи пурмахсултарини таълими меҳнат муносибати низомманд дошта бошад;

– модели предметӣ-амалиётӣ, ки хусусияти низоммандии модели амалиётҳои инкишоф дода, имкон медиҳад, ки объектҳои меҳнатро дар қатори дедактикаи асоснок ҷойгир кунед;

– модели амалиётӣ-предметӣ предмети омӯзиши маҷмӯи технологиро ба объекти меҳнат “пайванд” мекунад. Дар ин ҷо муҳим аст, ки интихоби маснуот на фақат бо навъҳои стандартӣ маснуот маҳдуд карда шавад, балки барои мунтазам тақмил додани он имконият диҳад;

– модели амалиётӣ – маҷмӯӣ имкон медиҳад, ки амалиёти ҷудоғонаи технологӣ ба модулҳои хурди стандартӣ (маршрутҳои технологӣ) мувофиқи принципи мутобиқати технологӣ муттаҳид карда шавад, ки ин имкон медиҳад интихоби объектҳои меҳнат хеле содда карда шавад.

“Принсипи таълим – муқаррароти бунёдӣ, ки бар асоси қонуниятҳои раванди таълим ва фаъолияти муназзами иштирокчиёни он қарор дорад” [11, с. 151].

Аммо пайвастагии механикии ин моделҳо, ки дар ҳама давраи замони аҳаммият доштанд, муваффақияти таълимро кафолат дода наметавонист: зарурати ба назар гирифтани сифатҳои шахсии хонанда ба мадди аввал меистод, ки бе он сермахсул кардани раванди таълим имконнопазир мегардид. Ҳамин тариқ, назарияи таълими шахсиятнигар ташаккул ёфт. Ин назария ба ғояи афзалияти шахсияти хонанда, афзалияти он дар раванди таълим асос ёфтааст. Зарурати мурочиат ба шахсияти хонандаро ҳуди рафти инкишофи техникаи тақозо мекард: сарфи бебозгашти захираҳои табиӣ зарурати ихтирои технологияи баланди саноатро ба миён овард, ки идоракунии он як намуди амалгари тамоман дигарро талаб мекард, ки қобилияти таҳлил, муқоиса кардан ва умумӣ гардонидани раванди фаъолияти ӯ, дарёфти роҳҳои дурусти ҳалли он ва татбиқи онҳоро дорад [3, 6].

Диққати ҷиддӣ ба ин вазъият комилан асоснок аст, зеро таракқиёти пуравчи инкишофи техникаи ба истехсолоти ҷамъиятӣ ба таври оммавӣ ҷалб намудани одамонро талаб мекунад, ки на танҳо ба такрористехсол кардани маҳсулоти ғоиданоки ҷамъиятӣ, балки инчунин азхуд кардани он қодиранд. Аён аст, ки ин вазъият зарурати дар одам тарбия кардани муносибати эҷодкорона, бошуурона, масъулиятнокро нисбат ба фаъолияти худ, инчунин чунин ҳислатҳо, ба монанди таҳаммулпазирӣ, хушмуомилағӣ, худбаҳодихии муносиб – маҳз он чизеро, ки психологҳо ҳамчун қобилиятҳои умумӣ тавсиф мекунанд, ки майлҳои онҳо гарчанде ва ба дараҷаҳои гуногун ба ҳамаи одамон хос аст, ошкор накунад.

Аммо ташаккули чунин малака ва маҳоратҳо, ташаккули сифатҳои, ки имкон медиҳанд дар вазъияти мушаххаси ҳаётӣ дуруст хабардор карда шаванд, бидуни ба назар гирифтани хусусиятҳои фардии хонанда сурат намегирад, бинобар ин, методҳои психотехникаи аз воситаҳои асосии таълим, самти шахсии раванди таълим ғайрӣ карда мешаванд [2, с. 251].

Таърихи ғояи таълими шахсиятнигар аз назарияи тарбияи озод (ба табиат мутобиқ) ибтидо гирифтааст (А. Дистервег, Ҷ.-Ҷ. Руссо ва ғайра), аммо ин ғоя воқеан охири асри 19 - ибтидои асри 20, вақте ки педагогикаи шакли авторитарӣ (ҳукмраво) ҷавобгӯи талаботи ҷомеаи рӯ ба инкишофро қатъ мекунад, маъмул гаштааст.

Масалан, соли 1895 Д. Дьюи мактаби озмоишӣ ташкил намуд, ки самти асосии он фаъолияти меҳнатӣ (“омӯзиш тавассути тақсим кардан”) буд. Чунин самти таълим на танҳо ба хонандагон имкон дод, ки барои худашон аҳаммияти донишҳои гуногуни назариявиро бидонанд ва бисанҷанд, балки ба ҳаёти ояндаи меҳнатӣ амалан омода шаванд. Д. Дьюи концепсияи дидактикиро ба инобат гирифт, ки дар асоси ба назар гирифтани шавқу ҳаваси хонандагон, меҳнати эҷодӣ ва ҳамкорӣ эҳод шудааст ёфтааст. Принсипи “омӯзиш тавассути тақсим кардан” ба ҷанбаи шахсии тарбияи меҳнатӣ саҳми арзанда гузошта, даъвати А. Дистервег ба таври фарҳангӣ дуруст таълим додан, яъне таълими мувофиқ бо анъанаҳои миллӣ ва фарҳанги миллӣ мафҳуми мувофиқати табиӣ бо идеяи педагогии Я.А. Коменскийро аён сохт.

Намояндагони психологияи гуманистӣ К.Р. Рочерс ва А.Х. Маслоу дар назарияи муносибати шахсиятнигар саҳми бузург гузоштаанд. Рочерс дар симои хонанда шахсеро дид, ки қодир аст захираҳои табиӣ, ақл, дил, кунҷковӣ, қабули интиҳоб, қабули қарорҳо ва масъулият барои онҳо, ташаккули арзишҳои шахсии худро дар раванди фаъолияти таълимӣ инкишоф диҳад. Вазифаи асосии муаллим бояд “ёрӣ ба инкишоф” бошад (на ба хотири одам иҷро кардан, балки ба ӯ дарк кардани худ, таҳриқи фаъолияти худ ва қувваи ботинии худ). Мавқеи омӯзгор мавқеи мушовир ва

равондармонгар (психотерапевт) мебошад. Дар чунин муносибат, хонанда иқтидори худро дар амал фаъолона дарк мекунад, худро дар вазъиятҳои гуногуни мушкилот меозмояд ва аз ин рӯ дар бораи имкониятҳои худ тасаввуроти объективӣ пайдо мекунад.

“Инкишоф – ин раванди объективии тағйирёбии ботинии пайдарпаи миқдорӣ ва сифатии қувваи ҷисмонӣ ва маънавии одам мебошад. Метавонем инкишофи ҷисмонӣ, инкишофи психикӣ, инкишофи иҷтимоӣ, инкишофи маънавиюро чудо кунем” [11, с. 32].

К. Рочерс дар асоси таҷрибаи психотерапевтии худ якчанд шартҳои таълими шахсиятнигарро (“маъно”) муайян кардааст. Мутобиқи ин шартҳо муошират бо хонандагонро бо фаро гирифтани муаммоҳои зиндагии онҳо, бо эҳсосот ва ҳолати таҷрибадор мувофиқ рафтор кардан, хонандаро чунон, ки ӯ ҳақ қабул кардан, дастурдиҳӣ дар таълимро аз байн бурдан ва ба раванди бомуваффақияти худшиносии ӯ диққати махсус додан лозим аст. Шакл, метод ва воситаҳои самти шахсии раванди таълимро технократӣ ё гуманистӣ тасниф кардан қабул шудааст. Бояд равшан кард, ки ин комилан дуруст нест. Ҳамин тариқ, масалан, методикаи хоси рафторшинохтиро (бихевиористиро), ки ба педагогикаи технократинигар тааллуқ дорад, ҷоиз нест, ки шахсиятнигар биноманд, зеро баҳодихии объективии аксуламалҳои рафтории шахс низ ба тағйирёбии тактикаи педагогӣ оварда мерасонад. Ба сифати тасдиқи ин фикр мафҳуми “технологияи педагогӣ”-ро овардан мумкин аст, ки ба захираи вожагони педагогӣ аз соҳаи саноати силсилави ворид шудааст, яъне мафҳуми ошкоро технократӣ мебошад.

“Бихевиоризм – яке аз самтҳои психологияи америкой, ки дар ибтидои асри ХХ ба вучуд омадааст ва аз психология чунин мафҳумҳо, ба монанди шуур, тафаккурро бартараф кардааст; он ҳисоб мекунад, ки предмети психология, рафтор, ки зери он соф аксуламали физиологӣ ба сабаб, боис, омил фаҳмида мешавад” [14, с. 84].

“Технократия (юнонь. *Techne* – касб, санъат, *kratos* – ҳокимият, ҳукмронӣ). 1. Қабати иҷтимоии роҳбарони олии давлатӣ – монополистии истехсолот, ки ба синфи ҳукмрони чамбияти буржуазии муосир дохил мешаванд. 2. Таълими иҷтимоии иқтисодчии америкой Г. Скотт ва Т. Веблен дар солҳои 20-уми асри 20. Пайравони ин таълимот зарурияти ҳокимияти мутахассисони техникиро дар пойдоркунии ҳокимияти сиёсӣ ташвиқ мекунанд, нақши техникиро дар ҳаёти иҷтимоӣ мутлақ мегардонанд ва аз рӯи моҳият, шахсиятро ҳамчун “ғулумони мошин” ва технологияи муосир муоина мекунанд” [16, с. 481].

Концепсияи таълими ба шахсият нигаронидашуда аз нуқтаи назари психология аз ҷониби И.С. Якиманская таҳия шудааст. Якиманская раванди таълимро таҳлил карда, онро ҳамчун соҳаи татбиқи таҷрибаи шахсии субъекти худ тавсиф мекунад.

Ҳамин тавр, аз як тараф, субъекти дарк кардан, ки на танҳо бо таҷрибаи зиндагӣ ба чараёни таълим ворид мешавад, балки аз рӯи хусусиятҳои фитрии худ, яъне мувофиқ ба низоъҳои таълимӣ ба ӯ пешниҳоди ин ё он роҳи танқидӣ вучуд дорад.

Аз тарафи дигар, муаллим, ки вазифаи вай аз муайян кардани хислатҳои хонанда (аз ҷумла хусусиятҳои таҷрибаи ҳаётии ӯ) ва муҳайё кардани шароите иборат аст, ки дар он ин таҷриба эҷодкорона бой мегардад ва хислатҳои фардӣ инкишоф меёбад.

“Хислатро ҳамчун маҷмӯи устувор ва муҳимми шакли хосиятҳои фардии шахсият, ки ҳамаи гуногунии муносибати он ба худ, одамон ва меҳнатро инъикос мекунад, муайян кардан мумкин аст” [10, с. 172].

Ин масъаларо, албатта, бе мутобиқ кардани раванди таълим ба хусусиятҳои шахсии талаба ҳал кардан мумкин нест.

“Омӯзиши дарк кардан бегаразона нест. Ин фаҳмиши муҳими субъективии ҷаҳон аст, ки барои хонанда бо маъноҳои шахсӣ, арзишҳо, муносибатҳои дар таҷрибаи шахсии ӯ сабтшуда такмил мешавад. Мазмуни ин таҷрибаро бояд равшан сохт, то ҳадди имкон истифода шавад, бо мазмуни илмӣ ғанӣ гардонида шавад ва дар ҳолати зарурӣ дар ҷараёни таълим дигаргун карда шавад” [7, с. 10].

Дар баробари ин, муҳаққиқон нисбат ба мазмуни раванди таълим талаботи хеле мушаххас гузоштаанд ва моҳияти онҳо аз он иборат аст, ки мазмун ва сохтори маводи таълимӣ бояд таҷрибаи шахсии хонандаро то ҳадди имкон ғанӣ гардонида, раванди таълимро шавқовар гардонад.

Вобаста ба ин, муносибати аксиологӣ, ки дар он ба инкишоф ва тарбияи сифатҳои ахлоқӣ диққат дода мешавад, сазовори тавачҷӯҳи бештар аст. “Муносибат – ин мавқеи муайян оид ба рафтор ба ягон муаммо ё зуҳурот; маҷмӯи тарзҳо ва усулҳои амалӣ гардонидани фаъолият дар асоси ягон ғоя ё принцип” [3, с. 96]. Ин воқеан муҳим аст, зеро аввалан, ҳама гуна фаъолияти касбии инсон дар байни одамон сурат мегирад ва зарур аст, ки эҳтимолияти зиддиятҳои шахс бо муҳити зисти ӯ кам карда шавад, қувваи рушди шахсиятро ба соҳаҳои самараноки ҳуди шахсият ва ҷомеа равона созад. “Шахсият ҳамчун субъекти бошуур на танҳо гирду атрофи худ, балки худро дар муносибат бо гирду атроф дарк мекунад” [13, с. 924].

Сониян, ба олами ботинӣ, маънавии шахсият дохил шудани арзишҳои иҷтимоӣ, миллӣ ва умумибашарӣ имкон медиҳад, ки на танҳо онҳо ҳифз шаванд, балки аз ҳисоби хусусиятҳои фардии шахс афзоиш ёбанд. Равшан аст, ки дар шароити муосир ҳамаи ин арзишҳо бояд мавзӯи таълими меҳнат бошанд, зеро кор дар коллектив на танҳо таълим медиҳад, балки шахсро ба муоширати таҳаммулпазирона, ёрии байниҳамдигарӣ, рақобат, баҳодихии объективии худ ва кори дигарон вазифадор мекунад.

Концепсияи В.В. Сериков (моделҳои дидактикии таълими шахсиятшиносӣ) хонандаро дар асоси назарияи шахсияти С.Л. Рубинштейн, ки моҳияти он дар қобилияти ишғол намудани вазъияти муайян зоҳир мешавад, таълим медиҳад. Вазифаи муаллим, ба гуфтаи В.В. Сериков, ба вучуд овардани вазъият (“Масъала – муколама – бозӣ”) мебошад, ки дар он хонанда дидани зиддиятҳо, тартиб додани муаммо, ҷустуҷӯи вариантҳои ҳалли он, танқиди конструктивии ин вариантҳо ёд мегирад, таҷрибаи шахсии худро фаъолона ташаккул медиҳад.

Мо модели тарбияи меҳнатии пешазкасбии таълими ба шахсият нигаронидашударо барои хонандагон коркард карда, ба таври озмоиш санҷидем (расми 1). Моделе, ки мо тартиб додем, ҷамъбасти хусусиятҳои асосии раванди инкишофи хонандагон тавассути таълиму тарбияи меҳнат мебошад.

Сохтори модел аз се қисмати ташкилкунандаи низом иборат аст:

“Низом (система). Муаллифи назарияи умумии низомро Людвиг фон Бергаланфи ҳамчун “маҷмӯи унсурҳо, ки дар ҳамкорӣ воқеъ мебошанд” ва дар сифати назарияи худ ҷустуҷӯи принципҳо ва қонунҳои низом новобаста аз намуди махсуси онҳо, табиати унсурҳои таркибии онҳо ва муносибати байни онҳо пешниҳод кардааст” [4, с. 290].

1. Шартномаи ҷамъиятӣ, ки дар хонандагон ҳисси масъулияти иҷтимоӣ ва худбаҳодихии мувофиқро ташаккул медиҳад.

2. Барномаи таълимӣ, ки дониш ва маҳорати умумии меҳнатиро инкишоф медиҳад.

3. Дастгоҳи муосири назорат ва арзёбӣ, ки раванди рушди шахсияти хонандаро сабт мекунад.

Шартномаи иҷтимоӣ принципи демократисозии раванди таълимро ба амал бароварда, ҳуҷҷати асосӣ мебошад, ки маҷмуи қоидаҳои ташкили раванди таълими

меҳнатро дар доираи муносибатҳои субъект - субъект муайян мекунад. Онро мактаббачагон дар ибтидои таълими меҳнати муҳокима ва қабул мекунад. Дар асоси ҳуҷҷат ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳои раванди таълим, аз ҷумла ҳуқуқи хонанда ба интихоби инфиродии суръат ва мазмуни таълим, инчунин иштироки субъективӣ дар ташаккули баҳодихии фаъолияти таълимии худ асос ёфтааст. Муқаррароти Шартномаи иҷтимоӣ ҷанбаҳои гуногуни раванди таълимро (мӯхтаво, ҳавасмандӣ, эҷодӣ, ахлоқӣ ва ғайра) инъикос намуда, барои хонанда имкониятҳои васеъро барои худшиносии бисёрҷониба фароҳам меоранд.

Шарти муътадилкунанда таъмин карда мешавад: ҳеҷ яке аз тарафҳои раванди таълим ҳуқуқ надорад, ки шартҳои дар шартнома муқарраршударо дар давоми тамоми давраи таълим яктарафа тағйир диҳад.

Мавҷудияти шартномаи ҷамъиятӣ дар раванди таълими меҳнати пеш аз касбӣ имкон медиҳад:

- ба хонандагон додани баъзе вазифаҳои идоракунии раванди таълим;
- таъмини шаффофият ва асосноккунии баланди арзёбии фаъолияти таълимии хонанда ва аз ин рӯ, кам кардани шумораи ихтилофот дар муносибатҳои байни муаллим ва хонанда;
- баланд бардоштани ҳавасмандкунии дохилӣ барои омӯзиш.

Аслан шартномаи ҷамъиятӣ механизми иҷрои вазифаи тарбияи хонанда мебошад. Дар натиҷаи амали ин механизм на танҳо мувофиқкунии воқеии худбаҳодихӣ ба амал меояд, балки қобилияти аз тарафи хонанда дарк кардани ғояҳои асосии ахлоқие, ки дар раванди таълим амал мекунад, баланд мешавад, онҳоро ба дарку шинохти низоми арзишҳои умумибашарӣ омода мекунад, яъне иҷтимоигардонии ӯ ба вучуд меояд.

“Ташаккули иҷтимоии шахсият – раванди табиӣ ва бифосила буда, бар инкишофи иҷтимоӣ асос ёфтааст. Он асосан ба иҷтимоигаронии одам равона шуда, хусусиятҳои ташаккул ва худтағйирёбии шахсиятро муайян мекунад” [9, с. 11].

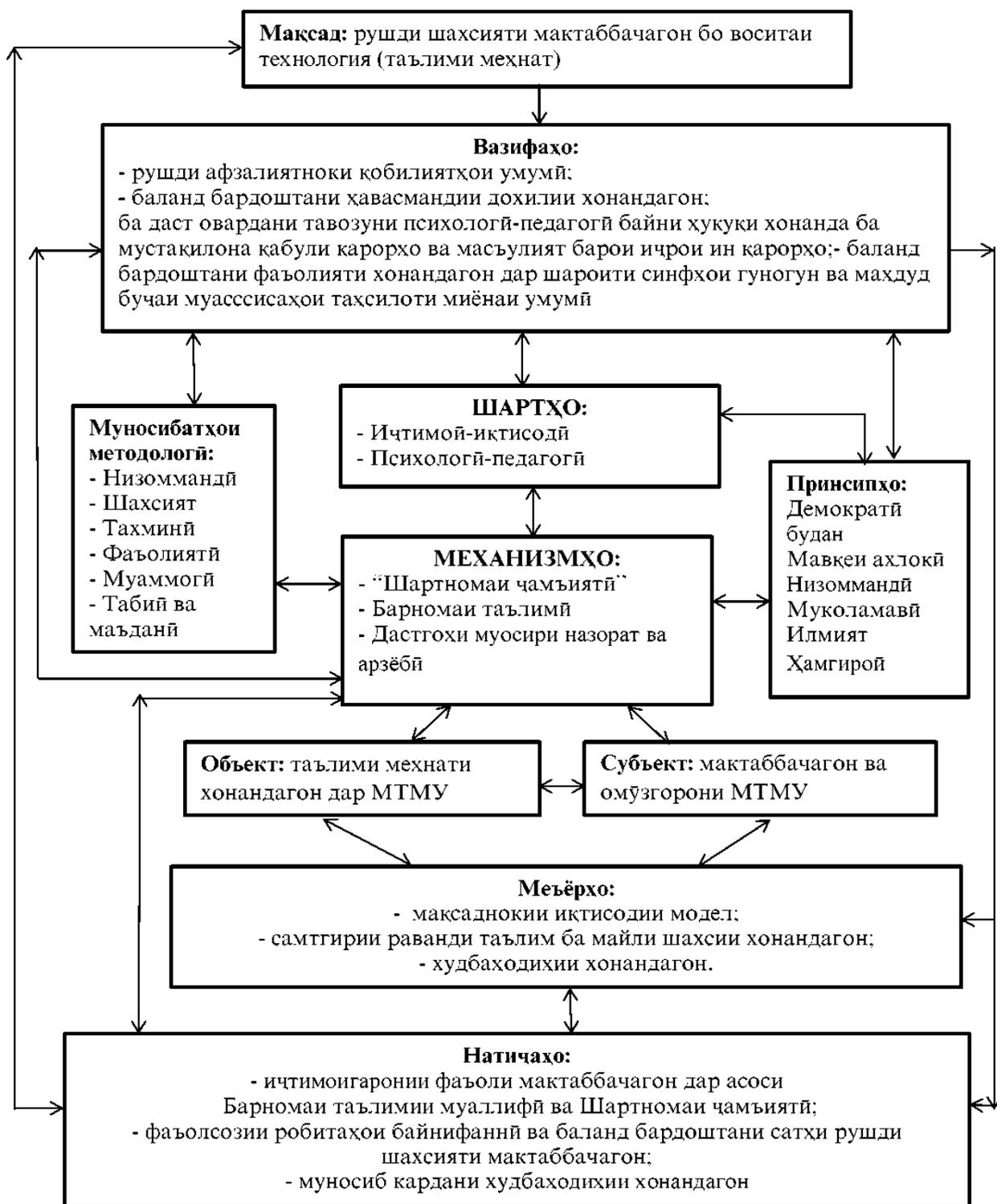
Мӯхтавои раванди тарбияи меҳнати пеш аз касбӣ (вазифаи таълим) барои хонандагон ҷиҳати аз худ кардани методҳои коркарди дастии металлҳо пешбинӣ шудааст, зеро сифатҳои шахсии тавассути ин намуди фаъолият ҳосилшуда барои азхуд кардани тамоми соҳаҳои дигари технологӣ ва соҳаҳои таълим метавонанд асоси боэътимод гарданд.

Барномаи таълимии муаллифӣ принсипи талаботро ба мазмуни таълим амалӣ менамояд.

Раванди инкишофи шахсияти хонандагонро ба назар гирифта, дар барномаи таълим ду марҳилаи асосиро ҷудо мекунем: аз худ намудани усулҳои ибтидоии фаъолияти меҳнатӣ ва омӯзиши амалиёти мураккаби технологӣ.

Бузургтарин дурнамо барои омӯзиш мазмун, ки таъсири воқеии амалӣ дорад ва бешубҳа дар ҳаёти ҳаррӯза талабот дорад ва технологияи таълими муаммогӣ-модульӣ дар ин замина самарайи баландтарин доранд.

“Технологияи таълими муаммогӣ-модульӣ бар принсипи муаммо ба муаллим имкон медиҳад дар ҳолатҳои зарурӣ ҳангоми фаҳмонидани мазмуни мафҳумҳо ва далелҳои мураккаб, фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотии хонандагонро ташкил карда, вазъиятҳои муаммогиро ба вучуд орад. Дар асоси таҳлили вазифа ва маълумоти муаллим, инчунин бо воситаи таҷрибаи ҷамъшудаи фаъолияти таълимӣ хонандагон мустақилона ҳулосабарорӣ ва ҷамъбасти мекунад, бо ёрии муаллим мафҳумҳои муайян, теорема, қонунҳо ва қоидаҳоро барои ҳалли масъала ва муаммои нав истифода мебаранд ва ташаккул медиҳанд” [14, с. 37].

Расми. 1. Модели инкишофи шахсияти мактаббачагон тавассути таълими меҳнат.

Имконияти худамалигардонии бисёрҷанба (аз ҷумла эҷодӣ) воситаеро тақозо мекунад, ки имкон медиҳад ба фаъолияти таълимии хонанда ба таври объективӣ баҳо диҳад.

Аз ин рӯ, дастгоҳи назорату баҳодихӣ ба мо имкон медиҳад, ки фаъолияти хонандаро на танҳо аз нуқтаи назари азхудкунии барномаи таълимӣ, балки аз нигоҳи рушди шахсии ӯ низ баррасӣ кунем. Маҷмуи баҳодихии фаъолияти хонанда, ки бо ёрии

ин дастгоҳ гирифта шудааст, имкон медиҳад мониторинги психологию педагогии ҳолати сохтори шахсии хонанда, яъне “заиф” ва “қавӣ” (аз нуктаи назари чараёни инкишоф), тарафҳо дар тартиботи замони ҳозира ва дуруст кардани самти ин тараққиёт муайян карда шавад.

Бар асоси гуфтаҳои боло метавон гуфт, ки моҳияти таълими ба шахсият нигаронидашуда дар чаҳорҷӯбаи чадвали тасрифи инсонпарварӣ дар ташаккули шахсияти аз ҷиҳати зеҳнӣ, ҳамаҷониба инкишофёфта, аз ҷиҳати инсонпарварӣ тарбияёфта мебошад. Раванди ба вучуд овардани ин сифатҳо дар як вақт дар се самти асосӣ ба амал бароварда мешавад: таълими ба табиат мувофиқ; тарбияи ахлоқи инсонӣ (таҳаммулпазирӣ, эҳтироми худ ва ҳамдигар, масъулият, меҳнатдӯстӣ ва ғ.); муносиб кардани худбаҳодиҳӣ (тавассути масъулияти мувофиқи хонанда барои қарорҳои қабулкардааш). Ин самтҳои таълими меҳнат вазифаҳои ҳақиқии онро комилан инъикос мекунад, зеро онҳо на танҳо муваффақияти худидоракунии шахсиятро дар давраи минбаъда муайян мекунад, балки хароҷоти ҷамъиятро ба худмуайянкунии касбии хатмкунанда кам мекунад.

Адабиёт

1. Азизов, А. А., Сайфудинов, М., Мӯминов, Ф. У., Ҷӯраев, М. К. Методикаи таълими технология (т/м) дар муносибати салоҳиятноки [Матн]: китоби дарсӣ. – Душанбе: Маориф, 2017. – 363 с.

2. Алламуродов, Б. Н., Сатторов, А. Э. Масъалаҳои рушди қобилиятҳои эҷодӣ – техникаи омӯзгорони ояндаи ихтисоси технология [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. – №7. – С. 251-256.

3. Блонский, П. П. Избранные педагогические произведения [Текст]. – М.: Педагогика, 1961. – 695 с.

4. Виненко, В. Г. Общие основы педагогики [Текст]: учеб. пособие. – М.: Издательско – торговая корпорация “Дашков и К°”, 2010. – 300 с.

5. Ефремов, О. Ю. Педагогика [Матн]: учебное пособие. – СПб.: Питер, 2010. – 352 с

6. Коменский, Я. А. Избранные педагогические соч. В 2-х т. [Текст]. – М.: Педагогика, 1982.

7. Лейтес, Н. С. Возрастные и типологические предпосылки развития способностей [Текст]: автореф. дис... д-ра пед. наук – М.: Государственный педагогический институт, 1970. – 38 с.

8. Лейтес, Н.С. Ранние проявления одарённости [Текст] // Вопросы психологии. – 1988. – №4. – С.14-20.

9. Мардахаев, Л. В. Социальная педагогика: педагогика становления и развития личности [Текст]: учебник для студентов средних и высших учебных заведений, магистрантов и аспирантов. – Москва; Берлин: Директ – Медиа, 2019. – 251 с.

10. Островский, Э. В. Основы психологии [Текст]: учеб. пособие. – М.: Вузовский учебник: ИНФРА – М, 2014. – 268 с.

11. Педагогика [Текст]: учеб. пособие / А.М. Руденко, С.И. Самыгин, В.С. Бурмистров, С.А. Сущенко; по ред. А.М. Руденко. – Ростов н/Д: Феникс, 2024. – 160 с.

12. Педагогическая энциклопедия [Текст] / гл. ред. – И.А. Каиров и Ф.Н. Петров. – М.: Советская Энциклопедия, 1965. – Т. 2.

13. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии [Текст] / Сергей Рубинштейн. – М.: Издательство АСТ, 2021. – 960 с.

14. Словарь иностранных слов [Текст] 16 изд., испр. – М.: Рус. яз., 1988. – 624 с.

15. Соколов, Е. А. Проблемно – модульное обучения [Текст]: учеб. пособие. – М.: Вузовский учебник: ИНФРА – М, 2012. – 392 с.

16. Философический словарь [Текст] / под ред. И.Т. Фролова. Издание пятое. – М.: Политиздат, 1986. – 590 с.

ИСТИФОДАИ МУНОСИБАТИ ШАХСИЯТНИГАР ДАР ТАЪЛИМИ ТЕХНОЛОГИЯ (ТАЪЛИМИ МЕХНАТ)

Дар мақола муаммои истифодаи муносибати шахсиятнигар дар таълими технология (таълими меҳнат) таҳлил карда шудааст. Ҳамчунин дар бораи моделҳои асосии таълими меҳнат, ки аз ҷиҳати таърихи исбот шудаанд: модели предмети таълими меҳнат, модели амалиётҳои таълими меҳнат, модели предметӣ-амалиётӣ, модели амалиётӣ-предметӣ, модели амалиётӣ-маҷмӯӣ барасӣ шудаанд. Қайд мешавад, ки пайвастагии механикии ин моделҳо, ки дар ҳама давру замон аҳамият доштанд, муваффақияти таълимро кафолат дода наметавонистанд: зарурати ба назар гирифтани сифатҳои шахсии хонанда ба мадди аввал меистод, ки бе он сермахсул кардани раванди таълим имконнопазир мегардид. Ҳамзамон оид ба намояндагони психологияи гуманистӣ К.Р. Рочерс ва А.Х. Маслоу, ки дар назарияи муносибати ба шахсият нигаронидашуда сахми бузург гузоштаанд сухан меравад. Муаллифон қайд мекунад, ки дар шароити муосир ҳамаи ин арзишҳо бояд предмети таълими меҳнат бошанд, зеро қор дар коллектив на танҳо таълим медиҳад, балки шогирдонро ба роҳи муоширати таҳаммулпазирона, ёрии байниҳамдигарӣ, рақобат, баҳодиҳии объективии худ ва кори дигарон, масъулият барои кори худ, балки одамон ҳидоят мекунад. Хулоса карда шудааст, ки таълими шахсиятнигар ба рушди ҳамаҷонибаи шахсият дар раванди таълим ва ташаккули малакаҳои касбӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: таълим, модул, таълими меҳнат, технология, модел, психология, тарбияи меҳнатӣ, метод, шакл.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛИЧНОСТНО – ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА В ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ (ТРУДОВОЕ ОБУЧЕНИЕ)

В статье анализируется проблема использования личностно-ориентированного подхода в технологическом образовании (трудовом образовании). Анализируются основные модели обучения труду, которые зависят от личностно ориентированного подхода: предметная модель обучения труду, операционная модель обучения труду, предметно-операционная модель, операционно-предметная модель и комплексная операционная модель. Отмечается, что механическое объединение этих моделей, которые всегда имели значение, не может сделать процесс обучения эффективным: необходимо учитывать личные качества обучающихся, что ставится на первый план, без чего невозможно сделать образовательный процесс продуктивным. Также рассматривается вклад гуманистических психологов К.Р. Роджерса и А. Маслоу в развитие личностно ориентировочного подхода. Авторы подчеркивают, что в современных условиях значение этих ценностей возрастает в области трудового обучения, так как работа в коллективе не только требует взаимопомощи, конкуренции, объективной оценки себя и работы других, ответственности за свою работу, но и обязывает людей к сотрудничеству. Сделан вывод, что личностно ориентированная среда способствует всестороннему развитию личности в процессе обучения и формирования профессиональных навыков.

Ключевые слова: обучения, модуль, трудовое обучения, технология, модель, психология, трудовое воспитания, метод, форма.

USING A PERSONALLY-ORIENTED APPROACH IN TECHNOLOGICAL EDUCATION (LABOR TRAINING)

The article analyzes the problem of using a personality-oriented approach in technological education (labor education). The main models of labor training are analyzed, which depend on a person-oriented approach: a subject model of labor training, an operational model of labor training, a subject-operational model, an operational-subject model and a complex operating model. It is noted that the mechanical combination of these models, which have always been important, cannot make the learning process effective: it is necessary to take into account the personal qualities of students, which is put in the foreground, without which it is impossible to make the educational process productive. Also considered is the contribution of humanistic psychologists K.R. Rogers and A. Maslow in the development of the personality-oriented approach. The authors emphasize that in modern conditions the importance of these values is increasing in the field of labor training, since working in a team not only requires mutual assistance, competition, an objective assessment of oneself and the work of others, responsibility for one's work, but also obliges people to cooperate. It is concluded that a person-oriented environment contributes to the comprehensive development of the individual in the process of learning and the formation of professional skills.

Keywords: training, module, labor training, technology, model, psychology, labor education, method, form.

Маълумот дар бораи муаллифон: Азизов Абдулатиф Абдуҳалимович – профессори кафедраи методикаи таълими технологияи факултети санъати тасвирӣ ва дизайни МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров”, доктори илмҳои педагогӣ. Нишонӣ: 735700, ш. Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузари Мавлонбеков 1. Тел.: (+992) 918 47 41 15; E-mail: Abdulatif-azizov@mail.ru

Ганиева Малика Абдукодиrowна - дотсенти кафедраи санъати тасвирӣ ва хунарҳои мардумии факултети санъати тасвирӣ ва дизайни МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров”, номзади илмҳои педагогӣ. Нишонӣ: 735700, ш. Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузари Мавлонбеков 1. Тел.: (+992) 92 784 95 85; E-mail: bonumalika78@mail.ru

Сведения об авторах: Азизов Абдулатиф Абдуҳалимович - профессор кафедры методики преподавания технологии факультета изобразительного искусства и дизайна ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова», доктор педагогических наук. Адрес: 735700, г. Республика Таджикистан, г. Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1. Тел.: (+992) 918 47 41 15; Электронная почта: Abdulatif-azizov@mail.ru

Ганиева Малика Абдукадыrowна - доцент кафедры изобразительного искусства и народных промыслов факультета изобразительного искусства и дизайна ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова», кандидат педагогических наук. Адрес: 735700, г. Республика Таджикистан, г. Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1. Тел.: (+992) 92 784 95 85; Электронная почта: bonumalika78@mail.ru

Information about the authors: Azizov Abdulatif Abduhalimovich - Professor of the Department of Methods of Teaching Technology of the Faculty of Fine Arts and Design of the State Educational Institution “Khujand State University named after Academician B.

Gafurov”, Doctor of Pedagogical Sciences. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage, 1. Tel.: (+992) 918 47 41 15; E-mail: Abdulatif-azizov@mail.ru

Ganieva Malika Abdukadirovna - Associate Professor of the Department of Fine Arts and Folk Crafts of the Faculty of Fine Arts and Design of the State Educational Institution “Khujand State University named after Academician B. Gafurov”, Candidate of Pedagogical Sciences. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage, 1. Tel.: (+992) 92 784 95 85; E-mail: bonumalika78@mail.ru

ТДУ 159.922.7+159.922.6:37.03+574

МАХСУСИЯТҲОИ РАВОНӢ, СИННУСОЛӢ, МАЪНАВИИ НАВРАСОНУ ҶАВОНОН ВА ОМОДА КАРДАНИ ОНҲО БА ТАРБИЯИ ЭКОЛОГӢ-ИҚТИСОДӢ

**Сайдахмадзода Дилором,
Шамсуддинова Сарвиноз**

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сини наврасӣ як давраи махсусан муҳим дар ҳаёти ҳар як шахс ба ҳисоб рафта, дар ин давра тамоми узвҳои бадани инсон аз нав инкишоф меёбад, яъне давраи гузариш аз кӯдакӣ ба давраи наврасӣ сурат мегирад ва аз ин рӯ, давраи наврасиро одатан давраи гузариш меноманд. Мафҳуми мазкур дар психология ҳамчун «марҳилаи мушаххаси нисбатан маҳдуди инкишофи равонии шахс ва ташаккули ӯ ҳамчун шахсият, ки бо маҷмуи тағйироти табиӣи физиологӣ ва равонӣ, ки бо хусусиятҳои гуногуни фардӣ алоқаманд нестанд» фаҳмида мешавад.

Давраи наврасӣ давраи поёни давраи кӯдакӣ, аз он ба воя расидан, давраи гузор аз кӯдакӣ ба камолот мебошад. Ин марҳилаи инкишофи руҳӣ бо пойгузори кӯдак ба мавқеи нави иҷтимоӣ, ки бо сустҷӯи ҷои худ дар ҷомеа алоқаманд аст, тавсиф мешавад. Наврас худро калонсол ҳис мекунад ва мехоҳад, ки атрофиёнаш мустақилият ва аҳаммияти ӯро эътироф кунанд. Дар ин давра ӯ барои муошират бо ҳамсолон, барои мустақилият, яъне «озод шудан» аз калонсолон, барои эътирофи ҳуқуқҳои худ аз ҷониби одамони дигар кӯшиш мекунад.

Эҳсоси ба балоғатрасӣ як аломати равонии фарорасии давраи наврасӣ мебошад. Тибқи таърифи Д.Б.Элконин «Эҳсоси балоғат ташаккули нави шуур аст, ки наврас ба воситаи он худро бо дигарон муқоиса мекунад, барои азхудкунӣ намунаҳо пайдо мекунад, муносибатҳои худро бо одамони дигар барқарор мекунад ва фаъолияти худро аз нав танзим мекунад». Махсусиятҳои равонӣ, синнусолӣ ва маънавии наврасону ҷавонон то ҳол мавриди баҳси равоншиносони ватанию хориҷӣ қарор дорад. Сарфи назар аз шумораи зиёди тадқиқот дар ин самт, олимони соҳа то ҳол нуқтаи назари ягона надоранд. Бояд қайд намуд, ки дарки мушкilotи наврасон ва қобилияти муқолама дар ин марҳила махсусан муҳим аст, зеро дар синни наврасӣ ташаккули эътиқоди ахлоқӣ, категорияҳои арзишӣ ва муносибат ба ҷаҳон хеле ҳассос ба назар мерасад. Дар давраи наврасӣ шавқу ҳаваси аксарияти онҳо ба илмомӯзӣ ва умуман омӯзиши соҳаҳои мураккаби дониш зиёд мешавад. Наврасон бештар ба техника, санъат, сиёсат, фалсафа ва дигар илмҳо шавқу ҳаваси ҷиддӣ пайдо мекунанд, ки ин шавқу ҳавас самимӣ буда, дар онҳо дидани ояндаи касбии худ, ифтихор аз худ ва афзун кардани дониши касбӣ ба назар мерасад. Маҳз дар ҳамин давра баланд бардоштани

маърифати экологии наврасон ва омода намудани онҳо ба тарбияи экологӣ-иқтисодӣ метавонад самараи хубе ба бор орад.

Мақсади тарбияи экологӣ дар давраи наврасӣ ва ҷавонӣ, яъне дар ниҳоди онҳо ташаккул додани раубати устувори маърифатӣ, ангезаҳо ва гароиш ба омӯзиши объектҳо ва падидаҳои табиӣ; азхуд намудани системаи дониш, малака ва маърифати экологии онҳо ва дар ин замина ташаккули таҷрибаи мусбати муносибати эмотсионалӣ ва арзишнок ба муҳити табиӣ мебошад, ки ба ноил шудан ба натиҷаи ниҳоии мусбӣ, яъне ташаккули ибтидоии маърифат ва фарҳанги экологӣ-иқтисодӣ оварда мерасонад.

Лозим ба зикр аст, ки аҳаммияти бисёр зиёди тарбияи ахлоқӣ дар рушд ва ташаккули шахсият аз даврони бостон дар ҷараёни таълим ва тарбия шинохта шудааст. Бисёре аз педагогҳои барҷастаи гузашта ва мутафаккирони форсу тоҷик хотирнишон кардаанд, ки ташаккули ахлоқии инсон дар раванди таълим ва тарбияи экологӣ мукамал мегардад. Масалан Зайниддин Маҳмуди Восифӣ тибқи ақидаю нуқтаҳои назари худ, натавоно аҳаммияти баҳору табиатро ҳамчун хирки ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, тарбия ва маърифати экологии наврасону ҷавонон ба тавсиф додааст, балки ҳифзу дӯстдории онро хеле ҳам бо завқу таъби баланд тавсифу тараннум намудааст [5, с. 57].

Боиси зикр аст, ки имрӯзҳо яке аз муҳимтарин мушкилоте, ки ҷомеаи ҷаҳониरो ба ташвиш овардааст ба масъалаҳои маърифати экологӣ дахл дорад. Аз ин рӯ, ҷомеаи ҷаҳониरो зарур аст, ки ба тарбияи экологии ҷомеа, алалхусус наврасону ҷавонон аҳаммияти ҷиддӣ дода, онҳоро ба дӯст доштани табиат ҳидоят намояд, зеро пайомадҳои тағйирёбии иқлим метавонад ба саломатии одамон таъсири хатарнок расонад. Инсон, ки худ омили пешбарандаи иқтисодиёт мебошад, дар натиҷаи таъсири тағйирёбии иқлим ва моддаҳои ифлоси табиӣ саломатии худро аз даст медиҳад, ки ин метавонад сабаби таназзули тараққиёти иқтисодӣ гардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии хирадмандона ва сиёсати бунёдкоронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин масъала диққати ҷиддӣ дода, саъю кӯшиш дорад, ки ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ меъёрҳо ва ҳуқуқи байналмилалиро дар соҳаи рушди устувори иқтисодӣ ва беҳдошти вазъи экологӣ риоя намояд. Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар авоили давраи соҳибистиқлолӣ ба ин масъала диққати ҷиддӣ дода, оид ба масъалаи баланд бардоштани маърифати экологӣ чунин ибрози ақида намудаанд: «...зарур аст, ки мо ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист, олами набототу ҳайвонот, вазъи экологӣ ва ба ин мақсад таҷдиди назар кардану такмил додани қонунгузори соҳа ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли муносибати ҷиддӣ кунем» [7, с.8].

Инсоният тавонист дар асри XX бадбахтии хеле зиёди экологӣ эҷод намояд, аммо дар асри XXI бисёр мушкилоти экологӣ, аз ҷумла маърифати экологӣ, аз тарафи инсоният метавонад роҳи ҳал пайдо намояд. Чунки маърифати экологӣ ин нахустдониши одӣ буда, зинаи аввали камолоти инсон ба ҳисоб меравад. Дар ин зина дар бораи худ ва атрофиён, инчунин муҳити атроф, шахс маълумот пайдо мекунад ва ин маърифати экологӣ нест. Маърифат сабаби ҳастии низоми экология дар гузашта буд ва бо мурури вақт он номи нави илмӣ – маърифати экологиро гирифт. Мавзуи экология мушаххас аст ва дар ягонагӣ бо маърифат доимо дар тағйирёбӣ аст. Пас омӯхтани маърифати экологӣ дуруст аст аз ду ҷиҳат: якум, барои шинохти мавзуи ин илм, дуюм, барои ҳифзи дониши ҳосилшуда.

Набояд фаромӯш сохт, ки дар тарбияи экологӣ-иқтисодии насли наврас оила нақши калон мебозад. Меҳрубонӣ, ғамхорӣ, раҳмдилӣ, нисбат ба табиат ва сарфакорона истифода бурдани боигариҳои он сифатҳои мебошанд, ки асоси фарҳанги

экологӣ-иқтисодиро ташкил менамоянд, чунки арзишҳои ахлоқӣ ва экологии кӯдак, ки аз хурдсолӣ тарбия карда мешаванд, дар давраи калонсолии ӯ низ боқӣ мемонанд.

Тадқиқоти илмӣ собит кардааст, ки инкишофи босуръати кӯдак аз синни томактабӣ оғоз меёбад, дар ин марҳилаи инкишоф барпо намудани заминаи мустаҳками маданияти умумие, ки таълиму тарбияи экологиро дар бар мегирад, хеле муҳим мебошад. Дар айни замон, ба ташаккули асосҳои фарҳанги экологӣ дар кӯдакони синни томактабӣ диққати махсус додан зарур аст. Дар синни томактабӣ барои фарҳанги умумии шахс замина гузошта мешавад ва тибқи талаботи давлатӣ ва барномаи давлатии таълим ташаккули асосҳои дарки экологӣ дар кӯдакони синни томактабӣ пешбинӣ шудааст. Кӯдакони синни томактабӣ дар бораи наботот, ҳайвонот, умуман мавҷудоти зинда, робита ва мувозинати инсон ва табиат дар олами табиӣ маълумоти ибтидоӣ мегиранд, ки ба ҳолатҳои зехнӣ ва равонии онҳо низ таъсири калон хоҳад расонид.

Дар айни замон системаи таълими пайвастаи экологӣ ба роҳ монда шудааст, ки аз синни томактабӣ оғоз меёбад. Бинобар ин мафҳуми «таълими экологӣ» бояд ба маънои васеи педагогӣ дар робита бо тамоми системаи таълими экологӣ ва дар доираи методҳои педагогӣ нисбат ба ҷузъҳои алоҳидаи он баррасӣ шавад.

Тарбияи экологии кӯдакони синни томактабӣ се раванди ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад: таълим, тарбия ва инкишоф, ки ба «ташаккули фарҳанги экологии шахсият, таҷрибаи амалӣ ва маънавии алоқамандии инсон бо табиат, таъмини ҳаёт ва рушди он» нигаронида шудааст [6, с.145].

Тарбияи экологии кӯдакони синни томактабӣ бояд ҷузъҳои зеринро дар бар гирад:

- шинос намудани кӯдакони синни томактабӣ бо робита ва таъсири мутақобили ҷомеа ва муҳити зист ва додани маълумоту малакаҳои зарурӣ;

- дар кӯдакони синни томактабӣ ташаккул додани системаи ғояҳои экологӣ бо унсурҳои донишҳо, ақидаҳо ва эътиқодҳои илмӣ, ташаккул ва таъмини муносибати масъулиятнок ба муҳити зист дар ҳама намудҳои фаъолият.

- ташаккули ҷаҳонбинии кӯдакони синни томактабӣ дар асоси тасаввуроти мавҷудияти ягонаи инсон бо табиат ва баланд бардоштани маърифати экологӣ бо мақсади рушди он;

- дар кӯдакони синни томактабӣ ташаккул додани омодагӣ ба муносибати оқилона бо табиат, ки метавонад дар оянда имконияти муҳофизат ва барқарорсозии онро нигоҳ дорад [3, с.39].

Фаҳмиши экологӣ ҳамчун қисмати таркибии муҳити ҷаҳонбинии илмӣ талабагон, дар раванди тарбияи экологӣ ташаккул меёбад. Он фаъолияти мақсаднок, системаноки педагогӣ, ки ба инкишофи маълумотнокии экологӣ ва тарбияи кӯдакон нигаронида шуда, ғун шудани донишҳои экологӣ, ташаккули маҳорат ва малакаҳои фаъолият дар табиат, бедор кардани ҳисси баланди ахлоқию эстетикӣ, ҳосил намудани сифати ахлоқии баланди шахсият ва иродаи мустаҳкам дар адои корҳои ҳифзи табиатро ифода мекунад. Тарбияи экологӣ дар натиҷаи таълими ҳадафманди фанҳои гуногун дода мешавад. Инчунин, вобаста ба ҳамин масъала моро зарур аст, ки аз соли аввали таҳсил дар муассисаҳои таълимии муосир ба масъалаи таълиму тарбияи экологии хонандагон таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоем.

Қайд намудан зарур аст, ки ҳалли проблемаҳои тарбияи экологӣ-иқтисодӣ бе таълими босифати экологӣ ва иқтисодӣ имконнопазир аст. Дар баробари ин, тамоюлҳои муосири рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ моро водор месозад, ки нақшаҳои таълимӣ дар муассисаҳои миёнаи умумӣ бознигарӣ шаванд. Тағйироти таҳсилоти экологӣ-иқтисодӣ метавонад ба меъёрҳои сифати таълим таъсири мусбат расонида воситаи инкишофи ҳамазарафаи шахсият гардад. Масалан, хонандагони синфҳои

болоиро барои иштироки самарабахш дар муносибатҳои нави иқтисодӣ равона намуда, дар онҳо сифатҳои ташаккул додани одами корчаллон, ки ба роҳбарии оқилона ва муносибати масъулиятнок нисбат ба табиат ва сарватҳои он хос аст, тайёр кардан зарур аст, чунки мақсади мазкур дар асоси проблемаҳои марказии ҳаёти инсон дар шароити бӯҳрони экологӣ ва иқтисодӣ таълими босифатро дар бар мегирад.

Боиси зикр аст, ки имрӯз инсоният беш аз пеш ба масъалаи зарурати тағйир додани муносибаташ ба табиат ва додани таълиму тарбияи экологии насли наврас рӯ ба рӯ шудааст. Муассисаҳои таҳсилоти умумиро зарур аст, ки ба кӯдакон муносибати ҳамачониба намуда, интихоби усулҳо ва баҳодихии натиҷаҳои фаъолияти онҳоро дар муҳити табиӣ омӯзонад.

Чуноне, ки А.А. Саламатов қайд менамояд: “Манфиатҳои экологӣ ва иқтисодии ҷомеа дар миқёси ҷаҳонӣ ба ҳам мувофиқанд, зеро ҳама гуна истеҳсолот танҳо дар сурати нигоҳ доштани инсон (истеҳсолкунанда) ва мавҷудияти захираҳои табиӣ инкишоф меёбад. Айни замон ва дар ояндаи наздик низ барои муҳофизати муҳити зист маблағгузориҳои калон лозиманд. Аммо, гарчи ин гуна фаъолиятҳо аз як тараф барои нигоҳ доштани табиат дар оянда замина фароҳам меоваранд, аз тарафи дигар даромаднокии истеҳсолотро хеле коҳиш медиҳанд, бинобар ин бархурди манфиатҳои иқтисодӣ ва экологӣ ногузир аст. Ҷомеаи муосир тавбаман мушкilotи иқтисодӣ ва экологиро ба миён мегузорад, ки ҳалли онҳо бояд дар якҷоягӣ сурат гирад ва ин тағйироти ҷиддиро дар технология, менечмент ва, муҳимтар аз ҳама, дар тарбияи насли наврас тақозо мекунад [8, с.2].

Дар натиҷаи таълими экологӣ-иқтисодӣ хонандагон ба сатҳи муайяни маърифати экологӣ ва иқтисодӣ расида, ҳамзамон муносибати онҳоро ба муҳити табиӣ инъикос карда, ҳавасмандии фаъолияти иқтисодиро пурзур мекунад ва қобилияти баҳодихии объективии оқибатҳои ин фаъолият барои муҳити зист зоҳир мешаванд.

Чуноне, ки А.Ф. Аменд қайд менамояд “мактаббачагон бояд ба сифати меҳнат вобаста будани некуаҳволии одам ва ҷамъиятро фаҳманд, тақсим кардани қори иҷрошударо бо мурури замон омӯзанд, ҷои корро ташкил кунанд. Зарур аст, ки насли наврас дар бораи усулҳои оқилона, ки сифат ва ҳосилнокии меҳнатро баланд мебардорад, маълумот гирифта, асосҳои маданияти иқтисодиро азхуд кунанд” [2, с 130].

Бояд эътироф кард, ки пешрафти иқтисодӣ таърихан тавассути регрессияи экологӣ ба даст омадааст, аммо ин вазъият дар оянда ба мавҷудияти инсон, тамаддун ва фарҳанги ӯ таҳдид хоҳад кард, ки боиси ҳамгирии таълими экологӣ ва иқтисодии насли наврас шуда метавонад.

Дар айни замон зарурати муттаҳидсозии таълими экологӣ ва иқтисодӣ равшан мегардад: дар низоми арзишҳо, меъёрҳои фарҳангӣ ва идеалҳои насли наврас тағйироти кулӣ ба амал меояд; ихтимоишавии ҷавонони муосир натавонанд дар шароити бӯҳрони экологӣ, балки дар заминаи даромади паст, ки дар низоми арзиш ифода меёбад, сурат мегирад; проблемаҳои экологӣ ва иқтисодиро алоқаманд намуда, муқобил мегузоранд.

Самаранокии таълими экологӣ-иқтисодӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тавассути технологияе, ки мазмун, ҷанбаҳои расмӣ ва самарабахши татбиқи нави таҳсилоти баррасишавандаро дар ягонагӣ ошкор мекунад ва мониторинги сифати таълими экологӣ иқтисодии хонандагонро таъмин намуда, дар марҳилаҳои имконпазир чунин ба роҳ монда мешавад: муайян кардани қорҳои ташкилию омодагӣ, ташҳиси педагогӣ, таҳлили натиҷаҳои ташҳис, пешгӯии амалҳои минбаъда, ислоҳи мундариҷаи таълим, ташҳиси фосолавӣ, ислоҳи шароити беруна, ташҳиси ниҳой ва ғ.

Барои муайян кардани самаранокии амалигардонии таълими экологӣ-иқтисодӣ ва муайян кардани сатҳи маърифати экологӣ иқтисодии мактаббачагон системаи нишондиҳандаҳо, аломатҳо ва меъёрҳои зеринро истифода бурдан мумкин аст:

меъёрҳои мукаммалӣ ва сахехӣ, тафаккури назариявӣ (дониш ва маҳорат) - пуррагӣ ва мувофиқат, самти экологӣ ва иқтисодии шахс (муносибатҳои маърифатӣ, рафтори ва эмотсионалӣ) - мавҷудият ё набудан, самти мусбат ё манфӣ. Мушкилоти экологӣ ба иқтисодиёт таъсири номатлуб доранд. Кам шудани захираҳои замин ва паст шудани сифати онҳо дар истехсоли маҳсулоти хӯрокворӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар тамоми кишварҳои пешрафта системаи маориф дар соҳаи муҳити зист аллакай коркард шуда, такмил ёфта, тасаввуроти мардум дар бораи сайёраи мо ва вазъи бӯҳронии он васеъ шуда истодааст. Аз ин лиҳоз лозим аст, ки барои боз ҳам мукаммал омӯхтани махсусиятҳои равонӣ, синнусолӣ ва маънавии наврасону ҷавонон ва омода кардани онҳо ба тарбияи экологӣ-иқтисодӣ омӯхтани таҷрибаи байналмилалӣ дар таълим ва тарбияи экологии кӯдакону наврасон ба мақсад мувофиқ аст. Масалан, дар Олмон таълими экологӣ-иқтисодӣ бо истифода аз шаклҳои гуногуни ташкили раванди таълим, аз қабилӣ лоиҳаҳо, ҳафтаҳои экологӣ, инчунин экскурсияҳои гурӯҳӣ амалӣ карда мешавад. Дар муассисаҳои томактабӣ кӯдакон вақти зиёдро дар берун мегузaronанд ва бо табиат унс мегиранд. Ба бачаҳо эҷодкорона фикр карданро ёд медиҳанд, ба бозҳои сюжетӣ-нақшо, таҷрибаҳо, экскурсия ба табиат ё корхонаҳои шаҳр диққати калон медиҳанд.

Омӯзиши экологӣ дар ИМА - як навъ гуногунии ғайриоддӣ шаклҳо, самтҳо ва усулҳои муносибат, воридшавии амиқи ғояҳои этикаи экологӣ ба мундариҷаи қариб ҳамаи фанҳои таълимӣ, бо ҷалби хоси волидон ва оммаи васеъ, махсусан ташкилоти ҷамъиятии ғайридавлатӣ дар раванди ташаккули меъёрҳои муносибати эҳтиёткорона ва масъулиятшиносона ба муҳити табиӣ дар кӯдакон мебошад. Таҳлили таҷрибаи мавҷуда нишон медиҳад, ки ИМА, давлатҳои Аврупо ва Осиё дар роҳи ҷалб намудани ташкилоти таҳсили томактабӣ ба ҳалли масъалаҳои тарбияи экологӣ-иқтисодии насли наврас иқдом кардаанд. Дар ин мамлакатҳо намудҳои махсуси муассисаҳо барпо карда мешаванд: боғчаи бачагонаи экологӣ, боғчаи бачагонаи ҷангал ва ғ. Ҳамин тавр, таҷрибаи хоричӣ дар таълиму тарбияи экологии кӯдакони синни томактабӣ асосан ба ду самт - соҳаҳои тандурустӣ ва иқтисодӣ асос ёфтааст. Сохтори таҳсилоти умумии томактабии хоричӣ шаклу зуҳуроти гуногун дорад, ки аксаран бо мактаб алоқаманд буда, вазифаҳои шуъбаи томактабиро дар силсилаи умумии пайвандҳои тарбиявӣ иҷро мекунанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба масъалаи омода кардани наврасону ҷавонон ба тарбияи экологӣ-иқтисодӣ, ҳифзи табиату боигарихи он ва самаранок истифода бурдани ҳамагуна сарватҳои табиат як қатор тадбирҳои заруриро амалӣ намуда, дар оянда низ барои боз ҳам хубтару беҳтар ба роҳ мондани тарбияи экологӣ-иқтисодии наврасону ҷавонон нақшаҳои зиёд дорад.

Вазифаи насли имрӯза тайёр намудани насли ояндаи дорой дониши баланди экологӣ мебошад. Чунки мо аз ҳисоби табиат зиндагӣ мекунем, вай ҳаёти моро дар замин таъмин месозад. Донишҳои экологӣ шахсро дар руҳияи некбинӣ тарбия менамояд. Вақте, ки мо ба ҳолатҳои фавқулодаи экологӣ ё ин, ки офатҳои табиӣ дучор мешавем, инсоният аллакай медонад, ки муносибатҳои худро бо табиат чӣ гуна бояд барқарор намояд [4, с.88-89].

Чуноне, ки муаллифи як қатор мақолаҳо ва китобҳои илмӣ дар соҳаи таҳқиқоти экологӣ ва иқтисодӣ Акимова Татьяна Акимовна қайд менамояд: “Вазифаи мо натавонанд омӯхтани табиат ва дар бораи он сухан рондан аст, балки бояд чунон кӯшиш ба харҷ дод, ки он ба шуур ва гушту хуни насли оянда дохил шавад, то ки дар кӯдак ҷаҳонбинӣ ташаккул ёбад ва рафтори ӯро дар оянда муайян намояд” [1, с.225-226].

Набояд фаромӯш сохт, ки риояи қонунҳои экологӣ ба ҳама чиз дахл дорад. Дар ин ҷо муносибати одам бо одами дигар, муносибати одам бо мавҷудоти зинда ва ҳамчунин ба об, ҳаво, хок ва ҳамаи мавҷудоти рӯи олам дар назар аст. Пас насли имрӯзаро зарур аст, ки масъулияти баланд бардоштани маърифатнокии экологии ҷомеаро бар души худ гирад. Ҳамаи зинаҳои таҳсилот вазифадоранд, ки онҳоро дар руҳияи дӯст доштану хифз намудани табиат ва боигариҳои он тарбия намоянд. Мо дар табиат зиндагӣ мекунем, вай системаи Ҳимояти ҳаёти моро дар рӯи замин таъмин месозад.

Адабиёт

1. Акимова, Т. Д., Хаскин, В. В. Экология [Текст]: учеб. для вузов. – М.: ЮНИТИ. – 3-е изд., 2006. – 430 с.
2. Аменд, А.Ф. Организация эколого-экономического образования в средней школе [Текст] // Вестник ЮУрГУ / Серия «Образование. Педагогические науки», выпуск 15. – 2012. – №4. – С.130-133.
3. Бобылева, Л. О программе экологического воспитания старших дошкольников [Текст] /Л.Бобылева, О.Дупленко // Дошкольное воспитание. – 2005. – №7. – С. 36-42.
4. Горькова, Л. Г. Сценарии занятий по экологическому воспитанию: Средняя, старшая, подготовительная группы [Текст] / Л. Г. Горькова, А. В. Кочергина, Л. А. Обухова. – М.: ВАКО, 2008. – 240 с.
5. Мирзоев, С. С., Сайдахмадова, Д.Л., Рабиев, М.Б. Ҷанбаҳои тарбия ва маърифати экологии хонандагону донишҷӯён [Матн]: васоити таълимӣ-методӣ. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 64 с.
6. Разумихин, Н. В. Природные ресурсы и их охрана [Текст]. – Л., 2008. – 638 с.
7. Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: prezident.tj/event/missives/17365
8. Саламатов, А. А. Эколого-экономическое образование в профильной школе: теоретико-методологические аспекты [Текст]: монография. – М: Информационно-издательский центр АТиСО, 2004. – 186 с.

МАҲСУСИЯТҲОИ РАВОНӢ, СИННУСОЛӢ, МАЪНАВИИ НАВРАСОНУ ҶАВОНӢ ВА ОМОДА КАРДАНИ ОНҲО БА ТАРБИЯИ ЭКОЛОГӢ-ИҚТИСОДӢ

Муаллифон дар мақолаи хеш қайд менамоянд, ки мақсади тарбияи экологӣ дар давраи наврасӣ ва ҷавонӣ, яъне дар ниҳоди онҳо ташаккул додани рағбати устувори маърифатӣ, ангезаҳо ва гароиш ба омӯзиши объектҳо ва падидаҳои табиӣ, азхуд намудани системаи дониш, малака ва маърифати экологии онҳо ва дар ин замина ташаккул додани таҷрибаи мусбати муносибати эмотсионалӣ ва арзишшиносона ба муҳити табиӣ мебошад, ки ба ноил шудан ба натиҷаи ниҳоии мусбӣ, яъне ташаккули ибтидоии маърифат ва фарҳанги экологӣ-иқтисодӣ меанҷомад.

Дар давраи наврасӣ шавқу ҳаваси аксарияти онҳо ба илмомӯзӣ ва умуман омӯзиши соҳаҳои мураккаби дониш зиёд мешавад. Наврасон бештар ба техника, санъат, сиёсат, фалсафа ва дигар илмҳо шавқу ҳаваси чиддӣ пайдо мекунанд, ки ин шавқу ҳавас самимӣ буда, дар онҳо дидани ояндаи касбии худ, ифтихор аз худ ва афзун кардани дониши касбӣ ба назар мерасад. Маҳз дар ҳамин давра баланд бардоштани маърифати экологии наврасон ва омода намудани онҳо ба тарбияи экологӣ-иқтисодӣ метавонад самараи хубе ба бор орад.

Калидвожаҳо: тарбияи экологӣ, малака ва маърифати экологӣ, тарбияи экологӣ-иктисодӣ, махсусиятҳои раванӣ, наврасон, ҷавонон, таълими экологӣ-иктисодӣ, табиат, донишҳои экологӣ, вазъи экологӣ.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ, ВОЗРАСТНЫЕ, ДУХОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОДРОСТКОВ И МОЛОДЕЖИ И ПОДГОТОВКА ИХ К ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОМУ ОБРАЗОВАНИЮ

Авторы отмечают в своей статье, что цель экологического воспитания в подростковом и юношеском возрасте, то есть формирование устойчивых познавательных интересов в своих учреждениях, мотивации и потребности изучения природных объектов и явлений, овладения системой своих знаний, умений и экологического сознания и, в этом контексте, формирование положительного опыта эмоционально-ценностного отношения к природной среде, что приводит к достижению положительного конечного результата, то есть первоначальное формирование знаний и эколого-экономической культуры.

В подростковом возрасте у большинства из них возрастает интерес к естественным наукам и вообще к изучению сложных областей знаний. У подростков развивается серьезный интерес к технике, искусству, политике, философии и другим наукам, причем интерес этот искренний, в котором они могут видеть свое профессиональное будущее, гордиться собой, повышать свои профессиональные знания. Именно в этот период повышение экологического сознания подростков и подготовка их к эколого-экономическому воспитанию может принести хорошие результаты.

Ключевые слова: экологическое образование, экологические навыки и знания, эколого-экономическое образование, психологические специальности, подростки, молодежь, эколого-экономическое образование, природа, экологические знания, экологическая ситуация.

PSYCHOLOGICAL, AGED, SPIRITUAL CHARACTERISTICS OF TEENAGERS AND YOUTH, AND THEIR PREPARATION TO ECOLOGICAL AND ECONOMIC EDUCATION

The authors note in their article that the goal of environmental education in adolescence and young adults, that is, the formation of stable cognitive interests in their institutions, the motivation and need for studying natural objects and phenomena, mastering the system of their knowledge, skills and ecological consciousness, and, in this context, the formation of a positive experience of an emotional-value relationship with the natural environment, which leads to the achievement of a positive final result, that is, the initial formation of knowledge and ecological and economic culture.

In adolescence, most of them have an increasing interest in natural sciences and in general in the study of complex fields of knowledge. Teenagers develop a serious interest in technology, art, politics, philosophy and other sciences, and this interest is sincere, in which they can see their professional future, be proud of themselves, and improve their professional knowledge. It is during this period that raising the ecological awareness of adolescents and preparing them for ecological and economic education can bring good results.

Keywords: environmental education, environmental skills and knowledge, environmental and economic education, psychological specialties, teenagers, youth, environmental and economic education, nature, ecological knowledge, environmental situation.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сайдахмадзода Дилором - муовини директори такмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент. Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33, Тел.: (+992) 987-21-29-22, 933-700-600, e-mail: sdl6868@mail.ru

Шамсуддинова Сарвиноз – унвонҷӯи кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, кучаи Саид Носир 33. Тел.: 900.84.94.65, e-mail: SarvinozShamziddinova@mail.ru

Сведения об авторах: Саидхмадзода Дилором – заместитель директора по повышению квалификации и переподготовке государственных служащих Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, кандидат педагогических наук, доцент. Адрес: 734003, г. Душанбе, ул. Саида Насира 33, Тел.: (+992) 987-21-29-22, 933-700-600, e-mail: sdl6868@mail.ru

Шамсуддинова Сарвиноз – аспирантка кафедры психологии и социологии управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, ш. Душанбе, улица Саида Насира 33. Тел.: 900.84.94.65, e-mail: СарвинозШамзиддинова@mail.ru

About the authors: Saidahmadzoda Dilorom – Deputy Director for Advanced Training and Retraining of Civil Servants of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Address: 734003, Dushanbe, Said Nasir Street 33, Tel.: (+992) 987-21-29-22, 933-700-600, e-mail: sdl6868@mail.ru

Shamsuddinova Sarvinoz – postgraduate student of the Department of Psychology and Sociology of Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Dushanbe highway, Said Nasir street 33. Tel.: 900.84.94.65, e-mail: SarvinozShamziddinova@mail.ru

ТДУ 37.0.+681.3+004:351/354

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР НИЗОМИ МУОСИРИ ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ

**Сафарзода Даврон Чурахон,
Файзализода Баҳрулло Файзалӣ**

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар ҷаҳони муосир татбиқи технологияҳои рақамӣ муродифи пешравӣ, самаранокӣ ва сарфакорӣ мебошанд. Онҳо ҳаёти одамонро сода мекунанд ва ба ҷойи онҳо вазифаҳои мураккабро иҷро намуда, ҳаҷми бузурги иттилоотро нигоҳ медоранд. Технологияҳои рақамӣ чун воситаи махсуси идоракунии ва азнавсозии ҷомеа баррасӣ гардида, дар раванди иртиботи байнишахсӣ ва байнигурӯҳӣ ба шуури одами таъсири мақсаднок мерасонанд.

Истифодаи технологияҳои иҷтимоии рақамӣ дар низоми хизмати давлатӣ самтҳои амудӣ ва уфуқии иртиботро таъмин менамояд, ки қадами муҳим дар рушди тамоми мамлакат мебошад. Мунтазам баланд бардоштани сифати идоракунии давлатӣ – мақсади муҳими мақомоти ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Рақамикунонӣ кори низоми давлатиро сабук мегардонад: хароҷотро кам мекунад (зарурати сохтани бино барои нигоҳдории ҳуҷҷатҳо аз байн меравад, хароҷот барои қоғаз, муҳр, ирсолӣ почтавӣ истисно мегардад), робитаи мутақобилаи шаҳрванд ва давлатро сода мекунад. ТИК ба аҳоли имкон медиҳанд, ки дар қабули қарорҳои давлатӣ фаъолона ширкат варзанд. Ҳамаи ин ба болоравии самти боварӣ ба давлат аз тарафи халқ оварда мерасонад. Дилхоҳ шаҳрванд аз хона набаромада бо харчи камтарини вақт ва неруи ҷисмонӣ бо истифода аз хизматрасониҳои давлатӣ эҳтиёҷи худро қонеъ мекунад.

Ҳамзамон, зимни корбурди технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти хизматчиёни давлатӣ коҳиши ҳолатҳои коррупсиониро набояд инкор кард. Агар ба ин низом технологияҳои рақамӣ дуруст ворид карда шаванд, барои ришваситонӣ, тамаъҷуӣ, суистифода аз вазифа дар фаъолияти хизматчиёни давлатӣ коҳиш меёбад.

Нишондиҳандаҳои самаранокии идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қиёс ба мамлакатҳои мутараққӣ пасттар аст. Бонки ҷаҳонӣ рейтингӣ мамлакатҳоро, аз рӯи индекси самаранокии идоракунии давлатӣ тартиб медиҳад. Охири маротиба чунин рейтинг соли 2015 мураттаб сохта шуд. Онҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни 212 мамлакат мавқеи 147-ро ишғол намуд [12]. Панҷ ҷойи аввалро давлатҳои пешрафта: Финландия, Сингапур, Дания, Шветсия ва Норвегия соҳиб шуданд. Дар рейтингӣ мамлакатҳои пешрафта аз рӯи сатҳи рушди ҳукумати электронӣ, ки онро Созмони Миллалӣ Муттаҳид соли 2022 тартиб додааст, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавқеи 35-умро қарор дорад [8].

Роҳандозии ислоҳоти маъмурӣ дар ҷаҳони имрӯза бе рушди ТИК бе ҷорисозии лоиҳаҳои нав дар соҳаи рақамӣ имконнопазир аст. Ин дар ҷодаи баланд бардоштани сифат ва самаранокии кори низоми идоракунии давлатӣ зарур мебошад. Ҳамчунин, рушди технологияҳои рақамӣ дар соҳаи хизмати давлатӣ муҳим ҳисоб меёбад, чунки маҳз хизматчиёни давлатӣ татбиқкунандаи асосии низоми идоракунии давлатӣ мебошанд. Дар ин соҳа технологияҳои рақамӣ ҳам барои ҳамкориҳои дохилӣ ва ҳам барои ҳамкориҳо бо шаҳрвандон ва ташкилотҳо мавриди истифода қарор меёбанд. Раванди мазкур номи «*ҳукумати электронӣ*»-ро гирифтааст. Рушди технологияҳои рақамӣ ва ҷорисозии «*ҳукумати электронӣ*» сифати пешниҳодоти хизматрасониҳои давлатиро ба аҳоли беҳтар гардонидан, муносибати байни давлат ва шаҳрвандонро ба сатҳи баландтар бароварда. Ҳамаи ин бо баландшавии сифату самаранокии идоракунии давлатӣ, камшавии хароҷоти шаҳрвандон ва ташкилотҳо зимни гирифтани хизматрасониҳои давлатӣ ҳамроҳ мегардад.

Ҳукумати электронӣ барномаи кӯтоҳ ва маҳдуд набуда, балки раванди дарозмуддати тақомули тағйири идоракунии давлатӣ, ҷиҳати пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ба шаҳрвандон мебошад. Он дар маънии пуррааш хизматрасонии зуд, беҳтар, арзон ва дастрас ба ниёзмандон аст. Раванди татбиқи ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омили ҳам субъективӣ ва ҳам объективӣ рабти қавӣ дорад. Зиёдшавии аҳоли ва афзоиши минбаъдаи он (мувофиқи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 апрели соли 2013 шумораи аҳоли дар соли 2030 қариб ба 13 миллион мерасад) хизматчиӣ давлатиро дар иҷрои ниёзҳои мардум дасткӯтоҳ менамояд ва имкониятҳои ташрифи шаҳрвандро ба мақомоти гуногуни давлатӣ баҳри иҷрои талабу ниёзҳо ва арзу шикоятҳо маҳдуд хоҳад намуд. Дар сурати боқӣ мондани усули анъанавии хизматрасониҳои давлатӣ мушкилиҳо дучанд хоҳанд шуд [18].

Ҳадафи ташаққул додани ҳукумати электронӣ низ ба таври бештар таъсир расонидани мақомоти давлатӣ ба шаҳрвандон мебошад. Ҳар қадар хизматрасонӣ дар

Интернет дастрас бошад ва ҳар қадар истифодаи он васеътар бошад, таъсири ҳукумати электронӣ барои шаҳрвандон ҳамон қадар бештар хоҳад шуд. Ҳамин тавр, ҳукумати электронӣ барои ба даст овардани таъсири устувор, берун аз доираи муассири дохилӣ ва шаффофияти идоракунии давлат, анбӯхи зиёди «шаҳрвандони электронӣ» (e-citizens) ва «муассисаҳои электронӣ»-ро (e-business) талаб мекунад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайравии ҳешро ба тамоюлҳои ҷаҳонӣ нишон дод ва соли 2011 Консепсияи ташаккули ҳукумати электрониро қабул намуд, ки айни замон амалӣ гардида истодааст [8].

Дар назар аст, ки натиҷаи амалисозии Консепсияи мазкур – баландбардории сифат ва кам намудани муҳлати пешниҳоди хизматрасониҳо аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ба шаҳрвандон ва ташкилотҳо, таъмини дастрасӣ ба пойгоҳҳои иттилоотӣ, фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва дар оянда, бо дарназардошти мукамалсозии низоми маъмури аз нигоҳи таркиб инкишоф додани самаранокӣ ва муносибии дастгоҳи давлатӣ хоҳад буд.

Мақсадҳои асосии татбиқи ҳукумати электронӣ инҳо мебошанд:

– баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунӣ аз ҳисоби татбиқи васеи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ;

– беҳтаргардонии сифат ва дастрасии хизматрасониҳои ҷамъиятӣ ба шаҳрвандон ва ташкилотҳо;

– соддагардонии тартиб ва ихтисор намудани муҳлати хизматрасониҳои ҷамъиятӣ, инчунин камсозии хароҷоти маъмури, ки бо чунин хизматрасониҳо алоқаманд мебошанд;

– баланд бардоштани сатҳи дастрасии иттилоот оид ба фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ;

– ташкили низоми ягонаи мубодилаи иттилоот бо истифода аз захираҳои иттилоотии электронӣ ва робитаи доимӣ бо низом ва шабакаи маҳдуди баҳисобгирии тамоми истифодабарандагон;

– ҳавасмандсозии иқтисодии истифодаи Интернет ва технологияҳои иттилоотии муосир.

Дар баробари ин иҷроиш вазифаҳои ҳукумати электронӣ ба ҳалли масъалаҳои асосии зер мусоидат менамояд:

– таҳия ва татбиқи низомҳои иттилоотӣ-таҳлилии функционалӣ (минбаъд – НИТ), ки барои раванди қабули қарорҳои идоракунӣ дар ҳудуди мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии алоҳида мувофиқ аст;

– автоматикунонии ҳамкориҳои дучонибаи байнимуассисавӣ дар раванди қабули қарорҳои идоракунӣ;

– автоматикунии тартиби хизматрасониҳои давлатӣ;

– такмили сатҳи шаффофияти иттилоот оид ба фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, тавсеаи имконоти дастрасӣ ва иштироки бевоситаи шаҳрвандон, ташкилотҳо ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди таҳия ва ташҳиси қарорҳои, ки дар тамоми сатҳҳои низоми идоракунии давлатӣ қабул карда мешаванд;

– баландбардории сифати равандҳои маъмури-идоракунӣ;

– таъмини ҷавобгарӣ ва назорати натиҷаҳои фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ;

– таъмини сатҳи зарурии амнияти иттилоотии ҳукумати электронӣ ҳангоми амалкунии он;

– инкишоф ва татбиқи васеи васоити таъмини дастрасии фосилавии шаҳрвандон ва ташкилотҳо ба иттилоот оид ба фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар фаъолияти мақомоти идоракунии давлатӣ;

– бартарафсозии «нобаробарии рақамӣ» (нобаробарӣ миёни шаҳрвандон дар истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, ки бо фарқиятҳои иҷтимоӣ-иктисодӣ ва ҷойгиршавии ҷуғрофӣ алоқаманд аст), ки яке аз вазифаҳои асосии таъмини самаранокии ҳукумати электронӣ маҳсуб ёфта, тавассути инкишофи зерсохтори ТИК (инкишофи ҳудудии шабакаи алоқа, баландбардории сифати алоқа, тариқи компютер анҷом додани хизматрасонӣ ба аҳоли, инкишофи Интернет дар ҳудуди мамлакат) амалӣ карда мешавад.

Ташаккул ва рушди ҳукумати электронӣ бояд тамоми сатҳҳои идоракунии давлатиро аз ҳамкориҳои дучонибаи байнимуассисавӣ то ҳамкориҳои мутақобилаи давлат ва шаҳрвандон нигаронида шуда бошад.

Ҳукумати электронӣ (E-government) – низоми тадбирҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва воситаҳои техникӣ, мебошад, ки ба таъмини фаъолияти мақомоти давлатӣ доир ба хизматрасониҳои давлатӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ тавассути татбиқи ТИК, инчунин ҳамкориҳои электронии байнимуассисавӣ равона карда шудааст [2, С. 11-17].

Дар баробари ин, албатта, ҳукумати электронӣ ҳукумати анъанавиро иваз карда наметавонад, танҳо бо истифода аз усулҳо ва фишангҳои нави баландбардории самаранокии он, тавассути технологияҳои рақамӣ онро пурра мегардонад.

Дар чорҷӯбаи ҳукумати электронӣ кӯшиш ба харҷ дода мешавад, ки сифат ва дастрасии хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли ва бизнес-сохторҳо баланд бардошта шавад. Дар ин раванд интиқоли хизматрасониҳои давлатӣ ба намуди электронӣ амалӣ карда мешаванд.

Тартиботи маъмурӣ – тавсифи расмӣ ҳуқуқи истисноии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, юрисдиксияи онҳо, инчунин шаклҳои ташкилии ҳамкориҳои дучониба бо дигар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар раванди таҳия, пешниҳод, мувофиқасозӣ ва тасдиқи қарорҳо, аз ҷумла салоҳиятҳо, уҳдадориҳо ва талаботе, ки тибқи қонунгузорӣ нисбат ба муҳлат, сифат, хислати иҷроии функсияҳои муқарраршуда ва намудҳои муайяни кор дар чорҷӯбаи функсияҳои мазкур манзур карда мешавад, ба ҳисоб меравад [5, С. 993-1010].

Низоми геоиттилоотӣ – низоми воситаҳои дастгоҳӣ-барномавӣ ва тартиботи алгоритмӣ мебошад, ки барои дастгирии рақамӣ, пуррагардонӣ, идоракунии, гурӯҳбандӣ, таҳлил, моделсозии математикӣ-картографӣ ва инъикоси зоҳирии маълумотҳои фазоӣ аз лиҳози ҷуғрофӣ таҳия карда шудааст.

Хизматрасониҳои давлатӣ – хизматрасонӣ мебошад, ки аз тарафи мақомоти давлатӣ доир ба амалисозии функсияҳои онҳо анҷом дода мешавад ва бо талаби дархосткунандагон сурат мегирад. Хизматрасониҳои давлатиро дигар ташкилотҳо низ анҷом дода метавонанд, агар, ки ба зиммаи онҳо тибқи қонунгузорӣ функсияҳои хизматрасониҳои давлатӣ вогузор шуда бошад [10].

Хизматрасониҳои давлатии электронӣ – хизматрасониҳои давлатие, мебошад, ки бо татбиқи ТИК сурат мегирад. Яке аз мисолҳои хизматрасониҳои давлатии электронӣ супоридани ҳисоботи андозӣ ё омории корхона тавассути Интернет мебошад [10].

Ҳамин тавр, вобаста ба он, ки қисмати зиёди хизматрасониҳои давлатӣ бо иштироки якҷанд мақомоти давлатӣ сурат мегирад, бинобар ин, ҳамкориҳои дучонибаи байнимуассисавӣ мақомоти давлатии барои натиҷаҳои хизматрасониҳои давлатӣ масъул, хеле муҳим мебошад. Амали мазкур бо роҳи ба шакли ягона даровардани ҳуҷҷатҳо ва мубодилаи ғаврии иттилоот миёни мақомоти давлатӣ, истифодаи

мушаххаскунандагони ягона, ҳамгирии низомҳои иттилоотии онҳо ва таъмини мутобиқати байнимуассисавӣ имконпазир мегардад.

Архитектураи давлатии ягона – амсилаи маҷмуии идоракунии давлатӣ, ки дар заминаи ТИК ташкил карда шудааст ва фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатиро аз лиҳози мафҳумҳои мантиқӣ (бизнес-равандҳо, қоидаҳои бизнес, иттилооти зарурӣ, сохтор ва анбуҳи иттилоот, ҷойгиршавии ҷойҳои қорӣ хизматчиёни давлатӣ) ва техникӣ (воситаҳои дастгоҳӣ, таъминоти барномавӣ, коммуникатсияи маълумотҳо, хифз ва беҳатарӣ, стандартҳо) ифода менамояд. Бо ибораи дигар, архитектура – ин маҷмуи принципҳои роҳбарикунӣ (концепсияҳо, қоидаҳо, интерфейсиҳо ва стандартҳо) мебошанд [7].

Ҳамкориҳои дучонибаи электронии байнимуассисавӣ – мубодилаи маълумотҳо байни мақомоти давлатӣ тавассути технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ мебошад.

Мушаххаскунандагони ягонаи ҳукумати электронӣ – рамзҳои мебошанд, ки ба ҳар як шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ, объектҳои коркард ва амвол, ҷуғрофӣ ва дигарҳо дода мешаванд ва барои онҳо дар ҳукумати электронӣ муайян кардан имкон фароҳам месозанд. Онҳо ба мақомоти давлатӣ (ва низомҳои иттилоотии онҳо) имкон фароҳам месозанд, субъектҳо (шахрвандон, ташкилотҳо) ва объектҳои (амвол, нақлиёт ва ғ.), ки дар хизматрасониҳои давлатӣ, иҷроии функсияҳо ва ҳамкориҳои дучонибаи байнимуассисавӣ иштирок менамоянд, муайян сохта шаванд [8]. Намунаҳои рақамҳои мушаххаси ҳукумати электронӣ-рақамӣ мушаххаси инфиродии шахсонӣ воқеӣ ва рақами мушаххаси андозсупоранда буда метавонанд.

Шарти асосии таъмини самаранокии ҳукумати электронӣ мувофиқати байнимуассисавӣ доир ба нақшаи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ, тартибот, низомӣ нигоҳдорӣ ва мубодилаи маълумотҳо, сатҳдартҳо, форматҳо ва протоколҳои мубодилаи маълумотҳо мебошад.

Тартиботи маъмурии электронӣ – сабти тартиботи маъмурӣ дар шакли электронӣ, ки нигоҳдории маълумотҳо, иҷроии дархостҳо, имкониятҳои назорати тасхеҳи маълумотҳои ҳуҷҷат, санҷиши мутаносибияти иерархӣ дар дохили ҳуҷҷат, муқаррарсозии стандарти ягона дар сохтори ҳуҷҷатро таъмин менамояд.

Унеури ҳукумати электронӣ – лоиҳаи ТИК, мебошад, ки автоматикунони пурра ё қисм ба қисми функсияҳои алоҳидаи мақомоти идоракунии давлатиро доир ба хизматрасониҳои давлатӣ ва (ё) дастгирии қабули қарорҳои идоракунӣ таъмин менамояд [6, С. 48-55].

Принципҳои асосии ҳукумати электронӣ инҳо мебошанд:

– *тобеияти раванди иттилоотикунонӣ ба вазифаҳои афзалиятноки низомӣ идоракунии давлатӣ ва инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат*, ки дар ҷорҷӯбаи он алоқамандӣ ва ҳамроҳсозии ислохотро дар соҳаҳои мухталиф анҷом додан мумкин аст;

– *қушодагӣ ва шаффофияти фаъолияти мақомоти давлатӣ*, ки таъмини дастрасии овоз ба иттилоот оид ба тартиби хизматрасониҳои давлатии электронӣ ба дархосткунандагон, аз ҷумла тавассути сомонҳои расмӣ мақомоти давлатиро дар назар дорад;

– *дастрасии баробари дархосткунандагон ба хизматрасониҳои давлатии электронӣ*, ки дар ҷорҷӯбаи он мақомоти давлатӣ барои ташкили шароти баробари дастрасӣ ба хизматрасониҳои давлатии электронӣ уҳдадор мебошанд;

– *хизматрасониҳои давлатии электронӣ аз рӯи принципи «равзанаи ягона»*, ки бо раванди аз ҷониби як мақомоти давлатӣ ҳамчун намудани номгуӣ ҳуҷҷатҳо ва

маълумотҳои дар дигар мақомот ҷойдошта баҳри хизматрасониҳои давлатии электронӣ алоқаманд мебошад;

– *ягона намудан (ба як шакл даровардан)-и ҳуҷҷатҳои мақомоти давлатӣ* мутобиқати ҳуҷҷатҳои мақомоти давлатие, ки дар раванди хизматрасонии давлатии электронӣ, инчунин ҳамкориҳои дучонибаи байнимуассисавӣ истифода карда мешавад, дар назар дорад;

– *истифодаи мушаххассозии ягонаи ҳукумати электронӣ*, ки дар ҷорҷӯбаи он мавҷудият мушаххассозандагон муҳим аст, аз ҷумла баҳри таъмини раванди нигоҳдорӣ ва коркарди иттилоот дар пойгоҳи маълумотҳои марказии ҳукумати электронӣ;

– *муқаммалсозии доими низоми хизматрасониҳои давлатии электронӣ* андешидани тадбирҳоро аз тарафи мақомоти давлатӣ доир ба бартарафсозӣ ё муттаҳидсозии расмиёти маъмурии барзиёд ва кам намудани шумораи функсияҳои такроршавандаи идоракунии давлатӣ, ихтисор намудани шумораи ҳуҷҷатҳои пешниҳодшаванда аз ҷониби дархосткунандагон, муносиб гардонидани ҳамкориҳои дучонибаи электронии байнимуассисавӣ, ба як шакл даровардани ҳуҷҷатҳо, ихтисор намудани муҳлати хизматрасониҳои давлатии электрониро дар назар дорад;

– *таъмини амнияти иттилоотӣ*, ки дар ҷорҷӯбаи он ҳангоми хизматрасонии давлатии электронӣ тадбирҳо доир ба таъмини амнияти иттилоотии низомҳои иттилоотӣ ва захираҳо ҳатмӣ мебошад;

– *татбиқи чораҳо дар доираи ҳимоя* ва рафъи дастрасии бе иҷозат ба маълумотҳои шахсӣ, инчунин ба маълумотҳое, ки сирри давлатӣ маҳсуб меёбанд.

Дар аксар мамлакатҳои Ғарб ва баъзе кишварҳои Осиё технологияҳои рақамӣ ба низоми хизмати давлатӣ дохил гардида, ба ҳар як шаҳрванд самаранок хизмат мерасонанд, кори хизматчиёни давлатиро сода мекунанд [15, С. 31-35]. Чунин таҷриба ба болоравии некуаҳволии аҳли ҷомеа ва сатҳи зиндагии шаҳрвандон, дастрасӣ ва сифати хизматрасониҳои давлатӣ саҳми худро гузошт. Корбурди технологияҳои рақамӣ шаффофият ва ҳисоботдиҳанда будани давлат барои аҳли ҷомеа дар назар дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон технологияҳои рақамӣ дар хизмати давлатӣ бо таври ғуногун татбиқ мегарданд, ки ҷорисозии технологияҳои рақамӣ ба низоми хизмати давлатӣ падидаи мусбист. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҷорисозии технологияҳои рақамӣ дар идоракунии давлатӣ кӯшишҳои зиёде ба харҷ дода шудааст. Барои ба танзим даровардани фаъолият оид ба истифодаи ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои сершумори меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардидаанд, ки фаъолияти онҳо ба ҳамоҳангсозии фаъолият оид ба татбиқи Стратегияи давлатии рушд ва истифодаи ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудааст [13].

Ҷадвали 1. – Санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Шакли санади меъёрий-ҳуқуқӣ	Рақам ва санаи қабул	Номи санади меъёрий-ҳуқуқӣ
1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	№108 аз 19.02.1997	«Дар бораи ташкили низоми автоматикунонидашудаи ягонаи таҳияи ҳуҷҷатҳо дар дасгоҳи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»
2. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	№1347 аз 16.09.1999	«Дар бораи тадбирҳо доир ба таъмини дастрасӣ ба шабакаҳои иттилоотии ҷаҳонӣ»
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	№207 аз 17.05.2001	«Дар бораи таъсиси шабакаи ҷумҳуриявии интиқоли маълумотҳо ва

			чораҳо доир ба танзими дастрасӣ ба шабакаҳои иттилоотии ҷаҳонӣ»
4.	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	№389 аз 08.08.2001	«Қоидаҳои хизматрасониҳои Интернетӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон»
5.	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон	№40 аз 06.08.2001	«Дар бораи иттилоотонӣ»
6.	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон	№51 аз 10.05.2002	«Дар бораи ҳуччати электронӣ»
7.	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон	№55 аз 10.05.2002	«Дар бораи иттилоот»
8.	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон	№56 аз 10.05.2002	«Дар бораи алоқаи электрикӣ»
9.	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон	№71 аз 02.12.2002	«Дар бораи ҳифзи иттилоот»
10.	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	№115 аз 31.03.2003	«Дар бораи тасдиқи қарор оид ба барномаи байнидавлатии таъсиси марказҳои шабакаҳои иттилоотӣ-маркетингӣ барои фуруши молу хизматрасониҳо дар бозорҳои миллии мамӯлики аъзои ИДМ барои давраи то соли 2005»
11.	Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	№1174 аз 31.03.2003	«Дар бораи Стратегияи давлатии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои инкишофи Ҷумҳурии Тоҷикистон»
12.	Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	№1175 аз 07.11.2003	«Дар бораи Концепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон»
13.	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	№532 аз 05.12.2003	«Дар бораи дастгирии давлатии ташаккул, истифода ва ҳифзи захираҳои иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон»
14.	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	№330 аз 02.08.2004	«Дар бораи стандартҳои рамзгузорӣ ва гузоштани символҳои алфавити тоҷикӣ дар стандарти Unicode дар клавиатураи компютерҳо баҳри татбиқи компютерӣ»
15.	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	№290 аз 30.07.2014	«Дар бораи Барномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини бехатарии иттилоот»
16.	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	№643 аз 30.12.2011	«Дар бораи Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»
17.	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	№483 аз 30.09.2022	«Дар бораи Стратегияи рушди зехни сунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040»
18.	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	№439 аз 31.08.2022	«Дар бораи Концепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042»
19.	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон	№973 аз 15.02.2023	«Дар бораи Ҳуччати электронӣ ва имзои электронӣ»

Дигаргунсозиҳои рақамии идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ханӯз аз соли 1997 оғоз ёфта, аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №108 аз 19.02.1997 «Дар бораи ташкили низоми автоматикунонидашудаи ягонаи таҳияи ҳуҷҷатҳо дар дастрохи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ карда шудааст [13]. Барои амалигардонии Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №643 аз 30.12.2011 «Дар бораи Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки воситаи гузариш ба рақамикунонии вазифаҳои идоракунии давлатиро инъикос менамояд.

Марҳилаи дигари муҳими рушди шаффофияти фаъолияти мақомоти идоракунии давлатӣ ин амалишавии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон №55 аз 10.05.2002 «Дар бораи иттилоот» [13] мебошад, ки дар он принципҳои асосӣ инъикос гардида бо онҳо мақомоти ҳокимияти давлатӣ, инчунин мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот зимни таъмини дастрасӣ ба иттилоот дар фаъолияти худ барои хизматрасонии аҳоли бояд таъя кунанд.

Дар самти ҷорисозии технологияҳои рақамӣ ба низоми хизмати давлатӣ муваффақиятҳои муайяне ба даст оварда шудаанд: портали ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ дар шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шудааст; дар мақомоти худидоракунии ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот, ки пешниҳоди ҳуҷҷатҳоро дар ихтиёри мақомотҳои дигар қарор доранд, дигар талаб намеkunанд, интиқоли ҳуҷҷатҳо бе иштироки шаҳрвандон дар доираи ҳамкориҳои электронии байнисоҳавӣ амалӣ мегардад: як қисми ҳуҷҷатҳо ба шакли электронӣ бо мақсади осонкунии дастрасӣ ба иттилоот, ихтисори масоҳатҳое, ки барои нигоҳдории ҳуҷҷатҳо, заруранд, кам кардани хароҷот барои интиқол тавассути суроғаҳои электронӣ таъин гардидаанд, гузаронида шудаанд.

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №1174 аз 31.03.2003 дар бораи «Стратегияи давлатии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои инкишофи Ҷумҳурии Тоҷикистон» [13] дастоварди муҳим мебошад. Стратегия ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва беҳгардонии сифати хизматрасониҳои электронӣ, рақамикунонии раванди таҳсилот, зехни сунъӣ равона гардидааст. Аз байни афзалиятҳои он: ба истифодабарандагон ташкили заминаҳои мобилӣ, сиррияти маълумотҳо, хизматрасониҳои электронии байниидоравӣ, таҳлили иттилоот кафолат дода мешавад.

Вазифаи асосӣ – ҷорисозии технологияҳои рақамӣ ба низоми идоракунии давлатӣ дар маҷмуъ, аз ҷумла ба низоми хизмати давлатӣ, мебошад. Ин барои баланд бардоштани сифати пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ва афзоиш додани самаранокии ҳамкориҳо байни давлат, бахши хусусӣ, раванди таълим ва ҷомеа шароит фароҳам меорад.

Ҳар сол барои рушди ҳукумати электронӣ маблағҳои зиёде ҷудо карда мешавад, аммо бадастории натиҷаи ҷиддӣ дар ин соҳа (бидуни портали хизматрасониҳои давлатӣ) кори осон нест. Сарфи назар аз дастовардҳо, сатҳи рақамикунонии хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд нест, зеро дар соҳаи мазкур дар самти рақамикунонии хизмати давлатӣ мушкилот мавҷуд аст. Ба татбиқи амалии лоиҳаву барномаҳо бояд диққат дод, ва ба тартибдихии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ набояд маҳдуд гардид. Он гоҳ мамлакати мо дар шароити воқеияти рақамӣ рушд ёфта метавонад.

Идоракунии муосири давлатӣ ба пойгоҳи нави технологӣ бояд гузаронида шавад [17, С. 138-146]. Ин интиқоли пешниҳоди хизматрасониҳои давлатиро ба шакли рақамӣ

дар тамоми марҳилаҳо талаб мекунад, чунки то ҳол тартиботи кӯхнаи хизматрасониҳо амал мекунад, то андозае ки ҳуҷҷатҳо ҳанӯз ба шакли қоғазӣ пешниҳод мегарданд.

Назорат аз болои фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳотро низ ба шакли электронӣ амалӣ гардонидан мумкин аст. Масалан, бунёди низоми электронии арзёбии самаранокии фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва хизматчиёни алоҳидаи давлатӣ имконпазир аст.

Барои бартарафсозии монеаҳои фавқузикр оид ба ҷорисозии технологияҳои рақамӣ ба соҳаи хизмати давлатӣ яқоя бо донишкадаҳо ва ташкилотҳои гуногун корхоро оид ба бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ ба роҳ мемонад. Барномаҳои таълимии хизматчиёни давлатӣ ба иқтисодиёти рақамӣ зеро унвони «Идоракунии ба таҳсилот асосёфта» [18], ки соли 2004 оғоз ёфта ва соли 2020 дар Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон идома ёфт, яке аз мисолҳои чунин кор мебошад, шунавандагони курсҳои технологияҳои навро дар фаъолияти касбии худ, инчунин идоракунии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо истифода аз салоҳиятҳои технологияҳои рақамӣ меомӯзанд.

Марҳилаи якуми таълимро дар доираи барномаи нави таълимии оморасоии хизматчиёни давлатӣ аз ҷумлаи мақомоти маҳаллӣ гузаштанд. Курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ барои хизматчиёни давлатии мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ гузаронида мешавад.

Ба рушди шаффофияти иттилоотӣ дар низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ технологияҳои рақамӣ ва маҳз рушди сомонаҳои расмӣ мақомотҳои давлатӣ дар шабакаи Интернет мусоидат менамоянд. Ба андешаи баъзе муҳаққиқон, муҳтавои сомонаҳои расмӣ сатҳи кушодагӣ ва пӯшидагии мақомотҳои ҳокимияти давлатиро инъикос, дараҷаи шаффофияти тартиботу қарорхоро нишон дода, ба гирифтани иттилооти муҳим дар бораи фаъолияти мақомоти худидоракунии ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот мусоидат карда метавонад. Аммо чунин сомонаҳо на ҳамеша иттилоотро ба пуррагӣ инъикос мекунанд, аммо ин оҳиста-оҳиста бо роҳи гузаронидани мониторингҳои кушодагии иттилоотии сомонаҳои расмӣ, инчунин бо рушди пойгоҳи меърию ҳуқуқӣ, ки бо васеъшавии параметрҳо дар сомонаи мақомотҳои худидоракунии шаҳрак ва деҳот иттилоот пешниҳод мегардад, ҳалли худро меёбад.

Шаффофияти иттилоотии мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот бештар ба боварии шаҳрвандон ба фаъолияти институтҳои мазкур таъсир мерасонад. Боварии институтӣ унсури муҳими муносибатҳои байни давлат ва шаҳрвандон, сарчашмаи асосии устувории давлат мебошад.

Моҳи сентябри соли 2024 олимони таҳқиқоте гузарониданд, ки базаи эмпирикии онро маводҳои муҳосибаи амиқ ташкил доданд. Мақсади таҳқиқот ошкорсозии муносибатҳои шаҳрвандон дар ҷомеаи рақамӣ буд. Дар таҳқиқот вазифаҳои гузошта шуда буданд, ки ба таъсири технологияҳои иттилоотӣ ба кори хизматчиёни давлатӣ, проблемаҳои ташаккули имичи хизматчиёни давлатӣ, қабули шаҳрвандон аз ҷониби хизматчиёни давлатӣ дар муҳити оммавӣ, арзёбии фаъолияти ӯ дахл доранд. Ба сохтори мусоҳиба масъалаҳои дохиланд, ки инъикоскунандаи вазифаҳои хизматчиёни давлатӣ мебошанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки сарфи назар аз тағйирёбии мунтазам ва тақмили асосҳои концептуалию ҳуқуқӣ як қатор мушкилот дар фаъолияти хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол мавҷуд аст.

Олими соҳа Т.А. Магаева ва С.Н. Ревин қайд мекунанд, ки: «хизматчиёни давлатӣ дар аксари мавридҳо фаромӯш мекунанд, ки «хизматгори халқ» мебошанд. Онҳо чунин

меҳисобанд, ки нисбати дигарон бартарӣ доранд» [11, С. 162-169]. Ҳамчунин, «бинобар» пастишавии сатҳи масъулиятнокӣ дар хизматчиёни давлатӣ онҳо ба ҳар кор даст мезананд. Истифодаи мавқеи хизмати худ ба он оварда расонидааст, ки манфиатҳои мақомот бо манфиатҳои шахсӣ иваз карда мешавад. Аммо, аз тарафи дигар, хусусияти бешахсшавӣ имконияти бартаридиҳиро дар раванди интиҳоби кормандон истисно мекунад, тамоми низом бо принсипи хизматҳо ба роҳ монда мешавад.

Дар навбати худ, иштирок дар раванди сиёсӣ ба ташкил кардани ҷалби ҷомеаи фаъоли шаҳрвандӣ ба идоракунии давлатӣ низ имкон медиҳад. Маҳз сохторҳои хизмати давлатӣ дар татбиқи ҳамоҳангсозии сиёсати иҷтимоӣ ширкат меварзанд, хизматчиёни давлатӣ бошанд, ҳамзамон, чун намоёнҳои мақомоти давлатӣ ва ҳамчун аъзоёни дастгоҳи бюрократӣ робитаи мутақобилаи байни ҷомеаи шаҳрвандӣ ва элитаи сиёсиро таъмин менамоянд.

Ҳамзамон, амалигардонии вазифаҳои иҷтимоӣ ва идоракунии давлат яке аз вазифаҳои асосии хизматчиӣ давлатӣ дар давоми тамоми раванди таҳия ва таҷассуми қарорҳо оид ба масоили риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, зифзи иҷтимоии аҳоли, бақоратаъминкунӣ ва проблемаҳои дигари муҳимми иҷтимоӣ мебошад.

Таҳлили интишороти ба муайянсозии як қатор проблемаҳо, ки бо фаъолияти хизматчиӣ давлатӣ алоқаманданд дар ташаккули имичи номатлуби хизматчиёни давлатӣ инъикос меёбанд, имкон медиҳад:

- самаранок намудани сиёсати давлатии қардрӣ дар хизмати давлатӣ (сатҳи баланди салоҳиятнокии рақамии кадрҳо, ивазшавии мунтазами кадрҳои ҷавон, норасоии мутахассисони ҷавони ҳавасманд;

- сатҳи нокифояи қордонии касбӣ ва салоҳиятнокии пасти хизматчиёни давлатӣ дар самти рақамикунонӣ;

- пӯшидагии хизмати давлатӣ барои мониторинг ва назорат аз тарафи ҷомеаи шаҳрвандӣ.

Муносибати номатлуби ҷомеаи шаҳрвандӣ ба «мансабдорони халқ» худ ба худ пайдо нашудааст, яъне, чи тавре, ки шунавандагон қайд мекунанд: «Хизматчиӣ давлатие, ки бо ҷомеа ба таври оммавӣ муқоламаро ба роҳ менамояд, мавқеи худро бо таври кушода баён карда, ба он далелҳо меорад, назар ба он, ки фаъолияти тавассути миёнаравҳо интиқол меёбад, эҳтироми бештарро ба даст меорад» [16, С. 23-24]. Дар ҷумҳурии мо низ мансабдорони мусбӣ ҳастанд, ки дар шабақаҳои иҷтимоӣ фаъоланд аз иттилооти муҳим дигаронро боҳабар мекунанд.

Зимни ташкили омӯзиши самарабахши хизматчиёни давлатӣ дар Донишкадаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ фаъолнокии касбии онҳо афзуда дар ҷумҳурӣ, ба болоравии сатҳи умумии некуаҳволӣ мусоидат менамояд ва ин ба нигоҳдории муътадили низоми давлатдорӣ бояд заминаи устувор мегузорад.

Чӣ тавре ки яке аз шунавандагон қайд кард: «Донишкадаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ дар ҷаҳони муосир ба объекти тавачҷуҳи қиддӣ табдил ёфта истодааст». Ин якчанд сабаб дорад. **Яқум**, ба ин рақамикунонии ҷомеа ва кушодагии тамоми олам мусоидат намуд. «Дар ҷунин шароит хизматчиёни давлатӣ маҷбур мегардад, ки фаъолияти касбии худро шаффоф намояд ва «нақши рақамӣ»-и баръалоро дошта бошад» - қайд кардааст яке аз шунавандагони курси тақмили ихтисос аз ноҳияи Муминобади вилояти Хатлон. **Дуюм**, рағбат ба образи хизматчиӣ давлатӣ дар рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ афзуд. Арзёбии гуногуни фаъолияти хизматчиёни давлатиро мешунавем. Ин масъала бештар дар шабақаҳои иҷтимоӣ баррасӣ мегардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи ташаккули боварӣ ба мақомотҳои худидоракунии шаҳрак ва деҳоти пеш меравад. Масалан дар Қонуни Ҷумҳурии

Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» баъзе меъёрҳои этикаи касбии хизматчиёни давлатӣ инъикос гардидааст. Дар он қоидаҳои рафтор, меъёрҳои этика, принципҳо ва арзишҳои, ки онро хизматчиёни давлатӣ бояд риоя намоянд, чамъ оварда шудаанд. Қонуни мазкур барои бунёди имиджи мусбии хизматчиёни давлатӣ чун заминаи хуб хизмат мерасонад.

Шунавандаи дигари курси саёри такмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ аз шаҳри Бохтари вилояти Хатлон қайд мекунад, ки: «*Ҳоло дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе тамоюлоти манфии ташаккули имиджи хизматчиёни давлатӣ мавҷуданд. Пеш аз ҳама, мақомоти салоҳиятдори идоракунии раванди ташаккули имиджи хизматчиёни давлатӣ бояд амалӣ гардонид, зарур аст. Талабот ба он асос меёбад, ки ташаккули имидж дар муҳити махсус рӯй медиҳад ва аҳоли, ВАО, кормандони мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот, соҳибкорон, намояндагони ташкилотҳои ҷамъиятӣ чун субъектҳои он баромад мекунад*».

Бояд ба он диққат дод, ки андешаи шунавандагон «*бо пайдошавии Интернет образи хизматчиёни давлатӣ ба кулӣ тағйир ёфт*». Тағйироти гуногун дар низоми давлатӣ дар образи хизматчиёни давлатӣ дар ҷомеа инъикос ёфт.

Мусаллам аст, ки ҷомеаи муосир дар марҳилаи рушди босуръати илму техника қарор дошта, зина ба зина ба низоми хизматрасониҳои муосири компютерӣ ворид мешавад. Дар ин замина, тамоми шаклҳои хизматрасонӣ бо истифода аз дастгоҳҳои мобилӣ ва компютер роҳандозӣ мегардад. Инчунин, дар заминаи технологияҳои муосир таҷҳизоти техникий нав, аз қабилҳои автомобилҳои электронӣ, роботҳо, дронҳо ва ғайра сохта шудаанд, ки ба таври фосилавӣ тавассути технологияҳои муосири компютерӣ идора карда мешаванд.

Бо пайдошавии миқдори калони ТИК байни одамон ва ҷомеа робитаи ҳаматарафа ба вуқӯъ омад. Чӣ тавре ки олими соҳаи информатика ва технологияи иттилоотӣ профессор Ф.С. Комилиён қайд мекунад: «*шумораи истифодабарандагон аз 4,7 миллиард беиштар гардид ва ин 65%-и тамоми аҳолии ҷаҳонро ташкил медиҳад*» [16, С. 87-89]. Илова бар ин, 4,7 миллиард нафар дар шабакаҳои иҷтимоӣ аккаунтҳои худро доранд айнӣ замон онҳо ба як воситаи универсалии муошират табдил ёфтаанд, ки аз ҳама маъмултарини онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «*Facebook*», «*Одноклассники*», «*Telegram*», «*ВКонтакте*», «*Instagram*», «*YouTube*», «*WhatsApp*», «*Messenger*», «*TikTok*», «*Twitter*» ва «*Skype*» мебошанд.

Бо рушди технологияҳои Интернет дар медиасоҳа мафҳуми «*медиаҳои нав*» пайдо шуд. Пандемия, ки сирояти Covid-19-ро ба бор овард, раванди гузариши ҳаёт ба онлайнро тезонид, инчунин ба рушди шабакаҳои нави коммуникатсия, хусусан медиаҳои иҷтимоӣ мусоидат намуд. Шабакаҳои иҷтимоӣ ва мессенҷерҳо, ки дар ҳаёти инсон нақши калон бозиданд, ВАО-и мустақил гардиданд. Шабакаи иҷтимоӣ «*Telegram*» барои ба худ ҷалб намудани диққати мардум бо ВАО рақобат карда метавонанд.

Қобили қайд аст, ки технологияҳои рақамӣ дар низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ дар марҳилаи муосири рушди онҳо нақши муҳим мебошад. Маҳз онҳо ба фаъолияти самаранок бо хароҷоти камтарин, ба иҷро намудани вазифаҳои худ, ба хизматрасонии фаврӣ ва сифатан баланд имкон медиҳанд. Тавассути технологияҳои рақамӣ анбуҳи калони иттилоот чамъоварӣ мегардад, миллионҳо дархости аҳоли коркард мешаванд, ҳамзамон дар раванди кор хизматчиёни давлатӣ бо шахрвандон дар робитаи зич қарор дошта, онҳоро ба кори худ ҷалб мекунанд. Ба ақидаи мо, хусусан, робитаи мутақобиларо шахрвандон, вақте ки ба сифати хизматрасониҳои давлатии пешниҳодгардида баҳо медиҳанд, дода метавонанд. Агар ба оянда нигарем, пас бо

итминони калон комил мумкин аст, ки чорисозии технологияҳои нави рақамӣ ва иттилоотӣ идома меёбад.

Чорисозии зеҳни сунӣ ба фаъолияти хизмати давлатӣ ояндаи калон дорад. Ба зиммаи зеҳни сунӣ гардиши хуччатҳо, пешбарии фаъолияти бойғониҳо ва баъзе вазифаҳои ташкилиро гузоштан мумкин аст. Аммо пурра бовар кардан ба роботҳо дар иҷрои вазифаҳои хизмати давлатӣ имконнопазир аст, чунки кор бо одамро бо сифати баланд таҳо инсон иҷро карда метавонад.

Ҳамин тариқ, рушди технологияҳои рақамӣ дар тамоми ҷаҳон на танҳо ба азнавсозии МТОК, балки ба дигаргунсозии механизмҳои идоракунии давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ низ мусоидат менамояд. Аммо дар қатори тарафҳои мусбӣ рақамикунони хизмати рақамӣ мушкилоти нави иловагӣ хизмати рақамӣ мушкилоти нави ҳамроҳшаванда ба вучуд меоянд. Муҳаққиқон роҳҳои чорисозии технологияҳои рақамиро ба низоми идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пешниҳоди ҳалли масъаларо, ки бо хатарҳо алоқаманданд, бояд муайян намоянд.

Адабиёт

1. Байханов, И. Б. Трансформация профессиональных компетенций специалистов государственного управления [Текст] / И.Б. Байханов // Миссия конфессий. – 2021. – Том 10. – №3. – С. 320-327.

2. Баранов, А. В. Цифровая компетентность государственных служащих как ресурс политической власти [Текст] / А.В. Баранов, О.В. Котлярова // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки. – 2021. – №2. – С. 11-17.

3. Васильева, Е. В. Развитие цифровых компетенций государственных гражданских служащих Российской Федерации [Текст] / Е.В. Васильева, В.Н. Пуляева, В.А. Юдина // Бизнес-информатика. – 2018. – №4 (46). – С. 28-42.

4. Добробаба, Н. Б. О перспективах цифровой трансформации государственной (муниципальной) службы [Текст] / Н.Б. Добробаба // Юридический вестник Кубанского государственного университета. – 2018. – №4. – С. 54-60.

5. Карапетян, Н. С. Трансформация компетенций государственных служащих в условиях развития цифровых технологий [Текст] / Н.С. Карапетян, Е.Н. Каунов // Креативная экономика. – 2020. – Том 14. – №6. – С. 993-1010.

6. Колдушко, А. А. Цифровизация гражданской службы: нормативно-правовой аспект [Текст] / А.А. Колдушко // Современный город: власть, управление, экономика. – 2021. – Том 1. – С. 48-55.

7. Системаи иттилоотии идораи соҳаи маориф ва илм: нақша ва дурнамо. [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://omuzgor-gazeta.tj/?p=7673> (санаи мурочиат 17.01.2025)

8. Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади амалисозии Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003, №1174 тасдиқ шудааст. [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://cs.gov.tj/ukumati-elektron/> (санаи мурочиат 18.04.2025).

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ (Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, № 5, моддаи 338; соли 2014, № 7 қисми 329, моддаи 423; соли 2016, №7, моддаи 628; соли 2017, № 7-9, моддаи 584; соли 2018, № 5, моддаи 280). [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://majmilli.tj/> (санаи мурочиат 18.04.2025).

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хизмати давлатӣ, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.11.2023, №2011 тасдиқ шудааст. [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://majmilli.tj/>(санаи мурочиат 11.01.2025)

11. Магаева, Т. А. Трансформация компетенций государственных служащих в условиях цифровизации государственного управления [Текст] / Т.А. Магаева, С.Н. Равин // Материалы международного научно-исследовательского журнал. – 2022. – №6 (120). – С. 162-169.

12. Стратегияи ислохоти системаи идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006, №1713 тасдиқ шудааст. [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://mmih.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=27247> (санаи мурочиат 23.01.2025).

13. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2011-2020. – Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2011, №227. [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=435 (санаи мурочиат 02.06.2024)

14. Токтарова, В. И. Цифровая грамотность: понятие, компоненты и оценка [Текст] / В.И. Токтарова, О.В. Ребко // Вестник Марийского государственного университета. – 2021. – №2(42). – С. 165-177.

15. Фролова, Н. Н. Новый подход к навыкам государственных и муниципальных служащих в рамках цифровой трансформации [Текст] / Н.Н. Фролова, О.А. Правдина, А.А. Рассказова // Цифровая трансформация государственного управления материалы международной научно-практической конференции / под общей редакцией С.Н. Большакова. – 2020. – С. 31-35.

16. Комилов, Ф. С. Электронная система управления ВУЗ-ом [Текст] / Ф.С. Комилов, У.М. Джумаев, Р.Дж. Давлатов // Материалы международной конференции «Компьютерный анализ проблем науки и технологии». – Душанбе, ТНУ, 2011. – С. 87-89.

17. Цифровая трансформация государственного управления: мифы и реальность [Текст: докл. к XX апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 9-12 апр. 2019 г. / Д.Ю. Двинских, Н.Е. Дмитриева, А.Б. Жулин и др.; нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: изд. дом Высшей школы экономики, 2019. – 43 с.

18. Шахворостов, Г. И. Совершенствование управления профессиональным развитием государственных гражданских служащих на основе цифровых компетенций (на примере Воронежской области) [Текст] / Г.И. Шахворостов, Е.М. Лащенко, А.А. Лейбина // Вестник Регион: системы, экономика, управление. – 2022. – №1 (56). – С. 138-146.

19. Дар Тоҷикистон Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президент таъсис дода мешавад, 26.01.2021 [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://khover.tj/2021/01/dar-to-ikiston-agentii-innovatsiya-va-tehnologiya-oi-ra-amii-nazdi-prezident-tasis-doda-meshavad/> (санаи мурочиат 12.09.2024).

ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР НИЗОМИ МУОСИРИ ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ

Мақолаи мазкур нақши ҳукумати электрониро барои ташаккул ва рушди касбии низоми муосири хизмати давлатӣ таҳлилу баррасӣ намуда, ибраз менамоянд, ки ҳукумати электронӣ барномаи кӯтоҳ ва маҳдуд набуда, раванди дарозмуддати тақомули тағйири идоракунии давлатӣ, ҷиҳати ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ ба шаҳрвандон

мебошад. Ташкили ҳукумати электронӣ бояд тамоми сатҳҳои идоракунии давлатиро аз ҳамкориҳои дучонибаи байнимуассисавӣ то ҳамкориҳои мутақобилаи давлат ва шаҳрвандон такмил ва инкишоф диҳад. Дар чорчӯбаи ҳукумати электронӣ кӯшиш ба харҷ дода мешавад, ки сифат ва дастрасии хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли ва бахши хусусӣ баланд бардошта шавад. Дар ин раванд интиқоли хизматрасониҳои давлатӣ ба намуди электронӣ амалӣ карда мешавад.

Ҳамзамон, зимни корбурди технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти хизматчиёни давлатӣ коҳиши ҳолатҳои коррупсиониро набояд инкор кард. Агар ба ин низом технологияҳои рақамӣ дуруст ворид карда шаванд, барои ришваситонӣ, тамаъҷуй, суистифода аз вазифа дар фаъолияти хизматчиёни давлатӣ коҳиш меёбад. Ҳадафи ташаккул додани ҳукумати электронӣ низ ба таври бештар таъсир расонидани мақомоти давлатӣ ба шаҳрвандон мебошад. Ҳар қадар хизматрасонӣ дар Интернет дастрас бошад ва ҳар қадар истифодаи он васеътар бошад, таъсири ҳукумати электронӣ барои шаҳрвандон ҳамон қадар бештар хоҳад шуд. Ҳамин тавр, ҳукумати электронӣ барои ба даст овардани таъсири устувор, берун аз доираи муассири дохилӣ ва шаффофияти идоракунии давлат, анбӯхи зиёди «шаҳрвандони электронӣ» ва «муассисаҳои электронӣ»-ро талаб мекунад.

Калимаҳои калидӣ: салоҳиятҳои рақамӣ, амсиласозии салоҳиятҳо, амсиласозии компютерӣ, тарзи технологӣ, идоракунии давлатӣ, хизматчиӣ давлатӣ, технологияи иттилоотӣ, рақамикунонии таҳсилоти хизматчиёни давлатӣ.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ

В статье анализируется и рассматривается роль электронного правительства в повышении профессионального развития современной системы государственных услуг и подчеркивается, что электронное правительство – это не короткая и ограниченная программа, а долгосрочный процесс совершенствования государственного управления, чтобы централизовать государственные услуги для граждан. Организация электронного правительства должна совершенствоваться и развивать все уровни государственного управления от двустороннего межведомственного сотрудничества до взаимного сотрудничества между государством и гражданами. В рамках электронного правительства предпринимаются усилия по повышению качества и доступности государственных услуг для населения и частного сектора. В этом процессе реализуется электронное представление государственных услуг.

В то же время нельзя отрицать снижение случаев коррупции при использовании информационных технологий в деятельности государственных служащих. При грамотном внедрении цифровых технологий в эту систему снизятся случаи взяточничества, вымогательства и злоупотребления служебным положением в деятельности государственных служащих. Целью развития электронного правительства также является предоставление государственным органам большего влияния на граждан. Чем больше услуг доступно в Интернете и чем шире его использование, тем большее влияние электронное правительство оказывает на граждан. Таким образом, для достижения устойчивого эффекта электронного правительства, выходящего за рамки внутренней эффективности и прозрачности государственного управления, требуется большое количество «электронных граждан» и «электронных предприятий».

Ключевые слова: цифровые компетенции, моделирование компетенций, компьютерное моделирование, технологический стиль, государственное управление,

государственный служащий, информационные технологии, цифровизация образования государственных служащих.

DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE MODERN SYSTEM PUBLIC SERVICE

This article analyzes the role of e-government in the formation and professional development of the modern civil service system, arguing that e-government is not a short-term and limited program, but a long-term process of improving the transformation of public administration in terms of cooperation between state bodies and citizens. The organization of e-government should improve and develop all levels of public administration, from bilateral inter-institutional cooperation to mutual cooperation between the state and citizens. Within the framework of e-government, every effort is made to improve the quality and accessibility of public services to the population and the private sector. In this process, the transfer of public services to electronic form is implemented.

At the same time, it is impossible to deny the reduction of corruption cases when using information technologies in the activities of civil servants. With the proper implementation of digital technologies in this system, cases of bribery, extortion and abuse of office in the activities of civil servants will decrease. The goal of developing e-government is also to give government agencies greater influence over citizens. The more services are available on the Internet and the more widely it is used, the greater the influence e-government has on citizens. Thus, to achieve a sustainable e-government effect that goes beyond the internal efficiency and transparency of public administration, a large number of “e-citizens” and “e-enterprises” are required.

Keywords: digital competencies, competency modeling, computer modeling, technological style, public administration, civil servant, information technology, digitalization of education.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сафарзода Даврон Чураҳон – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 918-90-90-89;

Файзализода Баҳрулло Файзали – доктори илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи технологияи иттилоотӣ ва амнияти иттилоотии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. E-mail.: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

Сведения об авторах: Сафарзода Даврон Джурахан – кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии и социологии управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Саида Насира, 33. Тел.: (+992) 918-90-90-89.

Файзализода Баҳрулло Файзали – доктор педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой информационных технологий и информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Насира, 33. Тел.: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. Электронная почта: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

Information about the authors: Safarzoda Davron Jurakhan – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Sociology of Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Said Nasir Street, 33. Tel.: (+992) 918-90-90-89.

Fayzalizoda Bakhrullo Faizali – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Information Technologies and Information Security of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nasir Street, 33. Tel.: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. Email: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

**Талабот
ба дастнависҳои пешниҳодшуда барои ҷоп дар маҷаллаи илмӣ
«Паёми Китобхонаи миллӣ»**

1. Муқаррароти умумӣ

1.1. Маҷалла матни аслии мақолаҳои муқаммалӣ илмӣ дорои хусусияти назарӣ ва амалиро, ки дар заминаи масъалаҳои мубрамми соҳаҳои гуногуни таърих, педагогика, психология, китобшиносӣ, китобхонашиносӣ, библиографишиносӣ ва фанҳои ба онҳо алоқаманд анҷом дода шудаанд, барои ҷоп қабул мекунад.

1.2. Маводи пешниҳодшуда бояд баёнгари ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти китобхонаҳо, марказҳои библиографию иттилоотӣ, ҳаёти илмӣ ва фарҳангии кишвар бошанд.

1.3. Маҷалла фақат маводи пештар ҷопнашударо нашр менамояд. Лозим аст, ки қорҳои пажӯҳишӣ қомил ва дорои ҳулосаҳои қобили эътимод, асоснок ва мудаллал бошанд.

1.4. Мақола бояд бо услуби илмӣ навишта шуда, мафҳумҳои нави воридшуда таъриф дошта бошанд. Маводи мақола бояд ба низом дароварда шуда, дорои сохтори возеҳ, санаду далел бошад, хусусияти проблемавии масъалаҳои матраҳшударо ошкор намояд, роҳҳои ҳалли масъаларо аз рӯи натиҷаҳои дар таҳқиқот бадастомада нишон диҳад.

1.5. Дар мақолаҳо бояд нишон дода шаванд:

– сарчашмаҳо (китобҳо, дастурҳо, захираҳои интернетӣ ва ғ.), ки асоси маводи пешниҳодшударо (истифодашуда) ташкил медиҳанд;

– муаллифоне, ки ақоид ва китобҳои онҳо дар маводҳои пешниҳодшуда инкишоф дода шудаанд;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳорқунча [] нишон дода шавад. Намуна: [1, с.12]. Яъне, манбаи иқтибос адабиёти №1 ва саҳифаи 12-и он мебошад.

1.6. Мақолаҳо дар ҷаласаҳои ҳайати таҳририя мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд.

1.7. Муҳлати баррасии мақола на камтар аз се моҳ аст.

1.8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки зимни мувофиқат бо муаллиф мазмуну мундариҷаи мақоларо таҳрир намояд.

2. Тартиби пешниҳоди маводҳо

2.1. Мақола барои маҷалла ба суроғаи идора ба воситаи почта, почтаи электронӣ ё шахсан фиристода мешавад.

2.2. Мақола бояд ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионӣ оид ба тарҳрезии нашрияҳои илмӣ мувофиқ бошад.

2.3. Мақола аз ҷониби муаллиф бояд бо тартиби зерин пешниҳод карда шавад:

– рамзҳои ТДУ (УДК) ва ТКБ (ББК);

– унвони мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар;

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;

– тавсиф, калидвожаҳо (бо се забон: тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);

– тавсиф на кам аз 25 сатр иншо шуда, калидвожаҳо бояд аз 8 то 10 мафҳумро дарбар гиранд.

– матни асосии мақола;

– тавсияҳои кафедра, лаборатория, шурои илмӣ, ки барои сифати мавод ва эътимоднокии натиҷаҳо масъуланд.

2.4. Ба сифати муқарризи метавонад:

– барои дарёфти рисолаи номзадӣ на камтар аз як мутахассиси дорои унвони докторӣ ё номзади илм аз рӯи ихтисоси ин қор;

– барои рисолаи докторӣ – ҳадди ақал як мутахассис, ки аз рӯи ихтисоси ин кор унвони докторӣ дорад, интихоб шавад.

2.5. Мақола барои гирифтани унвони илмии номзади илм аз тарафи роҳбар зимни тасдиқи шинос будани ӯ бо мазмуни мақола имзо карда мешавад ва барои чоп тавсия намудани онро имконпазир мешуморад.

2.6. Маълумот барои тамос. Дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) барои ҳар як муаллиф маълумоти зерин пешниҳод карда шавад: насаб, ном ва номи падар пурра; ҷойи кор, вазифа, дараҷа ва унвонҳои илмӣ (агар дошта бошад); суроғаи ҷойи кор ё истиқомат; телефонҳо барои алоқа; суроғаи почтаи электронии муаллиф.

3. Тартиби баррасии дастнавис

3.1. Ҳамаи мақолаҳои ба идора воридшуда сабт мешаванд. Ба онҳо рақами бақайдгирӣ гузошта мешавад.

3.2. Мақолаҳои барои чоп пешниҳодшуда аз ҷониби коршиносони соҳае, ки ба масъалаҳои тадқиқот шиносанд, тақризу баррасӣ мешаванд. Тақризу баррасӣ мувофиқи “Тартиби тақриз кардани дастнависҳо” сурат мегирад.

3.3. Қарор оид ба ҷопи мақола дар маҷлиси ҳайати таҳририя қабул карда мешавад.

3.4. Муаллиф дар бораи қарори ҳайати таҳририя дар бораи қабули мақола ба ҷоп ё рад кардани он тавассути почтаи электронӣ хабардор карда мешавад.

3.5. Пас аз қабули қарори мусбӣ, муҳлати нашри мақола муайян карда мешавад.

3.6. Маводи пешниҳодшуда баргардонида намешавад. Онҳо ба бойгонӣ интиқол дода мешаванд.

4. Талабот оид ба шаклбандии матни мақола

4.1. Мақола дар формати Microsoft Word, шрифти Times New Roman TJ (барои матни тоҷикӣ) Times New Roman (барои матни русӣ ва англисӣ), андозаи ҳарф 14, фосилаи 1 навишта шавад.

4.2. Ҳама саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

4.3. Ҳаҷми мақола то 15 саҳифа (A4) бошад.

4.4. Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

Суроғаи мо: 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Техрон – 5, КМ, Идораи маҷаллаи “ПКМ”. Тел.: (+992 37) 221-04-83; E-mail: rayom@kmt.tj

Требования

к рукописям, представленным для публикации в научном журнале
«Вестник Национальной библиотеки»

1. Общие положения

1.1. Журнал принимает к публикации оригинальные законченные научные статьи теоретического и практического характера, выполненные в контексте актуальных проблем в различных областях истории, педагогики, психологии, книговедения, библиотекведения, библиографоведения и смежных дисциплин.

1.2. Предоставляемые материалы должны раскрывать различные аспекты деятельности библиотек, библиографических и информационных центров, научной и культурной жизни страны.

1.3. Журнал публикует только ранее не публиковавшиеся материалы. Они должны представлять собой законченные научно-исследовательские работы, выводы которых являются достоверными, обоснованными и доказательными.

1.4. Статья должна быть написана в научном стиле, вводимые новые понятия должны иметь определения. Материал в статье должен быть систематизирован, иметь четкую структуру, доказательную базу, раскрывать проблемность освещаемых вопросов, показывать на результатах, полученных в исследовании, пути решения проблемы.

1.5. В статьях обязательно указываются:

- источники (книги, пособия, интернет ресурсы и пр.), которые легли в основу (использовались) представленного материала;
 - авторы, чьи идеи и книги получили развитие в предлагаемых материалах;
 - при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [].
- Образец: [1, с.12]. То есть, литература №4 и ее страница 25.

1.6. Статьи будут рассматриваться на заседаниях редакционной коллегии.

1.7. Срок рассмотрения статьи - не менее трех месяцев.

1.8. Редакция оставляет за собой право по согласованию с автором редактировать содержание статьи.

2. Порядок подачи материалов

2.1. Статья для журнала отправляется на адрес редакции по почте, электронной почте или лично.

2.2. Статья должна соответствовать требованиям ВАК по оформлению научных публикаций.

2.3. Статья должна быть представлена автором в следующем порядке:

- коды УДК и ББК;
- название статьи;
- фамилия и инициалы в сокращенном виде;
- название учреждения, в котором работает автор статьи;
- аннотация, ключевые слова (на трех языках: таджикском, русском и английском);
- аннотация должна состоять не менее чем из 25 строк, а ключевые слова должны содержать от 8 до 10 понятий;
- основной текст статьи;
- рекомендации кафедры, лаборатории, ученого совета, несущего ответственность за качество материалов и достоверность результатов.

2.4. В качестве рецензента может выступать:

- для кандидатской диссертации как минимум один специалист, имеющий ученую степень кандидата или доктора наук по специальности данной работы;
- для докторской диссертации - как минимум один специалист, имеющий ученую степень доктора наук по специальности данной работы.

2.5. Статья на соискание степени кандидата наук подписывается научным руководителем в подтверждение того, что он ознакомлен с содержанием статьи и считает возможным рекомендовать ее к печати.

2.6. Контактная информация. В конце статьи на трех языках (таджикском, русском и английском) для каждого автора должна быть указана следующая информация: фамилия, имя и отчество; место работы, должность, ученая степень и ученое звание (при наличии); адрес места работы или проживания; телефоны для связи; адрес электронной почты автора.

3. Порядок рассмотрения рукописи

3.1. Все статьи, поступившие в редакцию, регистрируются. Им присваивается регистрационный номер.

3.2. Статьи, представленные к публикации, рецензируются специалистами в области, связанной с проблематикой исследования. Рецензирование осуществляется в соответствии с «Порядком рецензирования рукописей».

3.3. Решение о публикации статьи в журнале принимается на заседании редакционной коллегии.

3.4. О решении редакционной коллегии о принятии статьи к публикации или ее отклонении автору сообщается по электронной почте.

3.5. После принятия положительного решения определяются сроки публикации статьи.

3.6. Присланные материалы не возвращаются. Они передаются в архив.

4. Требования к оформлению текста статьи

4.1. Статья должна быть написана в формате Microsoft Word, шрифт Times New Roman TJ (для таджикского текста) Times New Roman (для русского и английского текста), размер шрифта 14, интервал 1.

4.2. Все страницы должны быть пронумерованы.

4.3. Размер статьи до 15 страниц (A4).

4.4. Список используемой литературы должен быть разработан на основании требований ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008.

Наш адрес: 734024, г. Душанбе, улица Тегеран 5, НБ, Редакция журнала «ВНБ». Тел.: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj

Requirements for manuscripts submitted for publication in the scientific journal «Bulletin of the National Library»

1. General Provisions

1.1. The journal accepts for publication the original completed scientific articles of a theoretical and practical nature, made in the context of topical problems in various fields of history, pedagogy, psychology, book science, library science, bibliography and related disciplines.

1.2. The materials provided should reveal various aspects of the activities of libraries, bibliographic and information centers, scientific and cultural life of the country.

1.3. The journal publishes only previously unpublished materials. They should be completed research papers, the conclusions of which are reliable, substantiated and evidencebased.

1.4. The article should be written in a scientific style, new concepts introduced should have definitions. The material in the article should be systematized, have a clear structure, evidence base, reveal the problematic nature of the issues covered, show the results obtained in the study, ways to solve the problem.

1.5. The articles should include:

– sources (books, manuals, Internet resources, etc.) that formed the basis (used) of the presented material;

– authors whose ideas and books have been developed in the proposed materials;

– when citing a specific material, references are indicated in square brackets []. Sample: [1, p.12].

That is, literature number 4 and its page 25.

1.6. Articles will be considered at meetings of the editorial board.

1.7. The term for consideration of the article is at least three months.

1.8. The editors reserve the right, in agreement with the author, to edit the content of the article.

2. The order of submission of materials

2.1. The article for the journal will be sent to the address of the editorial office by mail, e-mail or in person.

2.2. The article should comply with the requirements of the Higher Attestation Commission for the design of scientific publications.

2.3. The article must be submitted by the author in the following order:

- UDC and LBC codes;
- article title;
- surname and initials in abbreviated form;
- the name of the institution where the author of the article works;
- abstract, key words (in three languages: Tajik, Russian and English);
- the abstract should consist of at least 25 lines, and keywords should contain from 8 to 10 concepts;
- the main text of the article;
- recommendations of the department, laboratory, academic council responsible for the quality of materials and the reliability of the results.

2.4. The reviewer can be:

- for a Ph.D. thesis, at least one specialist who has a Ph.D. or Doctor of Science degree in the specialty of this work;
- for a doctoral dissertation - at least one specialist who has a doctorate in the specialty of this work.

2.5. An article for the degree of Candidate of Sciences is signed by the supervisor to confirm that he is familiar with the content of the article and considers it possible to recommend it for publication.

2.6. Contact Information. At the end of the article in three languages (Tajik, Russian and English), the following information should be indicated for each author: last name, first name and patronymic; place of work, position, academic degree and academic title (if any); address of place of work or residence; telephones for communication; author's e-mail address.

3. The order of consideration of the manuscript

3.1. All articles received by the editors are registered. They are assigned a registration number.

3.2. Articles submitted for publication are reviewed by experts in the field related to the research problem. Reviewing is carried out in accordance with the "Procedure for Reviewing Manuscripts".

3.3. The decision to publish an article in the journal is made at a meeting of the editorial board.

3.4. The author of the editorial board to accept the article for publication or its rejection is reported to the author by e-mail.

3.5. After a positive decision is made, the timing of the publication of the article is determined.

3.6. Submitted materials will not be returned. They will be delivered to the archives.

4. Requirements for the design of the text of the article

4.1. The article should be written in Microsoft Word format, Times New Roman TJ font (for Tajik text) Times New Roman (for Russian and English text), font size 14, spacing 1.

4.2. All pages must be numbered.

4.3. Article size up to 15 pages (A4).

4.4. The list of used literature should be developed on the basis of the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008.

Our address: 734024, Dushanbe, 5-Tehran Street, National Library, Editorial Board of the "BNL" magazine. Phone: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj

**ПАЁМИ
КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ**

Маҷаллаи илмӣ
2025, № 1 (9)

**ВЕСТНИК
НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ**

Научный журнал
2025, № 1 (9)

**BULLETIN
OF THE NATIONAL LIBRARY**

Science Magazine
2025, № 1 (9)

Муҳаррири нашриёт
Шаҳобиддин Назаров

Мусахҳеҳи матни тоҷикӣ ва русӣ
Саидахмад Курбонов

Мусахҳеҳи матни англисӣ
Каримҷон Гадоев

Тарроҳ
Зокирҷон Рабиев

Барои чоп 14.04.2025 ба имзо расид. Коғази офсет.
Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи чопии шартӣ 26.
Адади нашр 100 нусха.

Дар матбааи ЧДММ «Меҳроҷ Граф» ба таъбъ расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 126

Подписано в печать 14.04.2025 г.
Формаат 60x84 1/8. Усл. п. л. 26.
Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии ООО «Меҳроҷ Граф»
г. Душанбе, ул. Айни, 126